

SECRET

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૫૭૭૯ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ૫૫૫૫૫૫

વિષય ૬-૩

॥ ॐ ॥

પન્નલતા

થાને

કંટકમાં ગુલાબ.

લેખક અને પ્રકાશક,

સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

શાહપુર, વડવાળીમહેતાપોળ-અમદાવાદ.

સોલ એજન્ટ:—

કચરાલાઈ વનમાળીદાસ પટેલ.

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર.

મ્હોટીહામ-અમદાવાદ.

કીંમત રૂ. ૩-૦-૦.

આ પુસ્તકના સર્વ હક “કોપી-
રાઇટ” ના કાયદા પ્રમાણે
લેખકને સ્વાધિન છે.

આપના પાઠ.

પ્રત ૧૧૦૦.

મનદાવાદ

ગ્રંથાલય.

૬-૩

મનદાવાદી કોપીરાઇટ

અમારો દેશ.

સૃષ્ટિ તણું ગૌરવ કહો તો દેશ હિંદુસ્થાન છે,
રસ કસ વિવિધ સાહિત્યમાં આ દેશ ઉત્તમ સ્થાન છે.
જે દેશ માટે જગત માંહી, સર્વને અભિમાન છે,
તે એક હિંદુસ્થાન, હિંદુસ્થાન, હિંદુસ્થાન છે.
દેવના પણુ દેવની વિહાર ભૂમિ આજ છે,
મહારાજના મહારાજ ઉત્પન્ન જ્યાં થયા મહારાજ છે.
અખિલ જગમાં વેદ માટે સર્વને અભિમાન છે,
ઉત્પત્તિનું સ્થાન છે તે દેશ હિંદુસ્થાન છે.

શાયદા.

વિક્રમાર્દ ૧૯૭૮.

સને ૧૯૨૨.

અમદાવાદ—સલાપોસરોડ, ધી ડાયમંડ

જ્યુબિલી પ્રીન્ટિંગ પ્રેસમાં, પરીખ

દેવીદાસ હગનલાલે છાપી.

सत्येन्द्रप्रसाद साहगेंधर भट्टना.

સ્નેહાંજલી.

કૈલાસવાશી પૂજ્ય ભગવતી સ્વરૂપ માતૃશ્રી રેવાબા.

પૂજ્ય માતા ! તમારી અપાર માયા, અનહદ પ્રીતિ અને અપૂર્વ વાત્સલ્યતાના ઉત્તમ સંસ્કારો આ હૃદયમાં પાડી તેનું લાલન પાલન અને પોષણ કરી આ જગતમાં જે કાંઈ કાર્ય કરવાને આ દીન બાળકને શક્તિવાન કર્યો છે તે તમારીજ કૃપાનું ફળ છે. નભ મંડળમાં પ્રકાશતા તારાઓની કદાચ ગણના થઈ શકે અને સાગરના જળની પણ કલ્પના કરી શકાય પરંતુ આ જગતમાં જનેતાના પ્રેમનો બદલો વાળવાને કોઈ પણ પુત્ર શક્તિવાન થયો નથી તો માફ શું ગળું ? છતાં પણ મનને સંતોષવાની ખાતર કુલ નહિ ને કુલની પાંખડી તે આધાર આ દીન બાળક તમારા પૂજ્યાત્માને સાદાંગ અને સહુ સ્વ પ્રણામ કરી આ પુસ્તક સમર્પણ કરે છે. તે પ્રેમથી સ્વીકારી શુભાશિષ અર્પણો.

તમારો દિનપુત્ર,
સત્યેન્દ્ર.

પ્રભુ પ્યારા અતિ ન્યારા, તમારા રંગ અવનિમાં;
તમારા રંગ અવનિમાં, તમારા રંગ અવનિમાં...પ્રભુ
હજારો લાખની આશા, કરે મનમાં અભિલાષા;
ન આવે પાર તૃણુનો, ખરી ખુશી એ અવનિમાં...પ્રભુ
ભક્ષેને અહ્ય આયુષ્ય હો, જવાનું હાલ સ્વર્ગે હો;
નહિ મ્હોટાઇથી ચુકે, ખરી ખુશી એ અવનિમાં...પ્રભુ
મધુરી મોહની જાણે, નહિ અંધા કંઈ લાણે;
મળે તારા અદલ ન્યાયો, પછી પીડાય અવનિમાં...પ્રભુ
ધરી સંતોષ ને કરતા, રટણુ તુજ નામનું કરતા;
સુખી થઈ જીંદગી ગાણે, વળી પૂજાય અવનિમાં...પ્રભુ

પ્રસ્તાવના.

धर्मैर्न राज्यं विन्देत धर्मैर्न परिपालयेत् ।
धर्ममूलां धियं प्राप्य न जहाति न हीयते ॥

“ ધર્માનુસારે રાજ્યલાભ અને ધર્માનુસારે રાજ્યપાલન કરવું, ધર્માનુસાર પ્રાપ્ત થયેલી રાજશ્રી કદી પથુ હીન અને ક્ષીણ થતી નથી. ઉદ્યોગપર્વ.”

જે દેશમાં સ્વદેશભક્ત વીરયોદ્ધાઓ વધારે ઉત્પન્ન થાય છે, તે દેશને ખરેખર મહાભાગ્યવાન જ સમજવો. સ્વદેશાભિમાની પુરુષોની વૃદ્ધિથી દેશમાં સદ્ગુણોની વૃદ્ધિ થાય છે. સ્વદેશભક્ત જનો સર્વતું સદા—સર્વદા કસ્યાણુજ ઇચ્છે છે. આપણા ભારત વર્ષમાં પથુ અનેક સ્વદેશભક્ત મહાત્માઓ થય ગયા છે. ભારતભૂમિ વીર જનની છે. દયા, દાન, પરાંપકાર અને સ્વદેશાભિમાન એજ ભારતનો પ્રાચિન ધર્મ છે. આથીજ આ ભારતવર્ષનાં ગુણગાન આખા જગતમાં ગવાઇ રહ્યાં છે.

જમતના ધર્મોમાં વીરધર્મ એ પથુ એક મહા પ્રતાપી ધર્મ મનાય છે. રામ, કૃષ્ણ, બિષ્મ, બીમ, પ્રતાપ, શિવાજી આદિ મહાત્માઓના જીવનનાં આજે સમસ્ત જગતમાં જે ગુણગાનો સાંભળવામાં આવે છે અને અનેક ભાવીક જનો જેમના પ્રાતઃસ્મરણિય નામનું સ્મરણ કરી પોતાને કૃતાર્થી થયાં માને છે. એનું કારણ કેવળ તેમની સ્વદેશભક્તિ સાથે વીરતાનો પ્રભાવજ છે. આ જગતમાં જન્મ ધારણ કરી સર્વને મરણને કરણ થવું એતો જાણે સૃષ્ટિનો આદિ અનાદિ નિયમ જ છે. પરંતુ મરણ વશ થવાનું છે એમ સમજીને અમૂલ્ય માનવ જીવનને એણે મૂમાવવાનું નથી. આજકાલ ધણે સ્થળે એવું સાંભળવામાં આવે છે કે, ‘સંસારમાં જેમ અને તેમ જ્ઞાન્ત જીવન રાખી કેવળ પોતાના આત્માનેજ

ઉન્નત કરવાની આવશ્યકતા છે. ' પણ અમો એ મતને મળતા થઈ શકીશું નહિ. કારણકે આત્માની ઉન્નતિ કેવળ જ્ઞાન્ત જીવન ગુભરવાથી જ થઈ શકિત નથી. જીવનને ઉન્નત કરવા માટે સત્કર્મની પણ અગત્ય છે. સંસાર કર્મની ભૂમિ છે. કર્મથીજ જીવન ટકેલું છે. સત્કર્મ કરવાથીજ કાયા અને આત્માનું કલ્યાણ થાય છે. સ્વદેશસેવાનો પણ એ સત્કર્મમાં જ સમાવેશ થાય છે. સર્વ સત્કર્મોમાં સ્વદેશ સેવા અગ્ર ગણ્ય ગણાય છે.

આજકાલ અનેક નવલકથાઓમાં ' પાપનો ક્ષય અને ધર્મનો જય' એજ સૂત્ર વિશેષ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. એને અનુસરીને આ નવલકથામાં એ સૂત્રને પણ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે; પરંતુ એ સૂત્રને ગોણું રાખી સ્વદેશાભિમાનના અમૂલ્ય સૂત્રને પ્રાધાન્ય આપ્યું છે. વિવિધ સ્વભાવના વિવિધ વીરજનો સ્વદેશ પ્રત્યેના પ્રેમથી સ્વદેશના ઉદ્ધારને અર્થે અપૂર્વ પરાક્રમ દર્શાવી કેવાં અસંખ્ય સંકટો સહન કરે છે; અને પોતાની સ્વતંત્રતાને માટે પોતાના બહાલા શરીરનો પણ વિનાશ થવા દે છે; વગેરે બામતો દર્શાવવાનો યથાસાધ્ય યત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

આ પુસ્તકની બે આવૃત્તિઓ આ પહેલાં પ્રકટ થઈ ચૂકી છે અને જન સમાજમાં સારો આદર થવાથી એ આવૃત્તિઓનાં સર્વ પુસ્તકો વેચાઈ ગયાં છે; જેથી આ ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રગટ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે. વાંચકદંતને મારી નષ્ટ વિનંતિ છે કે દોષો તરફ દુર્લક્ષ્ય કરી સદાચારી-સ્વદેશભક્ત-રાજ્યભક્ત થઈ આ પવિત્ર ભૂમિનાં યશોગાનમાં વિશેષ વદ્ધિ કરે.

અંતે જે અવિનાશી અનંતનામી ઇશ્વરના અપાર અનુગ્રહથી મારા આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનાને પરિપૂર્ણ કરવાને શક્તિમાન થયો છું, તે કૃપાસાગર પરમાત્માને અનેકનેકવાર પ્રણામ કરી અત્રે જ વિરમું છું.

વિક્રમાર્ક ૧૯૭૮ સંક્રાન્તિ
શાહપુર, અમદાવાદ.

}

સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	વીરના વિચાર ...	૧	૨૦	આગનો તનખો ...	૧૬૭
૨	અચાનક મેળાપ ...	૯	૨૧	વીરની વિદાયગીરી	૧૭૮
૩	વીરેન્દ્રની વ્યાકુળતા	૧૮	૨૨	રણોન્માદ ...	૧૮૪
૪	રસ્તામાં રહસ્ય ...	૨૭	૨૩	રણુરંગ ...	૧૯૧
૫	નાની ભૂલનું ભયંકર પરીણામ ...	૩૪	૨૪	રાક્ષસીકૃત્ય... ..	૧૯૮
૬	વીરપૂરનો વિનાશ...	૪૦	૨૫	નિરાશા ! નિરાશા...	૨૦૪
૭	શાન્તિમાં અશાન્તિ	૪૭	૨૬	પુત્ર વિયોગ ...	૨૧૦
૮	પૂર્વકથા	૫૮	૨૭	હૃદય યંત્રણા ...	૨૧૬
૯	વૈરની આગ ...	૬૫	૨૮	શુભ મંત્રણા ...	૨૨૩
૧૦	વીરેન્દ્રનો વધ ...	૭૭	૨૯	બાપ કે કસાપ ?...	૨૨૮
૧૧	રક્તનો પ્રવાહ ...	૮૪	૩૦	રાજકન્યાનો નિશ્ચય	૨૩૬
૧૨	કંઠકમાં શુલાબ્ધ ...	૯૩	૩૧	રમણીની હૃદયવ્યથા	૨૪૨
૧૩	અપૂર્વ સાહસ ...	૧૦૫	૩૨	અદ્ભુત ધટના ...	૨૫૩
૧૪	કેદી કુમાર... ..	૧૧૨	૩૩	દયાની દેવીયો ...	૨૬૭
૧૫	અણુધારી મહદ્ ...	૧૧૭	૩૪	સત્યતાના સૂર્યનો ઉદય	૨૭૫
૧૬	અરણ્યમાં સુરેન્દ્ર.	૧૨૮	૩૫	સુરેન્દ્રનું સાહસ ...	૨૮૪
૧૭	રહસ્યમય સ્વપ્ન...	૧૩૨	૩૬	યુદ્ધની તૈયારી ...	૨૯૩
૧૮	આશ્ચર્યકારક મેળાપ	૧૪૬	૩૭	રણસંભ્રામ... ..	૨૯૯
૧૯	દેવી અને દાનવ...	૧૫૬	૩૮	સત્યનો પ્રકાશ ...	૩૦૭
			૩૯	રાજમાનિષેક ...	૩૧૧
				ઉપસંહાર... ..	૩૧૭

આ ગ્રંથકારકૃત સુબોધક નવલકથાઓ.

કિં. રૂ. આ. પા.

કુસુમકાન્ત ભાગ ૧ લો.	૨-૦-૦
કુસુમકાન્ત ભાગ ૨ જો.	૩-૦-૦
તરુણતપસ્વિની ભા. ૧. (સચિત્ર)	૩-૦-૦
તરુણતપસ્વિની ભા. ૨. ,,	૩-૦-૦
કાળરાત્રિ ભા. ૧. ,,	૩-૦-૦
કાળરાત્રિ ભા. ૨. ,,	૩-૦-૦
પદ્મલતા ,,	૩-૦-૦
વસંત-વિજય ભા. ૧.	૨-૦-૦
વસંત-વિજય ભા. ૨.	૩-૦-૦
વસંત-વિજય ભા. ૩.	૩-૪-૦
વસંત-વિજય ભા. ૪.	૩-૮-૦
ઝેરી જમાનો ભા. ૧ સચિત્ર.	૩-૦-૦
ઝેરી જમાનો ભા. ૨-૩ જો.	૩-૪-૦
ઝેરી જમાનો ભા. ૪-૫ મો.	૪-૦-૦
ગુલ્મી જાલીમ સચિત્ર.	૩-૦-૦
કુંજ-કિશોરી સચિત્ર.	૨-૪-૦
બહાદુરબાળા ભા. ૧-૨.	૩-૦-૦
માયાવી મોહિની.	૩-૦-૦
કુસુમકુમારી સચિત્ર.	૩-૦-૦
રત્નગદની રંભા સચિત્ર.	૩-૦-૦

સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

શાહપુર, વડવાળી મહેતાપોળ-અમદાવાદ.

પદ્મલતા

૧.

વીરના વિચાર.

સમર્પી પ્રાણ પરહિતમાં, કરી સંસારની સેવા,
ન સેવ્યો સ્વાર્થ કંઈ ચિત્તમાં, ખરે નર ધન્ય છે એવા.

રાત્રિ એ પ્રહર વીતી ચૂકી છે. નભમંડળમાં નક્ષત્રોના સમુદયી વિંટાએલા શશીકાન્તદેવની પ્રકાશમય ધવલ ચંદ્રિકા પૃથ્વી પટ પર પથરાઈ રહી છે. આખા દિવસના પરિશ્રમથી શ્રમિત થએલાં મનુષ્યો શાન્તિના સ્વરણમાં પડી નિદ્રાનું સુખ ભોગવી રહ્યાં છે. આવા શાન્તિદાયક સમયે ચંદ્રપૂર નગરની દક્ષિણ દિશાએ આવેલા એક પડી ભાગેલા કિલ્લા આગળ એક બગીચામાં વર્ષનો બળવાન બાંધાનો પુરૂષ ત્યાં પડેલા પથ્થર પર પગ મૂકીને વિચારમગ્ન થઈ ઉભેલો જણાય છે. તેણે તેના શરીરને કાળા જળમાથી ઢાંક્યું છે. તેનું માથું ઉઘાડું છે. તેના હાંખા વાંકડીયા વાળ ગરદન પર પથરાઈ રહ્યા છે. આ વખતે તેની બવ્યમુખમુદ્રા પર કોઈક પ્રકારની ચિન્તાની ગંભીર છાયા છવાયેલી જણાય છે. તે પુરૂષ પ્રતિક્ષણે તેની કમ્બરે લટકતી સમશેર તરફ તિક્ષણ નજર કરી રહ્યો છે. તેનું આખું શરીર ચોરસથી ઘુબલું હોય એમ જણાય છે. તેનાં તેજસ્વી નેત્રો વિકાળ થઈ વિકાસ પામે છે. તે કવચિદ્ હાથપગ પછાડી મનમાં ને મનમાં જ કંઈક મળ્યું મળ્યું છે. આવી રીતે થોડોક સમય વ્યતિત કરી તે પુરૂષ આસપાસ નજર ફેંકી બેસવા લાગ્યો, “હા! પવિત્ર વસુંધરા! તારી આ કેવી શોચનીય અવસ્થા? તે પિશાચરાજના પ્રબળ અત્યાચારોને લીધેજ તારી આવી દુર્દશા થઈ રહી છે. હા! રાજપૂત કુળકંઠક કાળસિંહના અત્યાચારોજ સંકડી પ્રબળ

ત્રાણ-ત્રાણ પોકારી રહી છે. રાજ મહારાજઓ તે દુષ્ટનું નામ શ્રવણ કરતાંજ કંપી ઉઠેછે. ઓહ્ ! કાળસિંહ ! તારા પાસા અત્યારે પોખાર પડેછે. તારી પ્રપંચનળની પલ્લુ બલીહારી છે. તારી સામે માથું ઉંચકવાની હિંમત કરનાર કોઇ શક્તિવાન નથી. બલભલા વીર ચોદાઓ-રાજ-મહારાજઓ પલ્લુ તારી પ્રપંચનળમાં જઈકાઈ તારી મૃગનળ જેવી લાલચોથી લલચાત તારા ગુલામ બની ગયા છે. અરે તેમના વિશુદ્ધ હૃદયમાંથી દેશદાઝ અને સ્વદેશ ભક્તિ અદ્રશ્ય થઇ ગઇ છે. ઓ વીર વસુધાના વીરપુત્રો ! તમારી દશા કેવી હતી અને આજે કેવી થઇ રહી છે ? અને ભવિષ્યમાં હજી શું થશે તેની કદપના કરવી પલ્લુ અશક્ય છે. વીરાઓ ! હજી સમજો, વિચારો, કાળા નાગ કાળસિંહની પ્રપંચ વિદ્યામાં ન ફસાઓ. અરે ! હું પલ્લુ કોને મળી મારા દેશનો ઉદ્ધાર કરું ? સધળા નાના મોટા રાજઓ સ્વાર્થ વશ થઇ કર્તાવ્ય વિસારી કાળસિંહ જેવા પ્રપંચી રાજની ગુનામીમાંજ મોજમજા માણીદેશભક્તો બૂલી ગયા છે. અરે આગળના વીરપુત્રોએ દેશના ઉદ્ધારને અર્થે પોતાના પ્રાણનાં બળીદાન આપ્યાં હતાં. અરે તે દૈવી પુરુષોમાં સ્વદેશ ભક્તિની ઝળહળતી જ્યોત પ્રકાશી રહી હતી. હા ! અફસોસ ! તે સધળું હવે વિલુપ્ત થઇ ગયું છે. પોતાના પેટની વેઠ અને સ્વાર્થ આગળ દેશની દાઝ આજે કોણ જાણે છે ? દેશ દરીઆમાં ડુબો કે પાયમાલ થાઓ પોતાનો સ્વાર્થ પૂર્ણ થયો કે સંતોષ પામી બેસી રહેનારા હાલ ધણા છે. કોઇ દેશદાઝ જાણનારા પુરૂષને દેશના ઉદ્ધારને અર્થે પ્રયત્ન કરતો જોઇ કેટલાક દેશદ્રોહીયો તેનો ધિક્કાર કરે છે અને તેના પ્રયત્નને તોડી પાડવાને ચત્નો કરે છે. કહ્યું છે કે,

નિજ દેશની સેવા ચૂકી, જે દેશદ્રોહી થાય છે,
તેનું જીવન આ જગતમાંહી, બ્યર્થ તો લેખાય છે,
સંતાન થઇને માનવી, જે માતૃદ્રોહી થાય છે,
ભોગવી દુઃખ વિશ્વમાં, તે નરક માંહી જાય છે.

જેને માતૃભૂમિ પર પ્યાર નથી, જે દેશનું દુઃખ જોઈ દાઝતો નથી; જે સર્વ સાધન સંપત્તિ છતાં ગરીબ જનોના ઉદ્ધારને માટે કંઈ પણ કરતો નથી અને પોતાનાં મા અગર પાપને જોઈલા સ્નેહથી સંભારે છે તેટલા જ સ્નેહથી મારો દેશ એમ જે કહેતો નથી, તે આ વિશ્વમાં પાપાણ સ્વર્ગને જ નિવાસ કરે છે. જે વીર યોદ્ધાઓએ પ્રાચિન કાળમાં દેશને માટે પ્રાણની આહુતી આપી છે તેમના પવિત્ર આત્મા જે આજ સૂધી સ્વર્ગમાં વીરજતા હશે તો તેઓ આજના તેમના પાપલા અને એશઆરામી-વ્યસની સંતાનો પર કેવી ધિક્કાર ભરેલી વિક્રાળ નજરે જોતા હશે? તેમની પાછળ તેમનાં છોકરાં આવાં નામખોળ નીકળવાથી તેમને કંઈ પણ નહીં થતું હોય? અરે પરાક્રમની વાત પછી પરંતુ પ્રથમ મનમાં સાગણી તો થતી જોઈએ? જે પોતાના આર્ય બ્રાતાઓને દુઃખથી રીખાતા જોઈ કંપતા નથી, દેશની દુર્દશા જોઈ જેનાં રૂઆં લમાં થતાં નથી; તે પછી પસંદગી હશે, વિદ્યાન હશે, મોટા મહારાજ હશે પણ તે શું કરવાના છે? પ્રભુ! શું થવાનું છે અને શું થશે તે કંઈ સમજાતું નથી. દુષ્ટ કાળસિંહે સમસ્ત દેશને વેરાન જંગલ સમાન બનાવી મૂક્યો છે. તે દુષ્ટ હાલમાં એક પવિત્ર વયોવૃદ્ધ રાજા વીરેન્દ્રસિંહના નગરને ઘેરે ઘાસ્યો છે. ઓ કાળાં કર્મો કરનાર કાળસિંહ! તને નીતિને માગે ચાલવાનો પત્ર લખ્યો, તેમાં શું વીરેન્દ્રસિંહે તારો અપરાધ કર્યો? કે જેથી આજ છ માસ થયાં તું તેના નગરને ઘેરી અંદરની રાંકડી પ્રબળે ત્રાસ આપી રહ્યો છે? પણ યાદ રાખજે કે કરેલાં કર્મનાં ફળ અંતે તારે અવશ્ય જોખવાંજ પડશે.” આમ બોલતો તે પુરૂષ હૃદયનો ભાર ઓછો કરી શાન્ત રહ્યો. તેણે આકાશ પ્રતિ દ્રષ્ટિ કરી પૃથ્વી પર્યટન કરતા નિશાનાય સામે જોયું. એવામાં એકાએક તેના કાને કોઈકનું મધુર સંગીત સંભળાયું. સંગીત તેના વિચારોને મળતું હતું. શાન્ત રાત્રિના સમયે શું બન

કરતા સંગીતને તે પુરુષ વિસ્મયતાથી એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળી રહ્યો. તે
જ્ઞાન આ પ્રમાણે હતું.

અમૂલ્યા ધર્મ પૂર્વજના, ફરી દેખાડશો ક્યારે !
પરાક્રમ વીર તનુજેનાં, ફરી દેખાડશો ક્યારે !
હતા પૂર્વે બહુ મોટા, થયા સ્થાપી હવે છોટા ?
પડ્યા જે વીર્યના તોટા, ભરી દેખાડશો ક્યારે ?
કહો છો વીરપુત્રો છો, કહો છો સૌ સુપુત્રો છો,
બતાવી પાત્રતા પહેલી, તરી દેખાડશો ક્યારે ?
વડીલો યશ વેદોમાં, ધૂનીને ધમધમાવીને,
જગત પાવન કરી દેતા, ફરી દેખાડશો ક્યારે ?
હતા દાનેશ્વરી પૂરા, કરણ્ય ને પાર્થ સમ શ્વરા,
અળકતા હીંદના હીરા, ફરી દેખાડશો ક્યારે ?
હમેશાં દેશહિત ચ્હાતા, હૃદયનાં નીરમાં ન્હાતા,
મહા બળવાન ગુણગ્રાતા, ફરી દેખાડશો ક્યારે ?
સમરમાં કીર્તિ વરનારા, અમર નિજનામ કરનારા,
અચળ હિત્સાહ ધરનારા, ફરી દેખાડશો ક્યારે ?
ધીરજ ને ધામ ધરનારા, વિજયની માળ વરનારા,
અરિહું હીર હરનારા, ફરી દેખાડશો ક્યારે ?
પ્રતાપી રામ રણધીરા, ભરત જેવા અચળ વીરા,
બક્તા હનુમંત સમ હીરા, ફરી દેખાડશો ક્યારે ?
પ્રતાપી પાંડવો પ્રેમી, કુશળ શ્રી કૃષ્ણજી સ્વામી,
વિદુર-ઉદ્ધવ સમા નેમી, ફરી દેખાડશો ક્યારે ?
પ્રતાપી પ્રાણ્ય દેનારા, પ્રજાનાં કષ્ટ હરનારા,
કસોટી તીવ્ર સહેનારા, ફરી દેખાડશો ક્યારે ?

કર્ચા જે તેમણે કામો, ઉધાડ્યાં સ્વર્ગનાં ધામો,
તમે પણ એ સમાં નામો, કરી દેખાડશો ક્યારે ?
સ્વીકારી શુદ્ધ આ સેવા, પ્રભુ દમ મોક્ષના મેવા,
દિવસ અતિ ઉજળા એવા, હરિ ! દેખાડશો ક્યારે ?

વસંત

ગાન પૂરું થયું. સંગિત શ્રવણ કરનારાનાં રોમાંચ ઉભાં થયાં. તે આત્મમગ્ન બોલી ઉઠ્યો, “ અરે ! આ શાન્ત રાત્રિએ આ ભયંકર જગાએ આવી સ્વદેશ પ્રેમથી પરીપૂર્ણ ભરેલું ગાન કોણે ગાયું હશે ? અવાજ પરથી અનુમાન થાય છે કે તે ગાનાર કોઈ કોઈલકંઠી કન્યા હોવી જોઈએ. શું મનુષ્ય લોકની બાળાનું નિદ્રાના સુષ્પને ત્યાગી આ ભયાનક સ્થળે આ વખતે આવવાનું સંભવિત હોઈ શકે ? નહીં માણસ જાતનું ગળુ” આ વખતે અહિં આવવાનું નથી. તે ગાન ગાનાર અવશ્ય કોઈક દેવીજ હોવું જોઈએ. ચાલ, હું તપાસ કરું કે તે કોણ છે ? ” આમ વિચારી તે પુરૂષ આગળ ચાલ્યો. થોડેક દૂર જતાં તેની નજરે એક અદ્ભૂત દ્રશ્ય જણાયું. તે પુરૂષ વિસ્મયતાથી આગળ નહિ વધતાં અટક્યો; અને અનિમેષ દ્રષ્ટે જોઈ રહ્યો. તેનાથી થોડેક દૂર ખુલ્લા ચોમાનમાં એક અનુપમ રૂપવતી રમણી એક રાજવંશી યુવક સાથે વાતો કરતી ઉભી રહી હતી. રાત્રિના સમયે વિકટ જગામાં તેમને જોઈ તે પુરૂષ મનમાં જોલી ઉઠ્યો કે, “ અરે ! આ શું ? શું સ્વર્ગની દેવકન્યા આ વખતે પૃથ્વી પર ફરવા આવી હશે ? તેની સાથે જો બેસો યુવક પણ કોઈ દેવ હોય એમ જણાય છે. આ ચળકતી ચંદ્રિકામાં તેમનાં ગૌરમુખ અલૌકિક ભાસે છે. લાવ હું તેમની પાસે જઈ દર્શનનો લાભ મેળવું. ” આમ નિર્ણય કરી તે પુરૂષ ઝડપથી આગળ વધવા લાગ્યો. રાત્રિના સમયે તેને એકાએક નીકળી આવેલો જોઈ

દેવબાળા પાસે ઉભેલો યુવક ચમકેલો. તેણે લામલીજ કમર પટામાંથી બરેલી પિસ્તોલ ખેંચી કાઢી હાથમાં પકડી પ્હાડી અવાજે પૂછ્યું, “એક પણ પગલું આગળ ભર્યા પહેલાં જવાબ આપો કે તમે કોણ છો અને અત્યારે કઈ તરફથી આવો છો ?”

તે પુરુષ આગળ નહિ વધતાં બોલ્યો, “હું તમારાં દર્શનની મજાથીજ તમારી પાસે આવ્યો છું.”

તેનું બોલવું સાંભળી બન્ને જણાં આશ્ચર્ય પામ્યાં, યુવકે થોડી-વાર વિચાર કરી તેને નજીક આવવાને કહ્યું. આથી તે પુરુષ ઝડપથી તેમની છેક નજીક આવી ઉભો. તેને નજીક આવેલો જોઈ યુવકની પાસે ઉભેલી બાળાએ પૂછ્યું, “ભાઈ ! તમે કોણ છો અને આટલી રાત્રે ક્યાંથી આવો છો ?”

“આપનો પરીચય જાણ્યા સિવાય હું મારી ઝોળખાણ આપવાને લાયકાર છું. બહેન ! શું તમે કોઈ દેવકન્યા છો ?” તે પુરુષે પૂછ્યું.

“ભાઈ ! અમારા તરફથી ભય પામવાનું કશું કારણ નથી. અમે દેવ નથી પણ મનુષ્ય છીએ.” યુવકે જણાવ્યું.

“ખરેખર તમે મનુષ્યના અવતારમાં દેવજ હોવાં જોઈએ. તમારાં મુખપર દૈવી તેજ છવાઈ રહેલું મારી નજરે પડે છે. હવે કૃપા કરી અને જણાવો કે હમણું થોડી વારપર જે સંગીત ગવાયું હતું તે કોના કંઠમાંથી ગવાયું હતું ?” તે પુરુષે પ્રશ્ન કર્યો.

“તમારે એ સંગીતની સાથે શું સંબંધ છે ?” બાળાએ પૂછ્યું.

“એ સંગીતે મારા આ હતાશ થયેલા હૃદયમાં અમૃતનો સંચાર કર્યો છે, મારી નિરાશાને ક્ષાન્તિનું જળ સીંચી આશ્વાસન બનાવી છે.”

“તમે શું કારણથી હતાશ અને નિરાશ બની ગયા હતા ?” યુવકે પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો.

“એ વાત ધણી લાંબી છે, અત્યારે સવિસ્તર હકીકત કહેવા જોઈશે સમય નથી. મારે તમે હવે મારા પૂછેલા પ્રશ્નનો જવાબ આપી અને કૃતાર્થ કરશો એવી મારી આશા છે?”

“તે પહેલાં તમે કોણ છો એ અમારે જાણવું જરૂરનું છે?” બાળાએ કહ્યું.

તે પુરૂષે આકાશ સામે થોડીકવાર જોઈ રહી કહ્યું, “મારું નામ સત્યાસિંહ છે. રાત્રીએ રાજપૂત છું; અને ધર્મનગરના ધર્મધુરંધર મહારાજ ધર્મસિંહનો સેનાધિપતી છું.”

“શું તમે પોતેજ સેનાધિપતી સત્યાસિંહ છો?” યુવક અને બાળા આશ્ચર્ય પામી સાથેજ બોલી ઉઠ્યાં.

“હા, હવે તમારી ઓળખાણ કરાવો?” સત્યાસિંહે પૂછ્યું.

“સત્યાસિંહજી! હું ધર્મરાજના બાઈ કાળસિંહની પુત્રી છું. મારું નામ પદ્મલતા છે.” બાળાએ જણાવ્યું.

“હેં! તમે આ શું કહો છો! હું સ્વપ્નમાં તો નથીને? ના, ના; તમે સાચેજ પદ્મલતા છો. બહેન! આ રાત્રિએ બહાર નીકળવાનું શું પ્રયોજન છે?” સત્યાસિંહે પૂછ્યું.

“જેના હૃદયમાં નિરંતર સ્વદેશ પ્રત્યેનો પ્રેમ અવિચ્છિન્ન ધરાએ વહન કરી રહ્યો હોય તેવા મનુષ્યને દેશની દુર્દશા થતી જોઈ સુખે નિદ્રા કેમ આવી શકે?”

સેનાધિપતી! આજે જ માસ થયાં મારા પિતાએ એક ધર્માત્મા રાજાના નગરને ચારે તરફથી ઘેર્યું છે. મારા સાંભળવા પ્રમાણે તે નગરના લોકો બુખમરાનું ત્રાસદાયક દુઃખ સહન કરી રહ્યા છે. તેથી હવે તેઓ વધારે વખત કાલી શકશે નહિ. તેઓને થોડાક દિવસમાંજ કિસ્કો ઉઘાડી મારા પિતાને શરણે થવું પડશે. હા! તે પછી મારા પિતાના જીવનની સરકારો બુખ્યા વડેની માફક તે નિર્દોષ જન્મેપર દુઢી પડી

કેલ ચલાવશે. તેમાં પવિત્ર મહારાજ વીરેન્દ્રસિંહ તેમના કુટુંબ સાથે પાંચમાલ થશે. આ વિચારથી હું ગભરાઇ મારા આ બાળસ્નેહિ સુરેન્દ્ર કુમારને સાથે લઇ જહાર નીકળી પડી છું. સેનાપતિ! થોડીવારપર જે સંગીત તમે સાંભળ્યું હતું તે મહેં પોતેજ ગાયું હતું.” પદ્મલતાએ કહ્યું.

સત્યસિંહ ગળગળો થઇ બોલી ઉઠ્યો, “ ધન્ય છે, દેવકન્યા ! તમને ધન્ય છે. તમારા જ્ઞાનમાં અપૂર્વ સ્વદેશ ભક્તિ સમાએલી છે. હા ! જેનામાં દયા છે તે દેવ છે, અને જે દયાહીન છે તે મનુષ્ય નહિ પણ દૈત્ય છે. ખેન ! તમારા પિતાના અત્યાચારે આ ધરા ધ્રુજ રહી છે. નિરપરાધિ રાજ વીરેન્દ્રસિંહનીપર કાળચક્ર ભ્રમણ કરી રહ્યું છે.”

પરમાત્મા વીરેન્દ્રસિંહને વિજય અપાવે. વાંડે સત્યસિંહ ! તમે અત્યારે એકાએક કઇ તરફથી આવી ચઢ્યા છો ? ” સુરેન્દ્રે પૂછ્યું.

“ હું મારા થોડાક સૈનિકો સાથે વીરેન્દ્રસિંહની મદદે જવાના વિચારથી મહારાજની રજ લઇ નીકળેલો છું; પણ ગઈ કાલે મને ખબર મળી છે કે કાળસિંહે ઘેરો ઘાલી સખ્ત પ્રતિબંધ રાખ્યો છે. હવે મારે શું કરવું તેનો વિચાર કરવા હું તમારી સરહદની બીજ બાજુએ છાવણી નાખી પડ્યો છું. મહેં માર સરદારને લાંના સમાચાર લેવાને રવાના કર્યા છે. જેમનો આવવાનો વાયદો આજે હતો, પણ તે હજી સૂધી આવી શક્યા નથી. ” સત્યસિંહે જણાવ્યું.

“ સેનાપતિ ! મહેં એમ માંબળ્યું છે કે વીરેન્દ્રસિંહની કન્યા વિકાસકુમારીનો વિવાહ તમારી સાથે થએલો છે ! એ શું સત્ય વાત છે ? ” પદ્મલતાએ પૂછ્યું.

“ હા, જે તમારા પિતાએ આવે કૃપાત મચાવ્યો ના હોત, તો માંડે લમ ક્યારનુંએ થઈ ગયું હોત, પણ હવે તો જે થાય એ ખરૂં.” આમ કહી સત્યસિંહે દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખ્યો.

“ ત્યારે હવે તમે શું કરશો ? ” સુરેન્દ્રે પૂછ્યું.

“તપાસને અર્થે ગએલા મારા સરદારના આવ્યા પછી હું વીરપુર જઈશ અને પ્રાણના જોખમે વિલાસકુમારીનું રક્ષણ કરીશ.” સત્યસિંહે જણાવ્યું.

“પ્રભુ તમને તમારા કાર્યમાં વિજય અપાવે,” પદ્મલતાએ કહ્યું.

“પદ્મા! હવે આપણે ચાલીશું?” સુરેન્દ્રે પૂછ્યું.

“હા, ચાલો.” કહી પદ્મલતાએ સત્યસિંહ સામે જોઈ કહ્યું,
“સેનાપતિ! અમે હવે રજા લઈએ છીએ.”

“હા, પદારો. પ્રભુ તમને દિર્ઘાયુ કરે અને તમારા હાથે સદા સર્વદા શુભ કાર્ય થાઓ.” સત્યસિંહે આશિષ આપી.

પદ્મલતા અને સુરેન્દ્ર ત્યાંથી ચાલતાં થયાં. તેઓ જ્યાં સૂધી દૃષ્ટિ મર્યાદામાંથી અદૃશ્ય થયાં નહિ ત્યાં સૂધી સલામત તેમની પાછળ જોઈ રહ્યો. બાદ તે પછી ત્યાં વધુ વખત નહિ રોકાતાં હાવણી તરફ ચાલતો થયો.

૨.

અચાનક મેળાપ.

અતિશય પાપ પેખી, ખુબ રાતો થએલો;

તપ્ત થઈ દિન આખો, પશ્ચિમે છે નમેલો.

રમણિય રમ્ય લીલા, છોડીને તેહ જતો;

સુખકર સ્થળ જવા, ઉર આતુર થાતો.

સાંજ પડવા આવી હતી. સેનાપતિ સત્યસિંહ તેના તંત્રીમાં ચાર સરદારો સાથે બેસી કંઈક મસલત કરી રહ્યો હતો. મસલતને અંતે તેણે તેઓને ધર્મનગર તરફ જવાની આજ્ઞા આપી. સરદારોએ સેનાપતિની આજ્ઞા સૈનિકોને સંભળાવી. સૈનિકો જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. સેનાપતિએ પાસે ઉભેલા એક સિપાહીને પોતાનો ઘોડો તૈયાર કરી

લાવવાનું સૂચવ્યું. થોડીવારમાં સિપાહી ઘોડાને તૈયાર કરી તેની પાસે દોરી લાવ્યો. તે પછી સત્યસિંહે થોડીકવાર કંઈક વિચાર કરી પોતાના હાથ નીચેના સરદારને પાસે બોલાવી કેટલીક ખાનગી સૂચના આપી. તે પછી એ સરદાર સેનાપતિની આજ્ઞા લઈ સર્વ સૈનિકો સાથે ધર્મનગર તરફ ઉપડી ગયો. વિશાળ મેદાનમાં સત્યસિંહ ઘોડાની પીઠ પર હાથ ટેકવી જતા સૈન્યને જોઈ રહ્યો. સૈનિક દૃષ્ટિ મર્યાદામાંથી અદૃશ્ય થઈ ગયા; કે તરત તે વીર સેનાપતિ પણ ઘોડા પર સ્વાર થયો. તેણે આસપાસ દ્રષ્ટિ ફેંકી ઘોડાની લગામ ખેંચી. અશ્વ વિજ્ઞાનીની ઝડપે પોતાના માલીકને લઈ વીરપુરના પંથે પહોંચ્યો. રાત્રિ પડતાં પહેલાં એકાદ ગામમાં પહોંચી જવાની પ્રત્યાશી ઘોડાને પુરવેજે તે દોડાવતો હતો. આકાશમાં વાદળો ચઢી આવ્યાં હતાં. વરસાદ પડવાનો સંભવ હતો. અંતે દિનમણિ અસ્તાચળ તરફ ગમન કરી ગયા. પૃથ્વીપર અંધકાર વ્યાપ્યો. વિજ્ઞાનીએ ઝબકવા લાગી. જોત જોતામાં અંધારું તો એટલું બધું થઈ ગયું કે અશ્વને આગળ ચલાવવાનું પણ મૂશ્કેલ થઈ પડ્યું. સત્યસિંહ બ્યાકુળ ચિત્તે વિજ્ઞાનીના અજવાળે ઘોડાને આગળ ચલાવવા લાગ્યો. થોડો સમય ત્રિતાં પવનનું પ્રચંડ તોફાન મચી રહ્યું; અને તે સાથેજ વરસાદ જોરથી ટૂંકી પડ્યો. આકાશમાં કડાકા થવા લાગ્યા. વૃક્ષોનાં ડાળો એક બીજાની સાથે અથડાઈ ભયાનક ધ્વની ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યાં. સત્યસિંહને આગળ જવાનો માર્ગ પણ જણાતો બંધ થયો. તેણે પ્રારબ્ધ પર હાથ મૂકી ઘોડાની લગામ ટીલી મૂકી. અશ્વ ધીમે પગલે પોતાની મરજી મુજબ ચાલવા લાગ્યો. એવી રીતે કેટલેક દૂર ગયા પછી એકાએક ઘોડાએ ઠોકર ખાધી. સત્યસિંહે લગામ ખેંચી તેને પડતાં પડતાં બચાવ્યો. એજ ક્ષણે વિજ્ઞાનીનો અમકારો થયો. તેના પ્રકાશમાં સત્યસિંહે જોયું તો જણાયું કે સામેજ કંઈક દેવળ જેવું જણાય છે. તે અશ્વપરથી

નીચે ઉતર્યો અને ઘોડાને દોરી દેવળ આગળ ગયો. વિષ્ણુતના ચમકારા પ્રતિક્ષણે થતા હતા. સત્યસિંહ ઘોડાને ઝાડના થડ સાથે બાંધી મંદિરના દાર પાસે આવ્યો. તેણે દારને ઉઘાડવા જોરથી ધક્કો માર્યો; પરંતુ દાર ઉઘડ્યાં નહિ. બારણાંને કોણે અંદરથી બંધ કરેલાં હતાં. આ વિકટ વગડાના મયદાનમાં આવલા મંદિરમાં આવી વખતે કોણે અંદરથી આ દાર બંધ કર્યો હશે? સત્યસિંહ આશ્ચર્ય પામ્યો. વરસાદની ઉપરા ઉપરી ઝડિયો પડતી હતી. સત્યસિંહ આખા શરીરે ભીંજાઈ ગયો હતો. તે ટાઢથી ધ્રુજતો હતો. મંદિરમાં જવાની ધ્વજાથી તે જોરથી બારણાંને ધક્કેલવા લાગ્યો; પરંતુ અંદરથી કોણે બારણું ઉઘાડ્યાં નહિ. આથી તેને અત્યંત મુસ્સો ચઢ્યો. તેણે તે મંદિરનાં જીર્ણ થઈ ગયેલાં બારણાંને અપૂર્વ બળથી ઉતારી નાખ્યાં. અંદર જવાનો રસ્તો ખુલ્લો થયો. પરંતુ તે જોવા મંદિરના ઉપરપર પગ મૂકે છે, એવામાંજ અંદરના ઉડાણ ભાગમાંથી કોણની ઝીણી ચીસનો ધ્વની તેને સંભળાયો. “ અરે આ શું ! આ ચીસનો અવાજ ક્યાંથી આવ્યો ? શું આ મંદિરમાં તો કંઈ કારસ્થાન નહિ હોય ? ” આમ વિચારી તેણે તલવારની મૂઠ પર હાથ મૂકી અંદર ચાલવા માંડ્યું. આ મંદિર મોટું હોય એમ તેને માલમ પડ્યું. તેણે મંદિરમાં ઘોડેક આગળ ચાલી મોટા અવાજે પૂછ્યું કે, “ અંદર કોણ છે ? ” પરંતુ તેને કોણે જવાબ આપ્યો નહિ. આથી તે પુનઃ આગળ વધ્યો. એટલામાંજ તેની લગભગ ચપ્પે બે માણસો ઝડપથી પસાર થઈ ગયા. સત્યસિંહે ચમકીને તેમની પાછળ જોયું તો તેને જણાયું કે કોણક બે માણસો ધણીજ ઝડપથી આ મંદિરની બહાર નીકળી ગયા છે. “ તેઓ કોણ હશે ? ” સત્યસિંહ મનમાં બોલી ઉઠ્યો. “ મને લાગે છે કે તેઓ કોણક હરામખોરોજ હોવા જોઈએ. જો તેમ ના હોય તો તેઓ આ માટે ગભરાટથી આ વરસતા વરસાદમાં મંદિ-

રની બહાર નીકળી જાય ? તેઓ અને જોષનેજ ભય પામી પલાયન કરી ગયા છે.” સત્યસિંહ આમ વિચાર કરે છે એટલામાં તો પુનઃ તેના કાને એક ખૂણામાં થતો ખડખડાટ સંભળાયો. “હજી કોઇક અંદર છે ખરું, લાવ તે પણ બહાર નીકળી જાય નહિ તેને માટે બારણું અગાઉથી બંધ કરી દઉં અને પછી તપાસ કરું કે કોણ છે. જો તેઓ પ્રમાણીક હશે તો સુખી થશે અને કોઇ લુચ્ચાઓ હશે તો આ અસીના ભોગ થઇ સ્વર્ગે સિધાવશે.” આમ આત્મગત વિચારી સત્યસિંહ મંદિરનાં દાર તરફ દોડયો અને ઘણીજ ઝડપથી તેણે ઉતારી નાંખેલાં બારણું બરાબર ગોઠવી બંધ કરી અંદરથી સાંકળ લગાવી દીધી. તે પછી તેણે બારણું પર પોતાની પીઠ ટેકવી હાથમાં ખુલ્લી સમશેર પકડી પહાડી અવાજે બોલવું શરૂ કર્યું, “આ મંદિરમાં અત્યારે જે કોઇ બરાણું હોય તેણે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવું કે હું ખુલ્લી તસ્વાર સાથે આ મંદિરનાં બારણુંને અટકીને ઉભો છું. માટે અંદર જે કોઇ માણસ હોય તેણે તત્કાળ મારી પાસે આસ્થા આવવું.”

“આપ કોણ છો ?” મંદિરના ગર્ભદ્વારમાંથી કોઇક સ્ત્રીના જોવા અવાજ સંભળાયો. સત્યસિંહ આશ્ચર્ય પામી બોલ્યો, “તમારા અવાજ પરથી હું સમજી ગયો છું કે તમે કોઇ અબળા છો. તમે અને અત્યારે જોળખી શકો એમ નથી, પરંતુ એટલું તો ખાતરીથી સમજીને કે મારી તરફથી તમને કોઇ પણ પ્રકારનો ભય નથી.”

“ભાઈ ! અમે થોડીકવારપરજ ભયંકર સંકટમાં સપડાયાં હતાં અને તેથી હજી પણ ભયથી કુન્ન્યા કરીએ છીએ.” પુનઃ પ્રતિ ઉત્તર મળ્યો.

“વીર પુરૂષની હાબરીમાં તમારે હવે કોઇ પણ પ્રકારના ભયની આશંકા રાખવી નહિ. તમે મારી પાસે આસ્થા આવો.” સત્યસિંહે કહ્યું.

તેનું કહેવું સાંભળી તરત તે સ્ત્રી સેનાપતિની પાસે આવી આવી બોલી, “ભાઈ ! પ્રજા આપનું કસ્યાણુ કરે. તમે ખરા અણીના

વખતેજ આ મંદિરમાં આવ્યા છે. જે વિલંબ થયો હોત તો અમારી ધણીજ દુર્દશા થઈ હોત. તમારા અવાજથીજ અમારી રક્ષા થઈ છે. હાય ! તે નરપિશાચીના ત્રાસથી હજી પણ અમારાં હૃદય ધબકી રહ્યાં છે. ”

“જે તમને કાંઈ હરકત જેવું ન હોય તો તમારી સવિસ્તર હકીકત મને જણાવો ? સત્યસિંહે પૂછ્યું.”

“ભાઈ ! હું અને મારી એક બહેનપણી કે જે હાલ આ મંદિરમાંજ છે, તે અને હું આજ સાંજે વીરપુરનગરના કિશ્કાની બહાર એકાન્ત વાસમાં આવેલા એક નાના બગીચામાં ફરતાં હતાં, બાદ થોડીકવારે તે બગીચામાં દસ પંદર માણસોનું ટાણું એકાએક ધસી આવ્યું. સઘળાના મુખપર યુક્તાનીયો બાંધેલી હતી. તેમણે અમારી તરફ દોડી આવી અમને પકડી લીધાં. અમે બૂમો ના પાડીએ તેને માટે તેમણે અમારા મુખમાં ડુબા માર્યા. તે પછી તેઓ અમને ઉપાડીને ચાલતા થયા. હું અને મારી સખી બેભાન બની ગયાં. તે પછી જ્યારે અમે શુદ્ધિમાં આવ્યાં ત્યારે અમને જણાયું કે અમે આ મંદિરમાં કેદ થએલાં છીએ. અમારી નજીકમાંજ બે કદાવર અને વિકાળ દેખાવના માણસો હાથમાં ખંજર પકડી ઉભા છે. તે દુષ્ટોએ અમને મારી નાખવાનો બચ દેખાડી તેમની નીચ માગણી પૂર્ણ કરવાને જણાવ્યું. અમે તેવું કહેવું તુચ્છકારી કાઢ્યું. આથી તે નરાધમેા અમને માર મારવા લાગ્યા. અમે બૂમો પાડવા લાગ્યાં, તેમના મારથી મારી સાહેલી ચીસ પાડી બેશુદ્ધ થઈ ગઈ, તમે પણ કદાચ તેની કરુણાબનક ચીસ શ્રવણ કરી હશે. કારણ કે આપ પણ તેજ વખતે આ મંદિરમાં પ્રવેશ્યા હશે. તમને આવેલા જણી તે દુષ્ટો નાશી ગયા. પછીની હકીકત આપ જણા છે. ” આટલું કહી તે સ્ત્રી મૌન રહી.

“હું ધારું છું કે તમારી સખી હજીબેશુદ્ધજ હશે ?” સત્યસિંહે પૂછ્યું.

“ ના, તે થોડીવાર ઉપરજ સાવધ થઈ છે. બાઈ! આજકાલ કરતાં ઘણા દિવસથી ચંદ્રધુરનમરના મહારાજ કાળસિંહે અમારા નગરને ઘેરા લાલ્યો છે. અમારા દુશ્મની સીમા નથી. ” આટલું કહી તે સ્ત્રીએ એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખ્યો.

“ બાઈ! આટલામાં કંઈ દીવો મળી શકશે કે ? ” સત્યસિંહે પૂછ્યું.

“ હા, આ મંદિરની પાછલી બાજુએ આવેલા એક ખડેર જેવા ધરમાં આ મંદિરનો પુનરી રહે છે. તેની પાસે જવાથી દીવો મળી શકશે ખરો. ”

“ ત્યારે તમે થોડીવાર હિંમત ધરી અહિં ઉભાં રહો. હું તે પુનરીની પાસે જઈ આવું. ” કહી સત્યસિંહ બારણું ઉઘાડી બહાર નીકળ્યો. આ વખતે વરસતો વરસાદ બંધ થઈ ગયો હતો. વરસાદનું માણી ખળખળ અવાજ કરતું નિચાણુ ભાગ તરફ વહેતું હતું. દેડકાંના અવાજ સંભળાતા હતા. વિજળીઓ ચતી હતી. તેના પ્રકાશમાં સત્યસિંહ પુનરીના ધર આગળ આવી તેને જગાડવા બુમો પાડવા લાગ્યો. પુનરીએ ચોર હુટારાના બધે જગૃત થઈ બારણું આગળ આવીને પૂછ્યું કે, “ કાણ છે ? ”

જવાબમાં સત્યસિંહે જણાવ્યું કે, “ જો તમે મને એક દીવો આપશો તો હું તમને અત્યારે એક સોનામહોર આપીશ. ”

તેના અવાજપરથી પુનરી મહારાજે જણી લીધું કે કોઈક સારો માણસ છે. તેણે તત્કાળ બારણું ઉઘાડી સત્યસિંહને અંદર લીધો અને અંદરના ભાગમાંથી એક દીવાતું સળગતું કોડીયું લઈ આવી તેના હાથમાં આપ્યું. સત્યસિંહ તેને મહોર આપી દીવો લઈ પુનરી મંદિરમાં આવ્યો. તેની રાહ જોઈ ઉભેલી સ્ત્રી આનંદ પામી. સત્યસિંહે દીપકના પ્રકાશમાં જોયું તો જણાયું કે આ મંદિર કોઈ દેવીનું છે. તે સ્ત્રી સત્યસિંહને લઈ અંદર આવી. અંદર જતાંજ સેનાપતિની નજરે એક

પરમ રૂપવતી કિશોર કન્યા એક ખુણામાં બેઠેલી જણાઇ. આવા મધ્યરાત્રિના સમયે એ લલીત લલ્લનાને જોઇ સત્યસિંહના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તે બાળાએ તેને જોઇ નીચું નહાળ્યું. સેનાપતિ તેને ધ્યાન પૂર્વક અવલોકવા લાગ્યો. તેના કમળના ડાંડા સમાન કામળ કરમાં હિરાજડીત કંકણો અને તેણે પહેરેલાં કિંમતી વસ્ત્રો નિહાળી તે જાણી ગયો કે આ કોઇ હલકા કુળની સ્ત્રી નથી, પરંતુ તે કોઇ ખાનદાન કુટુંબની લાગે છે. તે પછી તેણે પોતાની નજદીક ઉભેલી સ્ત્રીના સામે જોયું. તે સ્ત્રીના પોષાક હલકો હતો; પરંતુ તેના રૂપમાં કંઈ ન્યુનતા જણાવી નહોતી. તેની ઉમ્મર આશરે ત્રીસેક વર્ષની જણાતી હતી. સત્યસિંહે હાથમાંના દીપકને એક ગોખલામાં ઝોઠવી પોતાની નજીક ઉભેલી સ્ત્રીને પૂછ્યું. “ મને લાગે છે કે તમે અને આ કન્યા કોઇક બાળ્યશાળીનાં ઘરનાં છો. જે તમને કોઇ પણ પ્રકારનો સંકાચ ન હોય તો મને તમારી જોળખાણુ આપવા કૃપા કરો ? ”

તત્કાળ પેલી મોટી ઉમ્મરની સ્ત્રી બોલી, “તમે આજે અમારું રક્ષણ કર્યું છે તેને માટે અમે બન્ને તમારાં ઉપકારી છીએ. આપ અમારી જોળખાણુ ધ્રુવો છો, પરંતુ જેઓ રણવાસમાં સદાકાળ નિવાસ કરે છે તેઓ પોતાની જોળખાણુ પરાયા પુરૂષને કેવી રીતે આપી શકે? છતાં આપે અમારું કલ્યાણ કર્યું છે તો આપને અમારી જોળખાણુ આપવામાં અમે પોતાને મહાભાગ્યવાન સમજીએ છીએ. વીરસરદાર ! આ ખુણામાં જે બેઠેલી છે તે વીરપુરના મહારાજ કીરેન્દ્રસિંહની પ્રાણાધિક પુત્રી છે. તેનું નામ વિલાસકુમારી છે; અને હું જનનખાનાની મુખ્ય દાસી છું. મારું નામ કપિંજલા છે.”

તેમની જોળખાણુથી સત્યસિંહના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. ભવિષ્યમાં જે પોતાની ધર્મખતી ઘનાર હતી તે વિલાસને આવી રીતે

નિકટમાં જોઈ તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે મનમાં પ્રશ્નનો ઉપકાર માન્યો. અઘાપિપર્યંત તેણે વિલાસને જોઈ નહોતી. તેથી તેના મુખ સૌન્દર્યને અવલોકવા સત્યસિંહ તેના મુખ સામે જોઈ રહ્યો; પણ મુખ દર્શનનો લાભ તે મેળવી શક્યો નહિ. વિલાસ આંધું ઓઢી નીચે દ્રષ્ટિ રાખી બેઠી હતી. સત્યસિંહના હૃદય સમુદમાં આ વખતે અનેકાનેક તર્ક-વિતર્ક થવા લાગ્યા. તેણે થોડીવાર કંઈક વિચાર કરી કહ્યું, “ તમે માફ એક કહેવું કમુલ કરશો ? ”

“ અરે એ શું બોલ્યા ? અમે તો આપનાં ઝાણી છીએ. ” કપિંજલાએ કહ્યું.

“ મારી એવી ઇચ્છા છે કે હું તમને કોઈ નિર્ભયસ્થાને લઈ જઈ, કારણ કે વીરપુરમાં રહેવાથી તમારે ધણુંજ સંકટ સહન કરવું પડશે. જેમ જેમ દિવસ જાય છે તેમ વીરપુરનું અનિષ્ઠ થતું જાય છે. આ યુદ્ધમાં કાળસિંહનો વિજય છે અને વીરેન્દ્રસિંહનો પરાજય છે. માટે શત્રુઓના સપાટામાં સપડાયા કરતાં તમે મારી સાથે ચાલો. હું પ્રાણાંત સુધી તમારું રક્ષણ કરીશ. ”

તેનું કહેવું સાંભળી કપિંજલા બોલી, “આપનો ઉપકાર થયો; પણ અમે આપની સાથે આવવાને લાચાર છીએ. જે રાજના અન્નજળે અમારાં હાડકામ બંધાયાં છે તેને આવી વિપદા વખતે અમે ત્યાગી શકતાં નથી. તેના અનિષ્ઠમાં અમે અમારું અનિષ્ઠ થાય એ જોવાને રાજી છીએ. ”

“ તમારી ઇચ્છામાં અંતરાય નાખવાને હું ઇચ્છતો નથી. જો તમારી મરજી હોય તો હું તમને નગર સુધી મૂકવા આવું ? ” સત્યસિંહે વિશેષ જણાવ્યું.

“ તમારો ઉપકાર અમે ભૂલી શકનાર નથી. આપે અમારા માટે ઘણો શ્રમ લીધો છે. બહાદુર સરદાર ! અમને મૂકવા આવવાની જરૂર

નથી. અમે એક ગુપ્ત રસ્તે ચઢને રાજમહેલમાં નિર્વિઘ્ને પહોંચી જઈશું.” કપિંજલાએ કહ્યું.

“ત્યારે તમે હવે જલ્દીથી આપ્તાં જાઓ; તે પછી હું પણ મારા રસ્તે પડું.” સત્યસિંહે કહ્યું.

“હાજી, પરંતુ જતાં પહેલાં આપનો પરિચય આપશો તો ઉપકાર થશે. બીજાનાં નામ ઠામ પૂછી પોતાનો પરિચય નહિ કરાવવો તે આપના જેવા વીરપુરૂષને શોભાસ્પદ નથી. પછી તો જેવી તમારી ઇચ્છા.” આટલું કહી કપિંજલાએ સત્યસિંહ સામે જોયું. તેની સાથેની બાળા પણ ધુંધટમાંથી સતૃષ્ણ નયને વીર સેનાપતિને અવલોકી રહી હતી. સત્યસિંહે થોડીકવાર વિચાર કરી પૂછ્યું. “મારા પરિચયથી તમને શું લાભ થનાર છે?”

“ત્યારે આપને પણ શું અલાભ થનાર છે?” કપિંજલાએ પૂછ્યું.

“સમય જોતાં લાભને બદલે હાની થવાનો વિશેષ સંભવ છે.”

“વીર પુરૂષો હાની થવાના બધે આટલા બધા ડરતા હશે તેનો મને આજેજ અનુભવ થયો. વીરસરદાર! સ્ત્રીઓની સમક્ષ ઓળખાણ આપતાં કેમ સંકોચાઓ છો? શું તમે શત્રુપક્ષના કોઈદાના દુશ્મન તો નથીને?” કાપજલાએ કહ્યું.

સત્યસિંહે હસીને કહ્યું, “કપિંજલા? હું શત્રુ નથી પણ મિત્ર છું, અને તમને બચાવવાની ઇચ્છાથીજ અહિં આગ્યો છું. હું ધર્મ-નગરનો સેનાપતિ છું. મારું નામ સત્યસિંહ છે.”

તોપનો ગોઝો ફાટે અને માણસ ચમકી ઉઠે એ પ્રમાણે કપિંજલા અને વિલાસકુમારી ચમકીને ઉભાં થયાં. વિલાસકુમારીએ હુમટો વધુ ખેંચી મુખ ઢાંકી દીધું. કપિંજલાએ બે હાથ જોડી પ્રણામ કરી કહેવા માંડ્યું, “પૂર્વના કોઈ શુભ સંસ્કારને લીધેજ આપ અત્યારે અત્રે આવી ચઢ્યા છો. આ વિલાસ થોડા દિવસથી તો તમારીજ જપમાળા જપી રહી છે.”

“ ખરેખર એમજ હોવું જોઈએ. તેના હૃદયના આકર્ષણેજ મને અહિં આવવાની શ્રેજ પડી છે; પરંતુ તેતો અત્યારે છુમટો ખેંચી તમારી પાછળ બરાધ ગઈ છે. ” સત્યસિંહે કહ્યું.

“ એતો રાજપૂત રમણીયોના ધર્મ છે. સત્યસિંહ ! હવે આપ અમારી જોડે નગરમાં પધારો; અને આ વિલાસનો દાથ સ્વીકારી સુખી થાઓ. મારા મહારાજને પણ એજ ચિંતા થયા કરે છે. તેમને આ યુદ્ધમાં વિજયની આશા નથી. ”

“ આ યુદ્ધમાં વીરેન્દ્રસિંહને વિજય મળે તે આશા તો આકાશ કુસુમવત છે. પરંતુ હું તેમને મારાથી બનતી દરેક પ્રકારની મદદ કરીશ. હું અહિંના સમાચાર સાંભળીને જ અત્રે આવ્યો છું. કપિંજલા ! તમે રાજકન્યા સાથે નગરમાં જાઓ. હું હવે અત્રેથી બારોબાર ધર્મ-નગર જઈશ અને ત્યાંથી થોડુંક સૈન્ય લઈ આજથી ચોથા દિવસની સાંજે આ મંદિર આગળ આવી પડાવ નાખીશ. તમારાથી જો બની શકે તો રાત્રિના સમયે આ સ્થળે આવી મને મળજો. પછી શું કરવું તેનો નિર્ણય આપણે કરીશું. પરંતુ તમે અત્યારે નગરમાં કેવી રીતે જઈ શકશો ? કારણ કે દુશ્મનનું દળ ચારે તરફ શરી વળેલું છે. ” સત્યસિંહે જણાવ્યું.

“ અમારી ચિંતા કરશો નહિ. આ મંદિરમાં એક ગુપ્ત સુરંગ આવેલી છે, તેમાં થઈને હું વિલાસ સાથે મહેલમાં સુખરૂપે પહોંચી જઈશ. સાફ થયું કે શત્રુઓ અમને આ મંદિરમાંજ ઉપાડી લાવ્યા. ” કપિંજલાએ કહ્યું.

“ ત્યારે હવે હું રજા લઉં છું. ”

“ શ્રી ભગવાન આપની રક્ષા કરો, ” કહી કપિંજલાએ પ્રણામ કર્યા.

“ રાજકન્યા ! હું જાઉં છું. ” સત્યસિંહે વિલાસની નજીક જઈ કહ્યું.

“ હા, પધારો અને સત્વરે આવી દુષ્ટ દુષ્મનોથી અમારી રક્ષા કરો. ”
વિલાસકુમારીએ ગળગળે સાદે કહ્યું.

સત્યસિંહ મંદિરમાંથી બહાર નીકળ્યો અને વૃક્ષે ખાંધેલા થોડાને
છોડી તેની ઉપર સ્વાર થઇ અશ્વને પૂર વેગે દોડારી મૂક્યો.

કપિંજલા અને વિલાસ મંદિરમાં આવેલી ગુપ્ત સુરંગ વાટે
રાજમહેલમાં ચાલ્યાં ગયાં.

૩.

વીરેન્દ્રની વ્યાકુળતા.

લોભે લક્ષ્મી લલના તણા, ભૂમિ ભયંકર આ થઇ;

સ્વર્ગે સીધાવ્યા વીર ચોદા, દુઃખી ભારત હા ! થઇ.

વીરેન્દ્રસિંહ વીરપૂર નામક નાના નગરનો રાજા હતો. તે વયે
વૃદ્ધ અને ન્યાય પરાયણ હતો. તે પ્રજાનાં દુઃખ દૂર કરવાને હમ્મેશાં
તત્પર રહેતો. રૈયતની દાદ ફરીયાદ જાતેજ સાંભળતો. જે કંઈ નવો
સુધારો કરવો હોય યાતો કંઈ નવો કર સ્થાપિત કરવો હોય તો સમગ્ર
પ્રજાએ ચુટેલા પ્રતિષ્ઠિત માણસોની સલાહ લેતો. પોતાના સરદારો અ-
મલદારો સિપાહીઓ વગેરે પ્રજા પ્રત્યે કેવું વર્તન રાખે છે તેની દૃષ્ટી
દેખેખ રાખતો. ગરીબગરબાં ઉઘમી વગેરેને સ્થાય કરતો. તેની સખા
વિદ્વાનોથી શોભી રહેતી. તે દરેકને પોતાની મુલાકાતનું માન આપતો.
રાજા વીરેન્દ્રસિંહ જે કે વૃદ્ધ વયે પહોંચ્યો હતો તદ્દપિ તેના મુખપર
ક્ષાત્ર તેજની છાયા પ્રત્યક્ષ જણાતી હતી. તે બહાદુર હતો. પ્રજા
તેને પ્રભુ પ્રકારે પૂજતી હતી. આ વખતે ચંદ્રપૂરનગરમાં કાળસિંહ
નામક મહારાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે ધણો જીજ્ઞાસુ હતો. તેના
જીજ્ઞાસુ પ્રતાંત આગળ વાંચતાં જણાશે. વીરેન્દ્રસિંહનું રાજ્ય જે કે

ધણું નાનું હતું પણ સ્વતંત્ર હતું. ધર્મપરાયણ રાજા વીરેન્દ્રસિંહે કાળસિંહનો અન્યાયાર સાંભળી તેને શુભોપદેશને માટે એક પત્ર લખ્યો. મૂળને ઉપદેશ નકામો છે એ પ્રમાણે વીરેન્દ્રસિંહના પત્રથી કાળસિંહના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. મૂળથી તો તે વીરપૂરનું રાજ્ય લેવાને ચાહતો હતો; તેને હવે કારણ મળ્યું. તે મોટું સૈન્ય લઈ વીરપૂર પર ચઢ્યો. વીરેન્દ્રસિંહે પણ પોતાનું નાનું સૈન્ય તૈયાર કરી તેની ભેટ લીધી. બંને પક્ષમાં યુદ્ધ મચી રહ્યું. વીરપૂરના વીર યોદ્ધાઓએ ચાર દિવસ સુધી શત્રુના પ્રયત્ન સૈન્ય સામે ટક્કર ઝીલી; પરંતુ અંતે ઘણા સૈનિક ઝરવારોના મરણથી ક્ષયી શકાયું નહિ. શત્રુના પ્રયત્ન ધસારાથી વીરેન્દ્રસિંહને બચેલા સૈન્ય સાથે આખરે નગરમાં પેલી દરવાજા બંધ કરવા પડ્યા. કાળસિંહે કિલ્લાને ઘેરી કોટ-દરવાજા તોડવાનો પ્રયત્ન આરંભ્યો. વીરપૂરની આસપાસ પથરોના મળખૂત કોટ બાંધેલા હતા. હાંનો કિલ્લો આખા રાજ-સ્થાનમાં અજીત ગણાતો. તે કિલ્લાના આશ્રયે કરીનેજ વીરેન્દ્રસિંહ સ્વતંત્ર રહી શક્યો હતો. વીરેન્દ્રસિંહ તેના યોદ્ધાઓ સાથે કોટ ઉપર ચઢી શત્રુઓના પ્રયત્નો નિષ્ફળ કરવા લાગ્યો. છ માસ થવા આવ્યા પણ કાળસિંહ કિલ્લો તોડી નગરમાં પ્રવેશ કરવા શક્તિવાન થયો નહિ. આથી તેણે કોટની આસપાસ ઉંડા ખાડા ખોદી અંદર દાડ બરવાનું કામ શરૂ કર્યું. આ વાતની ખબર પડતાં વીરેન્દ્રસિંહ અકળાયો અને હવે અવશ્ય માંડે નગર શત્રુઓને ચરણ થશે બાકી ગભરાવા લાગ્યો. તેને પોતાના પ્રાણની પરવાહ નહોતી; પરંતુ ફક્ત તેની પ્રાણાધિક પુત્રી વિલાસની ફિકર તેને હરદમ થવા કરતી. પોતાના મરણ પછી તેનું શું થશે એ વિચારથી વીરેન્દ્ર બ્યાકુલ રહેતો. તેણે વિલાસનો વિવાહ ધર્મનગરના પ્રતાપી રાજા ધર્મસિંહ કે જે કાળસિંહના વડિલપ્રાત થતા હતા, તેના બહાદુર સેનાપતિ સત્યસિંહ સાથે કરેલ હતો. લગ્નનો દિવસ મુકરર થઈ ચૂક્યો હતો; તેમાં કૂર

કાળસિંહે ચઢી આવી વિદ્ય નાખ્યું. વીરેન્દ્રસિંહ રાત્રિ દિવસ સેનિકા સાથે કિલ્લાની પર ફરતો. વિલાસ અને કપિજલા સત્યસિંહને મંદિરમાં મળી મહેલમાં આવ્યાં, તેના ચોથા દિવસની રાત્રે વીરેન્દ્રસિંહ ભગ્ન હૃદયે તલવારને જમીનપર ટેકની મહાન ચિંતામાં નિમગ્ન થયો હતો. આજે આકાશમાં એકપણ વાદળ નહોતું, નિશાનાથની શ્વેત ચંદ્રિકા સઘળે પથરાઈ રહી હતી. વીરપૂરના વીરયોદ્ધાઓનાં શસ્ત્રના ખડખડાટ રાત્રિના સમયે પણ શાન્ત થયા નહોતા. લસ્કરી અમલદારો આમતેમ ફેરા મારી સિપાહીઓને શત્રુઓથી સાવધ રહેવાનું સૂચવતા. જે સ્થળે વીરેન્દ્રસિંહ ચિંતામાં નિમગ્ન થઈને ઉભા હતા ત્યાં અત્યારે કોઈનો અવરજવર નહોતો. અંતે તે વૃદ્ધ રાજાનું વ્યાકુળ મન બોલવા લાગ્યું કે, “અરે ! આ યુદ્ધમાં શું થશે ? ઘેરો ધાલી પડેલા શત્રુઓ સામે માફ બાકી રહેલું નાનું સૈન્ય કેવા પ્રકારે ટકી શકશે ? શું વિજયદેવી શત્રુઓ તરફ વળશે ? શું પાપીના પાસા પોખાર પડશે ? શું ધર્મને ઘેર ઘાડ આવશે અને અત્યાચારી રાજા આ વીરપૂરનો માલીક થશે ? હા, સમય જોતાં તો એમજ જણાય છે, પરંતુ આ વીરપૂરને પ્રાપ્ત કરવામાં લોહીનો મહાસાગર ઉભરાશે. જ્યાં સુધી વીરપૂરનો એકપણ યોદ્ધા હયાત રહેશે ત્યાં સુધી કૂર કાળસિંહ એક પણ પગલું આગળ વધી શકશે નહિ. કાળસિંહ જો કે મળવાન છે, તેની પાસે પ્રબળ સૈન્ય છે, પરંતુ અહિંના યોદ્ધાઓની આગળ તે નિર્માલ્ય છે. મારા બહાદુરો ક્ષાત્રતેજથી ભરપૂર છે. કાળસિંહ ! વિજયની વાત બાગ્યાધિન છે; પરંતુ તને તો સારી રીતે ખબર પડશે કે સૂતેલા સિંહને છંછેડવાથી શું સાર નીકળે છે. મારા શૂરા સેનિકા વનરાજની માફ તારા સૈન્યમાં ફરી વળશે અને એક પછી એકને વીણી-વીણીને લેશે. કાળસિંહ ! સ્મરણમાં રાખજે કે જે વીરપૂરનો આશાએ છે આ રણયુદ્ધનો આરંભ કર્યો છે; તેમાં જોજે કે તારા કેટલા બધા

સૈનિકો અને સરદારોનાં બળીદાન અપાય છે. આ વીરપૂરની અધિષ્ઠા-
ત્રિદેવી તારા સૈનિકોના રૂધીરથીજ તૃપ્ત થશે.” આમ બોલતા રાજાએ
ઉંચે દ્રષ્ટિ કરી શ્વેતીકાન્ત દેવ સામે જોયું. ચંદ્રદેવ ઝડપથી ગગનમાં
ગમન કરી રહ્યા હતા. શીતળ પવન વાતો હતો. એવામાં એકાએક કોઈક
યુવતિના કોમળ કંઠમાંથી નીકળતું મંજુલગાન વીરેન્દ્રસિંહના કાને સંભ-
ળાયું. તે આશ્ચર્યચક્રિત થઈ મન સાથે બોલી ઉઠ્યો કે, “અરે! અત્યારે આ
મનુષ્ય ગાન કોણ ગાતું હશે? લાવ તપાસ કરું.” કહી વીરેન્દ્રસિંહ આગળ
ચાલ્યા. થોડેક દૂર જતાં તેને જણાયું કે, કોઈ એક રમણી ગાનમાં
ગુલતાન થઈ આ તરફ ચાલી આવે છે. અરે! એ કોણ હશે? શું તે પણ
મારી માફક બ્યાકુળ હશે? આમ આત્મગત વિચારતો રાજા તે રમ-
ણીનું ગાન સાંભળવા લાગ્યો.

“અમેને અમારી સ્વભૂમિનું અભિમાન,
એ તન મન ધન પ્રાણ, સ્વભૂમિનું અભિમાન.
નિર્ભય મુરખા કે’ કો પાપી, જેવું તમ દીલ ચાપ,
અવગણના અંતરથી કરજો, અમને ન કહેશે કાંય,
કહેથી થશે અપમાન, સ્વભૂમિનું અભિમાન.
જગત જીવન એ આર્ય જનેતા, એમાં અમ વિશ્વાસ;
રોમે રોમે રહ્યા ઉપકારો, જન્મો જન્મનાં દાસ,
અમારું તે પર ધ્યાન, સ્વભૂમિનું અભિમાન.
માનુભક્ત અમે હીંદ જાયાં, અમ શીર ભારતી ચણું,
અમ તરસું મરશું અવધીએ, તો પણ તેને શરણ;
કરીશું હીંદ પયપાન, સ્વભૂમિનું અભિમાન.
મારણ તારણ એ જગજનની, સહુ તિરથ પદ રજમં,
તેત્રીસકોટી દેવો પણ ડૂબ્યા, કોઠયાન કોટી કરજમાં;
અમેને એથી છે લ્હાણ, સ્વભૂમિનું અભિમાન.”

તે રમણી ગાન પૂરું કરી ગાનની કડીઓને ઉલટાવી-ઉલટાવીને ગાવા લાગી. વીરેન્દ્રસિંહ ગાનથી આનંદ પામી બેઠી હતી. “ અહા ! મારા નગરમાં સ્વદેશપ્રેમી સ્ત્રીઓ પણ વસે છે એ જાણી હું પોતાને અહો-ભાગ્ય માનું છું. આ વીર વસુધાનો પ્રતાપ કંઈક ઓરજ છે. જો કે કાળ-સિંહ આજે ફાળ્યો છે, તે કદાચ મારા વીરપૂરનો માલીક થશે; પરંતુ ભવિષ્યમાં તેને ધણુંજ સંભાળવાનું રહેશે. જે રાજ્ય સત્યવાદી, ન્યાયી અને પ્રજાનું કલ્યાણ કરનાર છે, તેજ સારી રીતે રાજ્ય કરી શકે છે; પણ આ કાળસિંહ કે જે એક અત્યાચારી રાજા, પોતાના રાજ્યથી સંતોષ નહિ માની બીજાનું રાજ્ય દગાશ્ટકથી પડાવી લેનાર અન્યાયી રાજાને આ ભૂમિ તેના માલીક તરીકે વધારે વખત સ્વિકાર કરી શકશે નહિ. તે ભલે ટૂંકાવ કે હું હવે મોટો મહારાજા છું, મને કોઈનો ડર નથી; પણ તેના અત્યાચાર અને અન્યાયથી શ્રીભગવાન પરાક્રમી વીરો ઉત્પન્ન કરી તે નરપિશાચ રાજાને પગમાં હોતો નહતો કરી નાખશે અને પુનઃ શાન્તિનું સામ્રાજ્ય સ્થાપિ પ્રજાનાં દુઃખ દારિદ્ર્ય દૂર કરશે.” રાજા હજી કંઈ આગળ બેઠે એટલામાં તો ગાન ગાનાર રમણી એક જગાએ ઉભી રહી કંઈક બોલતી હોય એમ સંભળાયું. રાજા ધ્યાન-પૂર્વક તેના શબ્દો સાંભળવા લાગ્યો.

તે રમણી આકાશ સામે નિહાળી બોલતી હતી કે, “ પ્રભો ! ધર્મને ઘેર ઘાડ અને પાપીના પાસા પોચાર એટો ક્યાંનો ન્યાય છે ? કૂંડ કાળસિંહના અસીમ જીવલે પૃથ્વીપર પાપની વૃદ્ધિ થઈ રહી છે, તો તે પાપીઓનો પ્રલય કરવાને શામાટે વિલંબ કરે છે ? તે ચંડાળ રાજા આજે ધણા માસ થયા ઘેરો ઘાલી અહિની રાંક પ્રજાને ત્રાસ આપી રહ્યો છે. તે દુષ્ટ તેની સત્તાના બળમાં મોહાન્મત્ત બની અન્યાય કરવામાં પ્રવૃત્ત થયેલો છે. તે રાંક પ્રજાનો દુસ્મન છે, ખુશામતીયા અને ધનવાનનો મિત્ર છે. હા ! એક શીખાજી પત્રથીજ તેણે કાળો-

કેર વર્તાવવા માંડ્યો છે. મારા વીરપૂરનું ભાતી ભયંકર જણાય છે. વીર-પૂરના થોડાઓ જે કે બળવાન છે, શત્રુઓના દસ-દસ સૈનિકોને મંહા-રવા સામર્થ્યવાન છે, પરંતુ અસંખ્ય શત્રુઓના ધસારા સામે વીરપૂરના મુઠીભર રાજપુત વીરો ક્યાં સૂધી ટકાવ કરી શકશે. હા ! દરવાજા પર પડતા હથોડાના ભયંકર ધ્વની મારા કાળજીને કંપાવી રહ્યા છે. આ દરવાજો દૂટ્યો એમ પ્રતિપણે બલુકારા વાગ્યા કરે છે. ઓ વિભો ! આવો ઘેર પ્રસંગ ક્યાંથી ઉપસ્થિત થયો ? જ્યારે વીર વીરેન્દ્રસિંહ તેમના સૈન્ય સાથે ધર્મ અને સ્વભૂમિને માટે યાદોમ કરી પ્રાણ આપવાને તૈયાર થયા છે ત્યારે બીજા અસંખ્ય નામદર્-કાયર રાજા મહા-રાજાઓ શાન્ત થઈને બેસી રહ્યા છે. જે તેઓ પોત પોતાનાં સૈન્ય સાથે મારા રાજાને આવી મળે તો કાળસિંહ જેવા સો બળવાન રાજાઓને એકે સપાટે પાયમાલ કરી નસાડી મૂકાય. પણ અફસોસ ! તે સમય ક્યાંથી આવે ? પ્રજાને રીખાતી જોનાર અને અન્યાયી રાજાના તાબેદાર થઈ સુખ માની બેસી રહેનાર રાજપૂતોને ધિક્કાર છે. કાળસિંહની અભિ દૃષ્ટિને માટે પૈશાચિક કાર્યોમાં મદદરૂપ થઈ પડનારા એ ક્ષત્રિય કુળ કંટકો ! યાદ રાખજો કે તમારી પણ આખરે છુરી દશા થવાની છે. જ્યાં સૂધી સ્વાર્થ છે, ત્યાં સૂધીજ કાળસિંહ તમને મૃગ-જળ જેવી લાલચોથી લલચાવશે, પરંતુ અંતે તમારી લક્ષ્મી અને રાજ્ય મુકુટો કાળસિંહના ચરણે સમર્પણ થનાર છે. આહ ! દેવી વસ્તુ-ધરા ! તારી પણ કેવી દીન દશા થઈ રહી છે ?

જનની જન્મ ભૂમિ પ્રિયે, આવ્યો કૂડો કાળ,
સૂતા રાજવી સુસ્તથૈ, કાણ કરે સંભાળ.
પાપીના પોખારથી, ડરે ધણા મહિપાળ,
હાય ! આ વીર ભૂમિનો, કાણ થશે પ્રતિપાળ ? ”

આટલું બોલી તે રમણીએ અફસોસનો ઉદ્દગાર કાઢ્યો. તેના શબ્દો સાંભળી વીરેન્દ્રસિંહ ઉશ્કેરાયો, તેની નાડીયોમાં ર્ધીર ધમ ધમાટ વહેવા લાગ્યું. તેની આંખોમાંથી અગ્નિના તનખા ઝરતા હોય એમ જણાવા લાગ્યું. તે તત્કાળ તલવાર ખેંચી રમણીની નજીક દોડી આવી બોલ્યો, “ જ્યાં સૂધી શુદ્ધ રાજપૂત વીરના હાથમાં સમશેર પકડવાનું સામર્થ્ય છે; ત્યાં સૂધી આ પવિત્ર ભૂમિનું પ્રભુત્વ ધારણ કરનાર કોણ છે ? વીરપૂરનો એક પણ વીર જીવતો રહેશે ત્યાંસૂધી શત્રુની આશા સફળ થવા દેશે નહિ. ”

તે રમણી આંખો શાદી રાજની સામે જોઈ રહી. વીરેન્દ્રસિંહનું સમસ્ત શરીર શૌર્યથી કંપનું હતું. રમણી તેને ઝોળખી ઘુંટણે પડી. રાજાએ તેના સુખ સામે જોઈ તેને ઝોળખી કહ્યું, “ કપિંજલા શાન્તથા. તારા ઉદ્દગાર મ્હેં સાંભળ્યા છે. તું વીરપુત્રી છે. શું આજે તને નિદ્રા નથી આવતી ? ”

“ જ્યારે મારા રાજાએ નિદ્રાનો ત્યાગ કર્યો છે, તો પછી આ કિંકરીને નિદ્રાનું સુખ વિષમય લાગે એમાં શું નવાઈ ? મહારાજ ! ભવિષ્ય ભયંકર ભાસતાં મારી નિદ્રા અલોપ થઈ છે. પ્રભુ ! જણાવો કે હવે શું થશે ? ” કપિંજલાએ પૂછ્યું.

“ કપિંજલા ! હવે કંઈ બાકી રહ્યું નથી, પણ હવે તો બાકી રહ્યું છે વિજય યાતો મ્હોત. વીરપૂરનો એક પણ વીર પૂર્ણ પરાક્રમ દર્શાવ્યા વિના સ્વર્ગે જનાર નથી. ”

“ પ્રભો ! શત્રુઓ દારૂની સુરંગો ભરી રહેવા આવ્યા છે, તેઓ ચારેક દિવસમાં તો કોટ ઉઠાવી મૂકશે. તે પછી આપણું નાનું સૈન્ય શત્રુઓના અસંખ્ય સૈનિકો સામે કેવી રીતે વિજય પ્રાપ્ત કરીશકશે ? ” કપિંજલાએ નિરાશ વદને પૂછ્યું.

“ વિજયની બાજી હવે તો શ્રીહરીના હાથમાં છે. વીરપુરના

પોદ્ધાઓ તો ફક્ત પ્રભુ પરજ વિશ્વાસ રાખી રણ રંગ ખેલનાર છે. આપણા વીરપુત્રો આગળ એ અસંખ્ય સૈન્યો શું કરી શકનાર છે. આ આકાશમાં પ્રકાશિત થએલ ચંદ્ર જોકે ઘણો નાનો છે તદ્દપિ તે સમસ્ત જગતને પ્રકાશમય કરી રહ્યો છે. સેંકડો બકરાંઓમાં એકજ કેશરી પડે છે ત્યારે કેટલાં બકરાં તેની સામે ઉભાં રહેવાની હિંમત કરી શકે છે? તેવી રીતે આ વીર વસુધાના વીરપુત્રો જ્યારે કારમી કીકીયારી કરી શત્રુઓની ભેટ લેશે તે વખતે જોજે કે શત્રુઓનાં કાળજાં કેવાં કંપે છે.” આટલું બોલી વીરેન્દ્રસિંહ તેના સામે જોઈ રહ્યા. કપિંજલા વિચારમાં પડી. પુનઃ વીરેન્દ્રે પૂછ્યું. “કપિંજલા! શું વિચાર કરે છે?”

કપિંજલા ઉભી થઈ બોલી, “મહારાજ! જ્યારે શત્રુઓ કિલ્લો તોડી અંદર પ્રવેશ કરશે અને આપણા સુભટો તેઓની સાથે રણજંગ ખેલશે ત્યારે અમારું શું થશે? મને મારી પોતાની ચિંતા નથી પણ ફક્ત વિલાસકુમારીની ચિંતાએ બ્યાકુલ થઈ રહી છું. મહારાજ! તેને કોઈ નિર્ભયસ્થાને મોકલી આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોય તો ઘણું સાફ.”

“કપિંજલા! કર્તા-હર્તા નારાયણ છે. મહેં વિલાસકુમારીના રક્ષણનો ભાર ગુરૂદેવને સોંપ્યો છે. ગુરૂદેવ તેના પર પુત્રી પ્રમાણે પ્રેમ રાખે છે. જે સમયે શત્રુઓ અંદર પ્રવેશ કરશે, તે વખતે ગુરૂદેવ સિંધનાથ વિલાસકુમારીને અને તને પેલી ગુપ્ત સુરંગને રસ્તે થઈને કોઈ અભય સ્થાને લઈ જશે. એ વાત તને મહેં પ્રથમથી જ બંદોબસ્ત કરેલો છે.” રાજાની વાત શ્રવણ કરી કપિંજલા મૌન રહી. એવામાં એક સરદાર તેની સાથેના સિપાહીઓ સાથે ફરતો ફરતો ત્યાં આવી ચઢ્યો. તેણે રાજાને ઓળખી નમન કર્યું. રાજાએ કપિંજલાને મહેલમાં જવાની આજ્ઞા કરી તે સરદાર સાથે કિલ્લાના મુખ્ય દરવાજા તરફ પ્રયાણ કર્યું.

૪.

રસ્તામાં રહશ્ય.

આજે સેનાપતિ સત્યસિંહના આવવાનો વાયદો હતો. રાત્રિ પડતાં કપિંજલા નિર્ણિતસ્થાને જવાને તૈયાર થઈ. વિલાસકુમારીએ તેને જલ્દી પાછી આવવાને જણાવ્યું. કપિંજલા હસ્તા વધને કુમારીના મહેલમાંથી બહાર નીકળી મહારાજા વીરેન્દ્રસિંહના રાજ્ય જીવનમાં આવી. રક્ષકો તેને ઓળખતા હોવાથી અંદર જવાની અડચણ નડી નહિ. કપિંજલા ઉતાવળે પગલે મહેલની અંદર આવેલા એક એકાન્ત ઓરડામાં દાખલ થઈ; કે જ્યાં પેલી ગુપ્ત સુરંગ આવેલી હતી. તે સુરંગ વાટે જ તેઓ સત્યસિંહને મળી અંદર આવ્યાં હતાં. તેણે ધીમે રહી તે સુરંગ દ્વાર ઉઘાડી અંદર પ્રવેશ કર્યો. તે થોડીવારમાં ભવાનીદેવીના મંદિરના ગર્ભદ્વારમાં નીકળી. તેણે દેવીને પ્રણામ કર્યા. બાદ તે મંદિરમાંથી બહાર નીકળી ખુલ્લા યોગાનમાં ઉભી રહી સત્યસિંહની રાહ જોવા લાગી. રાત્રિનું સાંત્રાજ્ય વ્યાપેલું હતું. બહાર પૂર્ણ શાન્તિ છવાયેલી હતી. થોડીવારમાં કપિંજલાને જણાયું કે કોઈક માણસ ઝડપથી પોતાની તરફ આવ્યો આવે છે. તેણે હિમતથી પ્રશ્ન કર્યો, “કોણ આવે છે ?”

“પ્રથમ તમે જણાવો કે તમે કોની રાહ જોઈને ઉભાં છો ?” આગંતુકે પણ પ્રશ્ન કર્યો.

કપિંજલાને તેના સ્વર પરિચીત લાગ્યો. થોડીવારમાં તો તે આવનાર તેની છેક નજીક આવીને ઉભો રહ્યો. કપિંજલાએ તરત તેને ઓળખી લીધો કે તે સેનાપતિ સત્યસિંહ છે. તેને અત્યાનંદ થયો. તેણે વિનીત ભાવથી માથું નમાવ્યું. સત્યસિંહે પ્રકુલ્લવદને પૂછ્યું, “કપિંજલા ! સૌ સુખી તો છે ને ?”

“હા, હુંતો સુખી છું, પણ વિલાસના હૃદયની ખબર નથી.

જ્યારથી તેને તમારા મુખનું દર્શન થયું છે ત્યારથી તે તમારું ધ્યાન ધરી રહી છે, પણ મને લાગે છે કે કદાચ તમારા હૃદયમાંથી મારી સખીનું વિરમરણ થયું હશે ? ”

“ આ દેહમાં ફરતું રૂધીર વિલાસના પ્રેમ પ્રતાપેજ પ્રત્યગ પ્રવાહે વહન કરી રહ્યું છે. તે સુહાસિનીના દેહારનાં દર્શન કર્યા પછી મને કાંઈપણ ગમતું નથી. આ આખરો તેને જોવાને વધુ કિંદંકિત થઈ રહી છે. જ્યારથી તેને જોઈ છે ત્યારથીજ હું તેને છાયા રૂપે મારી આસપાસ ભ્રમતી હોય એમ જોઉં છું. દેવી કપિંજલા ! મને જલ્દીથી તેની પાસે લઈ જાઓ.”

“ હું તેટલા માટેજ અહિં આવીને હાજર થઈ છું. મારી સખી પણ આપનું સ્વાગત કરવાને આતુરતાથી તૈયાર થઈ રહી છે. ”

“ વાંચે બીજા કંઈ સમાચાર છે ? ”

“ હા, આવતીકાલે વીરપુરનો કિલ્લો જમીન દોસ્ત થનાર છે અને વીરપુરના વીરયોદ્ધાઓ કેશરીયાં કરી રણજંગ ખેલનાર છે. ”

“ તમારું અને વિલાસનું રક્ષણ કરવાનો મહારાજાએ કંઈ અંદોષરત કર્યો છે કે નહિ ? ”

“ અમારા સંરક્ષણનું કાર્ય ગુરૂવર્ધ શ્રી સિધનાથને સિદ્ધિ છે. તેમણે પ્રાણાંત સુધી અમારું રક્ષણ કરવાનું કબજિયું છે. ”

“ તે સિધનાથ કાણ છે ? ”

“ તેની અને વિશેષ માહિતી નથી, પણ તે એક અમતકારીક પુરૂષ છે. તે નિરંતર યોગ સાધનામાંજ ઠાળ નિર્ગમન કરે છે. આશરે દસેક વર્ષપર તેમનું આગમન અમારા નગરમાં થયું હતું. તે વીરભદ્ર મહાદેવના શિવાલયમાં નિવાસ કરે છે. મારી સખી વિલાસ તેમના અર્પેલા જ્ઞાનથીજ સદ્ગુણશાળી થઈ છે. ગુરૂદેવ વિલાસને પોતાની પુત્રી પ્રમાણે આદરે છે. ”

“ ખરેખર તે કોઇક અલૌકિક પુરુષજ હોવા જોઇએ. કપિંજલા ! હું પણ તમારા બચાવને અર્થેજ અત્રે આવેલો છું. હું મારી સાથે સૈનિકોને લેતો આવ્યો છું. તેઓ આ સામે જણાતી ઝડીમાં પડાવ નાખીને પડ્યા છે. મહેં તેમને સવારમાં આવી મળવાનું જણાવ્યું છે. માટે આપણે હવે જલ્દીથી કિલ્લામાં ચાલો. આપણે પ્રથમ તમારી સખીને મળી મહારાજને મળીએ અને તેમની અનુમતિ મેળવી તમને અને વલ્લાસને શ્રી સિધનાથ ગુરૂ સાથે મારા થોડાક સૈનિકોના રક્ષણ નીચે ધર્મપૂર મોકલી આપું. તમે.....” સત્યસિંહ વાત કરતો એકાએક અટક્યો. તેને બહેમ પડ્યો કે આટલામાં કોઇક માણસ દૂપાઇ રહીને વાત સાંભળે છે. સત્યસિંહ થોડેક દૂર જઇ ફરી આવ્યો. પણ તેને કાંઇ માલમ પડ્યું નહિ. તેણે પાછા આવીને કપિંજલાને કહ્યું, “મને લાગે છે કે કોઇક દુષ્મન આપણી પાછળ પડ્યો છે; માટે હવે આપણે સંભાળ પૂર્વક વાતો કરવી જોઇએ. કપિંજલા ! કહો હવે આપણે ક્યાં થઇને કિલ્લામાં દાખલ થઇશું ?”

“હું આવી છું તે રસ્તે થઇને આપણે મહેલમાં સુખરૂપે પહોંચી જઇશું. તમે મારી પાછળ-પાછળ ચાલ્યા આવો.” કહી કપિંજલા આગળ ચાલ્યો. સત્યસિંહ તેની પાછળ આસપાસ નજર ફેરવતો જવા લાગ્યો. તેઓ જે રસ્તે થઇને મંદિર બહારી જતાં હતાં ત્યાં આગળ વૃક્ષોની ધનધોર ઘટા આવેલી હતી. થોડેક દૂર જતાં સત્યસિંહને કોઇના ચાલ્યા જવાના પગલાંનો સ્પષ્ટ અવાજ સંભળાયો; અને તેની સાથેજ વૃક્ષ પરથી નીચે ખરી પડેલાં સૂકાં પાંદડાં માણસના પગથી ભાગતાં હોય એમ અવાજ સંભળાયો. સત્યસિંહના બહેમમાં વૃદ્ધિ થઇ. તેણે ધીમે રહી કપિંજલાને કહ્યું, “ તમે થોડીકવાર અહિં ઉભાં રહો, હું તપાસ કરી આવું. ”

કપિંજલા પણ સ્તબ્ધ બની ત્યાં ઉભી રહી આસપાસ જોવા

લાગી. સત્યસિંહ તદ્વાર મ્યાનમાંથી કાઢી જે તરફથી ખડખડાટ સંભળાયો હતો તે તરફ ગયો, પણ ત્યાં કંઈ જળાયું નહિ. ગાઢી ઝાડોની ધન-ધોર ઘટાથી ત્યાં અંધકાર પથરાયેલો હતો. સત્યસિંહે લાંબી નજર ફેંકી પણ કંઈ જોઈ શકાયું નહિ. તેના મનમાં એવો પણ વિચાર થયો કે કદાચ એ સંભળાયેલો અવાજ કોઈ પશુના ચાલ્યા ગયાનો હશે. ગમે તેમ હોય પણ સંદેહને દૂર કરવો ઉચિત સમજીને તે નજીકમાં આવેલા એક વૃક્ષપર ચઢ્યો, અને ઠેઠ ઉપર ચઢી આસપાસ જોવા લાગ્યો. ઘણી-વાર સૂધી જોયા પછી તેને આખરે માલમ પડ્યું કે અહિંથી થોડેક દૂર આવેલા એક વડ વૃક્ષના ડાળામાં એ માણસો છૂપાઈને બેઠા છે. તેઓએ બાંધેલા ફેંટાપર ચંદ્રનો પ્રકાશ પડવાથી તેને માલમ પડ્યું હતું. બાકી તે માણસોના ફેંટા સિવાય અન્ય શરીરનો કોઈ પણ ભાગ જણાતો નહોતો. આથી તેણે નક્કી માની લીધું કે એ ફેંટાવાળા માણસોજ છે. તેણે એ વૃક્ષને બરાબર જોઈ લીધું કે જેથી ફરીથી કંઈ ભૂલ પડે નહિ, પછી તે ઝાડપરથી નીચે ઉતરીને ધીમે પગલે કપિંજલા પાસે આવ્યો. તેને આવેલો જોઈ કાપંજલાએ પૂછ્યું, “કેમ કંઈ માલમ પડ્યું કે ?”

“હા, શત્રુઓ વૃક્ષમાં સંતાયા હોય એમ જણાય છે.” તમે થોડીક વાર અહિં ઉભાં રહો, હું મારી છાવણીમાંથી ધનુષ્યબાણ લઈ આવું.”

“પછી શું કરશો ?”

“તેની તમને પછીથી ખબર પડશે. વધુ વિવેચન કરવાનો હાલ સમય નથી.” કહી સત્યસિંહ વિદ્યુત વેગે છાવણી તરફ દોડ્યો અને થોડીવારમાં ધનુષ્યબાણ લઈ પાછો આવ્યો.

સત્યસિંહ ધનુષ્ય સાથે પૂર્વવત્ વૃક્ષપર ચઢ્યો અને પૂર્વ લક્ષ્ય-વાળા વૃક્ષ સામે જોયું તો જળાયું કે હમણાં એક માણસ સ્પષ્ટ જણાય

છે. ખીજે માણસ ત્યાં જણાતો નથી. સત્યસિંહે કમાનપર તીરનું સંધાન કરી તે માણસનો ફેંટો તાક્યો; અને પછી એકદમ તેણે અપૂર્વ બાહુ-બળવડે તીર મૂક્યું. ચંદ્રની ચંદ્રિકામાં વિજળીની માફક ઝમકતું તીર સડસડાટ ચાલ્યું અને થોડીવારે જમીનપર કોઇ બારે વસ્તુ પડવાનો ધ્વનિ સંભળાયો. સત્યસિંહે જોયું તો માણસ પ્રથમ પ્રમાણે જણાયો નહિ. તીરની બરાબર અસર થઇ સમજીને સત્યસિંહ ઝડપથી ઝાડપરથી નીચે ઉતરી તે તરફ દોડ્યો. ત્યાં જઇ જોતાંજ તેને જણાયું કે તીરથી ધવાઇને એક માણસ નીચે પડ્યો છે. તે માણસ શુદ્ધ વિહીન થઇને પડ્યો હતો. તેને વાગેલા ધામાંથી લોહીની ધારા વહેતી હતી. સત્યસિંહને તેનું અવલોકન કરતાં જણાયું કે તે શત્રુપક્ષનો સૈનિક છે. નક્કી આટલામાં ખીજ શત્રુઓ પણ છૂપાયા હશે. એટલામાં કપિંજલા તેની પાસે આવી અને ત્યાં પડેલા માણસ સામે જોઇ તે કંપી ઉઠતાં બોલી, “સરદાર! આ માણસનો વિનાકરણે વધ કરી આપે ભયંકર પાપ કર્મ કર્યું છે.”

“શત્રુનો નાશ કરવો એ પાપ નથી પણ ધર્મ છે. કપિંજલા! હવે વધુ વખત બોલો તે યોગ્ય નથી. આપણે જલ્દીથી નગરમાં ચાલો; આટલામાં શત્રુઓ છૂપાએલા હોવા જોઇએ. વધુ વિલંબ થશે તો નાહક આફતમાં ફસાતું પડશે.” કહી સત્યસિંહ ત્વરિત પગલે આગળ ચાલ્યો. કપિંજલા વિચારમાં ગરકાવ થઇ તેની પાછળ જવા લાગી. તેઓ થોડેકદૂર ગયાં હશે એટલામાં એક ખીજે માણસ કે જ્યાં પેલો મેશુદ્ધ સૈનિક પડ્યો હતો તેની બામુના વૃક્ષમાંથી બહાર નીકળ્યો અને ઘણી ઝડપથી આગળ જનારાંની પાછળ જવા લાગ્યો. તે એવી તો સંક્રાંતી ચાલતો હતો કે તેના પગનો ખીલકુલ અવાજ થતો નહિ. સત્યસિંહ અને કપિંજલા મહેલમાં જલ્દીથી પહોંચવાની ઇચ્છાથી પાછું વાળીને બેયા સિવાય ચાલ્યાં જતાં હતાં. થોડીવારમાં તેઓ મંદિરે આવી અંદર પ્રવેશ્યાં.

સત્યસિંહે અંદરથી દાર બંધ કરી દીધું. પાછળ આવતો માણસ પણ થોડી વારમાં મંદિર આગળ આવી પહોંચ્યો. તેણે જોરથી દાર ધકેલ્યું પણ અંદર થી બંધ કરેલું બારણું ઉઘડ્યું નહિ. તેણે તત્કાળ જોર કરી તે જીર્ણ થએલાં દારને ચણીઆરામાંથી ઉતારી નાખ્યાં. તે અંદર પેઠો અને આમ તેમ ફાંફાં મારવા લાગ્યો. તે આખા મંદિરમાં ફરી વળ્યો. પરંતુ તેની નજરે કોઈ જણાયું નહિ. આથી તે વિસ્મયતાથી વિચારવા લાગ્યો કે,

“અરે આ શું ! શું તેઓને આ જમીન તો નહિ ગળી ગઈ હોય ? ખરેખર કંઈક આશ્ચર્ય જેવું તો છે. લાવ બહાર નીકળી એકાદ મશાલ લઈ આવી તપાસ કરે.” આમ વિચાર કરી તે બહાર નીકળ્યો અને થોડેક દૂર જઈ સિસોડીનો અવાજ કર્યો. સિસોડીના અવાજથી દસેક સૈનિકો ત્યાં દોડી આવ્યા. તેમાંના એકને મશાલ સળગાવી લાવવાતું સૂચવ્યું. થોડીવારમાંજ એક સૈનિક મશાલ સળગાવી લાગ્યો. તે પછી પ્રથમતો માણસ સળગાતી સાથે મંદિરમાં આવી બારીક નજરે આસપાસ જોવા લાગ્યો. મંદિરના તમામ ખૂણા તપાસી તે અંતે દેવીની મૂર્તિ આગળ આવ્યો. એવામાં એકએક તેની નજર જમીનપર પડેલી કંઈક ચીજપર પડી. તેણે તત્કાળ તે ચીજને નીચા નમી ઉપાડી લીધી. તે કપિંજલાનો રૂમાલ હતો. ઉતાવળમાં જતાં તેની પાસેથી પડી ગયો હતો, એવું બાન કપિંજલાને રહ્યું નહોતું. એક નાની બૂલતું ઘણું બયંકર પરીણામ આવશે એની એને સ્વપ્ને પણ ખબર નહોતી. રૂમાલને ત્યાં પડેલો જેઠ તેને જોઈ પડ્યો કે નક્કી આટલામાં કોઈક સ્થળે નગરમાં જવાનો ગુપ્ત માર્ગ આવેલો હોવો જોઈએ. તેણે મશાલ પોતાના હાથમાં લઈ તપાસ કરવા માંડી. તપાસને અંતે તેને બવાનીદેવીની મૂર્તિવાળા ગોખલામાં એક ઝીણી ખીલી મારમ પડી. તેણે તરત તે ખીલીને જોરથી દાખી કે જેથી તરતજ એક પથ્થર સરસર અવાજ કરતો નીચે ઉતરી પડ્યો. અંદર નીચે ઉતરવાનાં પગથીઆં જણાયાં. તે સરદારના

આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. ઘણા દિવસની મહેનત થોડીજવારમાં સરળ થવાથી અને મહારાજ તરફથી પુષ્કળ ધનમ મળશે એમ ધારીને તે થોડાક સિપાહીઓને ત્યાં ઉભા રાખી મહારાજ કાગસિંહને આનંદના સમાચાર જણાવવાને દોડ્યો.

પેલી તરફ કપિંજલા અને સત્યસિંહ સુરંગમાંથી મહેલમાં આવ્યાં. ત્યાં આ વખતે કોઈ નહોતું. કપિંજલા સત્યસિંહને લઈ બહાર નીકળી અને પહેરેગીરની નજર ચુકાવી રાજકન્યાના મહેલે આવી.

કપિંજલા સત્યસિંહને રાજકન્યાના શયનાલય સમીપ લઈ આવી. આ સમયે વિલાસકુમારી તેમની આતુર નેત્રે રાહ જોઈ રહી હતી. કપિંજલાની સાથે સત્યસિંહને આવેલો જોઈ તેના મુખપર શરમના શેરડા પડ્યા. તેણે માથું નીચું નમાવી અભિવંદન આપ્યું. કપિંજલાએ સહાશ્ય વદને સેનાપતિને સંબોધીને કહ્યું. “આપ આ રાજકન્યાની સાથે તેના શયન મંદિરમાં પધારો. મારી સખી તમારું સ્વાગત કરે એ સ્વીકારજો, પણ જો જો હાં એ ઘણી શરમાળ છે.”

“તમે ક્યાં જાઓ છો?” સત્યસિંહે ઘડકતા હૃદયે પૂછ્યું.

“હું મારા ઝોરડામાં જઈને આવું છું.” કહી કપિંજલા ત્યાંથી ઝપાટા બંધ નીકળી તેના ઝોરડામાં આવી. વિલાસકુમારી અને સત્યસિંહ મૌનતાથી ઉભાં રહ્યાં. બન્નેમાંથી એક પણ બોલતું નહોતું. આવી રીતે વધારેવાર રહેવું એ યોગ્ય નહિ ધારીને સત્યસિંહ સાહસ કરીને બોલ્યો, “રાજકન્યા! કેમ આમ શાન્ત થઈને ઉભાં છો?”

“હું શું બોલું? તમને જોતાંજ મારો જીમ જકડાઈ ગયો છે.” રાજકન્યાએ સલજ્જ બાવે જણાવ્યું.

“એ તો ઘણું અવટિત ગણાય. રાજકુલારી! નિર્દોષ પુરૂષને પ્રેમપાસમાં સપડાવી આ એકાન્ત બાગમાં બોલાવી આવી રીતે ઉભો રાખવો એમાં કુળવાન કન્યાતું ભૂપણ નથી.”

“ હું શું કરું ? શરમ અને સંતાપી રહી છે. ”

“ લાવો એ અદેખીને હું મારા હાથેજ અગળી કરું. ” કહી સત્ય-
સિંહે આગળ વધી વિલાસનો હાથ પકડ્યો.

વિલાસ હસી પડી. બાદ બન્ને શયન મંદિરમાં આવ્યાં. સત્ય-
સિંહે પર્યંકપર સ્થાન લીધું. વિલાસે નીચેના ભાગમાંથી એક ચાળ લઇ
આવી સત્યસિંહ સામે મૂક્યો. સેનાપતિએ તેને પોતાની સાથે ખાવાનો
આગ્રહ કર્યો. વિલાસ શરમાતી શરમાતી પ્રિયતમની સાથે બેસી
ખાવા લાગી.

પ.

નાની ભૂલતું ભયંકર પરિણામ.

મધ્ય નિશાનો સમય થયો હતો. આકાશમાં ચંદ્રદેવ ભ્રમણ કરી
રહ્યા હતા. કપિંજલા તેના ઓરડામાં આવી એક વિરામાસનપર પડી.
તેના હૃદયમાં આજે આનંદ માતો નહોતો. ઓરડામાં દીપક ઝગઝગાટ
પ્રકાશી રહ્યો હતો. તેના પ્રકાશમાં કપિંજલાએ ઉભી થઇ બીંતે જડેલા
એક મોટા અરીસામાં હર્ષથી પ્રકુલ થયેલા પોતાના મુખનું દર્શન કર્યું. તે
હસી પડી. તે પછી ત્યાંથી ખસી પલંગમાં પડી. તેને મુતે લગભગ એકાદ
કલાક થયો હશે એવામાં અચાનક તેને કાને રણુશીંગડું વાગવાનો
અવાજ સંભળાયો. કપિંજલા પલંગમાંથી સફળી ઉભી થઇ. રણુશીંગડું
મંદિર તરફ વાગતું હતું. આટલી રાત્રિએ રણુશીંગડું શામાટે વાગતું હશે?
ખરેખર એ અવાજ અમંગળનું પૂર્વ લક્ષણ છે. કપિંજલા ભયભીત અંતઃકરણે
પોતાના ઓરડાની બીજી બાજુએ આવેલા એક દાદરપર ચઢી છેક ઉંચે
આવેલા ધાખાપર ગઇ અને ત્યાંથી મંદિર તરફ જોવા લાગી; પરંતુ ત્યાં ઝાડનો
ખૂંટળ જયો આવેલો હોવાથી કંઈ જોઈ શકી નહિ. રણુશીંગડું જોસથી કુંકારું
હતું. એ અરસામાંજ તેને મોટા રાજમહેલ તરફ કાલાહલ થતો

સંભળાયો. આથી કપિંજલા વ્યથિત હૃદયે નીચે ઉતરી પોતાના ઓરડા તરફ જવા લાગી. એવામાં તેણે માર્ગની વચ્ચે એક હથીઆરબંધ સૈનિક પુરૂષને ઉભેલો જોયો. તે ચમકીને ચિત્તાર્પિત પુતળીવત્ સ્તબ્ધ બની ગયો.

તેની એવી અવસ્થા નિહાળી તે સૈનિક પુરૂષે કહ્યું, “ સુંદરી ! શા માટે ભય પામો છો ? ”

કપિંજલાએ સાવધ થઈ પૂછ્યું, “ તમે કોણ છો ? ”

“ મારી ઝોળખાણની તમારે શી જરૂર છે ? ” સૈનિકે પ્રશ્ન કર્યો.

“ હું ધાંડું છું કે તમે શત્રુ પક્ષના છો. કૃપા કરીને જણાવો કે તમે કિલ્લાની અંદર કેવી રીતે આવી શક્યા છો ? ” કપિંજલાએ ભય હૃદયે પૂછ્યું.

“ સુંદરી ! અમે તમારી કૃપાથીજ આ અજીત કિલ્લામાં પ્રવેશવાને રતેહમંદ થયા છીએ. તમે જે વખતે એક પુરૂષની સાથે પેલા મંદિરમાં પેદાં હતાં તે વખતે હું પણ તમારી પાછળ એ મંદિરમાં આવ્યો હતો. અંદર ઘણી ખોળ કરી પણ તમારો પત્તો લાગ્યો નહિ. હું નિરાશ થયો; પણ એટલામાં મારી નજરે તમારો પડી ગયેલો રૂમાલ જણાયો. આથી મને ઓહમ પડ્યો. મહેં તપાસને અંતે સુરંગનું દાર ખોળી કાઢ્યું. મહેં તરત મારા મહારાજને ખબર આપી. મહારાજએ સેનાપતિને સૈન્ય સાથે અંદર પ્રવેશવાની આજ્ઞા આપી. સુંદરી ! આ સુરંગવાટે અમારૂં અસંખ્ય સૈન્ય અંદર આવ્યું છે. આ નગરપર અમારો વિજય થયો છે. ” આટલું કહી તે સૈનિક હસ્તેવદને કપિંજલા સામે જોઈ રહ્યો. કપિંજલાએ ગાઢ નિઃશ્વાસ નાખી કપાળે કર પ્રહાર કરી વિચાર કર્યો કે જો અહિંથી મૂકત થઈ શકાય તો અન્ય કાંઈ કરી શકાય. તેણે ઓચિરિત્તે આરંભ કરી ધીમે રહીને પૂછ્યું, “ આપ સરદાર છો કે સૈનિક સિપાહી છો ? ”

“ સુંદરી ! હું મારા તાજાની દુકડીનો સરદાર છું. મારી દુકડીને નગરમાં હુંટ કરવા મોકલી હું અહિં આવ્યો છું; કારણ કે મહેં તમને જ્યારથી જોયાં છે; ત્યારથીજ તમારી લગની લાગી રહી છે. તમારી પ્રત્યેના પ્રેમે મને આખરે તમારી મુલાકાત કરાવી છે. ”

“ હું પણ મને પોતાને મહામાગ્યવાન સમજું છું. સરદાર ! આવો, મારી નજીક બેસો. મને ઘણો બચ લાગે છે. ” કહી કપિંજલાએ તેની અણીઆળી વિશાળ આંખોવાડે તેને કાતીલ કટાક્ષ માર્યું. સરદાર સાહેબ બાન જૂઠી ગયા. તે મોહાંધ થઇ તેની નજીક બેસી વિહ્વળ નેત્રે તે સુંદર સુંદરીના સામે જોઇ રહ્યો. કપિંજલાએ તેની નજીક જઇ મૃદુહાસ્યે કહ્યું, “ સરદાર સાહેબ ! આપને ઘણો પરસેવો થયો છે, લાવો હું લેહોઇ નાખું. ” કહી કપિંજલા સાડીના પાલવથી તેને પરસેવો લુછવા લાગી. સરદાર સાહેબ ખુશ-ખુશ બની ગયા. તે પોતાને મહામાગ્યવાન સમજવા લાગ્યો. તે પછી કપિંજલાએ તેને સાડીના છેડાથી પવન નાખતાં પૂછ્યું.

“ સરદાર ! શું તમારી સ્ત્રી તમારી પ્રત્યે પ્રેમ રાખતી નથી ? ”

“ આમ પૂછવાનું શું કારણ છે સુંદરી ? ” સરદારે હસ્તાવધને પૂછ્યું.

કપિંજલા બોલી, “ જો તે તમને પ્રેમપૂર્વક આડતી હોત તો આ વસંતઋતુમાં તમારી સાથે આનંદ કરવાને બદલે એકલી ઘરમાં રહી શા માટે તમને અહિં લઢાઇમાં આવવા દેત. ”

સરદારે મનમાં તેનાં વખાણ કરી ઉડી હાથ મારી.

કપિંજલા ધારેલું સિદ્ધ કરવાના હેતુથી ઉપરાકેપરી કાતીલ કટાક્ષો ફેંકી પુનઃ કહેવા લાગી, “ સરદાર ! જો કે મને કહેતાં ઘણીજ શરમ લાગે છે પરંતુ ન છૂટકે મારે કહેવું પડે છે કે જો તમે મારા પ્રિય પતિ હોત તો હું તમને કોટીકાળે પણ મારાથી જુદા પડવા દેત નહિ. હું આ વસંતઋતુમાં તમને અધિકાધિક લેહોવો લેવરાવત. ”

સરદારે પુનઃ નિસાસો મૂકી પોતાના કપાળપર હાથ પછાડ્યો. આથી કપિંજલાએ પણ “ અહા ! જે તમે મારા બહાલા પ્રાણુનાથ હોત તો...” કહી પોતાના કપાળપર કરપ્રહાર કર્યો અને તેની સાથે તેણે તીક્ષણ કટાક્ષ ફેંક્યું. તે સરદારનું માથું ફરવા લાગ્યું. તે ધીમે ધીમે ખસતો ખસતો કપિંજલાની છેક નજીક આવીને બેઠો. કપિંજલા પણ જરીક વધુ ખશીને તેની લગોલગ આવીને બેઠી, “સરદાર સાહેબ ! સદાકાળ આ દાશીને યાદ રાખી શકાશે કે ? ”

સરદાર ભાન ભૂલી બેઠી ઉઠ્યો, “ શું આ સ્વર્ગની પરીને કદાપિ ભૂલાશે કે ? ના, ના; જ્યાં સૂધી આ દેહમાં પ્રાણુ છે ત્યાં સૂધી આ દાસ તમને ભૂલી શકશે નહિ. સુંદરી ! હુંતો તમારો મુક્તમ છું. ”

“ મારે એક વાત તમને કહેવી છે. ” કપિંજલાએ તવીન કહ્યું.

“ બેલાશક કહો; આ સેવક સાંભળવાને તૈયાર છે. ”

“ જાઓ, જાઓ, હવે નહિ કહું; મને ઘણીજ શરમ આવે છે. ”

કહી કપિંજલાએ તેના નામનો ધ્રુમટો ખેંચ્યો. સરદાર હતાશ બની બેઠી ઉઠ્યો, “ ઓ રૂપસુંદરી ! આમ ના કરો. તમારી વાત કહો. મને તમારો નોકર સમજાજો. ”

કપિંજલા બેઠી, “ મારી એવી ઇચ્છા છે કે હું અદિત્યી નીકળી તમે જ્યાં જાઓ ત્યાં તમારી સાથે આવું. ”

સરદારે ખુશી થઈ પૂછ્યું, “ શું તમે મારી સાથે આવવાને ઇચ્છો છો ? ”

“ હા, જે તમારી આજ્ઞા થાય તો હું આ પળેજ તમારી સાથે આવવાને તૈયાર છું. ” કપિંજલાએ પુનઃ કટાક્ષ ફેંકી ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી.

“ તમારા જેવી પરીને કોણ અભાગી સાથે આવવાની ના પાડે ? સુંદરી ! હું તમને લઈ જવાને તૈયાર છું, આ સેવકને આજ્ઞાથી વમર

પૈસાનો ખરીદેલો ગુલામ સમાન સમજાવે. ” સરદારે ઉન્મત્ત થઈ જવાબ આપ્યો.

“ અહા ! તમે મને કેટલા પ્રેમથી ગાહો છો ! આ પ્રેમનો બદલો હું કેવી રીતે વાળી આપું. અરે ભૂલી, આ લ્યો. ” કહી કપિંજલાએ ગળામાંથી એક મોતીની માળા કાઢી સ્વહસ્તે સરદારના ગળામાં પહેરાવી. સરદાર સશરીરે સ્વર્ગમાં બેઠો હોય એમ મનમાં સમજવા લાગ્યો. એવામાં પુનઃ તે કહેવા લાગી, “ સરદાર ! કંઈ સમજ્યા કે ? જો ના સમજ્યા હો તો સાંભળો હું સમજાવું. આપણા શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે એકની માળા બીજાના ગળામાં નાખવાથી લગ્ન થઈ ચૂક્યું સમજાવું. સરદાર બહાદુર આપણે બન્ને તો હવે પરણી ચૂક્યાં. ”

સરદાર હસી પડ્યો. તેના દાંત બહાર દેખાયા, તે ઉભરાતા હૈયે બોલ્યો.

“ શું આપણે પરણી ચૂક્યાં ? ”

“ હા, પરણીતો ચૂક્યાં પણ..... ” કપિંજલા બોલતી અટકી. તે વિચારમાં પડી હોય એમ જણાઈ. આથી સરદારે પૂછ્યું, “ ત્રિભુવન મોહિની ! આ આનંદના અવસરે શાના વિચારમાં પડ્યાં ? ”

“ સરદાર સાહેબ ! હું ઘણીજ કમનશીબ છું. મારા બાગ્યમાં સુખ લખાએલું નથી. ” કપિંજલાએ નિસાસો નાખી કહ્યું.

“ આમ કેમ બોલો છો મારી મનમોહિની ? ” સરદારે ગભરાઈને પૂછ્યું.

“ આ કિલ્લામાં વિજય મેળવી તમે કદાપિ જીવતા ઘેર જનાર નથી. ” કપિંજલાએ જણાવ્યું.

“ સુંદરી ! અમે અવશ્ય વિજય મેળવીશું; તમારા બહેમને કાઢી નાખો. ” સરદારે અભિમાનથી કહ્યું.

“ હું ખાત્રી પૂર્વક જણાવું છું કે આ કિલ્લામાં પેઠેલા માણસો-માંથી એક પણ જીવતો રહેનાર નથી. સરદાર ! એ બાબતમાં એક

ગુપ્ત બેઠ સમાચોડો છે. ” કપિંજલાએ ગંભીરમૂખે જણાવ્યું.

“ હું સમજી શકતો નથી, સ્પષ્ટ સમજાવી મારી ખાત્રી કરો. ”

“ શું તમે જાણતા નથી કે પેલા મંદિરની બીજી બાજુએ અમારા પક્ષનો એક રાજા તેના વીસ હજાર સૈનિકો સાથે છાવણી નાખીને પડ્યો છે ? તમે કિલ્લામાં પેઠાછો એવું તે સારી રીતે જાણુ છે; તે તમારા અંદર પ્રવેશવાનીજ રાહ જોઈને બેઠો છે. તેના વિચાર પાછળથી છાપો મારવાનો છે. તે હમણાં તો કંઈ કરશે નહિ, પરંતુ તમે જ્યારે આ કિલ્લાનો બરાબર બંદોબસ્ત કરી નિશ્ચિંત થશો એટલે તે રાજા તેના સૈન્ય સાથે અંદર ધસી આવી તમારી કાપણી શરૂ કરશે. ”

સરદાર અવાચક થઈ ગયો અને અંતે તેણે ગમરાટથી પૂછ્યું, “શું આ સત્ય વાત છે ? ”

“ હા, અહિંના તમામ માણસોના જાણવામાં એ વાત છે. ”

તે સરદાર આહ્વાદથી પરીપૂર્ણ થઈ બોલ્યો, “ મારી મધુરી તહે આજે મારીપર કૃપા કરી ભવિષ્યમાં મને મોટો માણસ બનાવ્યો છે. હું હમણાંજ સેનાપતિની પાસે જઈ આ બાબતની ખબર આપું છું. આ સમાચારથી મને અલબ્ધ લાભ પ્રાપ્ત થશે. સુંદરી ! તું શુભ શુકન-માંજ મને મળી છે. તું અહિં થોડીવાર બેસજે, હું જલ્દીથી પાછો આવું છું. ” કહી તે સરદાર જરા પણ સંદેહ આપ્યા સિવાય જવાને તૈયાર થયો. પુનઃ કપિંજલાએ પૂછ્યું, “ તમે પાછા અહિં આવશો કે નહિ ? જો, જો, રખેને મને ભૂલી જતા ? ”

“ અરે એમ તે ચાય ? હું તો આ આવ્યો. ”

“ મારા સમ ખાવ જોઈએ ? ”

“ અરે ગાંડી ! તું શામાટે એવી શીકર કરે છે ? હું થોડીવારમાં જ પાછો આવું છું. ” આમ કહી તે સરદાર કપાટા બંધ લાંથી

દોડી ગયો. કપિંજલાને એટલું જ જોઈતું હતું. તે સરદાર નજરથી દૂર થયો કે તરત તે પણ ઉભી થઈ અને વિજળીની ઝડપે બહાર નીકળી મોટા રાજમહેલ તરફ દોડવા લાગી.

૬.

વીરપૂરનો વિનાશ.

કપિંજલા બહાર નીકળી શ્વાસભર રાજમહેલ તરફ દોડવા લાગી. અર્ધે રસ્તે જતાંજ તેને મારો કાપોના બચંકર ધ્વની સંભળાયા. કપિંજલા સ્તબ્ધ બની ઉભી રહી. તેના મનમાં ઓઝાદ જવાયું કે, “ શું શત્રુઓનો વિજય થયો ? ” તે બ્યાકુળ બની. આરે તરફ કોલાહલ મચી રહ્યો હતો, નગરના શરવીરજનો પણ હથીઆર પકડી રણયુદ્ધમાં કુદી પડ્યા હતા. રણચંડીએ ભયાનક સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. તલવારોનો ખડખડાટ, મારો કાપોના બચંકર અવાજ કાનને ઠકોર લાગતા હતા. કપિંજલા હિંમત ધરી રાજમહેલમાં પેડી, અને ત્યાં જઈને જુએ છે તો ત્યાં પણ ઘણી ગડબડ મચી રહી હતી. શત્રુઓએ મહેલનાં સુંદર બારણાં તોડી અંદર પ્રવેશ કર્યો હતો. વીર વીરેન્દ્રસિંહ સાંકળોથી બંધાઈ શત્રુઓની વચમાં ડિભા હતા. તેમના શરીરમાંથી રક્તનો પ્રવાહ વહી રહ્યો હતો. આવો દેખાવ નિહાળી કપિંજલા આભી બની. તે ભયથી ટ્રુજવા લાગી. વીરેન્દ્રસિંહની દશા નિહાળી તેણે હાથવતી માથું કુટ્યું. તે પુનઃ સાવધ થઈ અને વિલાસ કુમારીના મહેલ તરફ દોડી. રસ્તામાં શત્રુ સૈનિકો નજરે પડતા હતા. ત્યાંથી પસાર થવું તેને મુશ્કેલ જણાવા લાગ્યું. વારંવાર મહારાજ કાળસિંહની જય ગર્જના કર્ણજોયર થતી. કપિંજલા ત્યાંથી પાછી ફરી પુનઃ રાજમહેલમાં આવી એક ઓરડામાં પ્રવેશી, પણ એટલામાં

જ સિપાહીઓનું ટાળું મહેલના બીજા ઓરડામાં લુંટકાટ કરી એ તરફ આવતું જણાયું. તે તરત સમય સુચકતા વાપરી એક ખૂણામાં ભરાઈ બેઠી. જોત જોતામાં તો તે ઓરડો સિપાહીઓથી ભરાઈ ગયો. તે મોટા ઓરડામાં લુંટકાટ મચી રહી. કપિંજલાને જણાયું કે હવે અચૂં મુશ્કેલ છે. હું જરૂર પકડાઈ જઈશ. આમ વિચારતી તે વફાદાર રમણીએ પુનઃ હિંમત એકઠી કરી. મનુષ્યમાત્રને વિપત્તિની વખતે હિંમતની વૃદ્ધિ થાય છે. કપિંજલાને જ્યારે જણાયું કે સમ્રાજા સિપાહીઓ તેમની દરયુ વૃત્તિમાં બ્યાપ્ત થયા છે; ત્યારે તે એકદમ ઉભી થઈ અને અપૂર્વ સાહસથી : બિલકુલ અવાજ કર્યા વિના બહાર નીકળી નાહી. એવામાં એક સિપાહીની નજર તેની પર પડી, તે તત્કાળ તેની પાછળ દોડ્યો અને થોડીવારમાં જ તેને પકડી પાડી તેનો હાથ પકડ્યો. કપિંજલાએ ધ્રુજતા પગે તેની સામે જોયું. તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તે સિપાહી નહોતો પણ પેલો સરદાર હતો. તેણે કપિંજલાનો હાથ પકડી પૂછ્યું, “પ્રાણેશ્વરી ! તમે અહિં ક્યાંથી ?”

તેને જોઈ કપિંજલાનું મુખ ઉતરી ગયું; પણ તે ક્ષણવાર સુધી જ. તે હિંમતવાન રમણી સાવધ થઈ સરદારનો હાથ દબાવી બોલી, “તમે બિલકુલ બોલ્યા આલ્યા વિના મારી સાથે આલ્યા આવો.” કહી કપિંજલા તે સરદારનો હાથ પકડી ખેંચી જવા લાગી. બાદ થોડેક દૂર જઈ આંખનું કટાક્ષ ફેંટી દેતું, “વાહરેવાહ, તમારો આવો જ ભરોંસો કે ? મહેં તમારી બણી જગાએ ખોળ કરી પણ તમારો પતો ક્યાંઈએ લાગ્યો નહિ.”

તે સરદાર શાન્ત સ્વરે બોલ્યો, “હું તમારી પાસેથી નીકળી મારા સેનાપતિને ખોળવા લાગ્યો; પણ રણજંગમાં તેમનો પત્તો લાગ્યો નહિ; આથી હું પાછો તમારી પાસે આવ્યો. પણ ત્યાં તમને જોયાં નહિ. કહો રૂપસુંદરી ! તમે ક્યાં ખોવાઈ ગયાં હતાં ?”

કપિંજલા ગંભીર મુખે બોલી, “તમને આવતાં વાર થઈ જાણી મ્હેં પણ વિચાર કર્યો કે લાવ હું પણ મારા પ્રાણનાથને ખોળી કાઢું. તે શ્રી સરદાર કદાચ મને બૂલી જઈ રણ રંગ ખેલવા મચી પડ્યા હશે. મારા બહાદુર! તમે ક્યાંક રણમાં ઝીંપલાવી પડી વીર ગતીને પામો તો મારા શું હાલ થાય ?”

“ખરેખર હું મૂર્ખ તો ખરો કે તારી પાસે આવતાં વાર કરી. દિલ્લજન! મને માફ કર અને હવે જણાવ કે તારો શું હુકમ છે ?”

“તમે મારી સાથે મારા ઝોરડામાં આવો. હું મારાં વસ્ત્ર ધરેણું એકઠાં કરી તમારી સાથે આવવાની તૈયારી કરું.” આમ કહી કપિંજલા તેની સાથે આગળ ચાલી. થોડેક દૂર જતાં સિપાહીઓની એક ખીજ ટાળી સામે મળી. કપિંજલાને જોતાંજ તેમણે શોરબકાર મચાવી મૂક્યો. એવામાંજ એક સિપાહીએ આગળ વધી આવી કહ્યું.

“બાઈઓ! શિકારતો સારો લાગે છે, આપણે...” તે આગળ બોલે એ પહેલાં તો કપિંજલાના સરદાર બહાદુરે તેને એક ઠોસો લગાવી દૂર કરી ખીજઓ સામે જોઈ કહ્યું, “જાઓ, તમને આગળ ધણો મોલ મળશે. આની સામે જરીક પણ નજર ફેંકશો નહિ.”

સિપાહીઓ તેને ઝોળખી ચાલ્યા ગયા. કપિંજલા તેને લઈ પોતાના ઝોરડામાં આવી બોલી, “આ માફ નિવાસ સ્થાન છે. આની ઉપર આવેલા ઝોરડામાં માફ શયન મંદિર છે. તમે આ નીચેના ઝોરડામાંથી મારા લુગડાં અને આ રૂપાનાં વાસણો એકઠાં કરો, એટલીવારમાં હું ઉપર જઈ મારા શયનાલયમાંથી ધરેણું-મોતીના દાબડા વગેરે લઈ આવું.”

સરદાર આનંદથી ઘેલો બની ત્યાંની વસ્તુઓ એકત્ર કરવા લાગ્યો. તેને કપિંજલા પર જરાપણ અણવિશ્વાસ આવ્યો નહિ. કપિંજલાએ ત્યાંથી બહાર નીકળી ઝોરડાનાં ખાસણાં ખંધ કર્યા અને ધીમે રહીને બહારની

સાંકળ ચઢાવી ઉપર તાળું લગાવ્યું. હર્ષ થેલો સરદાર અંદર પૂરાયો. હિંમતવાન કપિંજલા ત્વરીત પગલે રાજકન્યાના મહેલ તરફ દોડી. રાજકન્યાનો મહેલ એક એકાન્ત ભાગમાં આવેલો હતો. તે નાનકડા મહેલ સૂંદી હતી શત્રુ સૈનિકો આવી પહોંચ્યા નહોતા. કપિંજલા થોડીવારમાં રાજકન્યાનાં શયનાલય સમીપ આવી પહોંચી. અંદર એડેલા સત્યસિંહે ભયંકર કોલાહલ સાંભળ્યો હતો. તે આ વખતે વિલાસકુમારીને પક-ખામાં રાખીને એડો હતો. એવામાંજ કપિંજલા ત્યાં આવી. તેને જોતાંજ સત્યસિંહે પૂછ્યું, “ આ આટલી બધી ગરબડ શાની સંભળાય છે? આ મહેલમાં અત્યારે કોઇ માણસ પણ નથી કે જેથી હું તેને પૂછું?”

કપિંજલા શોકાત્ હૃદયે બોલી, “ મારી નાની બૂલનું ભયંકર પરિણામ આવ્યું છે. શત્રુઓ સુરંગ વાટે કિલ્લામાં પ્રવેશ્યા છે. તેમનો વિજય થયો છે, આપણો પરાસ્ત થયો છે; માટે હવે અહિંથી છૂટવાનો ઉપાય કરો; શત્રુઓ હમણાંજ આ તરફ આવી પહોંચશે.”

રાજકન્યા અને સત્યસિંહને માથે જાણે પહાડ ટૂટી પડ્યો હોય એમ થયું. સત્યસિંહે કર્કશ સ્વરે પૂછ્યું, “ વીરેન્દ્રસિંહના કંઈ સમાચાર છે?”

“ હા, તેઓ શત્રુના બંધીવાન બન્યા છે.”

“હા! પિતા.” કહી વિલાસકુમારી એકાએક ધરણીપર ઢળી પડી.

કપિંજલાએ પાણી લઇ આવી તેના મુખપર છાંટવા માંડ્યું. સત્યસિંહ ગાભરો બની તેને પવન નાખવા લાગ્યો. એવામાં જ શત્રુઓની બૂમો તેમને સંભળાઇ. કપિંજલા રડી પડી. સમય બારીક થઇ પડ્યો. સત્યસિંહે તેના સામે જોયું. કપિંજલાએ ગળગળે સાદે કહ્યું, “ શત્રુઓ આવી પહોંચ્યા, હાય હવે શું થશે?” સત્યસિંહ ઉભો થયો. શૌર્યા-વેશથી તેનું શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું. તેણે કમરે લટકતી સમશેર મ્યાનમાંથી બહાર ખેંચી. તેની આંખોમાંથી આગના તનખા ઝરતા હોય

એમ જણાયું. તે રૈદ્ર સ્વરે બોલ્યો, “ કપિંજલા ! આ વીરના શર-
ણમાં તમે અભય છો. હું પ્રાણાંત સૂઝી તમારું રક્ષણ કરીશ. ”

“ આપ એકલા શું કરી શકશો ? ” કપિંજલાએ સન્જનનયને પૂછ્યું.

“ તેની તમને હમણાં જ ખબર પડશે. તમે બિદકુલ ગમરાયા વિના તમારી સખીને સાવધ કરવાનો યત્ન કરો. ” સત્યસિંહે કહ્યું.

ધીમે ધીમે શત્રુઓના અવાજ નજીક સંભળાવા લાગ્યા. કપિ-
જલા ચીસ પાડી બોલી ઉઠી, “ વિલાસ, પ્રિય વિલાસ ! તું આ વખતે
આમ અસાવધ થઈને કેમ પડી છે ? તું સાવધ થા કે જ્યોતી કરીને તારી
રક્ષા થાય. હાય ! વિધાતા રૂઢી હોય એમ જણાય છે. ” એટલામાંજ
સત્યસિંહ યુધ્ધ પાડી ઉઠ્યો. “ કપિંજલા ! સાવધ, શત્રુઓ ઉપર ચઢી
આવ્યા છે. ” કહી સત્યસિંહ સમશેર પકડી દાર વચ્ચે ઉભો. શત્રુઓ
તેની નજીક આવ્યા અને તેને ત્યાં ઉભેલો જોઈ તેમણે ખુમરાણુ મચાવી
મૂક્યું. એક સૈનિક ખુશ્તી તલવારે આગળ વધ્યો. એવામાં જ વીરસત્ય-
સિંહની લાંબી સમશેર તેની છાતીમાં ભેંકાઈ. તેણે કારમી ચીસ
પાડી પ્રાણ મૂક્યો. તરત એક બીજા સૈનિકે બાલો ફેંક્યો. તેને પણ
સત્યસિંહે ચૂકાવ્યો. આથી સઘળા સિપાહીઓ તેની પર ટૂટી પડ્યા.
સત્યસિંહના હાથમાં રહેલી સમશેર વીજળીની માફક ચળકી શત્રુઓનાં
શીર છેદવા લાગી. લગભગ એક કલાક સૂઝી સત્યસિંહે પોતાનો બચાવ
કરી એક પણ શત્રુ સૈનિકને ઓરડામાં પેસવા દીધો નહિ, તેણે એટ-
લીવારમાં તો દસ પંદર સૈનિકોને કાપી નાખી જમીનપર સૂવાડ્યા. ત્યાં
આગળ રક્તનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. સત્યસિંહની બહાદુરીથી શત્રુઓ
બચ પામી પાછાં પગલાં ભરવા લાગ્યા; પણ એટલામાંજ તે ટોળીના
સરદારે સત્યસિંહની નજર ચૂકાવી તેના ખભાપર ધા કર્યો સત્યસિંહે પણ
એક સખત ફટકાથી તેનું માથું ઉડાવી દઈ તેને ધરાશાયી બનાવી દીધો.

વાઘને ગોળી વાગવાથી જેમ વધારે વિકાળ અને ઝતુની જણાય એ મુજબ સત્યસિંહ ધાતી વેદનાને નહિ ગણુકારતાં બયાનક ત્રાડ મારી શત્રુઓને કાપવા લાગ્યો. એટલામાં તો નીચેથી બીજા સૈનિકો ઉપર ચઢી આવ્યા અને મારો કાપોના પોકારો પાડવા લાગ્યા. સત્યસિંહની આંખો ફાટી હતી. તેને વાગેલા ધામાંથી રક્તનીધારા વહેતી હતી. તેનું શરીર ધીમે ધીમે શિથિલ થતું હતું. એવામાં જ એક બીજા સરદારે આગળ આવી સિપાહીઓને લઢતા અટકાવી સત્યસિંહને કહ્યું, “ અરે પતંગીયા ! શા માટે હઠ કરીને મરણના મુખમાં જવાની તૈયારી કરી રહ્યો છે ? ખરે-ખર મને તો તું કોઇક મૂર્ખ જેવો જણાય છે. ”

અગ્નિમાં ધી નાખવાથી જેમ વિશેષ પ્રજ્વલિત થાય એ પ્રમાણે સત્યસિંહે એક જ ઝટકે પોતાને મૂર્ખ કહેનાર સરદારને પગ આગળ ધુળ ચાટતો કરી દીધો. શત્રુઓ પણ આવેશમાં આવી તેનીપર ટૂટી પડ્યા. સત્યસિંહ હવે બચાવ કરવા તરફ બિલકુલ ધ્યાન આપ્યા વિના મરણીયો થઇ યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. તેની ચારે તરફ તલવારો ચમકવા લાગી. વીર સત્યસિંહના શરીરપર ધા પર ધા પડવા લાગ્યા. તેનું આખું શરીર લોહીથી રંગાઇ ગયું; આખરે તે વીર યોદ્ધો અશક્ત થયો. તેની આંખે અંધારાં વળ્યાં, માથું ભમરા લાગ્યું. તે ધ્રુવ દશને નીચે પડ્યો. જમીનપર પડ્યો પણ હાથમાંથી તલવાર છૂટી નહિ. શત્રુઓ હર્ષનાદ કરી નીચે પડેલાને કાપી નાખવા ઉત્સુક થયા; પરંતુ એક સરદારે આગળ દોડી આવી કહ્યું, “ ખમરદાર, કોઇ પણ આગળ વધશે નહિ. આ વીર યોદ્ધાનો આત્મ રીતે વધ કરવો આપણને ઉચિત નથી. ”

તેનું બોલવું સાંભળી સઘળા આદા ખશી ગયા. તે દયાળુદિલના સરદારે સત્યસિંહને ઉંચકી ઓરડામાં પડેલા પલંગપર સુવાર્યો.

કપિંજલાની પાસે પડેલી વિલાસ સાવધ થઇ. સત્યસિંહને રક્તથી તરબોળ થઇ પલંગમાં પડેલો જોતાં જ તે કારમાં ચીસ પાડી ફરીથી બેશુદ્ધ બની ગઇ. કપિંજલાએ ધણીએ મહેનત કરી પણ તે સાવધ થઇ નહિ. એ અરસામાં જ મહારાજ કાળસિંહનો શાન્તિ ફેલાવવાનો પેગામ આવી પહોંચ્યો. સિપાહીઓ ધાયલ સત્યસિંહ અને કપિંજલા તથા વિલાસને લઇ કાળસિંહ પાસે આવ્યા. કાળસિંહ સત્યસિંહને ઝોળખતો નહિ હોવાથી તેને એક સામાન્ય સરદાર સમજી સિપાહીઓને તેજ વખતે ચંદ્રપૂર નગર તરફ લઇ જઇ કારાગૃહમાં પૂરતી આગ કરી. સિપાહીઓ તેને પાલખીમાં સૂતારી ચાલતા થયા. કાળસિંહે વીરપૂરને તાબે કરી સર્વ પ્રજનાં હથીઆર લઇ લીધાં કે જેથી ભવિષ્યમાં તેમનાથી ભય પામવાનું રહે નહિ. તે પછી તેણે ત્યાં મોટા દરબાર ભરી ત્યાંના પ્રજાજનોને એકત્ર કરી પોતાને વફાદાર રહેવાની સૂચના કરી. પ્રજાજનો ધિક્કારમય વદને તેના શબ્દો સાંભળી રહ્યા. કાળસિંહે વીરપૂરનો સાસનબાર એક સરદારને સોંપી ત્યાંનો પુષ્કળ ખજાનો લઇ ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું. રાજા વીરેન્દ્રસિંહને સાંકળોથી બાંધી એક બંધ પિંજરામાં પૂર્યો હતો. કપિંજલા અને વિલાસને પણ સિપાહીઓથી ઘેરાયેલી પાલખીમાં બેસવું પડ્યું હતું. જે સમયે રાજા વીરેન્દ્રસિંહનું પિંજરું અને વિલાસકુમારીની પાલખી વીરપૂરમાંથી બહાર નીકળી તે વખતે એક સફેદ વસ્ત્રોથી ઢંકાયેલો પુરૂષ ગંભીર વદને કિલ્લાના ભાગેલા દરવાજા આગળ ઉભો હતો. લોકોનાં ટોળેટોળાં સજળ નયને રાજાના પિંજરા સામે જોઇ કાળસિંહને અંતઃકરણથી આપ આપી રહ્યાં હતાં. રાજાનું પિંજરું આગળ અને પાછળ વિલાસની પાલખી જતી હતી. આવું જોતાં જ સફેદ પુરૂષ મોટેથી રડી પડ્યો; અને કાષ્ઠની પરવાહ કર્યા વિના પાલખી પાસે ધસી આવ્યો. સિપાહીઓએ તેને ગાંડો સમજી દૂર હાંકી મૂક્યો.

ગરબડ થતી સાંભળી કપિંજલાએ પડોડો ઉંચો કરી બહાર દૃષ્ટિ કરી તો તેને ગુરૂ સિધનાથનાં દર્શન થયાં. તે પુરૂષ સિધનાથ હતા. કપિંજલાએ અશ્રુથી છલકાતાં નયને ગુરૂના સામે જોયું. તરત સિધનાથે તેની સામે જોઈ કંઈક ટૂંપી ઇસારત કરી. કપિંજલાએ ચક્ર નાખી દીધો. પાલખી ચંદ્રપુરનગર તરફ જવા લાગી. સિધનાથ દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખી જતી પાલખીને નજર પહોંચી ત્યાં સૂંધી જોઈ રહ્યા. બાદ તેમણે પણ ભગ્ન હૃદયે પોતાના નિવાસ સ્થાનમાં આવી કેટલીક ઉપયોગી વસ્તુઓની ઝોળી ખભે ભરાવી છેક સાંજના સમયે ચંદ્રપુર નગર તરફ જવા પ્રયાણ કરવા માંડ્યું.

૭

શાન્તિમાં અશાન્તિ.

વીરપૂરનો વિજય કર્યાને આજે જે દિવસ થઈ ગયા હતા. કાળ-સિંહ સૈનિકો અને સરદારોને ધનામ અકરામ આપવામાં રોકાએલો હતો. સત્યસિંહ અને વીરેન્દ્રસિંહને જુદે જુદે સ્થળે કેદ કરવામાં આવ્યા હતા. કપિંજલાને અને વિલાસકુમારીને રાજકન્યા પદ્મલતાના મહેલની પાછળ આવેલા એક નાનકડા મકાનમાં રાખવામાં આવ્યાં હતાં. રાત્રિના બીજા પ્રહરનો આરંભ થઈ ચૂક્યો હતો. સૃષ્ટિ શાન્ત થએલી જણાતી હતી. મહારાજ કાળસિંહ પણ દિવસના કાર્યથી શ્રમિત થઈ નિદ્રાની સુખમય મજામાં મશગુલ થઈ પડ્યા હતા. પહેરાવાળા સિપાહીઓ આમ તેમ ફરી તેમની ફરજ બજાવી રહ્યા હતા. કર્તવ્યિહ શ્વાનના રૂદન ધ્વની શાન્તિમાં ભંગ પાડી ભય ઉત્પન્ન કરી રહ્યા છે. આ સમયે રાજકન્યા પદ્મલતાના શયનાલયમાં એક જાંખો દીપક મંદ પ્રકાશે પ્રકાશી રહ્યો હતો. મહેલના નોકર આકરો નિદ્રાવશ થએલા હતા. પણ પદ્મલતાનીપર નિદ્રાદેવીએ કૃપા

કરી હોય એમ જણાતું નથી. તે દયાની દેવી પર્યંકપર બેડી બેડી કંઈક વિચાર કર્યા કરતી હતી. તેના પર્યંકની નીચે તેની બહારી બે સખીયો ચંદ્રભાગા અને તિલોતમા સુકોમળ શેયાઓમાં નિદ્રાધિન થએલી હતી. વિચાર વમળોમાં ઘસડાતી પદ્મલતાએ સૂતેલી સખીયોની સામે નજર કરી. તેણે તેમને જાગૃત કરવાનો વિચાર કર્યો; પણ નિદ્રાના સુખમાં વિદન કર્તા થઈ પડવું એ પ્રાયશ્ચિત સમજી તેણે એક બંધ બારણા તરફ જોયું. તે બંધ દ્વારમાં થઈને સુરેન્દ્રકુમારના શયન મંદિરમાં જવાતું હતું. રાજકન્યા દ્વાર ઉઘાડી સુરેન્દ્રના પદ્મંગ પાસે આવીને ઉભી રહી. સુરેન્દ્રકુમાર ગાઢ નિદ્રાને આધિન થએલો હતો. પદ્મંગની પાસે આવેલા એક નાના ટેબલપર એક દીપક પ્રકાશી રહ્યો હતો. તેનો પ્રકાશ એ ગૌરવર્ણના યુવાનના સુખપર પડી તેના રૂપને અધિક શોભાવી રહ્યો હતો. સુરેન્દ્ર પગથી તે ગળા સૂંધી લીલી શાલ ઓઢી નિદ્રાધિન થએલો હતો. તેના કાળા વાળનાં જીલ્દાં તેના કપાળપર આવીને પથરાયાં હતાં. પદ્મા તે નિદ્રીત રાજકુમારને એક ધ્યાનથી અવલોચી રહી. તે પછી તેને કંઈક વિચાર આવતાં સુરેન્દ્રના કપાળપર પથરાયેલા વાળને જોઈ વવા લાગી. કોમળ કરના સ્પર્શથી સુરેન્દ્ર એકાએક જાગૃત થયો. તેણે બેઠા થઈ પદ્માના સામે જોઈ કૌતુહલમાં પડી પૂછ્યું “ પદ્મા ! તમે અત્યારે અહિં ક્યાંથી ? ”

“ મારા મનના વિચારોનું સમાધાન નહિ થવાથી હું અહિં આવી છું. કારાગૃહમાં પૂરાએલા સત્યસિંહ અને વીરેન્દ્રસિંહની થનાર અવદશાના વિચારો આવતાં મુઝાઉં છું. હા ! એક વખતે પૂર્ણ વૈભવ ભોગવનારી રાજ્યખાળા વિલાસની દુદેશા જોઈ મારા મનમાં અસહ્ય વેદના ઉત્પન્ન થાય છે. હું શું કરું ? ” કહી પદ્મલતાએ સુરેન્દ્રના ખભાપર માથું મૂક્યું. સુરેન્દ્ર તેના માથાપર હાથ ફેરવી કહેવા લાગ્યો, “ તમારા

પિતાના કૂર વર્તનથી આપણે અજાણ્ય નથી. પદ્મા ! તે નિરપરાધીઓને માટે આપણે શું કરી શકીએ એમ છે ? ”

“ જો આપણે ધારીશું તો સત્યસિંહ અને વિલાસકુમારીને છોડાવી શકીશું. કારણકે ત્યાંના પહેરેગીરો મારે માટે પ્રાણ આપે એવા અને વફા-દાર છે. તેમજ તે બંને સ્થળે વીરેન્દ્રસિંહના જેવો સખ્ત પ્રતિબંધ મારા પિતા તરફથી મૂકાએલો નથી. આ કામ આપણે ધણીજ ત્વરાથી કરવાનું છે. મારા પિતાએ હજી સુધી સત્યસિંહને ઝોળખ્યા નથી. જો તેઓ તેમને ઝોળખશે તો મહા ઉત્પાત થશે. પરમ દિવસે તે મોટા દરબાર બરી કેદીઓને છેવટનો હુકમ કરનાર છે. માટે તમે અત્યારે રાજકન્યા વિલાસને જો સ્થળે રાખવામાં આવી છે ત્યાં જાઓ અને આ વીંટી ત્યાંના પહે-ગીરોને દેખાડી રાજકન્યા અને તેની સાથે રહેલી કપિંજલાને લઈ આપણા નગરની બહાર આપણને જો ખંડેર આગળ સત્યસિંહનો પ્રથમ મેળાપ થયો હોતો ત્યાં આવજો અને ત્યાંજ મારી રાહ જોજો. હું પણ બનતી ત્વરાએ સત્યસિંહને લઈ ત્યાં આવી મળીશ. ત્યાંના પહેરેગીરોને પણ સાથે લેતા આવજો. ”

સુરેન્દ્ર રાજકુમારીનું સાહસ શ્રવણ કરી આભો બન્યો. તેને સ્વપ્ને પણ આશા નહોતી કે પદ્મલતા આવું વિકટ કાર્ય કરવાની હિંમત કરશે. તે મનમાં તેની પ્રશંસા કરતો તૈયાર થયો. શરીરપર વસ્ત્રો પહેરી જોષ્ઠતાં શસ્ત્ર અસ્ત્ર સજી લીધાં. તે પછી પદ્મલતા તેની સાથે મહેલની નીચે આવી. બે સિપાહીઓ બેઠા બેઠા ઝોકાં મારતા હતા. પદ્મલતા સુરેન્દ્રની સાથે ઘણી વખતે રાત્રિના સમયે બહાર નીકળતી. એવું સિપાહીઓ સારી રીતે જાણતા હોવાથી તેમને બહેમ પડ્યો નહિ.

બંને જણાં ઝાંપે ઉઘાડી બહાર નીકળ્યાં. આગળ જતાં બે રસ્તા આવ્યા. તેમાંનો એક સત્યસિંહના કારાગ્રહ તરફ જતો હતો

અને ખીજો વિલાસકુમારીને જ્યાં રાખવામાં આવી હતી તે તરફ જતો હતો. સુરેન્દ્ર પદ્મલતાની રજા લઇ એ તરફ આશ્યો. પદ્મા પણ સત્યસિંહના કેદખાના તરફ આલતી થઇ. સુરેન્દ્રકુમાર થોડીવારે તે નાના મકાન આગળ આવી પહોંચ્યો. આ વખતે ત્યાં પાંચ કદાવર ચહેરાના પહેરેગીરો ખુદ્દા શસ્ત્રે પહેરે ભરી રહ્યા હતા. સુરેન્દ્રનાં પગલાંનો અવાજ સાંભળી તેમાંના એકે કર્કશ સ્વરે પૂછ્યું કે, “ કોણ આવે છે ? ”

“ એક મિત્ર.” જવાબ દઇ સુરેન્દ્ર તેઓની નજદીક આવીને ઉભો રહ્યો. પહેરાવાળાએ શનસ ઉચું કરી તેનું મુખ નિહાળ્યું. તેઓએ તેને ઝોળખી નમન કર્યું. સુરેન્દ્રે પદ્મલતાની વીંટી તેમને દેખાડી સર્વ વાતથી માહિતગાર કર્યા. કાળસિંહના ગુદમથી કંટાળેલા સિપાહીઓએ પદ્માની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરી દ્વાર ઉઘાડી સુરેન્દ્રને અંદર જવાનું સૂચવ્યું. સુરેન્દ્ર હાથમાં શનસ લઇ વિલાસના ઓરડામાં આવ્યો. કપિંજલા અને વિલાસ એક ફાટેલી ગોદડીપર નિદ્રાવશ થએલાં હતાં. સુરેન્દ્રે પ્રકાશમાં તેમના મુખ સામે જોયું. તેમનાં મુખ દયામણાં જણાતાં હતાં. રડી-રડીને તેમની આંખો સૂજ ગઇ હતી. સુરેન્દ્રે આ ચઢતી પડતીનો ચમત્કાર નિહાળી નિઃશ્વાસ નાખ્યો. તેની આંખોમાં જળ ઉભરાઇ આવ્યું. તેણે ધીમેથી કહ્યું; “વિલાસકુમારી ! જાગૃતથાઓ.”

શાન્તિસૂચક શબ્દ કર્ણમાં પ્રવેશતાં કપિંજલા જાગૃત થઇ. તેણે વિલાસને જગાડી. બન્ને જણાં વ્યાકુળ હૃદયે અને દયામય નેત્રે સુરેન્દ્રના સામે જોઇ રહ્યાં. સુરેન્દ્ર શાન્ત સ્વરે બોલ્યો, “ તમે મારાથી લગીર પણ બધા પામશો નહિ. હું તમારા ઉદ્ધારને અર્થે જ અહિં આવેલો છું.”

“ શું આપ આ સત્ય સંભળાવો છો ? શું કાળસિંહના નર-કાગારમાંથી અમારો ઉદ્ધાર કરી શકે એવો વીર આ વસુધાપર હજી

હયાત છે કે ? ” કપિંજલાએ વિકળતાથી પૂછ્યું.

“ તમે શાન્ત થઈ મારી સાથે બહાર ચાલો. ” સુરેન્દ્રે કહ્યું.

“ ભાઈ ! આપનું નાન ? ” વિલાસકુમારીએ પૂછ્યું.

“ મારું નામ સુરેન્દ્રકુમાર. ”

“ પ્રભુ આપને દીધાંયુ અપો. ” કહી કપિંજલા વિલાસનો હાથ પકડી તેની પાછળ ચાલવા લાગી. સુરેન્દ્રે તેમને બહાર લાવી ત્યાંના પહેરેગીરોને સાથે ચાલવાનું જણાવ્યું. સિપાહીઓ બારણાં ખંધ કરી સુરેન્દ્રની સાથે ચાલ્યા. સવળું મંડળ થોડીવારે નગરની બહાર આવેલા એક પડી ભાગેલા મકાન આગળ આવી પહોંચ્યું. સવળાં ત્યાં ગોળકુંડાળું વળી બેઠાં. સુરેન્દ્રે રાજકન્યાને આશ્વાસન આપી પોતાનું ઝોળખાણ કરાવ્યું. પહેરેદારો તેની અને પદ્મલતાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. દેવને ત્યાં જન્મ પામેલી પદ્માનાં દેવી તુલ્ય કાર્યો સાંભળી કપિંજલા અને વિલાસ દિગ્મુદ બની હૃદયમાં તેનું કથ્યાણ ધૂણી તેના અને સત્યસિ-
હના આગમનની રાહ જોવા લાગ્યાં.

સુરેન્દ્રથી છૂટી પડેલી પદ્મા ઝપાટાખંધ પગ કિપાડતી કારાગૃહ નજીક આવી પહોંચી. ત્યાંના પહેરેગીરોની તેનીપર નજર પડતાં તેઓ નજીક દોડી આવી પદ્માની આસપાસ ફરી વળ્યા. આ વખતે પાછલી રાત્રિના ચંદ્રનો પ્રકાશ સર્વત્ર વ્યાપેલો હતો. તેના પ્રકાશમાં પદ્મલતાનું મુખ જોતાં જ તેઓ ચોંક્યા, અને આતો રાજકન્યા કહી તેઓ હુંટણે બેસી ગયા. તેઓને સ્નેહમય શબ્દોથી ઉભા કરી પદ્મા કહેવા લાગી, “ ભાઈઓ ! હું અત્યારે એક દયાનું કાર્ય કરવાને અહિં આવી છું. તે કાર્ય એજ કે આ કારાગૃહમાં પુરાએલા નિર્દોષ સરદારને બંધન મુક્ત કરી બચાવવાનું છે. વળી તમે સારી રીતે જાણો છો કે મારા પિતાના હૃદયમાં દયાનો લગીર પણ અંશ નથી. તે અવશ્ય એ નિરપરાધીનો વધ કરી

નાખશે. તે માટે તેમને અત્યારેજ મૂક્ત કરવાની ઘણી જરૂર છે. નેત્રો આ બાબતમાં તમારો શું વિચાર છે?”

“હોન! અમે તમારી આજ્ઞાને આધિન છીએ. તમારું દયાળુ હૃદય જોઇ અમારાં પાપાણુ હૃદય પણ કોમળ બની ગયાં છે; પરંતુ એ કેદીના છૂટકારા પછી અમારી ઘણીજ અવગમ દ્રશ્ય થશે. મહા-ગાળ કાળસિંહની આજ્ઞાથી એક પલકવારમાં અમારાં શિર ધડથી જુદાં થઇ જશે.” પહેરેગીરના જમાદારે જણાવ્યું.

“તમે મિલકુલ ગમરાશો નહિ, તમારા માટે મહે’ પ્રથમથીજ બંદોબસ્ત કરી રાખ્યો છે. ભાઇઓ! તમે તમારા તાબાના કેદીને ઓળખો છો કે? જો ન ઓળખતા હો તો સાંભળો હું તમને તેમનો પરીચય કરાવું. તે મારા વડિલ કાકા ધર્મરાજના સુખ્ય સેનાપતિ છે અને નિર્દોષનું રક્ષણ કરવા જતાં ભાગ્યયોગે સપડાયા છે. તમે પણ હવે તમારી આ બિહરીનો ત્યાગ કરી તેમની સાથે જાઓ, તે તમને અહિંના કરતાં સારો વગાર આપશે. અન્યાયી માણસની સેવા કરતાં પૂણ્યવાનની સેવા કરવાથી આ સંસારમાં સુખરૂપે જીવન વ્યતિત થાય છે અને પરલોકમાં પણ અક્ષય સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

વીરાઓ! તમે તે પૂણ્યનગરમાં જઇ ધર્મરાજની સેવામાં જોડાઓ અને તમારી જીંદગી સુખમાં જાય એ માટે હું આપું એ લેતા જાઓ.” આમ કહી પદ્મલતાએ ત્યાંના ચારે પહેરેગીરને અગાડ્યા સાથે લાવેલી કોથળીમાં સો સોના મ્હોરો ગણી આપી. પહેરેગીરો તેની દયાથી ઓશીયાળા જેવા બની ગયા. બાદ તેઓની સાથે પદ્મા સત્યસિંહની પાસે આવી. સત્યસિંહને આ વખતે વાગેલા જખમોમાં અસહ્ય વેદના થતી હતી. દયાળુ હૃદયના પહેરેગીરોએ નાનામોટા તમામ જખમપર મલમપટા લગાવ્યા હતા. જખમોની વેદનાથી સત્યસિંહને મુષ્કળ તાવ આવતો. તે ઘડીક ભાનમાં તો ઘડીક બેભાનમાં પડી રહેતો.

તે વારંવાર હા વિલાસ ! હા કપિજલા ! કહી નિઃશ્વાસ નાખતો. તે સખ્ત ધવાએલો હતો છતાં પણ કાળસિંહની આજ્ઞાથી તેને હાથે પગે સાંકળો જડેલી હતી. પદ્મલતાએ પહેરેગીરોને સાંકળો ખોલી નાખવાને કહ્યું. ક્ષણ માત્રમાં તેના શરીરપરથી લોહ બંધન દૂર થયું. પદ્મલતાએ તેના કપાળપર કર સ્પર્શ કર્યો. સત્યસિંહે થોડીવારમાં સાવધ થઈ તેના સામે જોઈ ક્ષીણ સ્વરે પૂછ્યું, “ તમે કોણ છો ? ”

“ હું પદ્મલતા છું. ”

“ હે ! કોણ દેવકન્યા ? ” કહી સત્યસિંહે બેઠા થવાનો પ્રયત્ન કર્યો; પણ પદ્માએ તેને તેમ કરવાની ના પાડતાં સૂઈ રહેવાને કહ્યું. પુનઃ સત્યસિંહ બોલ્યો, “ બાલિકા ! આ બયાનક સ્થળે આગમન કેમ થયું છે ? ”

“ આપની ખબર કાઢવા અને બને તો આપને બંધન મૂક્ત કરવા. ” પદ્માએ કહ્યું.

“ તમારો અનહદ ઉપકાર હું વિસરનાર નથી. જ્ઞેન ! મારી વિલાસ ક્યાં છે ? વીરેન્દ્રસિંહના શા સમાચાર છે ? ” સત્યસિંહે વ્યાકુળતાથી પૂછ્યું.

“ વિલાસકુમારીની સાથે તમારો મેળાપ થવાને હવે વધુ વિલંબ લાગશે નહિ. સુરેન્દ્રકુમાર તેને અને કપિજલાને મૂક્ત કરી ક્યારનાએ નગરબહાર નીકળી ગયા હશે. વીરેન્દ્રસિંહની પર સખ્ત બંદોબસ્ત હોવાથી હું તેમને માટે કંઈ કરી શકી નથી, તેમને હવે પ્રભુના ભરોસાપર છોડ્યા સિવાય છૂટકો નથી. સત્યસિંહ ! તમે હવે જાના માના આ ખાટલાપર પડ્યા રહો. હું ખાટલા સાથે તમને બહાર કાઢી સર્વની સાથે તમારા નગર તરફ વિદાય કરીશ. ” આટલું કહી પદ્મલતાએ પહેરેગીરોને તેના ખાટલો ઉપાડી આલવાનું સૂચવ્યું. સત્યસિંહ ઉપકારનાં ભારથી દુઃખ પડ્યો રહ્યો. સિંહાલીઓએ તેને ખાટલા સાથે ઉંચકી બહાર નીકળી આલવા માંડ્યું. પદ્મલતા પણ બારણાં બંધ કરી તેઓની પાછળ જવા લાગી. રાજકન્યા

તેઓને લઈ ભાગેલા મહેલ પાસે આવી. અંદર બેઠેલાં તેની આતુરતાથી રાહ જોઈ રહ્યાં હતાં. સઘળાંને અપાર આનંદ થયો. પદ્માએ વિલાસનો હાથ સત્યસિંહના હાથમાં મૂકતાં કહ્યું, “ વીર સરદાર ! આ અનાથ બાળાના નાથ બની તેનું સદા-સર્વદા રક્ષણ કરજો. તે રાજવેશવમાં ઉછરેલી છે. તેને ઓછું આવવા દેશો નહિ. ” સત્યસિંહે વિલાસનો હાથ હૃદય સાથે દાબી પદ્માનો ઉપકાર માન્યો. પદ્માએ સાથે જનાર પહેરેગીરીનું પાલન કરવાનું પણ સત્યસિંહને સૂચવ્યું. સત્યસિંહે તેમનું જીવન પર્યંત પાલન કરવાનું વચન આપ્યું. એવામાં એક દૈાતક થયું. પડી ભાગેલા મહેલમાંથી એક શ્વેતવર્ણ પુરૂષ શરીરપર કાળો કામળો ઓઢી હાથમાં જાંખું કાનસ પકડી મંદગતીએ ત્યાં ચાલી આવતો જણાયો. સઘળાં વિસ્મયતાથી તેની તરફ જોઈ રહ્યાં. તે પુરૂષાકૃતિ થોડીવારમાં ત્યાં બેઠેલાંઓની સમક્ષ આવીને ઉભી રહી. તેણે આસપાસ જોઈ બોલવું શરૂ કર્યું, “ પદ્મા અને સુરેન્દ્ર ! તમે અત્યારે ન બની શકે એવું મહાન કાર્ય કર્યું છે. તમે શયતાનના સામ્રાજ્યમાં દેવસ્વરૂપ છો. રાજકન્યા વિલાસને મૂકી અપાવી આ હતાશ થએલા હૃદયને પુનઃ સતેજ બનાવ્યું છે. પરમાત્મનું સદા સર્વદા તમને સુખી રાખે. ” આટલું બોલી તેણે વિલાસને કહ્યું, “ બેઠા વિલાસ ! આમ મારી પાસે આવ. મારાથી ભય પામીશ નહિ. હું તારો જ્ઞાનદાતા સિધનાથ છું. ” કહી તેણે માથે ઓઢેલા કામળો દૂર કર્યો. વિલાસ અને કપિંજલા તેની નજીક જઈ પગે પડી રડવા લાગ્યાં. સિધનાથે તેમને શાન્ત પાડી સત્યસિંહની પાસે જઈ કહ્યું, “ સરદાર ! તું શુભગ છે. માતા-પિતા વિહીન થએલી આ વિલાસને તું તારા સુખ દુઃખની બાગિની કરજો અને સદા સર્વદા દેશસેવા કરી જીવ્હમી નરપિશાચ રાજના અત્યાચારથી પિડાતી પ્રજાનો રક્ષક થજો. દુષ્ટ કાળસિંહના કૂર કર્મોની અવધિ નથી. તે નરાધમે રાજ્યના ઠેકાણે રાત બનાવી

વૈભવીજનોને રસ્તાનાં રખડતાં બીખારી સમાન બનાવ્યાં છે. તે નરાધમ...”

સિધનાથ વધુ કાંઈ આગળ બોલે તે પહેલાંજ સુરેન્દ્ર વિનિત બાવે બોલી ઉઠ્યો, “કૃપાળુ ગુરૂવર્ય! આપના વાક્ય પ્રવાહને હવે આટલેથીજ અટકાવવાની કૃપા કરો. મહારાજ કાળસિંહ જે કે અત્યંત ક્રૂર છે, તે અમે પણ સારી રીતે સમજીએ છીએ; પરંતુ તે મારા રક્ષક પિતા હોવાથી હું તેમના વિષે આપના મુખમાંથી નીકળતાં નિંદા વાક્યો વધુ વખત સાંભળી શકતો નથી.”

“કુમાર! શું કાળસિંહ તારો રક્ષક છે?” સિધનાથે રોષથી પૂછ્યું.

“હા, મારાં માતાપિતાના મરણ પછી તેમણે જ મારી સંભાળ લીધેલી છે.”

“છોકરા! તારી મોટી બૂલ થાય છે, તે તારો રક્ષક નથી પણ તારો બક્ષક છે. તેણે પોતેજ તારા પિતાનો ધાતકી રીતે અંત આણ્યો છે, અને તેણેજ તારી માતાને પણ હાથે કરી આત્મહત્યા કરવાની ફરજ પાડી છે. કુમાર! તું તારા માતા પિતાના શત્રુના ગુણ ગાંધ તેમના ઋણમાં વધારો કરી રહ્યો છે. આમ છતાં જે તું મારા કહેવામાં હજી પણ શંકાશિલ થતો હોય તો હું ઇશ્વરને સાક્ષી રાખીને કહું છું કે કાળસિંહ તારો રક્ષક નથી; પણ તારા પિતાનું સર્વસ્વ નાશ કરનાર એક નરરાક્ષસ છે. આ અંદ્રપુરનગરનો ખરો હક્કદાર વારસ તુંજ છે.”

“ઓ વિભો! હું આ શું સાંભળું છું? જે વાત કરનારાઓને હું મારા વિરોધી માનતો હતો અને તેમની વાતને હસી કાઢતો હતો, હા! તે વાત આજે સત્ય થાય છે, મારો અંતરાત્મા પણ હવે કપ્પુલ કરે છે, ગુરૂદેવ! મારા પિતાના વધની વાત મને સવિસ્તર જણાવો.” આમ બ્યાકુળતાથી બોલી સુરેન્દ્ર આર્જવતાથી સિધનાથ

સામે જોઈ રહ્યો. સિંધનાથે તેને સધળી વાત જણાવી. કાળસિંહના અસીમ જીવનની વાત શ્રવણ કરી સુરેન્દ્રના હૃદયમાં પ્રચંડ જ્વાળામૂખી ફાટી નીકળી. તેનું જ્ઞાન્ત હૃદય અશાન્તિમય બની ગયું. તે ચિત્તશ્રમ જેવો જણાવા લાગ્યો અને જોત જોતામાં તો તે શુદ્ધ વિહિન્ થઈ ધરણી પર ઢળી પડ્યો. દિગ્મૂઢ બનેલી પદ્મલતા સાવધ થઈ તેની સારવાર કરવા લાગી. આ વખતે સિંધનાથના મુખપર હાસ્યની છાયા છવાઈ રહી હતી. તેમણે પદ્મલતાને સુરેન્દ્ર સાથે મહેલમાં જવાને સૂચવ્યું. પદ્મલતા સર્વને મળી ચાર પહેરેગીરો પાસે સુરેન્દ્રને ઉચકાવી કોઈ જાણે નહિ એવી રીતે મહેલમાં આવી. તે પછી સિંધનાથે સત્યસિંહને સર્વ સાથે ધર્મનગર તરફ જવાને કહ્યું. સત્યસિંહનો ખાટલો ઉપાડી સિપાહીઓએ ચાલવા માંડ્યું. કપિંજલા અને વિલાસે ગુરને પ્રણામ કરી ધર્મનગર તરફ ગમન કર્યું. સર્વના ગયા પછી સિંધનાથ પણ ત્યાં વધુ વખત નહિ રોકાતાં ચાલતા થયા. તેઓ ક્યાં ગયા તે અત્યારે જાણવું અશક્ય છે.

રાજકુમારી સુરેન્દ્રને પલંગપર સુવાડી તેની સુશ્રુવા કરવા લાગી. છેક પ્રાતઃકાળે સુરેન્દ્ર સાવધ થયો. તેણે કોમળ નજરે પદ્મા સામે જોયું. પદ્મા તેને કંઈ કહે એટલામાં તેની નવી માતા હસતી હસતી ત્યાં આવી. પદ્માએ ઉભી થઈ તેને માથું નમાવી નમન કર્યું. રાણી ત્યાં પડેલા એક વિરામાસન પર બેસી બોલી, “પદ્મા ! તારા પિતા વીરપૂરથી બે મોતીના હાર લાવ્યા છે. જે તેમાંના આ એક હાર મેં પહેર્યો છે અને તું આ બીજો હાર ધારણ કર.” કહી તેણે પદ્માના હાથમાં હાર મૂક્યો.

“માતા ! આ એક જ હાર લઈને હું શું કરું ?”

“કેમ વાઈ ?”

“ જો બીજો હાર હોત તો એક હાર સુરેન્દ્ર પહેરત અને બીજો હું પહેરત. ”

“ ગાંડીરે ગાંડી ! આવા અમૂલ્ય હાર તો જેના ગળામાં શોભતા હોય તેનેજ શોભે. આ હાર એ બીખારડા સુરેન્દ્રના ગળામાં શોભેજ નહિ. ” રાણીએ દટાક્ષ યુક્ત નેત્રે સુરેન્દ્ર સામે જોઇ કહ્યું.

“ ત્યારે મારે પણ આ હારની જરૂર નથી. સુરેન્દ્રની સાથે હું પણ બીખારણ થવાનેજ ઇચ્છું છું. માતા ! હવે વધારે અગ્નિ સળગાવ્યા સિવાય તમે આ શાન્તિ સદનમાંથી પધારી જાઓ અને આ બીખારડાના ગળામાં શોભે નહિ તે હાર પણ સાથે લેતાં જાઓ. ” કહી રાજકન્યાએ કોપથી હારને ફેંકી દીધો. રાણી કોપયુક્ત વદને હાર ઉપાડી ત્યાંથી ચાલતી થઇ.

રાણીના શબ્દો સુરેન્દ્રને હાડો હાડ લાગી આવ્યા. ‘ દુર્જનનું વચન કોમળ હોય તો પણ સુર પુરુષોના મનને બાળી નાખે છે, અને સુજનનું વચન કઠોર હોય તો પણ મલયાગર ચંદનના રસની માફક સુર જનોને આનંદ આપે છે. ’ તેવી રીતે રાણીનું આક્ષેપ યુક્ત વાક્ય શ્રવણ કરી સુરેન્દ્રને જાણે વજ્રપાત થયો હોય તેમ થયું. તે આકળ-વિકળ બની ગયો. તેની આંખોમાંથી અસ્પષ્ટિત અશ્રુધારા વહેવા લાગી. કાળસિંહના સખ્ત બંદોબસ્ત છતાં પણ તેણે તેનાં માતા-પિતાની થએલી દુર્દશા અનેક જનોના મુખેથી સાંભળી હતી; પરંતુ તે માનતો નહોતો. તે વાત ગુરૂ સિંધનાથના કહેવાથી સત્ય થઇ અને તે જાણે આજેજ ન બની હોય તેમ તેને જણાવા લાગ્યું. પદ્માને પણ ઘણું ખોટું લાગ્યું. સુરેન્દ્રની આંખોમાં અશ્રુ જોઇ તે તરત તેની પાસે જઇ પહેરેલી સાડીના છેડાવતી તેનાં અશ્રુ હોવા કહેવા લાગી. “ સુરેન્દ્ર ! શા માટે રડે છે ? માતા છે, ગમે એમ બોલે; રડીશ નહિ.

તારાં આંસુ જોઇ માફ હૃદય ચીરાઇ જાય છે. સુરેન્દ્ર ! રડીશ નહિ, તને મારા સોગમ છે.”

તેના આશ્વાસનથી સુરેન્દ્ર રહેજ શાન્ત થયો; પરંતુ તેના મનમાં વિચારોની ઉથલ પાથલ થવા લાગી અને તેજ દિવસથી આનંદમાં ફરતો રાજકુમાર દિલગીરીમાં ગરકાવ રહેવા લાગ્યો.

પ્રિય પાટકો ! આશો તમે પણ હવે થોડીક બાકી રહેલી પૂર્વ કથા જાણી કાળસિંહનાં કૂર વર્તનથી વાકેફગાર થાઓ.

૮

પૂર્વ કથા.

શશી અમૃતને વરસાવે છે, સર્પ વિષને બહાર કાઢે છે, અને ધર્મિષ્ઠ મનુષ્ય ગુણ બતાવે છે. પણ દુષ્ટ માણસ તો વારંવાર પાપ કર્મજ કર્યા કરે છે.

કાળસિંહ હાલ ચંદ્રનગરનો રાજા હતા. તે કૂર અને અધર્મી હતા. તેના પિતાનું નામ ચંદ્રકેતુ હતું. તેના પિતા ધર્મનગરના મહા-રાજા હતા. ચંદ્રકેતુ મહારાજને કાળસિંહ સિવાય બીજા બે પુત્રો હતા. પાટવી કુમારનું નામ રણુધીરસિંહ હતું અને બીજા કુમારનું નામ ધર્મરાજ હતું.

જ્યારે રણુધીર અને ધર્મરાજ પવિત્રને ન્યાયી હતા, ત્યારે નાનો કાળસિંહ ધણોજ દુષ્ટ ને ઉછેખલ હતો. તે ધણોજ સ્વાર્થી હતો. તેણે ખાનગી રીતે કેટલાક સરદારોને વશ કરી મહારાજ ચંદ્રકેતુને વિષપાન કરાવી મારી નાખ્યા હતા. મહારાજ મરણ પામ્યા, દુષ્ટના પાપ કર્મની ક્રોધને ખબર પડી નહિ. બાદ બાકી પડેલી ગાદી ઉપર પાટવી કુમાર બેસીને રાજ્યાસન શોભાવવા લાગ્યો. કારસ્થાની કાળસિંહ ઉપરથી

ધણેજ આશાંકિત જણાતો હતો, પણ અંદરખાતેથી તે મોટા મોટા સરદારોને લાલચો આપી પોતાના પક્ષકાર બનાવતો હતો. થોડા દિવસમાં તો ધણાખરા સરદારો તેમના તાબાના માણસો સાથે તેને મળી ગયા. પછી એક દિવસે કાળસિંહ સમય સાંધી પોતાના મોટાભાઈને સમજાવી શિકારને જ્હાને જંગલમાં લઇ ગયો અને ત્યાં તેના પ્રાણુનો નાશ કરી નાખ્યો. બાદ નગરમાં આવી કાળસિંહ અત્યંત શોક કરી કહેવા લાગ્યો કે મારા ભાઈને જંગલમાં વાંધે મારી નાખ્યો. બોળા ધર્મરાજે તેને શાન્તિ આપી વડિલ બંધુની ક્રિયા કરી, પછી પોતે રાજ્યગાદીપર બિરાજી રૂડી રીતે રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યા.

આવી રીતે દિવસ ઉપર દિવસ જવા લાગ્યા. બાદ વિજયાદશમીને દિવસે ધર્મરાજ સૈન્ય લઇ પોતાના તાબાના ખંડીઆ રાજ્યોમાં ખંડણી ઉધરાવવા નીકળ્યા, કાળસિંહને સારી રીતે રાજ્યની સંમાળ રાખવાનું સૂચવતા ગયા. કાર્યદક્ષ કાળસિંહે વડીલ બ્રાત્રને ધણીજ નમનતાઇથી સારી રીતે રાજ્ય ચલાવીશ કહીને સંતોષ પમાડ્યા.

કાળસિંહના સ્વાધીનમાં રાજ્યકારબાર આવવાથી તેને રસ્તો ખુલ્લો થયો, અને જે સરદારો તેના વિરુદ્ધ રહ્યા હતા તેમને મોટી મોટી લાલચો આપી પક્ષમાં લેવા લાગ્યો. આખરે સઘળા સરદારોને મેળવી લઇ, બાકીના સૈન્ય સાથે કાળસિંહ ચંદ્રનગરના રાજ છત્રસિંહ ઉપર રાત્રિને સમયે હુમલો કરવા ચઢ્યો; કારણ કે ચંદ્રનગરના મહારાજ છત્રસિંહ તેનાથી વિરુદ્ધ હતા.

રાત્રિને સમયે કુચ કરતો કાળસિંહ ચંદ્રનગરની સમીપ આવી પહોંચ્યો, અને કિલ્લાના દરવાજા નજીક સૈન્યને ઊવણી નાખવાનો હુકમ કર્યો. છત્રસિંહ મહારાજ ધણાજ બળવાન હોવાથી કાળસિંહે વિચાર કર્યો કે રાત્રિએ હુમલો કરવાથી હું ફાતી સૂતીશ નહી, કારણ કે છત્રસિંહના બહાદુર સૈનિકો રાત્રિના સમયે પણ શસ્ત્ર-અસ્ત્રથી

તૈયાર રહે છે, આથી તેમને ધણીજ નમનતાઈ બતાવી મળવાને બ્રહ્માને અહીં બોલાવવા અને પછી કેદ કરી મારી નાખવા. આવો વિચાર કરી કાળસિંહે ધણીજ નમ્રતાનાં વચ્ચેના કાગળમાં લખી તેમની મુક્તાકાત લેવાની ઇચ્છા દર્શાવી પોતાના એક સરદારને છત્રસિંહ મહારાજની પાસે મોકલ્યો. પત્ર લઈ જનાર સરદારે દરવાજા ઉઘડાવી મધ્યરાત્રિએ મહેલ આગળ આવી ત્યાં ફરતા પહેરેગોરને મહારાજને જગાડવાની વાત કરી. કાળસિંહનું નામ સાંભળી પહેરેગોરે શયનભુવનમાં જઈ મહારાજને જાગૃત કરી કાળસિંહના સરદારના આવવાની વાત જણાવી. તે સરદારને અંદર બોલાવી તેની પાસેના પત્ર વાંચી મહારાજ તેજ સમયે કાળસિંહની મુલાકાતે જવાને તૈયાર થયા, કારણ કે કાળસિંહે પત્રમાં લખ્યું હતું કે ‘મારે જરૂરીથી ધર્મનગર પાછા જવું છે, અને તેથી ખાસ અત્યારેજ એક ખાનગી સલાહની જરૂર હોવાથી આપ અત્યારેજ પધારવાની મહેરબાની કરશો.’

કાળસિંહની કપટબળમાં ભોળો રાજા ભોળવાયો. તે બે અંગ-રક્ષકોને સાથે લઈ પાસે સૂતેલા નાનાકુમાર સુરેન્દ્રની સામે દૃષ્ટિ કરી કાળસિંહની પાસે જવા નીકળ્યો, અને થોડીવારે તેની છાવણીમાં આવી પહોંચ્યો.

કાળસિંહ તેમને જોતાંજ ધણી રતેહપૂર્વક લેવાને સામે ગયો, અને તે વૃદ્ધરાજાને નમન કરી પોતાના તંત્રીમાં તેડી લાવ્યો.

તંત્રીમાં આવી કાળસિંહ તેમની સાથે ધણીજ નમ્રતાથી વાતો કરવા લાગ્યો. છત્રસિંહ મહારાજ કાળસિંહની વાતો સાંભળવામાં મશગુલ બન્યા, તેવામાં સમય સાંધી કાળસિંહે પાછળ ઉભેલા દુષ્ટરાય સેનાપતિને તેમનો વધ કરી નાખવાને નેત્રનો સંકેત કર્યો.

દુષ્ટરાય કાળસિંહનો સંકેત સમજી ગયો, અને તેણે ધીરેથી પીઠ પાછળ જઈ છત્રસિંહ મહારાજને એકાએક સમશીરનો ધા કર્યો.

મહારાજ નીચે પડી ગયા. તેમના મુખમાંથી ફક્ત એક જ શબ્દ નીકળ્યો કે દગો. પછી મહારાજ છત્રસિંહ અવાચક થઇ મરણ પામ્યા. આતું જેતાંજ તંબુના પ્રવેશદ્વાર આગળ ઉમેલા છત્રસિંહના બે અંગરક્ષકોએ તથ્વારો ખેંચી. દુષ્ટરાયે પોતાના સિપાહીઓને બોલાવી તેમની પર આક્રમણ કરવાની આજ્ઞા આપી. બે માણસોની પર અસંખ્ય સૈનિકો દૂટી પડ્યા, અને છેવટે તે બે બહાદુર માણસો અપૂર્વ પરાક્રમ દાખવી સ્વર્ગે સંચર્યા.

તેમનાં મુઠ્ઠાને ત્યાંથી દૂર કરાવી કાળસિંહે સૈનિકોને નગરમાં પ્રવેશ કરવાની આજ્ઞા આપી. સૈનિકોએ રાત્રિને સમયે નગરમાં પ્રવેશી અંદરના અસાવધ સૈનિકોને કાપી નાખ્યા અને કેટલાકને બંધીવાન બનાવી દીધા.

પકડાએલા સૈનિકોનો વધ કરી કાળસિંહે જોયું કે હવે કાંઈ પણ શત્રુ સૈનિક જીવતો નથી, ત્યારે તેણે નગરની ઉપર વિજયનો વાવરો ચઢાવી રાજમહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. નગરમાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો. લોકો ધણાજ ઉશ્કેરાઇ ગયા પણ કાળસિંહના સરદારોએ તેમને સમજાવી તથા કેટલાકને બચ દઇ શાંત કર્યા.

છત્રસિંહ મહારાજનો બાળકુમાર કે જે તે સમયે ફક્ત ત્રણ વર્ષનો હતો, તે તેની માતાની સોડમાં બરાબો હતો. રાણી સર્વ વાત જાણી અત્યંત ક્રોધાંત કરી રહી હતી. એવામાં જ કાળસિંહે ત્યાં પ્રવેશ કરી, રાણીની સોડમાંથી બાળકુમારને ખેંચી લીધો. રાણી બચથી કારમી ચીસ પાડી ઉડી, અને આંખે અંધારાં આવવાથી જમીન પર પડી ગઇ. નીચે પડતાંજ તેનું માથું સખ્ત રીતે અક્ષગાવાથી છેવટે તે પણ મરણ પામી. રાણીને મરેલી જોઇ ક્રૂર કાળસિંહને કાંઈ પણ અસર થઇ નહિ. તેણે તે પછી બાળકુમારને મારી નાખવાને હાથમાં લીધો. બાળકુમાર ટગર ટગર તેના મુખ સામે જોઇ રહ્યો.

કૂર કસાઇએ તેના સુંદર મુખ સામે જોયું અને આને માફ કે ન માફ એમ તેના મલિન મનમાં થવા લાગ્યું. આખરે પ્રભુને તે બાળકુમારની દયા આવી અને કૂર કાળસિંહના હૃદયમાં દયા ઉત્પન્ન કરી.

કાળસિંહ તે બાળકુમારના ગૌરવદન સામે એકી નજરે જોઇ રહ્યો હતો. તેને તે સુકુમાર બાળકની દયા આવી અને તેથી તેને મારી નહિ નાખતાં પોતાના રણવાસમાં ધર્મનગર મોકલાવી દીધો. તેણે બતાવેલી દયાને માટે તેના સૈનિકો તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યા. તે બાળકુમારનું નામ સુરેન્દ્રકુમાર હતું.

ચંદ્રનગરનો બરાબર બંદોબસ્ત કરી ત્યાં થોડાક સૈનિકોને તથા એક સરદારને રાખી કાળસિંહ ધર્મનગર તરફ પાછો ફર્યો.

ખંડણી ઉધરાવવા ગએલા ધર્મરાજને કાળસિંહનાં આવા કરપીણ કાર્યની ખબર પડતાં જ તાબડતોચ સૈન્ય સાથે ધર્મનગર તરફ કુચ કરવા લાગ્યા.

કાળસિંહ ધર્મરાજથી ધણો ડરતો હતો, તેથી તેણે તેમના આવવાની ખબર સાંભળી જોટલું લેવાય તેટલું દ્રવ્ય લઇ પોતાના સરદારો તથા સૈનિકોને લઇ ચંદ્રનગર તરફ પ્રયાણ કર્યું અને ત્યાંના રાજ્યાસનપર આફઠ થઇ મહારાજ પદ ધારણ કર્યું.

ધર્મરાજે નગરમાં આવી સધળા વર્તમાન જાણ્યા. છત્રસિંહનું ઘાતકી રીતે મરણ થએલું સાંભળી તે ધણાજ દુખી થયા. તેમણે એક પત્રમાં ધણાજ ઢિઢાર ભરેલા શબ્દો લખી કાળસિંહની ઉપર તે પત્ર મોકલાવ્યો. કાળસિંહનાં સધળાં કારસ્થાનની ખબર ધીમે ધીમે મહારાજને પડવા લાગી. પિતાને વિષયન તથા મોટા બંધુને ઘાત વગેરેની સધળી ખબર તેમને પડી ગઇ, પણ આખરે મનને શાન્ત કરી રૂઢી રીતે રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યા.

અંદ્રનગરની પ્રજાને કાળસિંહના અમલથી લેશમાત્ર પણ સુખ મળતું નહોતું. તે નાના પ્રકારના અનેક કર નાખી પ્રજાને પીડતો હતો. પ્રજાની પાસે દ્રવ્ય નહિ રહેવા દેવું એ તેના સુખ્ય ઉદ્દેશ હતો. કારણ કે જો પ્રજાની પાસે દ્રવ્ય રહેશે તો તેઓ કાંઈ પણ પ્રપંચ કર્યા વિના રહેશે નહિ, તેથી કરીને તેમનું દ્રવ્ય હરી લેધ તેમને દ્રવ્યહિન કરી દેવા, કે જેથી તેઓને પેટને માટે ગુલામગીરી કરવી પડે. જ્યારે તેઓ પેટને મારે નોકરી કરવી છોડી દે ત્યારેજ તેમનાથી ખીજું કંઈ થઈ શકે. આવા અધમ ઉદ્દેશથી કાળસિંહે યુક્તિ પ્રયુક્તિથી થોડા વખતમાં પ્રજાને તદ્દન દ્રવ્યવિહીન કરી નાખી. જે લોકો સુખપાલમાં બેસી બહાર નીકળતા તેમને સુખપાલનો લાગ કરી પેટને માટે નોકરી કરવાનાં કાંકાં મારવાં પડ્યાં. કાળસિંહ તે લોકોની સૈન્યમાં ભરતી કરી યુદ્ધકળાનું શિક્ષણ આપવા લાગ્યો.

કાળસિંહના જીવમથી પ્રજાજનો ત્રાણત્રાણ પોકારવા લાગ્યાં; પરંતુ તે ગરીબ જનો તેના વિરુદ્ધ એક શબ્દ પણ બહાર કાઢી શકતાં નહોતાં અને જો કદાચ કોઈ ભાગ્યયોગે રાજ્ય વિરુદ્ધ વાત કરતો માલમ પડ્યો, તો તેનો ધણીજ ધાતકી રીતે અંત આણવામાં આવતો. ધાતકી રાજના સેવકો છુપાવેશથી ઠેરઠેર રખડતા ફરતા હતા.

કાળસિંહ જેવો ધાતકી અને જીવમગાર હતો, તેવોજ લોભી પણ હતો, કાર્યદક્ષતા પ્રપંચ, વિશ્વાસઘાત, એ તેનાં હમેશાંનાં કાર્ય હતાં. જો કોઈ બે રાજાઓમાં ભોગ જોગે કંઈ ખટપટ ઉભી થઈ કે લાગભોગ કાળસિંહ સમાધાનને બહાને વચ્ચે પડતો અને તે બંને રાજાઓને ખાનગી રીતે મદદ કરવાનું વચન આપી પરસ્પરમાં લડવાને ઉત્કેરતો. આથી તે બંને રાજાઓમાં યુદ્ધ શરૂ થતું. કાળસિંહ જાણે કે પોતે તેમને ધણીજ સમજાવ્યા પણ નથી

માનતા એવો ડોળ કરી પોતાના સૈન્ય સાથે તટસ્થ ઉભો રહેતો અને પછી જ્યારે તે રાજાઓ એક બીજાની સાથે લડે નબળા પડતા, કે તરત કાળસિંહ તેઓની ઉપર દુટ્ટી પડી તેમને હરાવી મારી નાખી તેમનું રાજ્ય પોતાના સ્વાધિન કરી લેતો. આવા તેના જીવમી જીવમથી સમય જતાં રાજાઓ તેમજ પ્રજાજનો થરથર કંપવા લાગ્યાં.

કાળસિંહને સંતાનમાં ફક્ત એક કન્યારત્ન હતું. તે કન્યાનું નામ પદ્મસતા હતું. તે સદૃશ્યી અને સુશીલા હતી. છત્રસિંહ મહારાજાને આજકુમાર તે આજાની સાથેજ ઉછરીને મોટો થયો હતો. જેમ જેમ તેઓ ઉંમરે વધતાં ગયાં તેમ તેમ તેઓ પરસ્પર ધણાજ સ્નેહથી ચઢાવા લાગ્યાં. દિન પ્રતિદિન તેમનો સ્નેહ દૃઢ થતો ગયો. અંતેનો પ્રેમ સ્વર્ગિય હતો. તેઓ એક બીજાંથી ક્ષણવાર પણ છૂટાં પડતાં નહિ.

કાળસિંહે સુરેન્દ્રકુમારને સારી કેળવણીથી વિભુષિત કર્યો હતો. કુમાર અને કુમારી સાથે બણીને કેળવાયાં હતાં. કાળસિંહ જોકે કુમારને ચઢાતો હતો, પણ આનગી રીતે તેની દરેક હીલચાલ તપાસતો હતો. સુરેન્દ્રકુમાર શત્રુનો પુત્ર છે, એ કાળસિંહ સારી રીતે જાણતો હતો. તે તેને બળવાન થએલો જોવાને રાજી નહોતો. તેથી સુરેન્દ્રને મહેલમાં ને મહેલમાં રાખવામાં આવતો. તે કોઈ બહારના માણસ સાથે વાત કરવાને ન પામે તેને માટે કાળસિંહે સખ્ત બંદોબસ્ત કર્યો હતો.

કાળસિંહે સર્વ રાજાઓને વશ કર્યા હતા, પણ હજી સુધી ધર્મ-રાજની સામે થવાને તેણે હિંમત કરી નહોતી. ધર્મરાજ તેના વડિ-લખંધુ થતાં હતા, છતાં તેમને પણ તે ધર્ષાતી નજરથી જોતો હતો, અને સમય આવે તેમનું કાસળ કાઢવાને ઇચ્છતો હતો.

કાળસિંહના અસીમ અત્યાચારથી વીરપુરના વૃદ્ધરાજ વીરેન્દ્રસિંહે એક શીખામણુ પત્ર તેની પર લખી પ્રજાની ઉપર યુજરતો

બંધ કરવાનું સૂચવ્યું. તે શીખામણના પત્રને અપમાન પત્ર માની કાળસિંહ સૈન્ય સાથે વીરપૂર ઉપર ચઢ્યો અને તે નગરનો કેવી રીતે વિનાશ કર્યો તે સમજાવું આપણે જાણી ગયા છીએ એટલે અત્રે તેના ઉદ્ધેષ કરવો નકામો છે. હવે તો આગળ ઉપર શું થાય છે એજ જોવાનું છે.

૯

વૈરની આગ.

માને મ્લાયિનિ સ્ખિન્દિતે ચ વસુનિ, વ્યર્થં પ્રયાતેઽર્થિનિ ।
ક્ષીણે બન્ધુજને ગતે પરિજને, નષ્ટે શનૈ યૌવને ॥
યુક્તં કેન્દ્રમેતદેવસુખેયાં, યજ્જન્હુ કન્યા પયઃ ।
પૂત ગ્રાવ ગિરીન્દ્ર કન્દર દરી, કુન્જે નિવાસઃ ક્વચિત્ ॥
॥ મર્ત્યદરિ ॥

જ્યાં વારંવાર અપમાન યુક્ત શબ્દો સાંભળવા પડતા હોય, અર્થાત્ માન ન સચવાતું હોય, દ્રવ્ય પાસે નહિ હોવાથી ગરીબ જનો પાછાં જતાં હોય, તેમજ સ્નેહિ જનો તથા બંધુ એવાઓનો નાશ થઈ ગયો હોય, સેવકો પણ સેવામાં હોય નહિ, અને યૌવન નષ્ટ થયું હોય, ત્યાં સુધી પુરૂષે એક ક્ષણવાર પણ નહિ રહેતાં મંગાજનના પવિત્ર પ્રવાહવાળા હિમાલય પર્વતની ગહન શુદ્ધામાં જઈ નિવાસ કરવો તે ધર્મ ઉત્તમ છે. રાજર્ષિનું આ કથન સત્ય છે. તેમ હું પણ હવે આ નગરમાં નહિ રહેતાં બેાર અરણ્યમાં ચાલ્યો જઈશ. શું મારે અહિં રહી શત્રુના મર્મબેદક શબ્દો સાંભળવા ? શું તેના અન્નથી ઉદર પોષણ કરી દુષ્ટને તેનાં પાપકર્મમાં મદદગાર થઈ મદદ કરવી ? નહિ, તેમ હવે કદાપિ થશેજ નહિ. ઓ સત્યસાચક ભગવાન ! આ બાળક હવે તમારે શરણે છે. આવી રીતે મનના ઉદ્દગાર કાઢતો આપણો

પરિચીત રાજકુમાર સુરેન્દ્ર આઠાથ સામે દ્રષ્ટિ રાખીને ઉભો રહ્યો હતો.

સાયંકાળનો સમય હતો. સહસ્ત્રરશ્મિ પ્રભુ અસ્તાચળ તરફ જવાને ઉંડાણમાં ઉતરી પડ્યા હતા. મધુરી મધુરી પવનની હેરો આવતી હતી, આવા આનંદકારક સમયે ચંદ્રપૂર નગરના એક રમણીય બગીચામાં સુરેન્દ્રકુમાર ઉભો હતો.

સુરેન્દ્ર વયના પ્રમાણમાં રહેજ ઉંચો હતો. તેનો બાંધો મજબૂત અને સુદૃઢ હતો. તે બહાદુર અને હિંમતવાન હતો. તેનું મુખ પૂર્ણિમાના ચંદ્રસમ ગોળ કાન્તિવાન જણાતું હતું. તેણે શરીરપર ધારણ કરેલાં કિંમતી વસ્ત્રો ઉપર કમરે રતનજડિત મુઠની તકવાર લટકી રહી હતી. આજે તેનું હૃદય અકળાએલું હતું. તે વારંવાર કંઈક ઉંડા તર્કવિતર્ક કરતો હતો અને આખરે જાણે કંઈક નિશ્ચય ઉપર આવી ત્યાંથી જવાની તૈયારી કરતો હોય એમ જણાતું હતું. તે ઉપરોક્ત હિંમતવાર કાઠી થોડીવારે બોલવા લાગ્યો કે,

“અરે હા પ્રભુ ! મહેં શું સાંભળ્યું ? હું સ્વપ્નાવસ્થામાં છું કે જાગૃતાવસ્થામાં ? હું જીવતો છું કે મરીને ચમપાસમાં સપડાયો છું ? આહ ! મને કાંઈ પણ સમજ પડતી નથી. મારા આખા શરીરમાં આગના બહુકા ઉડી રહ્યા છે. શું હું બીખારડો ? હા ! રાજ્ય રાણીએ કરેલું સંબોધન અસહ્ય છે. બીખારડા શબ્દથી આ હૃદય ચિરાઈ જાય છે. હું એક અધમમાં પણ અધમ માણસ છું. મારા પિતાનો મહાન ઝડપી છું. કારણ કે તેમના શરીરનો નાશ કરનારને બદલે આપ્તા સિવાય પુત્ર ઝડપીથી શી રીતે મૂકત થઈ શકાય ? અશ્વસોસ ! હું તેને બદલે તે નરાધમ શત્રુના અનથી પોસાઈ અઘાપિ પર્યંત દિવસો નિર્ગમન કરું છું.

અહા ! શું દુષ્ટની દુષ્ટતા ! ઓ કાળસિંહ ! ઓ કાળાં કામે કરનારા કાળા શુન્ગ ! ખરેખર તું આ પૃથ્વી ઉપર પેદા થયેલો ઓ

ભયંકર રાક્ષસ છે. તારાં કયો વજ્ર હૃદયનાને પથ્થુ કંપાવે તેવાં છે. તારા જીવ્મથી આ પૃથ્વી થરથરી રહી છે. હા ! તહેં મારી નિરપરાધિ પ્રજાને રંજીડી છે. અને મારા પિતાને દુઝાથી અંત આણ્યો છે. બસ હવે તે નિર્દોષ પ્રજાનું રક્ષણ કરવા અને પિતાના વૈરની વસૂલાત કરવા આ સુરેન્દ્રે તેની આનમાં રહેલી તસ્વારને આજથી ખૂલી કરી છે. ” આમ બોલતા સુરેન્દ્રે આનમાંથી તસ્વાર ખેંચી ઉંચી કરી. અને તે રૌદ્ર કોપથી ઉંચી કરેલી સમશૈરને ધણીવાર સુધી નિહાળી રહ્યો. અંતે તેણે ભયંકર અદ્વિદ્ય કરી બોલવા માંડ્યું, “ સમશૈર ! શક્તિ સ્વરૂપ સમશૈર ! તું તુંજ આ સુરેન્દ્રના વૈરની તૃપ્તિ તૃપાને તમ કરનાર છે, અને તુંજ મારા પિતાના ખૂનીને રક્તમાં તરબોળ કરનાર છે. રાજપૂતોને રણમાં વિજય અપાવનારી દેવી ! આ સુરેન્દ્ર તારી કૃપાથી પિતાના વૈરનો બદલો, ગએલું રાજ્ય અને મારી રાંકડી પ્રજાનો જીવ્મી જાલીમોથી ઉદ્ધાર કરી વિજયી થનાર છે. દેવી ! આપને મારા પ્રણામ છે. ” સુરેન્દ્રે તસ્વાર આન કરી પુનઃ આગળ બોલવા માંડ્યું, “ બસ હવે અત્રેથી ચાલ્યા જવું. આ બાગ આ નગર અને શત્રુના મહેલનો સદાને માટે ત્યાગ કરવો. પથ્થુ અરે ! આ શું ? ત્યાગની ઈચ્છા છતાં અનિચ્છા શા માટે સતાવે છે ? હા, સમજ્યો. મારી પદ્મલતા ! મારી જીવન દેવી ! મારાથી સદાના ત્યાગ કરી શકાશે પણ તને કેમ ત્યજશે—બૂલાશે ? મારા જવાથી તે કુસુમકળી કસાઈના હાથથી કચરાશે—ફુંદારી.

સુડી વચ્ચે છે સોપારી, બતી તેની ન કો જાણે;

જવાએ નહિ ન રહેવાયે, પીડા મારી ન કો જાણે.

હા ! શું કરવું ? અને કાંઈ સમજ પડતી નથી. એક તરફ વૈર વૈર બસ વૈરના જ બળુકાર વાગી રહ્યા છે, ત્યારે બીજી તરફ પ્રિય પદ્માનો વિશુદ્ધ સ્નેહ ખેંચાય કરી રહ્યો છે. હું.....” વિચાર

આટક્યા. કોષકના આવવાનાં પગલાં સંભળાયાં. રાજકુમાર ચમકીને તે આવનાર તરફ જોઈ રહ્યો. તે આવનાર અન્ય કોષ નહિ પણ પદ્મલતા હતી. રાજકુમારને મહેલમાં નહિ જોવાથી, તે તેને શોધતી આ બગીચામાં આવી હતી. પદ્મા તેને જોતાંજ તેની પાસે દોડી આવી તેના કંઠે વળગી પડી. પ્રથમ જ્યારે રાજકુમાર ઉભળકાથી રાજકુમારને ગળે વળગી પડતી, ત્યારે રાજકુમાર તેને ધણીજ સ્નેહથી હસાવી આનંદ પમાડતો. પરંતુ આજે શું બબર કે કુમારી કંઠે વળગ્યા છતાં રાજકુમાર એક શબ્દનો પણ ઉચ્ચાર કરતો નથી. તેને શાન્ત મુખમુદ્રાથી ઉભો રહેલો જોઈ રાજકુમારીએ તેને સ્નેહથી પૂછ્યું, “ સુરેન્દ્ર ! તું આજે આમ ઉદાસ થઈને કેમ ઉભો છે ? ”

રૂપાની નાની ઘંટડીમાંથી નીકળતા કામળ સ્વરની માફક કુમારીનો અવાજ સાંભળી સુરેન્દ્રની આંખોમાં ઝળઝળામાં ભરાઈ આવ્યાં. તે તેના મુખ સામે જોઈ ગળગળે સાદે બોલ્યો, “ કુમારી ! ” બસ આટલું બોલતાં બોલતાં તો તેનો કંઠ રૂંધાઈ ગયો, તેની આંખોમાંથી અશ્રુપ્રવાહ વહેવા લાગ્યો.

પદ્માએ ગભરાઈને પૂછ્યું—“ સુરેન્દ્રકુમાર ! શા માટે રડો છો ? ”

“ પદ્મા ! માફ કરજો અનિવાર્ય છે. તું હવે બાલ્યકાળની વાતોને ભૂલી જા, નિર્દોષ રમત-ગમતોને વિસરી જા. ”

“ કાણુ આ મારો સુરેન્દ્ર બોલે છે ? ”

“ હા, માફ આ બળતું જીગર બોલે છે. ”

“ સુરેન્દ્રના હૃદયમાં આટલી બધી કઠોરતા ! ”

“ હા, ધણીજ નિર્દયતા ! ”

“ શું તું બાલ્યકાળની રમતોને ભૂલી ગયો છે ? ”

“ ના, પણ હાલ સમયે ભૂલાવ્યો છે. ”

“ તું આજે આ શું બોલે છે ? ”

“બાળા ! હું સત્ય વદું છું. આ એકાન્ત હવે તારને મારે માટે ઇષ્ટ નથી. આપણે જે આનંદ કરતાં હતાં, તે સમય હવે બદલાઈ ગયો છે.”

“ કારણ ? ”

“ હું તારાથી હવે સદાને માટે વિખુટો પડનાર છું.”

“ શા માટે ? ”

“ પિતૃ ઋણમાંથી મૂકત થવા અને શત્રુનો નાશ કરવાની પ્રતિજ્ઞા પાળવા. ”

“ તારો એવો સખળ શત્રુ કોણ છે ? ”

“ તારો પિતા. ”

“ એની ખરી ખાત્રી શી કે તે તારો શત્રુ છે ? ”

“ આખું જગત કહે છે. આ આકાશ સૂર્ય-ચંદ્ર-તારા-વન-પશુ સર્વ કહે છે, માટે હવે મને સ્નેહથી જવાની રજા આપ. ”

“ હેં ! શાની રજા ? ત્યારે ક્યાં જવું છે ? ”

“ જગદીશ લઈ જાય ત્યાં. ” સુરેન્દ્રકુમારે નીચું જોઈ જવામ આપ્યો. પદ્મલતા ગભરાઈ શોકાત્ હૃદયે કહેવા લાગી, “પ્રિય સુરેન્દ્ર ! શું તું જઈશ જ ? પછી મારું શું થશે ? ”

“ સૈનો સર્જનહાર તારું રક્ષણ કરશે. કુમારી ! દુઃખી ન થા, અને મને હવે સ્નેહથી રજા આપ. ”

પદ્મા રડી પડી સજળ નયને કહેવા લાગી, “સુરેન્દ્રકુમાર ! તારા વિના આ પદ્મપત્ર કરમાઈ કચરાઈ છુંદાઈ જશે. મારી પર દયા કરીને મને પણ તારી સાથે લેતો જા. કુમાર ! હવે હું તારાથી કદી છુટી પડનાર નથી. જ્યાં તું જઈશ ત્યાં હું પણ તારી સાથે આવીશ. સુરેન્દ્ર ! તું મને મુકીને ના જઈશ. બર જંગલમાં પણ હું તારી સાથે બઠકીશ અને આખરે તારા સ્નેહના ઉછરંગમાંજ મરીશ; માટે મને સાથે લઈ જા. ” આટલું બોલી તે પુષ્કળ રડવા લાગી. ગૌરમુખ

પર થઇને અશ્રુઓ નીચે પડવા લાગ્યાં. રાજકુમારીને રડતી જોઇ રમા-
લથી તેનાં અશ્રુ દ્હોઈ સુરેન્દ્ર કહેવા લાગ્યો, “કુમારી ! આ શું
બોલો છો ? અત્યારે મારી સ્થિતિનો તો વિચાર કર, હું તને કેવી
રીતે સાથે તેડી જઈ ? ”

પદ્મલતાને માથે જાણે વજ્રપાત થયો હોય તેમ એકાએક ચમ-
કાને બોલી ઉઠી, “હા ! સુરેન્દ્ર ! શું તું મને તારી સાથે નહિ લઇ
જાય ? હાય ! શું તું મારી આશ્નાનો ભંગ કરીશ ? ” આમ કહી કુમારી
સજળ નયને કુમારની સામે દયા ભરી નજરે જોઇ રહી.

“રાજ્યબાળા ! મનને શાંત કર. તારા હૃદયમાં થતું દુઃખ હું સારી
રીતે સમજી શકું છું. પણ શું કરું, દુષ્ટના પંજમાં પરતંત્ર થયેલો છું,
નિરાધાર છું.”

“સુરેન્દ્ર ! પ્રિય સુરેન્દ્ર ! હવે હું તારીજ છું, તું એકવાર મને
તારી કહીને બોલાવ. તારા મીઠડા શબ્દોથી મને અપાર આનંદ થાય
છે. કુમાર ! મને ગમે તેમ કરી તારી સાથે લઈ જા.”

“પદ્મા ! આ તારી કેવી ઈચ્છા ? અહાહા ! ક્યાં એક રાજકન્યા
અને ક્યાં એક રાજ્યપાટ વિનાનો નિરાધાર સુરેન્દ્ર ! હા ! વિધાતા !
તારી કળા ન્યારી છે. કુમારીકા ! આ બીખારીની સંગમાં આવવાથી તું
ધણી દુઃખી થઇશ.”

“નહિ, હું તો તારા સહવાસથી અપાર આનંદ પામીશ અને
હમેશાં તારી સેવા કરીશ. સુરેન્દ્ર ! તું મને તારા દુઃખની ભાગિની
બનાવ, મને નિરાશ ના કર.”

“પદ્મલતા ! તારો અને મારો પ્રેમ સદાકાળ નબી શકશે તે
અસંભવિત છે, કારણ કે તું એક મહાન ભૂપતિની પુત્રી છે. રાજ્ય-
બાળા ! હવે હું તારા પિતાની પાસે એક ક્ષણવાર પણ રહેવાને નથી
ઈચ્છતો. હું ભાગ્યાધિન થઇ અહીંથી ચાલ્યો જઈશ, અને ક્યાં અદ-

"સુરેન્દ્ર ! મને ત્યજીને ન તો જીવે જો જીવું પડાય તો આ તારી કમરે શોભી નાંદણી ચળકતી કટારીને આ પ્રેમ બહેલા હૃદયમાં રથાન આપી ચાલ્યો ના."

સ્થ થઈ જઈશ તે કોઈ પણ જાણી શકશે નહિ. પવિત્ર કુમારીકા! મારો પ્રેમ તજી દે અને કોઈ મોટા રાજ્યકુળને શોભાવી તું સુખી થા એવો મારો આશિર્વાદ છે. હે હવે હું રાજ લઉં છું, કારણ કે આપણી વચ્ચે થતી આ વાતચીત જો બીજાં કોઈ સાંભળશે તો ઘણું જ વિપરીત પરીણામ આવશે. માટે તું પણ હવે સુખે મહેલમાં ગમન કર અને હું પણ મારા ભાવિને આધીન થઈ સત્વર પથે પહોંચું.” આટલું કહી સુરેન્દ્ર જવાને ઉત્સુક થયો, પણ કુમારી તેને આગળ વધતો અટકાવીને દયાદ્ર સ્વરે કહેવા લાગી.

“ સુરેન્દ્ર ! થોડીવાર ઉભો રહે અને આ દુઃખીયારીની થોડીક વાત શ્રવણ કર. કુમાર ! તું શા માટે ગમરાય છે ? તારો અને મારો સાચો સ્નેહ છે, તો બીજાં શું કરનાર છે ? હું હવે કાંઈનાથી પણ ડરતી નથી. ઠંઠાલા સુરેન્દ્ર ! આ પદ્મલતા હવે તારીજ છે, તે પ્રાણુ જતાં પણ બીજાની થનાર નથી, માટે તું મને સાથે લઈ જા. હું તારે પગે પડું છું. સુરેન્દ્ર મને લજીને ન જા અને જો જવુંજ હોય તો આ તારી ઠમ્મરે ધારણ કરેલી ચળકતી કટારીને આ પ્રેમ ભરેલા હૃદયમાં સ્થાન આપી સુખેથી ચાલ્યો જા. ” પદ્મલતાએ નીચે બેસી તેના પગ પકડ્યા.

તેના અત્યંત કરુણ શબ્દોથી સુરેન્દ્રનું હૃદય ચીરાચા લાગ્યું. તે વિચારમાં પડી મનમાં બોલવા લાગ્યો કે, “ અહાહા ! આ પવિત્ર બાળાનો કેવો નિષ્કામ પ્રેમ ! દુષ્ટ પિતાની પુત્રી ! ધન્ય છે તારા પવિત્ર પ્રેમને. એક રાજ્યપાટ વિનાના બટકતા બીજારી સાથે જીંદગી જોડી બવિષ્યમાં દુઃખ સહન કરવાને તૈયાર થનારી પવિત્ર પદ્મલતા ! તને ધન્ય છે. આ રાજકુમારી મારા જવાથી અવશ્ય દુઃખી થશે, ત્યારે મારે હવે કરવું શું ? શું અત્રે નિવાસ કરી વૈરને આશ્રયે પેટ ભરી જીંદગી ગુજારવી ? ના, ના, પ્રાણીતે પણ હવે તેમ થનાર નથી. ”

આવે! મનમાં નિશ્ચય કરી સુરેન્દ્ર રાજકુમારને ઉભી કરી તેને શાન્તિ આપી કહેવા લાગ્યો, “ પ્રિય પદ્મા ! તું શાન્ત થા. તારાં અશ્રુ જોઈ માઈ હૃદય વ્યાકુળ થાય છે. તું મને રાજી ખુશીથી જવાની રજા આપ. ઇશ્વર કૃપાથી હું સારી સ્થિતિએ ચઢવા પ્રયત્ન કરીશ. અને મારી તે ઇચ્છા પરીપૂર્ણ થતાંજ તને આવી મળીશ, માટે હાલ પ્રભુની ઇચ્છાને માન્ય રાખી તું અત્રે રહે તો ઘણું સાઈ. ”

“ નહિ, હવે તો જ્યાં મારો પ્રિય સુરેન્દ્રકુમાર સાંજ આ પદ્મલતા. બહાલા ! હું તારા માટે મારા પિતાના પગે પડી તેની પ્રાર્થના કરી માગીશ કે તે તને હવેથી કંઈ પણ દુઃખ લાગે તેવાં વચનો કહેશે નહી. ”

“ સુમદ્રે ! તું કોની પ્રાર્થના કરીશ ? શું એક વિપધર જીવ-ગતી ? અરે શું તે તારી પ્રાર્થના સ્વીકારશે ? નહિ. પ્રિયરત્ન ! તે પાપી તારો તિરસ્કાર કરશે. ”

“ શું તે તેની બહાલી પુત્રોનો પણ તિરસ્કાર કરશે ? ”

“ અવશ્ય, કારણ કે તે એક મનુષ્યના રૂપમાં અવતરેલો રાક્ષસ છે. તે તેના આ શત્રુને બળવાન થએલો જોવાને ઇચ્છતો નથી. તેની પાસે આપણે આનંદથી રહીએ તે આપણી આશા આકાશઃ કુસુમવત છે. અહા ! જે એક પવિત્ર રાજા કે જે સર્વદા ન્યાય માર્ગે ચાલી પ્રજાનું પાલન કરનાર ધર્મમૂર્તિ રાજા હતો, તેને પણ તેનું રાજ્ય પડાવી લઇને છળ કપટથી તે દુષ્ટે બંધિવાન બનાવી કારાગૃહમાં પૂર્યો છે. હા ! તે બિચારા નિર્દોષનું કાલે શું થશે એવો ઇશ્વર જાણે, માટે એવા બચાંકર પાપીથી તો દૂરજ રહ્યા સારા. ”

“ ત્યારે શું ત્હેં જવાનોજ નિશ્ચય કર્યો છે ? ”

“ હા, અને સમય આવે તને મળીશ. ”

“ કુમાર ! તારા સિવાય માઈ દુઃખ કોણ જાણશે ? ”

“ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર તારી સંભાળ રાખશે અને તેજ જો આપણો સાચો પ્રેમ હશે તો ફરીથી મેળવશે. ”

“ સુરેન્દ્ર ! હું હવે વધારે કહી શકતી નથી, પણ તું મારી એક વિનંતિ સ્વીકાર. ”

“ રાજકુમારી ! આ શું બોલે છે ? તારા માટે તો મારો આ પ્રાણ પણ તૈયાર છે, બોલ તારી શું ઇચ્છા છે ? ”

“ મને વચન આપ કે તું મનેજ પરણીશ. ”

“ સુકન્યા ! આવા વિચાર તને અત્યારે ક્યાંથી આવે છે ? મારા હૃદયનો તને ધણા સમયથી પરીચય છે છતાં પણ તું મારા હૃદયને ઝોળખી શકી નથી તેથી હું ધણોજ આશ્ચર્ય પામું છું. પ્રિય ! લે હું વચન આપું છું, તેમજ મન વચનને કર્મથી તારી સાથે બંધાઈ છું કે જો લગ્ન કરીશ તો અવશ્ય તારી સાથેજ કરીશ. બોલ બીજું કંઈ ? ”

“ બસ હવે મને શાન્તિ થઈ. સુરેન્દ્ર ! હવે બીજું મારે એ કહેવાનું છે કે તું હાલ પાછો મહેલે ચાલ અને અહિં બે દિવસ રોકાઈ ચાલ્યો જશે. હું મારા હાથથીજ મુસાફરીમાં જોડાતી ચીજો લાવી આપી તને વિદાય કરીશ. ”

“ કુમારી ! ત્હેં મને બાંધી લીધો. મારો અહીં એક ક્ષણવાર પણ રોકાવાનો વિચાર નહોતો. જ્યારે ત્હેં મને વચનથી બાંધી દીધો છે ત્યારે અત્રે બે દિવસ રહી હું ચાલ્યો જઈશ. સુકુમારી ! મુસાફરીની ચીજો એકઠી કરવાની કાંઈ જરૂર નથી, કારણ કે ક્ષત્રિય કુમારને મુસાફરીમાં ફક્ત એક તેની ઝાલી તલવારજ ઉપયોગી થઈ પડે છે અને તે હાલ મારી પાસે છે એટલે અન્ય વસ્તુઓની જરૂર નથી. ”

“ સુરેન્દ્ર ! મનરાઈશ નહિ, તારી ઇષ્ટ પ્રાપ્તિના પંથમાં અંતરાય રૂપ નહિ થઈ પડતાં, હું તને ખુશીથી બે દિવસ પછી રજા આપીશ. ”

“ કુમારી ! હું એ દિવસ પછી અવશ્ય જમજી, કારણ કે હવે મારા અહીં રહેવાથી દિનપ્રતિદિન કંધક નવુંજ કૈતક જાગશે. હું પણ હવે તારા પિતાને જોઉં છું કે મારાં રોમાંચ ઉમાં થાય છે, હૃદયમાં આગના બલુકા ઉડે છે અને મારા પિતાને મારનારનો નાશ કરવાને મન બાકુળ બને છે. ”

“ જેવી તારી ઇચ્છા. પણ કાલે દરબારમાં વીરેન્દ્રસિંહનો ન્યાય થનાર છે, તે જોઇને તારી ઇચ્છા હોય તો કાલેજ આશ્યો જજો ”

“ પ્રિયતમે ! કાલે દરબારમાં શું ન્યાય થનાર છે તે મેં આજેજ જાણી લીધું છે. ”

“ તહે શું જાણી લીધું છે ? ”

“ ક્રૂર તોના શિરચ્છેદ નજરે જોવાનુંજ હવે બાકી રહ્યું છે. ”

“ નહિ, એમ નહિ થાય. કૂર પિતાના હૃદયમાં દયા ઉત્પન્ન થશે અને તેથી વીરેન્દ્રસિંહનો શિરચ્છેદ નહિ કરતાં તેમને જીંદગી-બર કેદમાં રાખશે. ”

“ કુમારી ! હું સત્ય વડુ છું, શિકારીની જાળમાં સપડાએલું પ્રાણી કોઇ દિવસ જીવવાને પામ્યું છે ? તે નિર્દોષનો અવશ્ય કાલે વિનાશજ થશે. ”

“ અકસોસ ! ત્યારે તો જરૂર મારા પિતાને માથે જગત પિતાનો કોપ ઉતરશે. ”

“ સત્ય છે અને તે કૃપાળુ કિરતારની કૃપાથીજ આ રંક સુરેન્દ્રની તીખી તસ્વાર આનમાંથી બહાર નીકળી ચમકશે અને...”
હજી સુરેન્દ્રનું વાક્ય પૂરું થયું નથી એટલામાં તો એક દાસી ગબરા-એલી હાલતથી ત્યાં દોડી આવી કુમારીનો હસ્ત પકડી કહેવા લાગી,
“ બહેન ! બહેન ! આલો મહેલમાં પધારો, બાપુ આ તરફ આવે છે. ”

પ્રસન્નતાએ ગબરાઇને સુરેન્દ્રના સામે જોયું. તરતજ સુરેન્દ્રે પણ

તેને જતા રહેવાની સંજ્ઞા કરી. કુમારી તેને નમન કરી એક સ્નેહ ભરેલી નજર નાખી ત્યાંથી અપાઠાખંધ ચાલી ગઇ. તેના ગયા પછી થોડીવારે કાળસિંહ તેના સેનાપતિ દુષ્ટરાય સાથે ત્યાં આવ્યો અને સુરેન્દ્રને ત્યાં ઉભેલો જોઈ બોલ્યો, “ સુરેન્દ્ર ? ”

“ જી. ” સુરેન્દ્રે ગંભીર મુખે નમ્ર વાક્ય ઉચ્ચાર્યું.

“ તું મહેલ છોડીને અહિં શા માટે આવ્યો છે ? ”

“ મનને વિત્રાંતિની જરૂર હતી, તેથીજ માઈ અત્રે આવવું થયું છે. ”

“ તારા મનને શું થયું હતું ? ”

“ ધણી સમય પર બની ગયેલી એક વાર્તા આજે યાદ આવતાં માઈ મન મુગ્ધયું હતું. ”

“ એમ કે ? વાંચે હવે મહેલમાં ચાલ્યો જા. ”

“ બહુ સાઈ. ” કહી સુરેન્દ્ર કાળસિંહની તરફ એક વિકાળ નજર ફેંકી ત્યાંથી અપાઠાખંધ ચાલ્યો ગયો. અતુર કાળસિંહ ચેતી ગયો. તેણે સેનાપતિનો હાથ પકડી પૂછ્યું, “ દુષ્ટરાય ! કેમ તને કાંઈ સમજાયું કે ? ”

“ ના, અનદાતા શું થયું ? ” દુષ્ટરાયે ગભરાઇને પૂછ્યું.

“ છોકરો વાત જાણી ગયો હોય એમ લાગે છે. ”

“ આપ નામદાર શા ઉપરથી કહો છો ? ”

“ માણસનું મન તેના પૂરાવા રૂપજ હોય છે. ”

“ તો તેથી શું થઇ ગયું ? ”

“ શું, શું થઇ ગયું ? તારી અક્કલ પહેર તો નથી મારી ગઇને ? તેના શબ્દો સાંભળ્યા ? મનને દુઃખ; તેના મનનું દુઃખ એજ કે આપણે તેના બાપને મારી નાખ્યો તે, કેમ હવે સમજ્યો ? ”

“ હાજી, પણ તે એક નાદાન છોકરાથી શું થાય તેમ છે ? ”

“ખરેખર મને તો તું મૂર્ખજ લાગે છે. દુષ્ટરાય ! સિંહનાં સંતાન ન્હાનાં હોય છે ત્યારથીજ છલંગો મારે છે. મોરનાં ઇંડાંને તે વળી ચીતરવાં પડતાં હશે કે ? રાખમાં દબાએલો પણ આખરે તો અંગારો, ધારે તો બાળીને બખ્ખ કરે. ”

“ ત્યારે તેનું કરવું શું ? ”

“ આપણે હવે કરવાનું એજ કે ત્રણ ચાર દિવસમાં તે સર્પના સંતાન ઉપર કંઈક જીદું ત્હોમત સાબિત કરી તેને કેદ કરવો ચાતો પૂરો કરવો. સાપને પકડી તેના દાંત તોડી પાડી, સારી રીતે રહે ત્યાં સુધી રાખવો, પણ દૈવવશાત્ તેને નવા દાંત આવે અને કરડવાનો પયત્ન કરે તો તેને લાકડીના સપાટાથી પૂરો કરી નાખવો તેજ સુખ-કારક છે. સમજ્યો ? ”

“ હા, અજદા ! આ સેવક હવે તેનો ખુલાસો જલ્દીથી કરી નાખશે. નામદાર ! હવે સેવકને બાજી કંઈ આગા છે ? ”

“ હા, કાલે દરબારમાં પેલા બુદ્ધાને લાવી તેનો પણ ફેંસલો કરી નાખવાનો છે, માટે કાલે સવારમાં દરબાર બરવાની પ્રધાનજીને ખબર આપજો અને તે બુદ્ધાને દરબારમાં લાવવાની સિપાહિઓને વરધી પહોંચાડજો. ”

“ બહુ સારું, આપની આગા મુજબ સર્વ બંદોબસ્ત આ સેવક કરી નાખશે. ”

આવી રીતે વાતચિત કર્યા પછી બન્ને જથ્થાએ થોડીકવાર સૂધી કંઈક ખાનગી મસલત ચલાવી. બાદ કાળસિંહ દુષ્ટરાયને કંઈક ગુપ્ત સૂચના આપી મહેલ તરફ ચાલ્યો ગયો. તેના મથા પછી દુષ્ટરાય પણ તેને થએલી આગાનો બંદોબસ્ત કરવાને ચાલતો ચલ્યો.

૧૦

વીરેન્દ્રનો વધ.

ચરંપ્રાણ પરિત્યાગો, માનમંગે ન જીવનાત્ ।

પ્રાણત્યાગે ક્ષણં દુઃસ્થ, માનમંગે દિને દિને ॥

માનભંગ થયા પછી જીવતા રહેવા કરતાં પ્રાણનો નાશ થાય તે સારો, કારણ કે પ્રાણ જતાં તો એક ધડીવાર દુઃખ થાય છે, પરંતુ માનભંગથી તો હરહમેશ દુઃખજ થયા કરે છે.

પ્રાતઃકાળ થયો હતો. સ્વીટેવ રથમાં ગિરાજ સૃષ્ટિનાં મનુષ્યોનાં પાપ પુણ્યની નિરિક્ષા કરવાને આલી નીકળ્યા હતા. ચંદ્રનગરના લોકો શાકપત્ર ખરીદ કરવાને બજાર તરફ જતા હતા. ભક્તજનો પ્રભુના ધ્યાનમાં નિમગ્ન થયાં હતાં.

કેદ થએલા વૃદ્ધરાજ વીરેન્દ્રસિંહનો આજે ન્યાય થવાનો હોવાથી પ્રજાજનો થનાર ન્યાય જોવાને માટે સારાં વસ્ત્રાભુષણો ધારણ કરી દરબાદ ગૃહ તરફ જતા હતા. દરબારગઢના વિશાળ યોગનમાં લોકોનાં ટાંગેટાંનાં એકત્ર થવા લાગ્યાં. દરબારી હોલ પણ સામંતો, સરદારો, પ્રધાન, સેનાપતિ વગેરેથી ચીકાર બરાધ ગયો હતો. એવામાં બહાર રણુશીંગાનો ધોર અવાજ થયો, મહારાજ કાળસિંહ મળેન્દ્ર ઉપર સ્વારી કરી દરબાર ગઢમાં પધાર્યા. મહાવતે ગઢના યોગાનમાં હાથોને ઉભો રાખી સીડી ચૂડી રાજને નીચે ઉતરવાનો માર્ગ કરી આપ્યો.

કાળસિંહ દમાભરે નીચે ઉતર્યો કે તરતજ ત્યાં ઉભેલા સરદારે તેની પાછળ જમીન પર ધસડાતો સાલો ઉંચડી લીધો. પોઆં કજ્જાળવાળાઓને કંપાવતો, આલવાથી ધરણુને ધ્રુજવતો કાળસિંહ સભામાં પ્રવેશી આસપાસ નજર કરી સિંહાસનારૂઢ થયો.

દરબારી મંડળે હુંટણે પડી તેને નમન કર્યું. નમન પ્રતિ-

કાર કાળસિંહે સહજ હસ્ત હલાવી કર્યો. પછી દરબારીમંડળ હતું તેમ પોતપોતાના આસનો ઉપર ગોઠવાઇ ગયું.

સભામાં એક સોય નીચે પડે તો તેનો અવાજ સંભળાય, એવી શાન્તિ છવાઇ ગઇ. પણ આખરે તે શાન્તિનો ભંગ કરી કાળસિંહે સેનાપતિ દુષ્ટરાયને કહ્યું, “ દુષ્ટરાય ! જાજીશી જઠડી કેદમાં પૂરેલા પેલા ધરડા ધ્રુવડને આહિ હાજર કરો.”

“ જેવી નામવરની આગા.”

સેનાપતિ દુષ્ટરાય માથું નીચું નમાવી આવતો થયો અને થોડીવારે વીરેન્દ્રસિંહને લઇ આવતો જણાયો. બયાનક ભાગ્યયોગે કેદ થએલો વૃદ્ધરાજ સિપાહીઓની વચમાં શાન્તિથી આવતો હતો.

વીરેન્દ્રસિંહ જો કે વૃદ્ધાવસ્થાને ગાળે પહોંચ્યા હતા પરંતુ તેમના સુખ ઉપર સૌર્યતાનાં ચિન્હો ચળકતાં હતાં. આ રાજા છે એ જણાવવાને તેમને હાથે સુવર્ણની બેડી જડેલી હતી અને પગમાં લોઢાની સાંકળો નાખવામાં આવી હતી. મંદમંદ પગલાં ભરતો નિર્દોષ રાજા સભામાં આવ્યો. પોતાનો શું ન્યાય થવાનો છે, તે વીરેન્દ્રસિંહ સારી રીતે જાણતો હતો, અને તેથી થનાર શિક્ષા ખમવાને તે તૈયાર થયો હતો.

તે વૃદ્ધ રાજા સભામાં આવી કાળાસહની તરફ એક તિરસ્કાર દર્શક દષ્ટિ ફેંકી ગંભીર વદને સભા વચ્ચે ઉભો રહ્યો.

તેને શાન્તિથી ઉભેલો જોઈ કાળસિંહે કહ્યું, “ કાં બુદ્ધા ! આનંદમાં તો છેને ? કારાગૃહમાં સુખ મળ્યું હતું ને ! ”

“ હા, હજુજ સુખ પ્રાપ્ત થયું હતું.” વીરેન્દ્રસિંહે શેષમય વદને જણાવ્યું.

“ એમ ! વાંડ ત્યારે તને હવે તો સારી રીતે ખખર પડી ગઇ હશે કે આ કાળસિંહ કાળને પણ વશ કરવાને સક્તિવાન છે ? ”

“ નહિ, મારા હૃદયથી તો તું હજી પણ એક નિર્મોલ્ય અપર

પુરુષ છે. તું તારા શૈર્ષના મિથ્યા ગર્વ કરીશ જ નહિ.”

“ જ્યારે તું મને શૈર્ષવિહીન પુરુષ માને છે; ત્યારે તું અત્યારે બંધિવાન બની આ સભા વચ્ચે ઉભો છે તે કોના બળથી ? ” પુનઃ કાળસિંહે પૂછ્યું.

“ ક્રૂર મારી રૂઠેલી ભાગ્યદેવીની ભયંકરતાથી. ”

“ અહા ! મને તો તું કોઈક ભવિષ્યવેતા હોય એમ હવે સમજાય છે ? ”

“ હા, સારાસારને સમજનારા પોતે જ ભવિષ્ય જાણનાર ગણાય છે. કાળસિંહ !

ભુકું થાય ભુંડાઈથી, મન માનો નિર્ધાર,
ખાડો ખોદે તે પડે, પાપ નહિ તરનાર. ”

“ એમ ! ત્યારે જાણવા તો ખરો કે હાલ માઈં બાવિકેવું છે ? ”

“ જો તું મને અત્યારે એક ક્ષણવાર મૂકત કરે, તો તારું ભાગ્ય હાલ જોયા જેવું જ છે. ”

“ શું તું હજી પણ મને મારવાનો વિચાર ધરાવે છે ? ”

“ હા, હું તારું રક્તપાન કરવાની ઇચ્છા ધરાવું છું પિશાચ. ”
વીરેન્દ્રે ગર્જના કરી જણાવ્યું.

“ બુદ્ધા ! તું આ શું બકે છે ? તારા સંઘના સૈનિકો સાથે વૈ-
ભવોનો નાશ થઈ ગયો ? તેથી તું દિવાનો તો નથી બની ગયો ને ? ”

“ હા, હું હવે દિવાનો જ છું. ઓ નરાધમ ! શું તું એટલું
પણ સમજતો નથી કે આ અસાર સંસારમાંના તમામ વૈભવો તુચ્છ
છે ? વળી તું જેમને નાશ પામેલા કહે છે; તે મારા સૂરા વશાદાર
સૈનિકોનો નાશ નથી થયો, પરંતુ તેઓ હજી જીવે છે. તેઓ તેમની
નામના અમર કરી અન્ય સૃષ્ટિમાં વિહાર કરી રહ્યા છે. જો, જો,
ઓ અધમ ! આમ આકાશ સામે જરીક દષ્ટિ કરી જો, કે તે સ્વદેશ

મક્તો તારા મૃત્યુની આતુરતા ધરાવી દિવ્ય અપ્સરાઓ સાથે આનંદ ઉડાવી રહ્યા છે.”

“ ઓ બેઅદ્ય ખુદા ! તું શું બોલે છે ? જાણતો નથી કે આ રાજદરબાર છે ? ” કાળસિંહે વક્ર નેત્રે પૂછ્યું.

“ હા, જાણું છું, સારી રીતે જાણું છું અને તેથી જ આવી રીતે ગર્જન બોલું છું. ઓ ભયંકર વિશ્વાસઘાતી ! મિથ્યા મદ્યી અંધ થઇ શામાટે ભાગ્યની ભયંકરતાને નજદીક બોલાવતો જાય છે ? તું તારી પ્રથમની સ્થિતિ તો વિચાર ? પ્રથમ તું પણ રાજપાટ વિનાનો નિર્ભાગી હતો; પરંતુ તારે આખરે નર્ક કુંડમાં સર્વદા રહેવાના સમયેજ તારા દાવ સવળા પડી હાલ રાજધિરાજ કહેવાઈ મદોન્મત્ત બન્યો છે; પણ યાદ રાખજે કે તારી ભાગ્યદેવીજ તને બુદ્ધાવી કાળ ચક્રમાં ફસાવવાની તૈયારી કરી રહી છે. તાંડ મદોન્મત્ત પશું એજ તહારા વિનાશનો ગગન ભેદી વાગતો ડંકો છે. ”

“ ઓ ધરડા ખચ્ચર ! આ બળવાન રાજાની સત્તાને ત્હેં જાણી છે, છતાં શામાટે આવા અપશબ્દો બોલી મને અપમાનની આગમાં સળગાવે છે ? ખરેખર તું તારી વિપત્તિમાં ધણો જ વધારો કરી રહ્યો છે. ”

“ ઓ બળના ગર્વથી છડેલા રાજા ! હું મારી ઉપર દ્વેષી પકનાર વિપત્તિને ભેટવા તૈયાર થઇને જ તારી સમક્ષ ઉભો છું. પરાયાં રાજ્ય દગા ફટકાથી પચાવી પાડનાર પ્રેત ! સાંભળ,

દુનિયાંના દિવાનાઓ, ખુશી થઇ ખૂબ તો ખીલે,
પછડતા પૃથ્વીએ પગમાં, રહે તે સુખડે ઢીલે;
દેશના ચક્રે ચઢતા, ખરેખર ભાન તે ખોતા,
ખીલે હૃદયી વધુ જે કો, લલાટે કર દહ રોતા.

કાળસિંહ ! તારે પણ આખરે રહવાનું જ નિર્માણ થએલું છે એ તું ખમિત માનજે. ”

“બસ તું હવે બોલતો બંધ થા. તને મારા સુખની અદેખાઈ આવે છે અને તેથીજ તું મને અપશબ્દો સંભળાવે છે; તારા શબ્દોજ તને મ્હોતના સુખમાં હડશે છે. ”

“ કાળસિંહ ! હું પણ એક વખતે તારાથી અધિક સુખી હતો.

સુખ દેખી શું છલકવું, નથી અમર રહેનાર;

સૂર્ય ઉદયને અસ્ત છે, ખોલ્યું પુષ્પ ખરનાર.

સુખની પાછળ દુઃખ ડોહીયાં કરીને જ રહેલું હોય છે અને તેથીજ યાત્રીયો સુખમાં છલકાતા નથી. કાળસિંહ !

મનથી કુલી શીદને વળે, કુકર્મ કાળાં કાં કરે;

મન ધારણા નિષ્ફળ જશે, ધાર્યું ધણી કેડે ચશે. ”

“ આહ ! તારા શબ્દો મારા હૃદયને વીંધી નાખે છે. ઓહ ! હું તને શું કરું ? તને કેવી રીતે રીખાવી માઁ ? ” કાળસિંહ અકળાઈને બોલી ઉઠ્યો.

“ તારા ભયાનક મ્હોતથી રીખાવાને હું તૈયારજ ઉભો છું. ચાલ જલ્દી કર. પરંતુ.

તું જાણજે નક્કી ખરે, આ જીવન તારો છે ધણે;

શું જવાબ આપીશ તાતને, અન્યાય કરતો જે તણા ? ”

“ આ કાળસિંહને કોઈની પણ પરવાહ નથી. ”

“ એતો અત્યારે જ કહી શકાય છે; પણ કરેલાં પાપી કર્મથી મરણ સમયે દાણુ દુઃખથી પોકે પોકે રહાય છે. સમજ, ઓ ગુમાની ! હજી સમય છે; પાછળથી પરતાવું પડશે; તારો મનુષ્ય જન્મ વૃથા મએલો મણાશે.

માનવનો અવતાર, ફરી નહિ મળે તું માન;

આવ્યા તેવા ચાલશું, મૂકી માન ગુમાન.

માટે એત, આયુષ્ય પાણીના પૂરનો માફક ચાલ્યું જાય છે,
ધમરાજ કાળપાસ લાઇ તારી પાછળ ફેરા મારી રહ્યા છે. મૂર્ખા! તારો
અમૂલ્ય સમય વૃથા જાય છે.”

“ વીરેન્દ્ર ! તારૂં લાંબુ ભાગવત હવે હું વધારેવાર સાંભળવા
પ્રસ્થિતો નથી. તારા શબ્દો આ વખતે કંઈ પણ અસર કરી શકે એમ
નથી. આતો કાળસિંહનો દરબાર છે. યુદ્ધ ! શું તું જાણતો નથી કે
આ કાળસિંહ,

જેને નથી જાનજ કે, જેને નથી ભય કાળનો;

તે તુચ્છ સમજે જગતને, તો ભય શો ભગવાનનો.

આ પૃથ્વીપર અત્યારે તો આ કાળસિંહજી જીવતો જાગતો
ભગવાન છે.”

“ આવા શબ્દો તો ફક્ત મૂર્ખાઓ અને જ્ઞાનહીનો જનોજ
બોલી જાણે છે.

કૂર કુર્મર્મી આંધળા, કુલાય શું અભિમાનથી;

વાયુ તણી સ્ફેરો વહે છે, ત્યાં સૂધી છે માનની.”

“ તે તારે જણાવવાની હવે કાંઈ પણ જરૂર નથી. યુદ્ધ ! હું
હવે તને થોડીવારમાંજ આ પૃથ્વીપરથી વિદાય કરી દેનાર છું.”

“ તૈયાર છું, ઓ પિતૃધાતક ! તારી ધાતકી શીક્ષા સહન કર-
વાને તૈયાર છું. પિશ્ચાત્ત ! જે તારામાં લેશ માત્ર પણ શૈર્ષ્યનો ગર્વ
હોય તો મારા હાથમાં એક તલવાર આપ, અને પછી જેમ ભે કે
આ યુદ્ધો ભોહવણની સાંકળોથી બંધાયેલો છે છતાં શું કરે છે.”

“અસકર, મ્હેં જાણી લીધું કે હવે તું આ દુનિયામાં રહેવાને લાયકજ
નથી, અને તેથી હમણાં જ હું તારૂં માથું ધડથી જુદું કરાવું છું.”

“ ઓ નર્કના કીડા ! શું તું એમ ધારે છે કે આ વીરેન્દ્રસિંહ મૃત્યુથી ડરે છે ? ના ના, એમ ધારીશ નહિ, બહેલો મોડો. આ દેહ અવશ્ય પડવાનો છે, તો તે બલે આજેજ પડે. દુષ્ટ ! શું તહેં આ વાક્ય સાંભળ્યું નથી કે, કાળે કરીને મોટા મેરૂ પર્વતનો નાશ થાય છે, કાળે કરી સમુદ્રનાં પાણી સુકાઈ જાય છે, અને કાળે કરી આ પૃથ્વીનો પણ પ્રલય થાય છે ? તો પછી આ ક્ષણભંગુર દેહ તે કોણ માત્ર ? ઓ દેશના દુષ્મન ! સમજજે કે એક દિવસે તારી પણ મારા જેવી જ દશા થવાની છે. ”

“ અરે કોઈ હાજર છે ? ” કાળસિંહે વીરેન્દ્રના શબ્દોથી ઉશ્કેરાઈ યુગ પાડી.

“ જી મહારાજ. ” બે સરદારોએ આગળ દોડી આવી હાથ જોડી કહ્યું.

“ આ ધરડા ખચચરનું માથું ધડથી જુદું પાડો. ” કાળસિંહે છેલ્લી આજ્ઞા આપી દીધી.

શિરચ્છેદની આજ્ઞા અપાઈ ચૂકી. દુષ્ટોએ તલવારો ડંચી કરી. વીરેન્દ્રસિંહ મૃત્યુના સુખમાં પ્રવેશ કરવા તૈયાર થઈ એક ચિત્તથી ઇશ્વરનું ધ્યાન ધરવા લાગ્યો. સરદારો તથા સભામાં બેઠેલા અન્યજનો આવો ધાતકી હુકમ સાંભળી દિગ્ભૂત બની કૂંચ શિક્ષા જોઈ ન શકવાને લીધે આંખો ખંધ કરી મૌન ધારી બેસી રહ્યા.

“ કેમ કેટલીવાર ? ” ફરીથી કાળસિંહે મર્જના કરી વીરેન્દ્રસિંહને પૂછ્યું.

“ તૈયાર છું કસાઈ ! ” કહી વીરેન્દ્રે પાસે ઉભેલા હત્યાકારી-ઓને કહ્યું, “ ચાલો ફટકો લગાવી દેયો, શામાટે વાર કરો છો ? મારા સરદારો તથા મારા બહાલા બાઈઓ મારી આતુરતાથી રાહ જોઈ રહ્યા છે; માટે વિલંબ કરો નહિ. ” એટલું બોલતાં બોલતાંમાં તો ધડાક દઈને સમસૈરનો ધા મળા પર થયો. માથું ધડથી છુટું પડી

ગયું અને અત્યંત રક્તના પ્રવાહની વચ્ચે ધડ થોડીવારને માટે હાલવા લાગ્યું. દૂર પડેલા શિરને વિજયની નિશાની તરીકે ગણી બાલામાં પરાવી કૂર કાળસિંહ હર્ષનાદ કરવા લાગ્યો. આવો હૃદયભેદક બનાવ જોઈ સમાજનો પણ કંપવા લાગ્યા. દુષ્ટ બુદ્ધિ કાળસિંહ મદમાં અંધ બની વીરેન્દ્રાસંહનું માથું વારંવાર ઉંચું નીચું કરી હસવા લાગ્યો. કૂરની કૂરતાની હદ આવી રહી.

૧૧

રક્તનો પ્રવાહ.

જે સમયે દરબારમાં આવો હૃદયભેદક દેખાવ થઈ રહ્યો હતો, તેવામાં એકાએક સુરેન્દ્રકુમાર તે સમયે સભામાં દાખલ થયો અને ત્યાં આવી ઉભો રહેતાં જ તેની નજર કાળસિંહના કાળા કૃત્ત ઉપર પડી. રૂધિરથી તરબોળ થયેલું વૃદ્ધરાજનું શિર જોઈ સુરેન્દ્રના શરીર-માંથી કંપારો નીકળી ગયો.

સુરેન્દ્રને જોઈ કાળસિંહ તેની નજીક ગયો અને તેનો હાથ પકડી બાલાપર પરાવેલું માથું તેના હાથમાં મૂકી કહેવા લાગ્યોઃ “કુમાર ! હો આ ધનામ, જો, કેવો સુંદર રમવાનો દડો છે ? અહા ! લાલ રંગથી રંગાઇને કેવો સુંદર શોભે છે ?”

સુરેન્દ્રકુમાર હૃદયને દદ કરી વૃદ્ધરાજના શિરને એકી નજરે જોઈ રહ્યો તે જેમ જેમ વધારેવાર જોતો ગયો, તેમ તેની આંખો-માંથી ક્રોધનાં અગ્નિકણો ઝરવા લાગ્યાં, અને પછી કાળસિંહની સામે તિરસ્કાર ભરેલી દષ્ટિથી જોઈ રહ્યો.

કાળસિંહ તેના ચહેરા ઉપર ચિતો ફેરફાર સમજી ગયો, અને મુખમાં સહજ હસી સુરેન્દ્રને કહેવા લાગ્યો, “કેમ છોકરા ! આ સુંદર માથું તને પસંદ પડે છે ને ? લાવ જો.” એમ કહી તેણે તેના

હાથમાંથી માથું પાછું લઇ તેને જમીન ઉપર મૂકી પગથી ઠોકર મારી પૂછ્યું, “કુમાર ! જે મારી ઠોકરથી તે કેટલે દૂર જઈ પડ્યું ?”

સુરેન્દ્ર વધારે વાર આવો હૃદયભેદક દેખાવ જોઇ શક્યો નહિ. તેનું સમસ્ત શરીર કંપી ઉઠ્યું. તે આખરે ગર્જના કરી બોલી ઉઠ્યો, “કાળસિંહ ! બસ કરો, જીલ્મની હદ આવી રહી. એક પવિત્ર પુરૂષનો વધ કરતાં તમારી બુદ્ધિ ક્યાં ગૂંમ થઇ ? અહા ! જે વૃદ્ધ પુરૂષના ચરણોને પ્રજ્જનનો વંદન કરતાં હતાં, અને જે મહાત્મા પુરૂષના શિરપર અમૃત્ય મુકુટ શોભી રહેતો હતો, હા ! તેજ વૃદ્ધ પુરૂષના શિરની આજે આથી દુર્દશા ? ! કાળસિંહ ! કાળસિંહ ! આ તમારું શરાતન કે ? એક જીવ વિનાના મુઠ્ઠાની દુર્દશા કરવાનું કાર્ય તો એક નાના બાળકને પણ આવડી શકે છે, પણ આ વૃદ્ધજનની સામે લઢી તેમનો પ્રાણ લીધો હોત તો તમને ખબર પડત. કાળસિંહ તમારી બુદ્ધિ બહેર મારી ગઇ છે, તમારું બાળ્ય પલટ્યું છે. કાળસિંહ ! અભિમાનમાં મસ્ત બનેલા કાળસિંહ ! તમારા જીલ્મી જીલ્મથી નંદન વન સમાન નગરો આજે વેરાન જંગલ સમાન થઇ પડ્યાં છે. સર્વત્ર ત્રાણ ત્રાણના પોકારો પડી રહ્યા છે. આથી હવે નક્કી સમજાવે કે તમારો વિનાશકાળ પાસેજ આવ્યો છે. ઓ કાળસિંહ ! તમારા રાક્ષસી જીલ્મથી હદ થાય છે, ગજબ થાય છે. સાંભળો, આ વિદ્વાન વાક્ય સાંભળી તમારા બહેર મારી ગયેલા કાનના પદ્ધતિ ઉઘાડો.

આ ધીર અત્યાચાર છે, આ નાશ ખીજ વવાય છે;

બસ એજ નિરંતર નાદ આજે, ગગન માંહિ થાય છે. ”

“છોકરા ! તારી જીભ હદ ઉપરાંત જાય છે. જે શત્રુ છે તેનો નાશ કરવો એજ ન્યાય છે.

કાણુ કહે છે અત્યાચાર છે, આ કાળસિંહનો ન્યાય છે;

કરે જેનાં કર્મ તેવી, દશાતે પમાય છે.”

“ ઓ રાક્ષસ સ્વરૂપ રાજા ! તમારામાં ન્યાય અન્યાય સમ-
જવાની ખુદ્દિજ ક્યાં છે ?

ખૂન કરી નિર્દોષનાં, શું કરવા ઇચ્છો રાજા;

પણ ધાર્યું વિણ કેઈ થશે, રડવડશે તમ તાજ.”

આમ બોલતો કુમાર શૈયાવેશથી કાળસિંહના સામે નિહાળી રહ્યો.

સુરેન્દ્રકુમાર ધણી સમયથી કાળસિંહની પાસે રહેતો હતો પણ
કોઈ દિવસ તે આટલું બધું બોલી શકવાની હિંમત કરી શક્યો નહોતો.
તે કોઈની સાથે વધારે વાતચિત કરતો નહિ, તેથી સધળા સર-
દારો અને સૈનિકો તેને બળ વિનાનો માનતા. કાળસિંહ પણ તેને નિર્માલ્ય,
રણવાસમાં ઉછરેલો અને બોલવાની શક્તિ વિનાનો માનતો. પણ
આજે તેના ઝતુની ભાષણથી કાળસિંહ આશ્ચર્ય પામ્યો અને થોડીવાર
સૂધી કાંઈક વિચાર કરી તે સુરેન્દ્રને કહેવા લાગ્યો, “ સુરેન્દ્ર ! તું શું
બોલી ગયો તેનું તને બાન છે ? તેમ હું કોણ છું તે તું જાણે છે ? ”

“હાજી, હું તમને સારી રીતે જાણું છું; તમે એક લુચ્ચાઓના
સરદાર, અને વિશ્વાસઘાત કરી રાજ્યનો વધારો કરનાર ઠગ છો. તેમજ
નિર્દોષજનોના પ્રાણનો નિવાસ કરનારા કૂર કસાઈ છો. ઓ અભિમાની
રાજા ! આ ભારતભૂમિનો એક સમયનો બળીષ્ઠ ચક્રવર્તિ રાજા
દુર્યોધન પણ તેના અભિમાને કરી ક્ષણમાં નષ્ટ થઈ ગયો, તો તમારું
શું ગળું ? ” સુરેન્દ્રે વધુ ઉશ્કેરાઈ કહ્યું.

“ નાદાન છોકરા ! હું તને આજ્ઞા કરું છું કે તું હવે બોલતો
બંધ થા. ”

“ શામાટે બોલતો બંધ થાઉં ? કાળસિંહ ! આ સુરેન્દ્ર
હવે પહેલાંનો સુરેન્દ્ર રહ્યો નથી. હું સત્યાસત્યને સારી રીતે જાણી
શક્યો છું, તેમ તમારાં કાળાં કૃત્યો પણ હું સારી રીતે જાણી ગયો
છું. કાળસિંહ ! મારા પૂજ્ય પિતાના વધ કરનારને પણ હું ઓળખી

ગયો છું, અને તેથીજ હું અત્રે મારા પૂજ્ય પિતાનો વધ કરનાર અધર્મીની પાસે જવાજ સેવાને ઉભો છું. કાળસિંહ ! બોલો, મને જવાજ આપો કે શામાટે મારા પિતાનો તમે નાશ કર્યો હતો ? તેમણે તમારું શું બગાડ્યું હતું ? ” બોલતાં બોલતાં કુમારની આંખો રક્તવર્ણી જણાવા લાગી.

કાળસિંહ તેના પ્રશ્નથી ગુસ્સે થઇ તેનો હાથ પકડી બોલી ઉઠ્યો, “ છોકરા ! બસ કર. તું જેના અન્ધથી પોસાઇ આટલો મોટો થયો છે, તેના સામે બોલતાં તને શરમ નથી આવતી ? તું તારા પિતાના વધનું કારણ પૂછે છે તો સાંભળ, તારો પિતા રાજ્ય ચલાવવાને એક નાલાયક માણસ હતો અને તે વૃદ્ધ થયેલો હતો તેથી મરવાનેજ લાયક હતો. અને તેથીxxxx ”

“ સુપ કર પિશાચ ! ત્હેં ક્ષત્રિયની જાત લગવી છે. વિશુદ્ધ વંશમાં અવતાર લઇ નામ દુર્બાન્યું છે. ” સુરેન્દ્રે તેને આગળ બોલતો અટકાવી તેના હાથમાંથી પોતાનો હાથ ખેંચી લઇ બિષણ ગર્જના કરી આગળ કહેવા માંડ્યું, “ નરાધમ ! તારી જીભને વધુ વધતી ખેંચી પકડ. મારા પૂજ્ય પિતાને હલકી ઉપમા આપતાં તારી જીભ કેમ કપાઇ જતી નથી. કાળસિંહ ! તારાં વચનોથી હવે મારી આંખો ઉઘડી છે, અને હવે સમજજે કે તારા આશ્રયથી મોટો થએલો આ વિષધર હવે તનેજ દંશ દેઇ તારા પ્રાણનો વિનાશ કરશે. પાપાત્મા ! જે શૌર્યનો ગર્વ રાખતો હોય તો તૈયાર થા, અને મારા મ્યાનમાંથી નીકળતી આ તલવારનો અળકાટ જોઇ સામે થઇ જા. ” આટલું બોલતાંજ સુરેન્દ્રકુમારે કાળની જીભ સમાન તલવાર મ્યાનમાંથી સરસર અવાજ કરતી બહાર ખેંચી કાઢી, અને તેને હાથમાં પકડી ઉભો રહ્યો.

કાળસિંહ અટકાસ્ય કરી પુનઃ કહેવા લાગ્યો.

“ છોકરા ! આજ તું ઉન્માદી બન્યો હોય એમ જણાય છે,

આ દરબારમાં આવી રીતે બોલવાનો તને શો હક્ક છે ? ”

“ હું આ રાજ્યનો હકદાર વારસ છું; તે આખા જગતનો પૂરાવો છે. ”

“ ઓહ ! શું તું આ રાજ્યનો વારસ છે ? ખસ બોલતો બંધ થા અને એકદમ આ દરબારમાંથી ચાલ્યો જા. ”

“ નહિ, હું મારા પિતાના વધનો જવાબ લીધા વિના અત્રેથી જનાર નથી. ”

“ ઓ નાદાન ! આટલું અભિમાન ? ”

“ હા, એજ છે ત્હારા મ્હોતનું નિદાન. ”

“ છોકરા ! તને થાળી પોથી મોટા કર્યો તેનું તું આ ફળ આપે છે કે ? ખરેખર તું દુધ પાષ પાળેલા સર્પની જ ગરજ સારે છે. ”

“ એજ તારી ભૂલ છે. જે ઉગતા છોકને મૂળમાંથીજ ખેંચી કાઢ્યો હોત, રાખમાં દબાએલા અંગારાને ખોળી હોલવી નાખ્યો હોત, તેમ આ શત્રુ કુમારને ઉછેરવા કરતાં મારી નાખ્યો હોત, તો તારા અત્યાચારના દરબારમાં આજે જવાબ લેવા કદાપિ હાજર થાત નહિ ”

“ ખસ હવે બહુ થયું. હું તને તારા પાલક પિતા તરીકે હુકમ કરું છું કે તું જલ્દીથી ચાલ્યો જા. ”

“ હું પણ તને આ તખ્તના હકદાર વારસ તરીકે આજ્ઞા કરું છું કે હું પૂછું છું તેનો જવાબ આપ ? ”

“ શાનો જવાબ ? ”

“ મારા પિતાના મ્હોતનો જવાબ. ”

“ તું આ શું બક છે ? છોકરા ! તું કોની પાસે જવાબ માગે છે ? ”

“ દેશને દુઃખના દરિયામાં ડૂબાવનાર, નિર્દોષ પ્રજાનો રક્ષક કહેવાઈ બક્ષક પદ ધારણ કરનાર અને મારા પિતાના ધાતક શ્વત્તાન પાસે. ”

“ ઓ નાદાન છોકરા ! હું કેવો ભયંકર છું તે તું જાણે છે ? ”

“ હા, જાણું છું. તું અત્યાચારનો ધુમ્મટ, અધર્મનો અવતાર, દેશનો દુષ્મન, પાપની પ્રતિમા અને ઘેર ઘાતકી વિશ્વાસઘાતી નર પિશાચ છે. ઓ રાજપૂત કુલાંગાર !

સિંહનો બાળ શું સિંચાળવાંથી કરી જશે ?

માગરનો ભાર છે કે સાગરને તરી જશે ? ”

“ ઓ ઉદ્ધત ! સમજજે કે હવે તારું આવી બન્યું. ”

“ હા, મને પણ હવે સમજાય છે કે તારું ભાગ્ય પરવાર્યું. ”

“ જો, અપમાનનું ફળ આ ક્ષણેજ ચખાડું છું. ” કાળસિંહે તત્કાર ખેંચી. તત્કાળ સુરેન્દ્ર પણ હાથમાંની સમશેરને ઉઘી કરી બોલી ઉઠ્યો, “ આલ, હથિઆર ઉપાડી વાત કર, મુખથી બરાડા પાડીશ નહિ. ”

સઘળી સભા સ્તબ્ધ બની અને હવે શું થશે તેનો તર્ક વિતર્ક કરવા લાગી.

કાળસિંહ પણ સુરેન્દ્રનું આવેશયુક્ત વર્તન જોઇ ક્ષણભર સ્તબ્ધ બની ઉભો થઈ રહ્યો. પણ એટલામાં દુષ્ટરાય સેનાપતિ સુરેન્દ્રની નજ-દિક્ક દોડી આવી કહેવા લાગ્યો, “ કેનરે બીખારડા ! આટલા વર્ષે તને પાંખો આવી કેમ ? મહારાજની સામે જેમ ફાવે તેમ બોલતાં વિચાર કરતો નથી ? જોણે તને પાળીપોષી મોટા કર્યો તેનું અપમાન કરતાં શરમાતો નથી નાદાન ? ”

“ દુષ્ટના સંસર્ગે રહી દુષ્ટતા થીખનાર દુષ્ટરાય ! તારી જીમને હલકા શબ્દો બોલતી બંધ કર. તું મારી સાથે એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવાને લાયક નથી. ” સુરેન્દ્રે જવાબ આપ્યો.

“ ઓ અભિમાની છોકરા ! મને લાગે છે કે કાળ હવે તારા શિર ઉપર ફેરા મારી રહ્યો છે, અને તેથીજ તું આવા અધટિત શબ્દો બોલે છે. ” દુષ્ટરાયે ગુસ્સે ગ્રસ્ત કરીથી કહ્યું. .

“ નહિ, મારે હવે ઘટિત કે અઘટિત જોવાનું નથી, પણ જોણે મારા પિતાનો ઘાતકી રીતે અંત આણ્યો છે, તે નરાધમના પ્રાણ પરહરવા હું અત્યંત આતુર છું. શત્રુના આશ્રયથી પોસાઇ મોટા થયેલો હું શત્રુકુમાર આજ તારી સન્મુખ ઉભો છું અને આ રાજ્યમંડપની તુષિત જુમિને દુષ્ટના રૂધીરનું બળીદાન દઇ સંતોષ પમાડ્યા સિવાય અત્રેથી જનાર નથી. દુષ્ટરાય, તું દૂર બેસી જ અને તારા રાજને મારી સાથે મુકાબલો કરવા દે.” સુરેન્દ્રે કાળસિંહના સામે જોઇ ક્રોધથી કહ્યું.

સુરેન્દ્રના શબ્દો સાંભળી કાળસિંહ કંપી ઉઠ્યો અને કારમી ગર્જના કરી દુષ્ટરાયને કહેવા લાગ્યો, “ દુષ્ટરાય ! શું જોઇ રહ્યો છે ? તે અંડાળને સત્વર કાપી નાખ, કે જોયા તે એકદમ બોલતો બંધ થઇ જાય.”

કાળસિંહની આજ્ઞા થતાં જ દુષ્ટરાય સુરેન્દ્રની તરફ ધસી જઇ બોલી ઉઠ્યો, “ભીખારડા ! તારો અંતકાળ હવે પાસે આવી પહોંચ્યો છે.”

“ મારો અંતકાળ આવ્યો છે કે તારો, તે તું પ્રથમ જોઇ લે.” કહી કુમારે દુષ્ટરાયના ગળાપર તલવારનો ધા કર્યો. ફક્ત એક જ ષટકો. જેમ વૃક્ષ ઉપરથી પાકેલું ફળ નીચે ટૂટી પડે તેમ દુષ્ટરાયનું માથું ધડથી જુદું થઈ જમીન ઉપર પડ્યું.

રાજ્યમંડપ રૂધીરથી રંગાઇ ગયો, હાહાકાર થઇ રહ્યો. સેનાપતિનો નાશ થએલો જોઇ કાળસિંહ ગમરાઇ ગયો. તુર્તજ તેણે સૈનિકોને સુરેન્દ્રને બંધીવાન કરવાની આજ્ઞા આપી. સૈનિકોએ સુરેન્દ્રને ઘેરી લીધો.

સૈનિકો હમણાંજ મને પકડી લેશે, એવું ધારી સુરેન્દ્રકુમાર મારવું કે મરવું પણ દુસ્મનને હાથે બંધીવાન થવું નહિ, એવો નિશ્ચય કરી હાથમાં પકડેલી સમશેર ઉપર દૃષ્ટિ નાખી મનમાં બોલી ઉઠ્યો, “બહાલી સમશેર ! હવે તૈયાર થા, હવે તુંજ મારી મદદગાર છે. યુદ્ધમાં આભય

આપનારી દેવી ! તારા બાળકનું સંરક્ષણ કરજે અને આ દુષ્ટોનું રક્ત-પાન કરી મને આશિષ દેજે.” આમ બોલી તેણે નજીક આવતા સૈનિકોને અટકાવી કહ્યું, “ વશદાર સૈનિકો ! આગળ વધતાં વિચાર કરજો. હું તમારું લોહી વહેવરાવવાને નથી ઇચ્છતો. હું શા માટે તમને મારું ! તમે બિચારા તો ઉદર પોષણના નિર્વાહને અર્થે દુષ્ટની સેવામાં જોડાએલા છો, માટે જીવ બચાવવા એટલેજ રહો, અને મદમાં મસ્ત બનેલા, અધિકારમાં છકેલા તમારા રાજ્ય કાળસિંહને નજીક આવવા દ્યો. અહા ! જો તે ખરો ક્ષત્રિય બચ્ચો હોત તો આવાં વચન સાંભળતાંજ જેમ ગોળી બહારથી છુપાએલો વનરાજ્ય શુક્રામાંથી મર્જના કરતો બહાર ધસી આવે તેમ કાળસિંહ પણ દોડી આવત. પણ તે ક્યાં ખરો ક્ષત્રિયવીર છે ! જેણે નામદની માશક વચમાં પડી સમાધાન કરાવવાના બહાને એક બીજાને જીવું જીવું સમજાવી, આખરે તેમને લડાવી, નિર્બળ બનાવી, પછી તેમને હરાવી, તેમનાં રાજ્ય લેધ લીધાં; તેનામાં તે શૌર્યનું એક બીંદુ પણ ક્યાંથી હોય ? તેમજ ઉંદરની પેઠે પુંકી પુંકીને પ્રજનનું દ્રવ્ય હરણ કરી ભારતમાતાને બીખારી બનાવનાર અને રાજ્યઓને વિશ્વાસ આપી તેમનાં રાજ્ય છીંનાવી લેધ વિશ્વાસઘાત કરનારમાં તે ક્યાંથી શૌર્યાતન હોય ! ” આમ બોલતા કુમારે કાળસિંહને સંબોધી રૌદ્રસ્વરે કહેવા માંડ્યું, “ આવ, આવ, ઓ કાળસિંહ ! આમ આગળ તો આવ અને આ તારા નિર્માલ્ય સુરેન્દ્રને એકવાર નિહાળ ! ” આવી રીતે જેમ કાવે તેમ કોઠના આવેશમાં બોલતો સુરેન્દ્રકુમાર સૈનિકોની વચમાં મદોન્મત્ત ગજરાજની માશક તલવાર વારે વારે ઉંચી કરી કાળસિંહને બોલાવવા લાગ્યો.

સૈનિકોને સ્તબ્ધ બની ઉભા રહેલા જોધ કાળસિંહે અપાર ક્રોધથી તેઓને સુરેન્દ્રને પકડવાનો હુકમ કર્યો.

તેને સૈનિકોને આગ્રા કરતો સાંભળી વળી પાછો સુરેન્દ્ર મર્જના

કરીને કહેવા લાગ્યો, “ધિક્કાર છે નામદ ! નિરપરાધી સિપાહીઓને ભોગ આપી રાજ્યાસન ધારણ કરનાર પાપાત્મા ! આજ તારી બહાદુરી કે ? અધર્મ ! તારા કરતાં તો આ ગરીબકા સિપાહીઓ લાખ દરજ્જે સારા છે કે જ્યો તારા માટે તેમનો બહાલો પ્રાણ પણ આપવાને તૈયાર થયા છે.”

સુરેન્દ્ર કોધથી છેકજ બાન ભૂલી ગયો હતો, તે શું બોલતો હતો, તેનું પણ તેને પુરેપુરું ગ્વાન હતું નહિ. કાળસિંહના સખ્ત હુકમથી સિપાહીઓ પુનઃ આગળ ધસ્યા. રાજ્યસભામાં બચકર કાપાકાપી શરૂ થઈ. થોડીવારમાં તો સુરેન્દ્ર તેની તલવારથી સૈનિકોને કાપતો અને ગાંડા હાથીની માથેક ફરતો કાળસિંહની સમક્ષ આવીને ઉભો રહ્યો.

સુરેન્દ્રે જીવવાની આશા મૂકી દીધી હતી, તે મરણીયો થઈને લુપ્તો હતો, એક મરણીઓ સોને ભારે એ કહેવત મુજબ દસ ખાર સિપાહીઓને મારી સુરેન્દ્ર કાળસિંહની છેક નજીક દોડી આવ્યો, સુરેન્દ્ર રક્તથી લાલ રંગાઈ ગયેલાં કપડાં, અને હાથમાં લોહીવાળી તલવાર સાથે કાળસિંહના સામે આવી તેને કહેવા લાગ્યો, “નરાધમ ! રાજ્યધાતી ! ઉઠાવ સમશેર, ચાલ ત્વરા કર.” કહી સુરેન્દ્રકુમાર રક્તનેત્રે કાળસિંહના સામે જોઈ રહ્યો.

પોતાનો રાજ હવે બચી શકશે નહિ ધારી સૈનિકો કારમી કીકીઆરી કરી પાછળથી ધસી આવ્યા અને સંઘળા એકદમ સુરેન્દ્રને વળગી પડ્યા. તેના હાથમાંથી તલવાર ખુંચાવી લેવામાં આવી અને છેવટે તેને એક મજબુત દોરડાથી બાંધી દેવામાં આવ્યો.

સુરેન્દ્રકુમાર બાંધીવાન થતાં હવે અવશ્ય કાળસિંહ મારો શિર-ચ્છેદ કરશે ધારીને મરવા તૈયાર થયો. તે લાલચોળ નેત્રોવડે કાળસિંહ સામે જોઈને કહેવા લાગ્યો, “બસ આજ તારી બહાદુરી કે ?

ધિકાર છે પાપી ! ચાલ હવે ઉપાડ તારી તલવાર અને આ બંધીવાન થએલા સુરેન્દ્રનો સત્વરે શિરચ્છેદ કરી નાખ. ”

તેના પ્રશ્નનો કાંધ પણ જવાબ નહિ આપતાં કાળસિંહ તેની તરફ ક્રોધ ભરેલી દ્રષ્ટિથી થોડીકવાર જોઈ રહ્યા પછી સિપાહીઓ તરફ જોઈને કહેવા લાગ્યો, “ મારા બહાદુરો ! આ બદમાસને હવે અહિંથી લઇ જાઓ અને પેલી ખીણમાં આવેલી ગુપ્ત વજ્રકોટડીમાં તેને આજની રાત કેદ કરો. કાલે સવારમાં તેનો ત્યાંજ શિરચ્છેદ કરી નાખવાનો છે. હું પ્રાતઃકાળે ત્યાં હાજર થઇશ, જાઓ, હવે તેને લઇ જાઓ.”

“ ધિકાર છે પાપી તારા નામ પર. ” સુરેન્દ્રે જતાં જતાં તેનો તિરસ્કાર કરી કહ્યું.

તે પછી સિપાહીઓ તેના હાથમાં બેડી જડી તથા પગમાં સાંકળો નાખી તેને લઇ સભામાંથી ચાલતા થયા.

કાળસિંહ પણ તે પછીથી સભામાં વધારે વખત નહિ રોકાતાં ગુસ્સાના આવેશમાં મહેલ તરફ ચાલ્યો ગયો. સભાસદો અને ન્યાય જેવા ચોગાનમાં એકત્ર થએલા પ્રજાજનો પણ મુંઝે મોઢે ચાલતા થયા અને તે સાથેજ આજના હૃદયભેદક કરણાજનક બનાવની પણ સમાપ્તિ થઇ ગઇ.

૧૨

કંટકમાં ગુલાબ.

શાહુલ વિક્રીડિત.

બહાતાં વાયુ કહંબ વાસ વિખરે નાચે મયુરો ધણી,
કાળો નીર ભરેલ મેધ નમ્રમાં ભારે કરે ગર્જના;
કાન્તા કાન્ત તણે વિયોગ વિધુરી સુહાંતમાં એકલી,
જેતાં કેમ તને દયા ન ઉપજે વામા છતાં વિજળી.

(કાબ પીયૂષ)

કૃષ્ણપક્ષની કાળી રાત્રિનું સામ્રાજ્ય સધળે સ્થળે સ્થપાયું હતું. નભમંડળમાં મેઘ છવાયો હતો. વિજળીના ચમકારા પ્રતિપળે થતા હતા. સર્વ સ્થળે શાન્તિ ફેલાઈ રહી હતી. મનુષ્યો આખા દિવસના પરિશ્રમથી નિદ્રાદેવીને શરણે પડ્યાં હતાં. આવા શાન્ત સમયે કોઈ પણ મનુષ્ય બહાર નીકળી શરતું નજરે પડતું નહોતું. વરસાદના પાણીથી ભરાએલાં ખાખોટીઆમાં દેડકાં વગેરે જાળચર પ્રાણીઓના કર્ણને કઠોર લાગે તેવા નાદ સંભળાતા હતા.

જ્યારે સર્વત્ર શાન્તિનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી રહ્યું હતું, ત્યારે રાજ્ય મહેલના એક દેદિપ્યમાન દિવાનખાનામાં રાજકન્યા પદ્મલતા તેના કોમળ કરની આંગળી ગાલ પ્રદેશપર મૂકી મહાન વિચારમાં તદ્દુપ બની વિરામાસનપર પડેલી હતી. પ્રતિક્ષણે થતા વિદ્યુતના ચમકારા સાથે તે પણ વારંવાર ચમકતી હતી. તેણે થોડીકવાર મૌનતાથી સમય વ્યતિત કરી ઉંડા નિઃશ્વાસ સાથે આત્મગત બોલવા માંડ્યું, “ હા ! ભાગ્ય-વંત ભારત જુમિ ! તારી આજે કેવી શોચનિય અવદશા થઈ રહી છે ? તારું પૂર્વનું ઐશ્વર્ય ક્યાં અદ્રશ્ય થઈ ગયું છે ? તારા બળિષ્ઠ પુત્રો આજે ક્યાં વિહાર કરે છે ? હા, અશ્વોસ ! પૂર્વની જાહોજ-લાલી વિલુપ્ત થઈ છે અને તેની જગાએ કંગાલ દશા ઉપસ્થિત થઈ છે. ભારતના પુત્રો ધર્મ, નીતિ, ઐક્યતાના અમૂલ્ય સૂત્રો વિસારવાથી આજે ભીખારી બની ગયા છે. સ્વતંત્રતાનાં સુખોપભોગ ભોગવનારાં મનુષ્યો આજે પરતંત્રતાના લોહબંધનમાં બંધાઈ ઓશીયાળા, પારકાનીપર અધાર રાખનારા બની ગયા છે. મારા પિતાના જીભી જીલમની હવે હદ આવી રહી છે. પિશાચના પંજમાં ફસાએલા દેશ ભક્ત રાજા વીરેન્દ્રસિંહનું જીવન જોખમમાં આવી પડ્યું છે. શું ખચર કે આજે દરબારમાં તેમનું શું થયું હશે ? શું તેમનો વિનાશ તો નહિ થયો હોય ? મારો સુરેન્દ્ર પણ પાસે નથી કે જેથી દરબારમાં બનેલી

સત્ય હકીકત જણાવે. હા ! તે પણ આ પદ્માને ત્યજી ચાલ્યો ગયો છે. સુરેન્દ્ર સુરેન્દ્ર ! આ પદ્મા તારા વિના એકલી કેવી રીતે રહી શકશે—જીવન ધારણ કરી શકશે ? મારા હૃદયના વિસામા ! આ રાજ્યભુવન તારા વિના શૂન્યકાર બાસે છે. મારી આંખો તારા દેદારનાં દર્શન કરવાને તલસી રહી છે. હા !

લાગી લલુતા લાલની, ખોળું છપી એ સ્યામની,
ક્યાં હશે મીઠો મે'રામણ, ભૂલી બમે આ ભામિની;
દીધો છે દંશ ડાહ્યાએ, ગયો ક્યાં ચિત્ત હરનારો,
મુને છે તું ધણી બહાલી, હશે ક્યાં એમ કહેનારો ?

સુરેન્દ્ર ! શું તું ગયોજ ? આ પદ્માને પ્રેમના બંધનથી જકડી એકાએક ચાલ્યો ગયો ?

રહ્યાં સંગે રમ્યાં સંગે, સમયનું તે સ્મરણ થાયે;
ગયો ક્યાં આમ છોડીને, વિરહ તારો ન રહેવાયે.

મને તારું મિલન હવે ક્યાં થશે ? ” આમ બોલતી બાળા થોડીકવાર વિચારમાં પડી પુનઃ પાછી બોલવા લાગી, “ સુરેન્દ્ર !

બલે તું શત્રુતા ધરજે, બલે તું મિત્રતા ધરજે;

હું તો છું પ્રેમની ભૂખી, વિનંતિ મારી ઉર ધરજે.

મને છે આશરો તારો, ઉગારે કે ડૂબાવે તું,

રડું રસના થકી તુજ નામ, પ્રભુ તુલ્ય પ્રેમી મારો તું.”

આવી રીતે હૃદયોદ્ગાર કાઢતી પદ્માએ નિઃશ્વાસ મૂક્યો. એ અરસામાં જ એક દાશી ગમરાએથી હાલતે ત્યાં દોડી આવી બોલી ઉઠી, “ બહેન, બહેન ! ગજબ થયો.”

“ હે ! શું થયું છે ? જલ્દી કહે ? ” પદ્માએ ઉભી થઈને પ્રશ્ન કર્યો.

“ આજે દરબારમાં વૃદ્ધ રાજા વીરેન્દ્રસિંહનો શિરચ્છેદ થયો અને.....”

“ બોલ-બોલ, આમળ બોલ. આમ અચકાચ છે શાને ? મને વધારેવાર બેઠમમાં ન રાખ ? ” પદ્માએ અકળાઈને કહ્યું.

“ હાય ! શું તે સમાચાર આ જીભે જ જણાવવા પડશે ? આ જીભ ટૂટી કેમ પડતી નથી ? ”

“ પણ છે શું એકદમ કહી નાખતે ? ”

“ બહેન ! શું કહું ? પિતાજીએ સુરેન્દ્રકુમારને કેદ કર્યો છે. ”

“ કોણ સુરેન્દ્ર ? શું મારા પ્રાણનો આનંદ, મારા નેત્રનો તારો, હૃદયનો પ્રકાશમાન હીરો, મારા જીવનનો ચમકતો સિતારો, સુરેન્દ્ર કેદ ? બસ થઈ ચૂક્યું. ” આમ ગાંડાની માફક બોલી રાજકન્યાએ કોચમાં પડતું નાખ્યું. આ વખતે જ એકાએક કાળસિંહ ત્યાં આવીને ઉભો રહ્યો. દાથી હાથ જોડી એક બાજુએ જઈ ઉભી રહી. કાળસિંહે પદ્માની પાસે જઈ તેના માથે હાથ મૂકી સરનેહે પૂછ્યું, “ પદ્મા ! તને શું થાય છે બાપુ ? ”

પદ્માએ દયામણે રહેરે તેના સામે જોઈ કહ્યું, “ પિતાજી ! મને શું થાય છે એ મારું મનજ સમજે છે, બીજી કંઈ સમજ પડતી નથી. ”

“ ત્યારે તું આમ ગભરાએલા જેવી કેમ જણાય છે ? ”

“ રહે હમણાં જ ભયંકર સમાચાર શ્રવણ કર્યા છે. તેથી મારી આ દશા થઈ રહી છે. ”

“ શું પેલા વીરેન્દ્રનો વધ થયો અને પેલા બીખારડાને કેદ કર્યો તે સમાચાર સાંભળીને જ તું આમ ગભરાઈ ગઈ છે કે ? ”

“ પિતાજી ! શું સુરેન્દ્ર બીખારડો ? ” પદ્માએ સજળ નયને પૂછ્યું.

“ હા, મારા ટુકડા ખાઈ મોટા થએલો અંગારો. ”

“ બહે તમારી નજરે તે બીખારડો છે; પણ જગતની નજરે તો ચંદ્રનગરનો ખરો હકદાર વારસ તેજ છે. ”

“ સુરેન્દ્ર તરફ આટલી બધી લાગણી ધરાવવાનું કારણ ? ”
કાળસિંહે રોષમય વદને પૂછ્યું.

“સ્નેહ એજ લાગણીનું કારણ.” પદ્માએનિર્બચતાથીપ્રત્યુત્તર વાળ્યો.

“ શું તું સુરેન્દ્રને ચાહે છે ? ”

“ હા, ચાહું છું અને જીવન પર્યંત ચાહીશ. ”

“ શું તું મારી પુત્રી થઇ જતુને ચાહીશ ? સંબંધી થઇ જતુની ગરજ સારીશ ?”

“ તમે માનો તે ખરું. મારો આ દેહ સ્વદેશના શ્રેયમાં અને સુરેન્દ્રના કલ્યાણમાંજ સમર્પણ કરવાને હું અત્યંત આતુર છું.”

“ પદ્મા ! તું સુરેન્દ્રને ભૂલી જ, હાથે કરીને ઝેર પીવાને તૈયાર ન થા. ”

“ પિતાજી ! મારે મન હવે તો અમૃત અને ઝેર સરખાંજ છે. મારી આશ્વામાં હળાહળ વિષ રેડાયું છે. મારા હૃદયનું પ્રકાશમય કિરણ સદાને માટે અસ્ત પામ્યું છે.”

“તું ઘેલી થઇ છે, વિદ્વતાનો ઝેરઉપયોગ કરે છે. પદ્મા ! જ્યાં સૂધી તારું હૃદય થયું નથી ત્યાં સૂધી તારી પર મારો સર્વ અધિકાર છે.”

“ તેની કોણ ના પાડે છે ? પણ રાજપૂત બાળાનો યથાર્થ ધર્મ આપનાથી ક્યાં અજણ્યો છે ? ”

“ છોકરી ! નકામી હક કર નહિ, મારી આત્મા પાળવાને તૈયાર થા. હું તને કોઇ કુળવાન પાટવીકુમારની સાથે પરણાવી સુખી કરીશ. ભવિષ્યમાં તું મ્હોટી મહારાણી કહેવાઇશ. ”

“ પિતા ! શું આ ઝેરી જીખડો તમારા પાપાણુ હૃદયમાંથી જ નીકળે છે કે ? અરે એ જીખડો આપના સુખમાંથી બહાર નીકળતાંજ

અવરોધ થયો હોત તો ધણું જ સાફ થાત, અથવા તો તે સાંભળવા પહેલાં આ પદ્માનું મૃત્યુ થયું હોત તો પણ ધણું શુભ થાત. ”

“ પદ્મા ? તારા શબ્દો એક ઝેરી તીરની મરજ સારે છે ? ”

“ છતાં પણ માફ દુર્ભાગ્ય છે કે આપને તેથી પણ કંઈ અસર થતી નથી. ”

“ છોકરી ! મારી આશાનું ઉલ્લંઘન કરવાથી તું ધણીજ દુઃખી થઈશ ? ”

“ મનુષ્યનું જીવન સર્વદા સુખમય હોવાનું કોણ કહે છે ? જે હરામની રાજ્યસત્તા ચલાવે છે તે સદા કાચમ રહેશે એવું કોણ જણે છે ? આ નાશવાન શરીર એક પળવાર પછી મરણને શરણ નહિ આપ એવું કોણ માને છે ? ”

“ હું કહું છું, અને મારી સત્તાથી સર્વ કાંઈ કરવાને સમર્થ છું. છોકરી ! સમજ, તું હજી નાશાન છે; તારે કેનો આધાર છે ? ”

“ બાપુ ! કેમ જૂલો છો ? શું તમે આ વાક્ય નથી સાંભળ્યું કે, નહિ આધાર જેને છે પ્રભુ બેલી થશે તેના, કનૈયો કા'ન બન્સીલાલ પિતા ડર રાખજે તેના; ઉમારી દેવી અહલ્યાને દ્રૌપદી રહાય દર્શાવી, ધણીને છે દીધાં તારી, પ્રભુની છે લીલા ન્યાસી. ”

“ એમ ! ત્યારે તો હવે જોયા કરજે કે તારો પ્રભુ મારા કાર્યમાં કેવી રીતે અંતરાય નાખી શકે છે ? હું સુરેન્દ્રકુમારનો કાલે પ્રાતઃકાળમાં જ શિરસ્ત્રેષ્ઠ કરાવનાર છું. જોઈ છું કે તારો પ્રભુ તેને કેવી રીતે બચાવે છે. ” આટલું ગુસ્સાથી બોલી કાળસિંહ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. પદ્માએ કાચમાં પડી રૂદન કરી હૃદય હલકું કર્યું. મધ્યરાત્રિ થવા આવી. થોડી વારે સમય સૂચવવાને બહાર બાંધેલી પીતળની ધડીઆળમાં પહેરેગીર સિંપાહીએ બાર ડંકા વગાડ્યા. ધડીઆળમાં વાગેલા ડંકાને બરાબર ગચ્છી પગા

ચમકીને ઉભી થઈ બોલી ઉઠી, “શું બાર વાગ્યા ? બસ હવે થઈ ચૂક્યું. પ્રાતઃકાળમાં તો નિર્દોષ સુરેન્દ્રનો શ્વિરગ્રંથેદ થઈ જશે. શું મારો સુરેન્દ્ર પ્રાતઃકાળમાં મારાથી સદાને માટે વિખુટો પડશે ? ” આમ બોલતી રાજ-કન્યા બ્યાકુળ હૃદયે ઊંડા વિચારમાં પડી. એવામાં એક સિપાહી કુમારી નિદ્રામાં છે કે જાગૃતાવસ્થામાં છે, તે જોવાને ત્યાં આવ્યો અને તેને હજી સૂઈ જાગૃત જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો. તેણે નમ્ર વચને પૂછ્યું.

“ બહેન ! શું આજે નિદ્રા નથી આવતી ? ”

તેના સવાસનો કંઈ પણ જવાબ નહિ આપતાં કુમારીએ તેના સામે જોયું; અને થોડીવાર સૂઈ તેના મુખ સામે જોઈ રહી કુમારીએ કહ્યું, “ રામસિંહ ! ”

“ જી. ” રામસિંહે પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

“ તારું હૃદય કેવું છે ? ” કુમારીએ પ્રશ્ન કર્યો.

કુમારીનો પ્રશ્ન સાંભળી રામસિંહ ચમક્યો, અને પૂછવાનો ધર્મ નહિ સમજતાં તે મરીમ સિપાહી આશ્ચર્યતાથી કુમારીના મુખ સામે જોઈ રહ્યો.

તેને પોતાની સામે જોઈ રહેલો જોઈ પશ્ચાત્તે ફરીથી તેને પૂછ્યું, “ રામસિંહ ? ”

“ બહેન. ” રામસિંહે જવાબ આપ્યો.

“ તું રાજપૂત છે ? ”

“ હા. ”

“ રાજપૂતનો ધર્મ મથાર્થ જાણે છે ? ”

“ હા, જાણું છું. માલીકની વફાદારીથી સેવા બજાવતાં તેમજ કસાણુ ધમ્મણ સિવાય પરાધિન સેવકનો બીજો શો ધર્મ હોય શકે ? ”

“ તારો માલિક કોણ ? ”

“ તમારા પિતા. ”

“ નહિ, તે હવે મારો પિતા નથી; પણ એક દેશનો દુઃખન નરપિશાચ છે. ”

“ બહેન ! આપ આ શું બોલો છો ? કંઈ બાન છે કે નહિ ? ”

“ તે પૂછવાનો અને જણવાનો તને અધિકાર નથી. રામસિંહ ! એક ઘેર ઘાતકી અને પ્રજના શોણીત પિયાસ પિશાચની સેવા કરવી એ શું તારો ક્ષત્રિયનો ધર્મ છે કે ? બોલ, જવાબ આપ ? ”

“ બહેન ! આ પાપી પેટને પોષવા માટે સર્વ કાંઈ કરવું પડે છે. ”

“ એક પેટને માટે પાપમાં પ્રવૃત્ત થઈ દેશબંધુઓને દુઃખના દરીયામાં ડૂબાવવા એ શું તારો ધર્મ છે કે ? ”

“ ના, પણ સમય પ્રતિકુળ છે. ”

“ રામસિંહ ! સમય તો એનો એજ છે. બોલ તારું હૃદય કેવું છે ? ”

“ બહેન ! શુદ્ધ રાજપુતનું હૃદય તો પવિત્ર જ હોય છે. ”

“ હું તને કંઈક પૂછવા ધારું છું, તને સાચા ધર્મનો માર્ગ બતાવવા ચાહું છું. ”

“ બેલાચક પૂછો, આ સેવક જે સલ હશે તેજ જણાવશે. ”

“ પણ તારો વિશ્વાસ ? ”

“ રાજપુતનો શબ્દ એજ તેનો વિશ્વાસ. ”

“ તે કેમ માની શકાય ? ખરાબ વસ્તુની સાથે સારી વસ્તુ રહેવાથી તે ખરાબ કેમ ના થાય ? ”

“ સત્ય છે. બહેન ! પણ આ રાજપુતનું હૃદય કંઈક નિરાળું જ છે. પ્રાણ જતાં પણ આ રામસિંહ બોલેલા શબ્દને શ્રેષ્ઠ સમજે છે. ”

“ રામસિંહ ! ધન્ય છે. બોલ તું મને મદદ કરીશ ? ”

“ કેમ નહિ, આ તાબેદાર આપને પ્રાણ પણ આપવાને તૈયાર છે. બહેન ! બોલો, આપને કેવા પ્રકારની મારી મદદ જોઈએ છે ? ”

“રાજકુમાર સુરેન્દ્રને બંધનમૂકત કરવાની મારી પ્રયત્ન ધર્યા છે.”

રામસિંહ ચમક્યો, તે આંખો ફાડી કુમારીના વદન તરફ જોઈ રહ્યો. તે પછી તેણે એક વખત આસપાસ જોઈ લીધું કે આ વાત કોઈએ સાંભળી તો નથી ને.

તેને ગભરાએલો જોઈ ફરીથી કુમારીએ પૂછ્યું, “ રામસિંહ ! કેમ શાન્ત થઈ ગયો ? હું તે રાજકુમારને છોડાવવા ધર્યું છું અને તેમાંજ તારી મદદ માગું છું ? ”

“ રાજ્યબાળા ! તમે શું બોલો છો ? જાણી જોઈને કાળના મુખમાં ઝંપલાવવાની શા માટે વાત કરો છો ? બહેન ! આ વાત ધીરેથી કરો, કારણ કે બીંતને પણ કાંન હોય છે, તેમ મહારાજના દૂપા જાસુસો પણ ધણા ફરે છે. ”

“ તેમની અને પરવાહ નથી. રામસિંહ ! હું મૃત્યુથી ડરતી નથી. જો આ કાર્યમાં તારી હિંમત ન ચાલતી હોય તો ફક્ત અને એટલું જણાવ કે તે રાજકુમારને કયે સ્થળે કેદ કરવામાં આવ્યો છે ? ”

“ બહેન ! તમારા શબ્દો સાંભળી માફ હૃદય કંપે છે, તમારા વિચાર એક નાના બાળકના સમાન છે. રાજકુમારને જે સ્થળે કેદ કરવામાં આવ્યો છે, તે સ્થળે અત્યારે કદાપિ જઈ શકાય એમ છેજ નહિ, તેમ તેને યુક્તિ પ્રયુક્તિથી પણ મુક્ત કરી શકાશે નહિ; કારણ કે સવારના પહોરમાંજ તેના શિરચ્છેદ થઈ જવાનો છે. ”

“ તે હું જાણું છું અને તેથીજ હું તેને આ સમયે બંધન મૂકત કરવા જવાની ધર્યા ધરાવું છું. ”

“ બહેન ! તમારી ધર્યા નકામી છે, તેમ બની શકવું સર્વથા અશક્ય છે. ”

“ રામસિંહ ! હું તને એક પ્રમાણિક રાજપુત સમજી તારામાં મારો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકી જણાવું છું કે રાજકુમારને મુક્ત કરવા હું

ગમે તે પ્રકારે અત્યારે ત્યાં જવાને ધાઈ છું; માટે તું મને તે સ્થળથી માહિતગાર કર. ”

“ આપણા નગરથી ચાર કોસપર દૂર આવેલી પહાડની ઉડી ખીણમાં જે વજ્ર કોટડી બનાવેલી છે, તેમાં તેને પૂરવામાં આવ્યો છે.”

“ ત્યાં જવાનો રસ્તો ક્યાં ચાલે છે ? ”

“ શું આપ એકલાં ત્યાં જવાને ઇચ્છો છો ? ”

“ હા, અને તે વળી આ સમયેજ. ”

રામસિંહ આશ્ચર્ય પામી બોલ્યો, “ બહેન, બહેન ! આપ આ શું બોલો છો ? અત્યારે ત્યાં જવું ઘણુંજ વિકટ અને ભય ભરેલું છે. બલભલા બહાદુરો પણ અત્યારે ત્યાં જવાની હિંમત કરી શકે જ નહિ. તો તમે એક સુકુમાર રાજ્યબાળા ત્યાં કેવી રીતે જઈ શકશો ! ”

“ રામસિંહ ! વધારે વિવેચન કરવાનો અત્યારે સમય નથી. જેમ જેમ સમય વીતતો જાય છે, તેમ માંડે હલ્લય ઘણુંજ ગભરાય છે. રામસિંહ ! હું શી રીતે ત્યાં જઈશ તે તારે જણવાની કાંઈ જરૂર નથી. શુદ્ધ પ્રેમના પ્રતાપ આમળ મહાન વિકટ કાર્યો પણ વૃત્ત સમ-જાય છે, હું અવશ્ય ત્યાં જઈશ અને તે નિર્દોષ કુમારને પ્રાણ બતાવું પણ બંધન મુક્ત કરીશ. માટે કહે કે ત્યાં જવાનો રસ્તો ક્યાં ચાલે છે ? ”

“ બહેન ! લાચાર છું કે આપને હવે હું વિશેષ કંઈ પણ કહી શકતો નથી. પણ આપે મને બાંધી લીધો છે તો સાંભળો. અહીંથી બહાર નીકળી ઉગમણી દિશા તરફ પ્રથમ સિદ્ધાંતે સિદ્ધાંત આત્મામાં જવાનું છે. રસ્તામાં અત્યારે અનેક પ્રકારનાં કૂર હિંસક પ્રાણીઓ ફરતાં હશે તેમાં વળી વરસાદના દિવસો હોવાથી સ્થળે સ્થળે પાણી પણ ભરાયેલું હશે. સાપ, અજગર વગેરે વિષધર પ્રાણીઓ પણ ખોરાકની શોધમાં આમ તેમ ફરતાં હશે. તેવા ભયંકર અને દુઃખકારક અરણ્યમાં ચાલે એ માત્ર દૂર જતાં નદીનો પ્રવાહ આવે છે. તેમાં આજે મારા

સાંભળવા પ્રમાણે સાંભળી ધણુંજ પાણી વધ્યું છે. તે નદીને પાર કર્યા પછી આમળ જવાય છે. આપ સાહસ કરીને કદાપિ જંગલ તો ખસાર કરી શકશો. પણ નદી ઉતરી પાર જઇ શકાશે નહિ. ” આટલું વિવેચન કરી રામસિંહ શાન્ત રહ્યો અને પોતાના કહેવાની થી અસર થાય છે તે જોવાને કુમારીના સુખ સામે ધ્યાન પૂર્વક જોઇ રહ્યો.

પદ્મા બોલી; “ રામસિંહ ! હું કાળસિંહની પુત્રી ! જેરી નાગની કન્યા ! નિષ્કામ પ્રેમમાં મસ્ત થઇ પ્રભુનો વિશ્વાસ રાખી સાહસ કરીશ તો મને તે કૂર પ્રાણીઓ તેમ વિષધર સર્પો કંઈ પણ કરી શકવાને શક્તિવાન થશે નહિ. તેમજ સરિતામાં પૂર આવ્યું હશે, તો તેની પણ કાંઈ શીકર કરવા જેવું નથી. જેમ સરિતા પૂર ઝડપથી તેના પ્રિય રત્નાગરને પ્રેમથી મળવાને જાય છે, તેમ હું પણ મારા બાલ્યકાળના સ્નેહિને પ્રેમથી મળવાને જાઉં છું. મારી અને સરિતાની અત્યારે સમાન સ્થિતિ છે, તો શું સરિતાને મારી દયા નહિ આવે ? આવશેજ, અને તેજ ભગવતીની દયાથી હું નિર્વિઘ્ને પાર ઉતરી શકીશ. વાંડે રામસિંહ ! પછી ક્યાં જવું તે જણાવો ? ”

“ ધન્ય છે, વીરજાણા ! પ્રભુ તમારું કલ્યાણ કરે. બહેન ! નદી ઉતર્યા પછી ધનધોર ગાદી ઝાડીમાં થઇને આગળ જવાનું છે, અને તે ઝાડી પછી મોટો પહાડ દેખાય છે, તે પહાડ ઉપર પ્રથમ ચડવું પડશે. તે પહાડ એટલો તો ખડખડો અને વાંકાચુકો છે કે તેની ઉપર ચડતાં ધણુંજ કષ્ટ સહેવું પડે છે. તે પર્વતની ઉપર ફક્ત એક હાથ જેટલી પહોળી જગામાં ચાલવું પડે છે અને જો ચાલતાં ચાલતાં આડીઅરળી નજર થઇ તો ઉડી ખીણમાં પડી પ્રાણ ગયોજ જાણવો. તે પર્વતની ઉપર પહોંચ્યા પછી તેની પાસેની ઉડી જણાતી ખીણમાં ઉતરવાનું છે, પણ તેમાં ઉતરવું તે ધણુંજ મુશ્કેલ કામ છે. બહેન ! તે ખીણમાં એક નીચેના ભાગમાં સુરેન્દ્રને કેદ કરવામાં આવ્યો છે. ”

“રામસિંહ ! જ્યારે તે જગાએ પહોંચતાં આટલું બધું કષ્ટ સહન કરવું પડે છે, ત્યારે પિતાજીએ તેને ત્યાં થી રીતે પહોંચાડ્યો હશે ?”

આપનો પ્રશ્ન સત્ય છે, પણ બહેન ! આપને ખબર તો હશેજ કે પહાડમાં વસતાં બોલડાં જે કામ આપણે વિકટ ધારીએ છીએ, તે કામને તે ભોડાં ધણુંજ રહેલું સમજે છે. તે બોલડાંઓની મદદથીજ સુરેન્દ્રને ત્યાં પહોંચતો કરવામાં આવ્યો છે, તેમજ આપના પિતાશ્રી ત્યાં જવાનો એક ખીજો શુભ માર્ગ પણ જાણે છે.”

“હાલ ત્યાં કેટલા સિપાહીઓ હશે ?”

“ફક્ત ત્રણ સિપાહીઓજ છે, તેઓને હાથેજ સવારમાં સુરેન્દ્રનો શ્વિરચ્છેદ થવાનો છે.”

“બસ, રામસિંહ ! તું જા, હવે મારે તને કાંઈપણ પૂછવાનું નથી. આટલી માહિતી ત્હેં મને આપી છે તેને માટે મનસ્વી તારૂં શુભ કરશે.”

“બહેન ! શું સારે તમે ત્યાં જશોજ ?”

“હા, અવશ્ય હું ત્યાં જઈશ, અને પ્રાણ જશે તો પણ તેને બંધન મૂકત કરવાની હિંમત કરીશ.”

“ધન્ય છે, આર્યબાળા ! પ્રભુ તમને દીર્ઘાયુ કરે. બહેન ! તમારાં વચ્ચેનો એક નિર્માલ્યને પણ ઉત્તેજિત કરવાને પૂરતાં છે. રાજ્ય-બાળા ! આ રામસિંહ હવે તમારોજ છે. તે તમારી સાથે આવશે, અને નિર્દોષના પ્રાણ બચાવવા, તથા મારા માલીકને પાપકર્મ કરતાં અટકાવવાની ફરજ બજાવતાં મરવું પડશે તો મરશે, પણ હવે આ તમારો રંક સેવક તેના નિશ્ચયથી કદાપિ નહિ ફરશે.”

“ધન્ય છે, ક્ષત્રિયકુળદીપક ! તને ધન્ય છે. જ્યારે તારા જેવા વીરપુત્રો આ ભારત ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થશે, ત્યારેજ દુઃખમાં રીબાટી અને સંકટોમાં સોસાટી રંક પ્રજાનો ઉદ્ધાર થઈ સઘળો અત્યાચાર બંધ થશે, અને પછી કાળસિંહના રાજ્યનાં રામરાજ્યની માફક ચારે તરફ મશાગાન બવાશે.”

“ બહેન ! ચાલો, કરવા ધારેલા કાર્યને પૂર્ણ કરવા જવાનો સમય વૃથા ગુમાવો નહિ. બાર વાગી ગયા છે, આપણે ઘણે દૂર જવાનું છે. પ્રાતઃકાળ થતાં પહેલાં તો આપણે ત્યાં જવુંજ જોઈએ. બહેન ! ચાલો, ત્વરા કરો, પિતા વિનાના પુત્રને બચાવવા જવા સત્વર તૈયારી કરો. ઇશ્વર આપણને યશ આપશે.”

પદ્મલતા પ્રસન્ન થઈ. જે બાળા એકલી જવાનો વિચાર કરતી હતી, તેમાં તેને ઇશ્વરે બીજા માણસની મદદ મેળવી આપી તેને માટે તેણે ઇશ્વરનો અંતઃકરણથી ઉપકાર માન્યો. અને પછી દિવાનખાનાના અંદરના ભાગમાં જઈ બે કાળા ઝખ્ખા તથા એક નાની પોટકી અને એક કટાર સાથે લઈ આવી.

રામસિંહ શસ્ત્ર અસ્ત્રથી સજ્જ હતો, તેથી તેને હથિઆરની જરૂર નહોતી.

પદ્મલતાએ તથા રામસિંહે કાળા ઝખ્ખા શરીર પર ધારણ કરી લીધા. બાદ બંને જણાં ઇશ્વરનું નામ દઈ ધીમે પગલે કોઈ જાણે નહિ તેવી સાવચેતીથી રાજમહેલની બહાર નીકળી ઉગમણી દિશા તરફ ઝડપથી જવા લાગ્યાં.

તેમના બહાર નીકળ્યા પછી તરતજ તેમના જેવા કાળા ઝખ્ખાથી ઢંકાયેલી એક શ્યામ આકૃતિ રાજમહેલમાંથી બહાર નીકળી તેમની પાસે થઈને જ ઝપાટાબંધ પસાર થઈ ગઈ.

વરસાદ વરસી ગયા પછી આકાશ સ્વચ્છ થઈ ગયું હતું. નભ મંડળમાં તારાઓ હીરાની માફક ઝગઝગી રહ્યા હતા. વેરાન જંગલમાં સર્વત્ર કાળો અંધકાર બાપી રહ્યો હતો. હિંસક પશુઓની ચીસો તથા

સર્પાદિક વિષધરોના ડચ્છારા સ્પષ્ટ સંભળાતા હતા. આવા ભયંકર સમયે વિકટ જંગલમાં ચઢને રામસિંહ તથા પદ્મસતી જુતના ઓળાની માફક ઝડપથી ગમન કરતાં હતાં. તેમના ચાલવાના અવાજથી વાઘ વર ધત્યાદિપ્રાણિઓ ભય પામીને આમ તેમ નાથી જતાં હતાં. રામસિંહ તથા કુમારી ઝડપથી ચાલતાં ચાલતાં થોડીવારે નદી કિનારે આવી પહોંચ્યાં.

ભયંકર ગર્જના કરતી અને પાણીનાં મોટાં મોટાં મોજાં ઉંચે ઉઠાળતી સરિતા મદોન્મત્ત બની સાગર સ્વામીને મળવા ધણી ઝડપથી ધસતી હતી.

કિનારે ઉભાં રહી કુમારીએ પ્રભુ પ્રાર્થના કરી, અને સરિતાને પ્રણામ કરી કંઈક તરવાનું સાધન છે કે નહિ તેને માટે આસપાસ જોવા લાગી. દૈવ અનુકુળ હોય છે તેને સર્વકાર્ય સિદ્ધ થાય છે. તે અનુસાર સરિતાના પ્રવાહમાં તણાઈ જતું એક મોટું લાકડું રામસિંહની નજરે પડ્યું. તુરત રામસિંહ ઓઢેલો ઝખ્ખો દૂર ફેંકી નદીમાં કુદી પડ્યો અને તે લાકડાને મજબુત પકડી તેને હડસેલતો હડસેલતો કિનારે લઇ આવ્યો.

પદ્મસતી તેના સાહસથી પ્રસન્ન થઇ, અને દયાળુ દૃષ્ટિએ એક રંક સિપાહીને વફાદારીનું કાર્ય કરતો જોઇ રહી.

લાકડાને મજબુત પકડી રાખી રામસિંહે કુમારીને કહ્યું, “જ્હેન ! શું વિચાર કરો છો ? ચાલો વખત ગુમાવવાનું કામ નથી. જ્હેન ! સેવકના અવિનયને માટે ક્ષમા કરશો, તમે આજાં ભગિની સમાન છો. તમને આજ્ઞા કરતાં હું ચરમાઉં છું પણ ન ચાલે કહું છું કે તમે તમારો ઝખ્ખો દૂર કરી અંદર આવો. અહીં કિનારામાં શું ટપ્પુભર માછી છે. હું આ લાકડાને આગળ ધકેલું છું, અને તમે

તમારા બન્ને હાથે મારા પગને મજબુત પકડી રાખજો. હું આગળ ચાલું છું. ”

પદ્માએ બન્ને જગ્ગા સાથેની પોટકીમાં બાંધી દધ તે પોટકીને પીઠપર બાંધી દીધી અને પછી નદીમાં પગ મૂકી રામસિંહના પગ પકડી લીધા.

કુમારીએ બરોબર પગ પકડ્યા છે કે નહિ તેની ખાતરી કરી રામસિંહે લાકડાને આગળ ધક્કેલું.

રામસિંહની કમ્મરે લટકતી તલ્વાર પાણીની ઉપર તરતી હોવાથી વારે વારે વચમાં આવી હરકત કરતી હતી. રામસિંહને તેનું બાન નહોતું, તેથી કુમારીએ સમયસુચકતા વાપરી એક હાથવડે તેની કમ્મરેથી તલ્વાર છોડી નાખી, અને મુઠને મુખથી પકડી તેજ હાથે મ્યાન કાઢી લઇ મ્યાનને નદીના પ્રવાહમાં તરતું મૂકી દીધું. તે પછી ખુદી તલ્વારને મુખમાં પકડી રાખી પ્રથમની માફક ચરણ પકડી કુમારી આગળ જવા લાગી.

સરિતાના પૂરમાં રામસિંહ લાકડાને જોરથી આગળ ધક્કેલોતો આખરે મધ્યમાં આવી પહોંચ્યો, ‘ હવે આવી પહોંચ્યા છીએ ’ એમ વારેવારે ઉચ્ચાર કરતો રામસિંહ પ્રબળ પરાક્રમથી કાષ્ટને આગળ ધક્કા મારતો નદીની વચમાંથી રસ્તો કરવા લાગ્યો.

સરિતાના બચકર કુધવાટ સાથે શીણનાં ઉંચે ઉછળતાં મોજાં હ્રદયને કંપાવતાં હતાં. પવનનો પણ સુમાર નહોતો. રામસિંહ તથા પદ્મલતા સંકટ સહન કરતાં, અપાર શ્રમથી કાષ્ટને સ્થિર રાખી, ઉછળતાં મોજાંમાં ધડીમાં ઉંચે તો ધડીકમાં નીચે આવી પાણી કાપતાં હતાં. વફાદાર રામસિંહ ધડીએ ધડીએ કુમારીને હિંમત આપતો આખરે કિનારાની નજીક આવી પહોંચ્યો.

પદ્મલતાના પગનાં તળીઆં જમીનને અડક્યાં. અહીં પાણી થોડું

છે કહી કુમારીએ રામસિંહના પગ છોડી દીધા. કમ્મર સૂધી પાણી આવતું હતું, ત્યાંથી કિનારે ત્રણ જ હાથ દૂર હતો. કિનારે આવી પહોંચ્યાં છીએ ધારી રામસિંહે ઉભા થઈ પકડેલા લાકડાને વહેતા પાણીમાં છોડી દીધું.

કિનારામાં પાણી જોકે કમ્મર સૂધી હતું, પણ ખેંચ જમરી હતી. તેથી રામસિંહે કુમારીનો હાથ મજબુત પકડ્યો, અને પાણીમાં પગને બરાબર ટેકવી આગળ ચાલવા લાગ્યો. થોડીવારમાં રામસિંહ તથા કુમારી નિર્વિઘ્ને કિનારાપર આવી ઉભાં.

તે પછી વચ્ચે નીચેવી સ્વસ્થ થઈ કુમારીએ રામસિંહને પૂછ્યું,
“ રામસિંહ ! પ્રાતઃકાળ થવાને હજી કેટલીકવાર હશે ? ”

રામસિંહે આકાશ સામે થોડીકવાર જોઈ રહી કહ્યું “ જહેન ! સવાર થવાને હજી ઘણીવાર છે.”

“ આપણને નદી પાર કરવામાં કેટલો સમય ગયો હશે ? ”

“ લગભગ બે કલાક થયા હશે.”

“ ત્યારે હવે રાત્રિ કેટલી બાકી રહી હશે ? ”

“ જહેન ! રાત્રિ ગમે તેટલી બાકી હોય, પણ હવે આપણે ગભરાવાનું નથી, કારણ કે જે ધણું કષ્ટદાયક કાર્ય આ નદી ઉતરવાનું હતું, તે આપણે નિર્વિઘ્ને ધ્રુવર કૃપાથી પુરું કરી સહિસલામત બહાર નીકળ્યાં છીએ. આપણે હવે પહાડ ઉપર ચઢી ખીણમાં ઉતરવાનું છે. પણ અને વિચાર થાય છે કે આપણે કંઈ પણ સાધન સિવાય ખીણમાં શી રીતે ઉતરી શકીશું ? ” રામસિંહ વિચારમાં પડ્યો, તેનું મુખ ઉતરી ગયું.

તરત પછા રામસિંહને કહેવા લાગી, “ શૂરવીર રાજપુત ! ના-હિંમત શમાટે બને છે ? હિંમતથી કાર્ય કરનારને ધ્રુવર અવશ્ય સહાય કરે છે. રામસિંહ ! જો, હું પ્રથમથી જ આ સાધન મારી સાથે

લેતી આવી હું. ” આમ કહી પદ્મલતાએ પીઠપર બાંધેલું પોટકું છોડી રામસિંહના હાથમાં મૂક્યું.

રામસિંહે પોટકી છોડી જોયું તો તેમાં એક એક બહેન લાંબા લોહના ખીલા બાંધેલા જણાયા. ખીલા જોઈ રામસિંહ આનંદ પામ્યો, અને કુમારીની અગમચેતીને માટે મનમાં તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો.

“ કેમ હવે આપણે આગળ ચાલીશું ? ” પદ્મલતાએ ખીલાની પોટકી બાંધતાં પૂછ્યું.

“ બહેન ! થોડીવાર સપુર કરો, કારણ કે આગળ ગાઢી ઝાડીની ધન-ધોર ઘટા આવે છે. તેમાં આ વખતે ઘણાજ અંધકાર વ્યાપેલા હશે, માટે આપણે એકાદ કાષ્ટ સળગાવી આગળ ચાલીએ તો સારું. ” આમ કહી રામસિંહ ત્યાંથી થોડેક દૂર જઈ એક હાથ જોટલા લાંબા બે પોચા કાષ્ટના કટકા ખોળી લઈ આવ્યો, અને તે બે કટકાને એક બીજાની સાથે ધસી અગ્નિ ઉત્પન્ન કર્યો. ધીમે ધીમે ધુમાડો નીકળવા લાગ્યો. રામસિંહે મુખથી ફુંકો મારી બડકો કર્યો. પોચાં લાકડાં બડબડાટ સળગવા લાગ્યાં.

ચારે તરફ પ્રકાશ પડવા લાગ્યો. પછી રામસિંહ તે સળગતાં લાકડાંને બંને હાથમાં પકડી આગળ ચાલવા લાગ્યો. તેની સાથે કુમારી પણ ચાલવા લાગી. બંને જણાંએ કાળા જખ્ખા ધારણ કરેલા હોવાથી તેમજ રામસિંહના હાથમાં સળગતાં કાષ્ટો હોવાથી જો કોઈ ત્યાં જોનાર હોય તો તેમને તે જૂત માન્યા સિવાય રહેજ નહિ. એવી રીતે ચાલતાં ચાલતાં તેઓ ધનધોર અંધકારવાળી ઝાડીમાં આવી પહોંચ્યાં, અને થોડા સમયમાં બગતા પ્રકાશથી તેઓ તે ઝાડીને પણ ઝડપથી પસાર કરી બહાર નીકળીને ચઢવાના પહાડ સમિષ આવી ઉભાં રહ્યાં.

ઝાડીની બહાર નીકળતાંની સાથેજ બળી રહેલાં કાષ્ટો પણ ઓલાઈ ગયાં, હવે તેમને પ્રકાશની જરૂર નહોતી, કારણ કે કૃષ્ણપક્ષની

સમગ્રી હોવાથી, પાછલી રાત્રિનો ચંદ્રમા આકાશમાં ઉઝ્યો હતો. તેથી આપણાં દુઃખી પ્રવાસીઓને પ્રવાસ કરવામાં હવે કંઈ પણ અંધારાનો ભય આવી શકવાનો સંભવ નહોતો.

વરસાદના દિવસો આલતા હોવા છતાં તેમના સુભાગ્યે આ સમયે આકાશમાં એક પણ કાળું ધાતું જણાતું નહોતું. નિર્દોષના પ્રાણ બચાવવાને આતુર પ્રવાસીઓ પહાડ સુધી સુખરૂપે આવી પહોંચવાથી પ્રભુની સ્તુતિ કરી ધીમે ધીમે આગળ પાછળ પહાડ ઉપર ચઢવા લાગ્યાં. જેમ જેમ તેઓ ઉપર ચઢતાં ગયાં, તેમ રસ્તો સાંકડો થતો ગયો. અને છેવટે તેઓ ફક્ત એક હાથ જેટલાજ પહોળા રસ્તામાં સાવચેતીથી પગલાં મૂકતાં આગળ વધવા લાગ્યાં. તેઓ જેમ ઉચે ચઢતાં ગયાં તેમ જાણે આકાશ, નજીક આવતું હોય તેમ તેમને જણાવા લાગ્યું. વાદળીઓ માથા ઉપર દોડાદોડી કરવા લાગી. એવી રીતે જેના દીલમાં દયાનો વાસ છે, તેવાં દયાળુ પ્રવાસીઓ અંતે પર્વતના શિખર ઉપર આવીને ઉભાં રહ્યાં.

રામસિંહે શિખર ઉપર આવી પાસેની ખીણ તરફ આંગળી કરી કહ્યું, “ બહેન ! જુઓ, આ ખીણમાં આપણે ઉતરવાનું છે, અને આમ થણે દૂર નજર કરી જુઓ, પેલો જે સામે ઘટાદાર ઝાડીમાં અંધકાર દેખાય છે, ત્યાંજ તે વજ્રકોટડી આવેલી છે, અને તેમાંજ સુરેન્દ્રકુમારને પુરવામાં આવ્યો છે. બહેન ! તે કોટડી પહાડના પોલાણમાં કોરી કાઢેલી છે. તેનાં દાર ભોખંડની જાળીનાં છે. ”

રામસિંહએ બતાવેલી જગા તરફ નજર નાખી કુમારીએ એક ઉડો નિઃશ્વાસ સુમ્યો, અને પછી રામસિંહ તરફ જોઈ પૂછ્યું, “ હવે આપણે નીચે ઉતરવાની જોગવાઈ કરીશું ? ”

“ હા, હવે તમારી પાસે જે ખીલાની પોટકી છે તે મને આપો. ”

કુમારીએ ખીલાની પોટકી રામસિંહને આપી. રામસિંહે તે પોટકીને ઝોળીની માફક બનાવી અંદર હાથ આવે તેવી રીતે કમ્બરે બાંધી દીધી; પછી સાથે રાખેલી હથોડી હાથમાં પકડી રામસિંહ નીચે બેઠો અને ઝોળીમાંથી ખીલા લેઈ પોત્તી જગા જોઈ બંધે ખીલા જોડાજોડ ઠોકવા લાગ્યો.

એક પછી એક ખીલા ઠોકતો રામસિંહ સાવચેતીથી નીચે ઉતરવા લાગ્યો, અને તેની પછી પદ્મલતા પણ ધીમે ધીમે ખીલા ઉપર પગને બરાબર ટેકવી નીચે ઉતરવા લાગી.

પદ્મલતા સુરેન્દ્રના પ્રેમમાં એટલી બધી તો લીન થએલી હતી કે, તેણે વેઠેલા સંકટોની તેને બરાબર પડતી નહિ. તેનું શરીર જો કે હજી ખીલા ઉપરથી નીચે ઉતરતું હતું, પણ તેનું મન તો ક્યારનુંએ સુરેન્દ્રની પાસે પહોંચી ગયું હતું.

પદ્મલતાને રામસિંહે કરેલી મદદથી તેમજ તેણે આદરેલાં જીવસંટો-સઠના કામથી તેની ઉપર પુનઃજન્મના ઉત્પન્ન થયેલા, અને તેથી કુમારી તેને પોતાના સગા બાઈની માફક ઉમળકો આણી કહેતી હતી કે, બાઈ રામસિંહ ! ધીમે ધીમે સાચવીને નીચે ઉતરજો. “ બહુ સાઈં બહેન ! મારી ફીકર કરશો નહિ.” આમ પ્રત્યુત્તર આપતો રામસિંહ ખીલા ઠોકતો ઠોકતો જમીનની લગભગ નીચે આવી પહોંચ્યો. તેણે નીચે નજર કરી જોયું તો જમીન લગભગ પાંચ હાથ દૂર રહેલી જણાઈ, એટલે તેણે ખીલા ઠોકવાનું બંધ રાખી ત્યાંથી નીચે પડતું નાખ્યું. તે નીચે પડી ઉભો થઈ પદ્મલતાને ધીમે ધીમે ઉતરવાની બલામણ કરવા લાગ્યો.

પદ્મલતા પણ એટલા વખતમાં છેલ્લા ખીલા સુધી ઉતરી આવી. તેનાથી નીચે કુદી પડાય એમ નહોતું, તેનું બાણીને રામસિંહ તેના બંને હાથ પહોળા કરી કુમારીને ત્યાંથી નીચે કુદી પડવાનું સૂચવ્યું.

પદ્મસતાએ કંઈ પણ વિચાર નહિ કરતાં પડતું નાખ્યું. તેને નીચે આવતાં જ વીર રામસિંહે એક પુષ્પની માફક કંઈ પણ ધળ નહિ આવવા દેતાં પોતાના બંને હાથમાં ઝીલી લીધી. બાદ તેમણે ઝડપથી વજ્રકોટડી તરફ પ્રયાણ કર્યું.

૧૪

કેદી કુમાર.

કેરકાને પાંદડાં ન આવે, તેમાં વસંતનો શો દોષ ? ધ્રુવડને દિવસે દેખાય નહિ તેમાં સૂર્યનો શો દોષ ? અર્થાત્ કંઈજ નહિ. એટો વિધાતાએ જે લલાટમાં લખ્યું હોય તેજ થાય છે, લખેલા બેખને અન્યથા કોઈ કરી શકતું નથી.

મનુષ્ય માત્રને હમેશાં વિપત્તિ આવ્યા જ કરે છે, પણ તેનાથી નહિ ગભરાતાં તેને ધર્મરત્ના ધરની કસોટી રૂપ માની દુઃખ સહન કરવા ધૈર્યથી તૈયાર રહેવું જોઈએ. વિપત્તિ સદાએ રહેતી નથી. જેમ રાત્રિ અને દિવસ બદલાયા કરે છે, તેમ મનુષ્યને માથે ચઢતી પડતી સદા થયા જ કરે છે,

રાત્રિના છેલ્લા પ્રહરનો પ્રારંભ થઈ ચૂક્યો હતો. આકાશમાં નિશાનાથ બ્રમણ કરી રહ્યા હતા, ચંદ્રિકા પહાડી પ્રદેશમાં ફેલાઈ રહી હતી. કૂર કાળસિંહની આગ્રાથી વજ્રકોટડીમાં કેદ થયેલો સુરેન્દ્રકુમાર ગુફાના આકારની કોટડીના દ્વાર આગળ હજી જાગૃતાવસ્થામાં બેસી રહ્યો હતો. દુઃખ શોકથી સંતપ્ત થએલા કુમારે લોખંડી જાળીમાંથી બહાર દ્રષ્ટ કરી જાણી લીધું કે મોટું પરોઢ થવા આવ્યું છે. તેના હૃદયમાં ઉપરા સામ્રાટી વિચારો ઉભરાવા લાગ્યા. તે દુઃખી દીલે આદ્યમગત

બોલવા લાગ્યો, “ હા! પ્રાતઃકાલ થતાં જ આ દુઃખી દેહનો અંત આવશે. થોડીવાર પછી આ નામધારી સુરેન્દ્ર હતો નહોતો થઈ જશે. દુષ્ટવાની આશા હવે નકામી છે. આ કમભાગ્ય સુરેન્દ્રનું મૃત્યુ વીરતાથી થવાને બદલે એક નિર્માર્ગ્ય મનુષ્યની માફક થશે. આહ! શું કરું? આ હૃદય દુઃખ સહન નથી થતું, અફસોસ! મારી ધણીજ દુર્દશા થઈ રહી છે. ઓ પ્રભો !

દશા આ સી થઈ મારી, કરમની છે ગતી ન્યારી,
પડી છે પાયમાં બેડી, ન પહોંચે આશ્વ તો મહારી;
પૂરાયો કોટડી માંહિ, કશું મૂળથી ન દેખાએ,
જીવન જાલીમનો ઝાઝો, હવે દુઃખો ન રહેવાએ.

દટાયો દુઃખના કુંગરે, નવ કાંઈ પહોંચતી આશા.
અમીના સાગરે આજે, શું ફરશે ભાગ્યના પાસા? ”

દુઃખીના ભાગ્યમાં સદાકાળ દુઃખ જ લખાએલું હોય છે. મારે કૂર કાળસિંહની આગ્રાથી સવારના પહોરમાં જ પરલોક પ્રયાણ કરવું પડશે. જીવનની આશા હવે નથી. શું અધર્મ આચરવાથી જ પ્રભુ પ્રસન્ન રહેતો હશે? હા, મને તો હવે એમજ સમજાય છે. કારણ કે જો એમ ન હોત તો અધર્મના અવતાર રૂપ કાળસિંહ, કે જેના જીવનથી સમસ્ત દેશ દુઃખના દરીયામાં ડૂબ્યો છે, પૃથ્વી પણ કંપાય-માન થઈ રહી છે અને પ્રજાજનો ત્રાણ—ત્રાણ પોકારી રહ્યાં છે; તો તે નરપિશ્યાચના જીવનથી ધધેર સૌને કેમ બચાવે નહીં?” સુરેન્દ્ર વિચારમાં પડી પુનઃ પાછો બોલવા લાગ્યો, “ નહિ, માફ વિચારવું અસત્ય છે. ધધેર જે કરે છે તે સાફ જ કરે છે. તે ધર્મ અધર્મને સારી રીતે જાણી શકે છે અને તેથી જ આખરે અધર્મીઓનો વિનાશ કરી દુઃખી થએલા પોતાના બકતોનો ઉદ્ધાર કરે છે.

ઓ દયાળુ પરમાત્મન! આપને આ બાળકની પ્રાર્થના છે કે

કૂર કાળસિંહના જીલમની હદ હવે આવી રહી છે, તો કૃપા કરી સંકટમાં સોસાતાં અને દુષ્ટના કોધના ભોગ થઈ મરતાં નિર્દોષ જનોને બચાવો. દયાળુ ! હું એક રંક બાળક છું. મેં એવું તે કેવું પાપકર્મ કર્યું હશે કે જેથી મારી ઉપર આટલું બધું કષ્ટ આવી પડ્યું છે ? ” આટલું બોલી સુરેન્દ્ર શાન્ત રહ્યો. જેમ જેમ સમય વીતતો હતો તેમ તેના મનમાં અપાર કષ્ટ ઉત્પન્ન થતું હતું. તે પોતાના ચનાર કંગાલ મ્હોતને લીધે કંપતો હતો. તે રણભૂમિમાં યુદ્ધ કરીને મરવાનું ધણું આહતો હતો. સુરેન્દ્રે બંધન મુક્ત થવાને ધણાએ વિચાર કરી જોયા પણ તે તેના વિચારમાં ફળીભૂત થયો નહિ.

છેવટે મોટું પરોઢ થયું. સુરેન્દ્ર ગભરાયો. તેનું હૃદય ઉથલ પાથલ થવા લાગ્યું. તેણે કોટડીની જાળીમાંથી બહાર દૃષ્ટિ કરી જોયું તો તેને જણાયું કે પહેરેગીર સિપાહીઓ નિદ્રાવશ થએલા છે, ફક્ત એક સિપાહી દૂર તાપણ સળગાવીને બેઠો બેઠો તાપે છે.

સુરેન્દ્રે જાળીને જોરથી હલાવવા માંડી, પણ તે લોઢાની મજબુત જાળી રહેજ પણ હાલી નહિ. સુરેન્દ્ર ઉસ્કેરાયો અને એકદમ ઉભો થઈ અકળાઈ બેસવા લાગ્યો, “ શું આવા કમ્હોતથીજ મરવાનું મારા બાગ્યમાં લખાયેલું હશે ? વિધાતા ! શું તું મને આવીજ રીતે મારવાને ઇચ્છે છે ? ”

આમ બેસતા સુરેન્દ્રે નિશ્ચિનાથની લુપ્ત થતી ચંદ્રિકા તરફ નોંધ વળી પાછું બેસવા માંડ્યું, “ ઓ શિતળ જણાતા શશી ! શું તું પણ બાગ્યદેવીને મદદગાર છે કે ? જો તું તેનો મદદગાર ન હોય, અને સત્યને આહનારો હોય, તો માફ કરેલું માની તારા શિતળ જણાતાં કિરણોને એકદમ ઉજીળી બનાવી તેમાંથી અમિના તનખા વરસાવ અને જો વિધાતાએ મારા નશિબમાં કમ્હોતે મરવાનું લખેલું હોય તો તેને અને મને બાળીને બખ્મ કર. ”

સુરેન્દ્ર ઉન્મત્તની માથે આમ બોલતો કોટડીમાં ફરવા લાગ્યો. એવી રીતે ફરતાં સુરેન્દ્ર પુનઃ પાછો થોડીવારે જીસ્સાથી બોલી ઉઠ્યો,

“ઓ કૃપાળુ મહેશ ! તમે અત્યારે ક્યાં છો ? અરે જીઓ તો ખરા કે આ તમારો સુરેન્દ્ર ! પાપ કાર્યથી ડરનારો અને તમારું અહર્નિશ ધ્યાન ધરનારો આ સુરેન્દ્ર ! દુષ્ટના કોષનો ભોગ થઈ સંકટમાં સપડાયો છે, અને પ્રાતઃકાળમાં એક હલકા માણસને હાથે મરવાને માટે અત્યારે હાથ પગમાં લોઢાની બેડીઓ ધારણ કરી વજીર કોટડીમાં પૂરાયો છે. તમારો આ બાળક હવે થોડા વખતને માટેજ આ સંસારનો મહેમાન છે, માટે જો દયા હોય તો સત્વરે મદદ આવો અને જો વિલંબ થાય તો ત્યાં બેઠે બેઠે તમારું ત્રિલોચન ઉઘાડો ફૂર કાળસિંહને તથા નિર્દય વિધાતાને બાળી ભખ કરો.” આટલું જીસ્સાથી બોલીને તે નીચે જોઈ રહ્યો. પોતાને કોઈ જવાબ આપતું નથી એમ જણીને તે વધુ ઉશ્કેરાયો, અને કૃપાળુપર હાથ અદાળી રક્ત નેત્રો વડે ગુસ્સાના આવેશથી ધ્રુજતો પુનઃ બોલવા લાગ્યો,

“શાને કારણ તું થઈ અરરરે, વૈરી વિધાત્રી કહે !
શા તહે લેખ લખ્યા હશે નશિયમાં શાન્તિ કદી ના મળે.
રેરે શું આ અવનિમાં અવતરી, આવી રીતે હું મરું ;
ના ના તે બનવું અશક્ય ગણુતાં, બીરપણું ના ધરું.
તોડી પિંજર આ છુટા થઈ અને કાળો કરું કેર રે ;
મારી દુષ્ટ અધર્મી કાળસિંહને, વાળું પિતા વૈર રે.
તો તો ક્ષત્રિય કુળમાં અવતરી સાક્ષ્ય જીવું કરું ;
ના તો નામ કુબાવનાર પત્યરો, દ્રષ્ટે બધાંની પડું.”

આખરે સુરેન્દ્ર ગુસ્સાથી બેહદ ઉશ્કેરાઈ ભયાનક ત્રાડ પાડી બોલી ઉઠ્યો, “ઓ દુષ્ટ લેખ લખનારી વિધાતા ! અને કમહોતે મરણને શરણ કરનારી ભયંકર ભાગ્યદેવી ! તું જોજો હવે મારું

પરાક્રમ. આ કાળસિંહનો બીજારી સુરેન્દ્ર તારા લખેલા લેખ પર મેખ મારી તેના હાથે જડેલી બેડી તોડી, આ જળી શાડી બહાર નીકળે છે તે તું જોજો.” આટલું બોલી સુરેન્દ્રે કારમી કિકીયારી કરી કોષ પૂર્ણ નયને હાથે જડેલી બેડી સામે જોયું.

તેની બચંકર ખૂબ સાંભળી દૂર બેસી તાપતો. પહેરેગીર દોડી આવ્યો અને કોટડીની પાસે જઈ વાસેલું તાળું તપાસી સુરેન્દ્રની સામે દૂર ઉભો રહી ફાટી આંખે જોઈ રહ્યો.

થોડીક ક્ષણ હાથની બેડી સામે જોઈ રહી સુરેન્દ્રે આવેશથી બોલવા માંડ્યું, “ રણમેદાનમાં અપાર પરાક્રમો કરનારા સૂરવીરોને તારા પંજમાં સપડાવનારી બેડી ! જો, તારી શું દશા થાય છે. ” આમ બોલતાંજ તેણે જોરથી એક આંચકાની સાથે બેડીના ટૂંકડેટુકડા કરી નાખ્યા. કાંડામાંથી રક્તનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. તેણે ટુટેલી બેડીને જળીમાંથી બહાર ફેંકી દીધી. તેના પગે હજી સાંકળો જડેલી હતી, તેથી હાથ છૂટા થતાંજ સુરેન્દ્ર કોટડીના દ્વાર આગળ ધીમે ધીમે ચાલી આવ્યો અને ખંતે હાથથી જોર કરી દ્વારના સળીઆ ઉખેડી નાખવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. બચથી ધ્રુજતો સિપાહી તેનું બળ જોઈને સ્તબ્ધ બની ગયો. તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, “ અરે ! આ જીવ ઉપર આવેલો કેદી હાથ છુટા થવાથી અવશ્ય જળી તોડી બહાર નીકળી અને મારી નાખશે, માટે લાવ તે પહેલાંજ હું તેને બહાર નીકળવાનો યત્ન કરતો અટકાવું. ” એવો વિચાર કરી તે પહેરેગીર સિપાહીએ પાસે પડેલો બાલો હાથમાં લીધો અને તાકીને જળી તરફ ફેંક્યો. સુરેન્દ્રના કપાળમાં એકાએક તે બાલાનો સપ્ત આઘાત થયો. એ સાથેજ તે કારમી ચીસ નાખી બેભાન થઈ નીચે ઢળી પડ્યો.

અભ્યુદયારી મહદ્.

તક્ષકસ્ય વિષં દંતે, મશ્નિકાયા !વિષં શિરઃ ।

વૃશ્નિકસ્ય વિષં પુચ્છં, સર્વાંગે દુર્જનો વિષમ્ ॥

સર્પને મુખે ઝેર હોય છે, માંખને માથે અને વિંછીને પૂંછડે ઝેર હોય છે; પરંતુ દુર્જનને તો આખે શરીરે ઝેર વ્યાપેલું જ હોય છે. અર્થાત દુષ્ટ નનુષ્યને કોઈ પણ જાતની દવા હોતીજ નથી, તેતો તેનાં દુષ્ટ કાર્યોથી જ સદા મંતુષ્ટ રહે છે.

સુરેન્દ્રની ચીસ સાંભળી કૂર સિપાહી ખડખડ હસવા લાગ્યો અને પછી તે દુષ્ટે કોટડી પાસે આવીને જોયું તો સુરેન્દ્રને શુદ્ધસાન વિનાનો થઈ પડેલો જોયો. આથી તે પરમ આનંદ પામી પ્રથમની જગાએ જઈ તાપવા બેઠો.

તે સિપાહીને ત્યાં બેઠે થોડીકવાર થઈ હશે એટલામાં તો તેણે પોતાની તરફ ચાલી આવતી બે કાળી આકૃતિઓ નિહાળી. સિપાહી ચમક્યો અને બયથી આંખો ફાડી આવનાર તરફ એકાગ્ર દ્રષ્ટે જોઈ રહ્યો. એક સરખાં પગલાં ઉપાડતી તે બંને આકૃતિઓ તેની છેક નજીક આવી પહોંચી. સિપાહી ગભરાઈ ગયો અને બયથી એક પણ અક્ષર બોલવાની તેમજ ઉંઘતા બંને જોડીદારોને જગાડવાની હિમત કરી શક્યો નહિ. એટલામાં તો કેશરી વાઘ જેમ હરણ ઉપર તણે તેમ એક આકૃતિ તે સિપાહીની ઉપર દૂડી પડી.

સિપાહી અવાચક થઈ જમીન ઉપર પડી ગયો, કે તરતજ તે આકૃતિ તેની છાતી ઉપર ચઢી બેસી બેઠમાંથી ખંજર કાઢી તેને કહેવા લાગી, “ જો બૂમ પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો તો મુઓજ

જણુજે. આ ચળકતું ખંજર તારી છાતીમાં બોંકી દઇશ. ચાલ હવે સામે જણાતી જળીને વાસેલા તાળાની આવી લાવ. ”

સિપાહીએ કાંઈ પણ આનાકાની કર્યા સિવાય ખીરસામાંથી ચાવી કાઢી મુંગે મોઢે તે આકૃતિના હાથમાં આપી દીધી.

પ્રિય પાઠકો ! આ જે કાળી આકૃતિઓ અન્ય કોઈ નહિ પણ રામસિંહ તથા પદ્મલતા હતાં.

રામસિંહે કુંચી હાથમાં લેઈ કુમારીના સામે જોયું, તેના જોવાનો ભાવાર્થ સમજી જઈ કુમારી તેને કંઈક સંજ્ઞા કરી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. અને થોડીવારમાં એક લાંબુ દોરડું લઈ આવી રામસિંહના હાથમાં આપ્યું.

રામસિંહે ત્યાં ઉગેલું ઘાસ તોડી સિપાહીના મુખમાં મજબુત દુએ મારી તેના ઉપર મજબુત કપડું બાંધી દીધું. તે પછી દોરડાના એક છેડાથી તેના હાથ પગ બાંધી ત્યાં રહેવા દીધો. રામસિંહે તેને એવી તો સફાઈથી બાંધ્યો કે તે તેની જગાએથી લગીર પણ હાલી પાલી શકે નહિ.

તે સિપાહીને ત્યાંજ રહેવા દઈ રામસિંહ તથા કુમારી દોરડાને બીજાં છેડો પકડી બીજા બે ઉંઘતા સિપાહીઓ પાસે આવ્યાં, અને તેમને પણ ઝપાટાબંધ પ્રથમના સિપાહીની માફક બાંધી દીધા. ઉંઘમાં પડેલા સિપાહીઓની ઉંઘ ઉડી ગઈ. તેઓ મુખથી બોલવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા, પણ મુખમાં ઠાંસીને બરેલા ઘાસના દુઆથી તેઓ એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી શક્યા નહિ. આ અણુધારી શું આશ્વત આવી પડી તેનો વિચાર તેઓ નીચે પડે પડે મનમાં જ કરવા લાગ્યા. આટલું કાર્ય કરવામાં રામસિંહને તથા કુમારીને વિશેષ વાર લાગી

નહિ. તે પછી તેઓ તરતજ સુરેન્દ્રની કોટડી તરફ દોડ્યાં અને જલ્દીથી ત્યાં જઈ તાળું ખોલી નાખી એ બાન સુરેન્દ્રને ઉચ્ચકી બહાર કાઢ્યો.

તેને બહાર કાઢી પક્ષલતા તેનું માથું ખોળામાં લઈ નીચે બેઠી અને પછી રામસિંહે તેના પગની સાંકળો કાઢી નાખી. સુરેન્દ્ર બંધન મુક્ત થયો. પરંતુ તેને પોતાને હજી બંધન નહોતી કે હું બંધન મુક્ત થયો છું. તેના કપાળમાંથી હજી પણ લોહી વહેતું હતું, કુમારીએ રામસિંહને પાણી લાવવાને કહ્યું. પહેલીરોએ બરી મૂકલા સ્થળેથી પાણી લાવી રામસિંહે કુમારીના હાથમાં જળનું પાત્ર આપ્યું.

પક્ષલતા સુરેન્દ્રના જખમ ઉપર ધીમે ધીમે પાણી રેડી રૂધીર ધોવા લાગી, તેટલા સમયમાં રામસિંહ કંઈક વનસ્પતિ લઈ આવ્યો, અને તે વનસ્પતિને હાથમાં મસળી જખમ ઉપર મૂકી પાટો બાંધી દીધો.

વનસ્પતિની અસરથી વહેતું લોહી થોડીવારમાં બંધ થઈ ગયું, ધીમે ધીમે સુરેન્દ્ર પણ સાવધ થવા લાગ્યો. સાધારણ શુદ્ધિમાં આવતાંજ તેણે પ્રથમ આંખો ઉઘાડી કંઈક ભાગ્યું તુટ્યું બોલવા માંડ્યું.

રાજકન્યા તેના માથા ઉપર પાણી છાંટવા લાગી. કુમારીની તથા રામસિંહની સુશ્રવાથી સુરેન્દ્ર થોડીવારે પૂર્ણ શુદ્ધિમાં આવ્યો. તેણે આકાશ સામે જોવા મુખ ઉઘુ કર્યું, તો તેની નજરે તેની સારવાર કરનારનું મુખ પડ્યું. તરતજ તે ચમક્યો, પણ ખોળામાંથી ઉઠી બેઠો થયો નહિ; તેના મનમાં સંભ્રમ વિભ્રમ થવા લાગ્યો.

તેની એવી સ્થિતિ નિહાળી કુમારી તેના મુખ પર હાથ ફેરવવા લાગી. કોમળ કરના સ્પર્શથી વિચાર તરંગોમાં તરતા સુરેન્દ્રના હૃદયમાં વિજળીનો સંચાર થયો હોય તેમ તે એકાએક ઉઠીને બેઠો થયો. અને હું પૂર્ણ બંધન મુક્ત થયો છું જાણીને તે ઘડીકમાં દૂર પડેલી સાંકળ

તરફ તો ધડીકમાં ખોળામાં માથું લેઇ બેઠેલી પદ્મા સામે જોવા લાગ્યો.

પોતાને બંધન મૂકત કરનાર આ બે માણસો જ છે, એમ સમજીને કુમાર હર્ષવિશમાં આવી કુમારી સામે જોઈ બોલ્યો, “ મને મરણને શરણ થતો બચાવનાર, વિકાળ સિંહના પંજમાંથી છોડાવનાર આપ દેવરૂપ જનોને મારા પ્રણામ છે.” કહી કુમાર જોવા નમન કરવા જાય છે તેવો જ કુમારીએ તેને નમ કરતો અટકાવી વિણા વિનંદિત અવાજે કહ્યું, “કુમાર ! આ શું કરો છો ? ”

અવાજ પરિચીત લાગ્યો. કુમારે આશ્ચર્ય પામી દયાદ્ર નેત્રે બોલનારની સામે જોયું. ધણીવાર સૂધી તેણે જોયા કર્યું પણ તે કુમારીને ઓળખી શક્યો નહિ, તેમ તેનો વિચાર પણ લાવી શક્યો નહિ. તેણે પાસે ઉભેલી પદ્માને સવિનય કહેવામાં કયું. “જે કાર્ય મનુષ્યથી ન બની શકે તેવું વિકટ કાર્ય તમે કર્યું છે. તમે બંને કોઇ દેવકુમાર હો તેમ જણાય છે. તો હવે આ રંક સેવકને દુઃખમાંથી મૂકત કરનાર તમે પુણ્ય-શાળી કોણ છો, તે જણાવી કૃતાર્થ કરશો એવી મારી પ્રાર્થના છે ?”

“ દુઃખીને હમેશાં સહાય કરવી તે દરેક મનુષ્યનો ધર્મ છે. તો એક પોતા સ્નેહિને સહાય કરવી તે તો સ્નેહીની ખાસ ફરજ છે. કુમાર ! અમે આપને મદદ કરી છૂટા કર્યા છે, તેમાં અમે વિશેષ કાંઈ કર્યું નથી, અમે તો ફક્ત અમારી ફરજ બજાવી છે. કુમાર ! આપના હૃદયમાં જે મારી ઓળખાણ હજી કાયમ રહેલી હોય તો મને ઓળખી લ્યો.” આટલું બોલી કુમારીએ ઓઢેલો શ્યામ ઝખ્ખો દૂર કર્યો.

ચંદ્રના પ્રકાશમાં તેનું ગૌર મુખ જોતાંજ સુરેન્દ્ર ચમક્યો, તેની ચક્ષુ-ઓમાંથી હર્ષાશ્રુ વહેવા લાગ્યાં, અને તે આવેશમાં જ કુમારીને હૃદય સાથે દયાવી સુરેન્દ્ર બોલ્યો, “મારા માટે અપાર કષ્ટ સહન કરી મરણના મુખમાં ધક્કો આપનાર હૃદય દેવી પદ્મા ! તારો હું જીવન પર્યંત

અને તે હર્ષાસિમાંજ કુમારીને હૃદય સાથે દયાવીને બોલ્યો:—“મારા માટે
અપાર કષ્ટ સહન કરી મરણના મુખમાં ધરી આવનાર હૃદયદેવી પત્ના !
તારો હું અવનપર્યંત ઉપકારી છું. તને ધન્ય છે.”

ઉપકારી છું. તને ધન્ય છે.” આમ બોલી તેણે રામસિંહ તરફ જોઈ પૂછ્યું, કુમારી! આ સાથે આવેલા દયાળુ પુરુષ કોણ છે !”

“ તે એક રંક પણ વફાદાર સિપાહી છે, તેમનું નામ રામસિંહ છે; અને તે હવે મારા ધર્મબંધુ છે.” કુમારીએ જણાવ્યું.

“ સત્ય અસત્યને જાણનાર અને દુષ્ટીને સહાય કરનાર રામ સિંહ ! તું દુનિયાની નજરે ભલે રંક છે, તેમ હલકી પાયરીમાં પડેલો છે; પણ તારા કાર્યની તુલના કરતાં, અને તારા હૃદયમાં દયાનો વાસ જોતાં, તું રંક સિપાહી નથી પણ એક મહાત્મા સમાન છે. આવ, ઓ વીરપુરુષ ! મને તારા દયાળુ હૃદય સાથે ભેટવા દે.” કુમાર રામસિંહને ભેટી પડ્યો.

બંધીવાન થઈ પડેલા સિપાહીઓ તો ત્યાં પડ્યા પડ્યા આ સવળું દૃશ્ય જોઈ આશ્ચર્ય ચકિત થઈ ગયા. એવામાંજ પાસેની ઝાડીમાંથી કંઈક ખડખડાટ થતો સંભળાયો. ચતુર રામસિંહની ચપળ ચક્ષુઓ તે ખડખડાટ તરફ વળી, તો તેની નજરે માણસોનું ટોળું ચાલી આવતું જણાયું.

રામસિંહે ગભરાઈને રાજકન્યા પ્રત્યે કહ્યું:—“ બહેન ! દૂર દુષ્મનોના આવવાનો અવાજ સંભળાય છે.”

“ ત્યારે હવે કેમ કરવું ?” પદ્માએ વિશેષ ગભરાઈને પૂછ્યું.

“ તમારે બંનેએ અહિંથી જતાં રહેવું.” રામસિંહે જણાવ્યું.

“ અને તમે ? ”

“ માફ તો જે થવાનું હશે તે થશે.”

“ નહિ, હું તેમ થવા દેનાર નથી. સુરેન્દ્ર ! તું અત્રેથી ચાલ્યો જ, પાપીની નજર પડતાં પહેલાં અદ્રશ્ય થા.” પદ્માએ કુમારને કહ્યું. સુરેન્દ્ર નિઃશ્વાત્મક અવાજે બોલ્યો, “શું હું તમારાથી દૂર ચાઉં ?

મારા સ્નેહિયોને મારા માટે સંકટમાં સપડાવી ચાલ્યો જઈ? તે કાઠી ઉપાયે પણ નહિ બને. દુબ્બનો આવે છે, તો બલે આવવા દો અને તેઓને પણ વીરના પરાક્રમનાં દર્શન કરવા દ્યો. ” કઢી સુરેન્દ્ર ત્યાંથી દોડી જઈ પહેરેગીર સિપાહીની તલ્વાર લઈ આવ્યો. પછા તેના નિશ્ચયથી વ્યાકુળ બની કહેવા લાગી, “ સુરેન્દ્ર ! આ સાહસ થાય છે, સમય અમૂલ્ય જાય છે અને તેમાં ત્હારા મ્હોતની ઘડીયો ગણાય છે. ”

“ તેથી શું થઈ ગયું ? મરણના ભયથી હું કદાપિ નાશી નહિ જાઉં. પછા ! તું નિર્ભય રહે અને શું થાય છે એ જોયા કર. દુબ્બનો પણ જાણશે કે નિર્દોષ જનતા પ્રાણ કેમ લેવાય છે. ”

“ સુરેન્દ્ર ! હું તને હાથ જોડીને કહું છું કે તું જલ્દીથી ચાલ્યો જ. ”

“ કુમારિકા ! આ તારો કેવો દુરાચાર ! તું શા માટે મને વીર ધર્મથી વિચલિત થવાનું સૂચવે છે ? ”

“ કુમાર ! હું એવો માર્ગ બતાવતી નથી, પણ સમયને માન આપવું એ ન્યાય છે. સુરેન્દ્ર ! જો, દુબ્બનો નજીક આવતા જાય છે. હડમાં હાની થવાનો સંભવ વિશેષ છે, માટે સત્તર પસાર થા. તારું જીવન અમૂલ્ય છે, તારા હાથથી ભવિષ્યમાં અનેકાનેક શુભ કાર્યો થનારાં છે, તો આ વખતે જીવ બચાવવા જતો રહે. સુરેન્દ્ર ! તારી પોતાની ખાતર નહિ તો મારી ખાતર, મારા જીવનની ખાતર, અરે આ રાંકડી પંજાની ખાતર પણ તું અહિંથી ચાલ્યો જ. ” આમ વ્યાકુળ હૃદયે બોલતી કુમારી છેવટે સુરેન્દ્રના પગે પડી સજળ નયને તેને જતા રહેવાનું સૂચન કરવા લાગી. રામસિંહે પણ સમયને માન આપી તેને જતા રહેવાનું સમજાવ્યું. છેવટે સુરેન્દ્ર સ્નેહિયોને દુઃખી નહિ કરવાના ધરાદે જવાને તત્પર થયો. તેણે દુબ્બનોના માર્ગ તરફ દૃષ્ટિ ફેંકી

સજળ નયને કુમારી પ્રત્યે કહ્યું, “ પદ્મા ! જાઉં છું, રામસિંહ ! કુમારીનું રક્ષણ કરજો. છેવટના પ્રણામ.” કહી સુરેન્દ્રે હાથ વતી અશ્રુ હોઠ પાછળ જોયા વિના ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું અને દુષ્મનો આવી પહોંચે તે પહેલાં તો તે દૃષ્ટિ મર્યાદામાંથી અદ્રશ્ય થયો.

રામસિંહ અને કુમારીને અત્યાનંદ થયો. તે પછી રામસિંહે કુમારીને જતા રહેવાનું અનેક પ્રકારે સમજાવ્યું; પણ કુમારીએ તેનું કહેવું માન્યું નહિ. તેણે તેની સાથે જ રહેવાનો પોતાનો દ્રઢ નિશ્ચય જણાવ્યો. રામસિંહ નિરાશ થઈ આવતા શત્રુઓની માર્ગ પ્રતિક્ષા કરી રહ્યો. થોડીવારમાં જ દુષ્મનો દોડી આવતા જણાયા. એવામાંજ દુષ્મનોમાંથી એક માણસ મોટા પહાડી અવાજે બોલી ઉઠ્યો, “ બહાદુર દોડો, દોડો, આપણે ધણા મોડા થયા છીએ, શત્રુઓના કામની સફળતા થઈ ચૂકી હોય એમ સમજાય છે.”

તે માણસનું બોલવું રામસિંહે સ્પષ્ટ સાંભળ્યું. બોલનારને તે ઝાળખી ગયો અને હવે જીવવું અશક્ય છે સમજીને તેણે કુમારી પ્રત્યે કહ્યું, “ બહેન ! સૈનિકો સાથે તમારા પિતા આવી પહોંચ્યા છે...” હજી તો તેનું વાક્ય પૂરું થયું નથી, એટલામાં તો કાળસિંહ તેના સૈનિકો સાથે તેમની નજદીક આવી પહોંચ્યો અને રાજકન્યા સાથે રામસિંહને જોતાં જ તેનો ક્રોધ દસધણો વધી ગયો. તેની આંખોમાંથી અગ્નિના તનખા ઝરવા લાગ્યા. તેણે તત્કાળ બંને જણાંને ઘેરી લેવાની આજ્ઞા સૈનિકોને આપી. સિપાહીઓ નજીક આવે તે પહેલાંજ પદ્મલતાએ પૂર્ણ કોપથી કહ્યું, “ દૂર રહો પાપીઓ.”

રાજકુમારીને ઝાળખી સિપાહીઓ આગળ વધતા અટક્યા.

કાળસિંહનો ક્રોધ આ સમયે અસિમ હતો, તેણે સિપાહીઓને શાન્ત ઉભા રહેલા જોઈ પૂછ્યું, “ કેમ અટકીને ઉભા રહ્યા છો ?

જલ્દીથી તે નિમકહરામને બાંધી કટકે કટકા કરી નાખે. ”

“ પણ.....” એક સિપાહીએ આગળ બોલવા માંડ્યું, પણ તેને અધવચ્ચીજ બોલતો અટકાવી કાળસિંહે પૂછ્યું,

“ શું છે ? ”

“ કુંવરી બા છે ને ? ” સિપાહીએ અટકવાનું કારણ જણાવ્યું.

“ તે પાપીણીને પણ કેદ કરો અને પેલા બેવકાના તો કાપીને ટુકડે ટુકડા કરો, પણ અરે ! પેલો દુષ્ટ કેમ જણાતો નથી ? મારા બહાદુરો ! દોડો દોડો મુદ્દાનું પંખી તો ઉડી ગયું છે, તેને પકડી બંધિવાન બનાવી અહીં લઇ આવો. ” કાળસિંહે સુરેન્દ્રને પકડવા બે સિપાહીઓને દોડાવ્યા. તે પછી બાકીના સિપાહીઓ કુમારી તથા રામસિંહને પકડવા નજીક આવ્યા કે તરતજ રામસિંહે તલવાર કાઢી કરી તેમને આગળ વધતા અટકાવી કહ્યું, “ ખરદાર ! એક પણ પગલું આગળ ઉપાડતાં વિચાર કરજો. ”

સૈનિકોએ તેની રૈદ્ર ગર્જના સાંભળી કાળસિંહના સામે જોયું. કાળસિંહે તેને કાપી નાખવાની આજ્ઞા આપી દીધી.

રામસિંહ મરવાને તૈયાર થયો, અને પોતે ઠોકેલા ખીલા તરફ એકવાર દૃષ્ટિ ફેંકી જોયું તો તેણે પ્રાતઃકાળના પ્રકાશમાં સુરેન્દ્રકુમારને નિર્વિઘ્ને શિખર ઉપર ઉભેલો જોયો. પોતાનું કાર્ય પૂર્ણ થયું છે તે જોઈને તેણે હવે સિપાહીઓ સાથે લઘી એક બેને મારી મરવું તેવો યોડીવારમાં વિચાર કરી કુમારો પ્રત્યે કહ્યું, “ જહેન ! મારા મૃત્યુથી આકંદ દરશો નહિ, આપણું કાર્ય પૂર્ણ થયું છે. જુઓ, આપણે જે પહાડ ઉપરથી નીચે ઉતર્યા, તે તરફ દૃષ્ટિ કરો. કુમાર નિર્વિઘ્ને ઉપર ચઢીને ઉભા છે. કુમારોકા ! ઇશ્વર તમને સુખી રાખે. ” કહી વશદાર રામસિંહ તૈયાર થઈ ઉભો.

સિપાહીઓએ તેને ક્યારનોએ ઘેરી લીધો હતો. એવામાં જ કાળસિંહે તેની સમક્ષ આવી પૂછ્યું, “ ઓ બેવડા ! તને આવું કાર્ય કરતાં શરમ ન આવી ? ”

“ શરમ ? નિર્દોષના પ્રાણ બચાવવામાં શરમ શાની ? ” રામસિંહે સામો પ્રશ્ન કર્યો.

“ શું આ રામસિંહ બોલે છે ? ”

“ હા, તારો કાળ બોલે છે. ”

“ શું મારો કાળ ? ”

“ હા, કાળનો પણ મહાકાળ. ”

“ ઓહો ! મારા ટુકડા ખાધ પેટ ભરનાર ગુલામનું આટલું ગુમાન ? ”

“ હા, એજ છે આ વીર યોદ્ધાનું અભિમાન. ”

“ ઓ ગરીબ ગુલામ ! તું કેાની સમક્ષ બોલે છે, તેનું તને જ્ઞાન છે ? તારી સાથે વાત કરનાર એક મહારાજ છે તે તારે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. ”

“ અને તારી વાત સાંભળનાર એક સાચો ક્ષત્રિય બચ્ચો છે, તે તારે પણ લક્ષ્યમાં રાખવું જોઈએ. ”

“ એમ ! તો જોજો કે તારી હવે કેવી દુર્દશા થાય છે. ગુલામ ! તારા મ્હોતનો કંકો વાગી ચૂક્યો છે. ”

“ સત્ય ધર્મ સંભાળતાં મરણ સ્વીકારવું એજ પરમ કલ્યાણ કારક છે. ”

“ તો ચાલ તૈયાર થા. હું તને આ પળે જ આ સંસારમાંથી વિદાય કરી દઉં છું. ” કહી કાળસિંહે તેનો વિનાશ કરવાની ફરીથી આજ્ઞા આપી દીધી. સિપાહીઓ રામસિંહ પર ટૂટી પડ્યા. રામસિંહ

તૈયાર જ હતો. પ્રાતઃકાળના પ્રકાશમાં તત્વારે ચમકવા લાગી; અને એક બીજાની તત્વારે સાથે અથડાઈ ધીર-ગંભીર નાદ ઉત્પન્ન કરવા લાગી. થોડીવારમાં તો વીર રામસિંહે બે ત્રણ સિપાહીઓને ધૂળ ફાંકતા કરી નાખ્યા. પદ્મલતા રામસિંહની પર ટૂટેલી આફત જોઈ બચથી બેશુદ્ધ જેવી બની અનિમેષ દ્રષ્ટે બચાનક ખેલ અવલોકી રહી.

પણ ધણીની આગળ એકનું શું ગળું ? યુદ્ધનો ખેલ ખેલતો રામસિંહ આખરે લોહીથી તરબોળ થઈ ગયો. એવામાંજ કાળસિંહે તેની પર તલવારનો ધા કર્યો.

પાપીના ધાથી વફાદાર રામસિંહ જમીન પર ટૂટી પડ્યો. તેને નીચે પડતાં જ કૂર કાળાસિંહે તેના શરીર ઉપર ઉપરાસાપરી દસ બાર ધા કરી તેના ટુકડેટુકડા કરી નાખ્યા. વફાદાર રામસિંહ પોતાની ફરજ બજાવી કિરતારની હજુરમાં ચાલ્યો ગયો.

આ અરસામાં સુરેન્દ્રની પાછળ ગએલા સિપાહીઓ નિરાશ વદને પાછા આવ્યા, અને કાળસિંહને પહાડ તરફ હાથ લંબાવી ઉપર ઉભેલા સુરેન્દ્રને બતાવવા લાગ્યા.

શિખર ઉપર ઉભેલો સુરેન્દ્ર ત્યાં ઉભો ઉભો સઘળું દ્રવ્ય જોઈ રહ્યો હતો. રામસિંહને યુદ્ધ કરતો જોઈ તે તેની મદદે જવાને ઉશ્કેરાતો હતો, પણ ધડીકમાં વિચાર કરી તે જ્ઞાન્ત થતો. ‘ સાહસ કરી પ્રાણનો વિનાશ કરવા કરતાં જીવતા રહી સમય આવે દુશ્મનને મારી વૈર લેવાશે. ’ એમ વિચારી તેણે ત્યાં ઉભે ઉભે રામસિંહનો કચ્છા જનક પ્રસંગ નિહાળ્યો. રામસિંહના મૃત્યુથી તેને ધણુંજ લાગી આવ્યું, તેની આંખોમાંથી અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. તે પછી તેણે રામસિંહના આત્માની શાન્તિને માટે પ્રભુની પ્રાર્થના કરી ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું.

કૂર કૃતાંધન કાળસિંહે એક યંત્રના પુતળાની મદદ થોડીકવાર

સુરેન્દ્રની તરફ જોઈ રહી ગુસ્સાથી ધણુજ ધમપછાડા માર્યા, પણ તે સધળા બ્યર્થ ગયા. તેણે આખરે ક્રોધના આવેશથી અંધ બની બંધી-વાન દશામાં પડેલા ત્રણ પહેરેગીરોનો વધ કરી નાખી ક્રોધને શાન્ત કર્યો.

ગરીબ સિપાહીઓના પ્રાણનો નાશ કરી કાળસિંહ કુમારીની પાસે ગયો. આ સમયે કુમારી અશ્રુથી ભીંજાએલી આંખે મૌનતાથી કાષ્ટના પુતળાની માફક શાન્તિથી ઉભી રહી હતી. કાળસિંહે નજીક જઈ તેને આવું કાર્ય શા માટે કર્યું એમ પૂછ્યું, પણ કુમારીએ તેના પ્રશ્નનો જવાબ આપ્યો નહિ. આથી કાળસિંહે તેને ગુસ્સાથી ધણુજ ઠપકો આપ્યો. સમયને માન આપી કુમારી સધળું સહન કરી એક શબ્દનો પણ ઉચ્ચાર નહિ કરતાં શાન્ત ઉભી રહી. બાદ કાળસિંહ તેને લેઈ સિપાહીઓ સાથે નગર તરફ ચાલ્યો ગયો.

પાઠકો ! કાળસિંહ ત્યાં કેવી રીતે આવી ચડ્યો તે આપણે તપાસીએ. જે સમયે રામસિંહ તથા પદ્મલતા કુમારને છોડાવવા જવાની વાતો કરતાં હતાં, તે વખતે કાળસિંહનો એક જસુસ ત્યાં છુપાઈને સધળી વાત સાંભળતો હતો. રામસિંહ તથા પદ્મલતા કાળા ઝખ્ખા ધારણ કરી જે વખતે બહાર નીકળ્યાં તે સમયે તેમના જેવો કાળો ઝખ્ખો ઓઢી જે કાળી આકૃતિ તેમની પાછળ બહાર નીકળી હતી, તે આકૃતિ એ છુપાઈને ઉભેલા જસુસનોજ હતી.

તે જસુસે સધળી હકીકત જાણી પ્રથમ પોતાને ઘેર જઈ બે વાગ્યાના સુમારે રાજમહેલમાં જઈ કાળસિંહને સર્વ વાતથી જાણીતો કર્યો. કાળસિંહ ક્રોધાવમાન થઈ તેજ વખતે સિપાહીઓને સાથે લેઈ ત્યાં જવા નીકળ્યો, અને એક ગુપ્ત રસ્તે થઈ ત્યાં આવી ચડ્યો અને તે પછી શું થયું તે આપણે જોઈ જાણી ગયા.

૧૬

અરણ્યમાં સુરેન્દ્ર.

માણસના પ્રારબ્ધમાં શું છે તે જાણવાને કોઈ પણ શક્તિવાન નથી. તેનો જાણનાર તો એક નારાયણજ છે, અને તેજ રાખને રંક ને રંકને રાખ કરવાને શક્તિવાન છે.

મનુષ્ય માત્રને આવી પડતું દુઃખ કર્મના સંસ્કારેજ કરીને આવે છે. અજ્ઞાની જનો તેને માટે દેવને દોષ દે છે પણ તેમાં તેમની મોટી ભૂલ થાય છે.

અગ્નિમાં તપાવ્યાથી સુવર્ણ જેમ શુદ્ધ થાય છે, તેમ દુઃખરૂપી દાવાનળમાં પડવાથી માણસ આખરે ધણો જ પ્રભાવશાળી થાય છે. માટે દુઃખમાં નહિ ડરતાં, તેમ દેવને પણ દોષ નહિ દેતાં ઇશ્વર જે કરે છે, તે સારાને અર્થેજ એ મહા મંત્રને યાદ કરી સત્યધર્મ વડે કર્તવ્ય બળવવાથી માણસ આખરે સુખની પરિસિમાએ પહોંચે છે.

વર્ષાઋતુની ઉતરાવરથા ચાલતી હતી, સર્વ સૃષ્ટિ રસકસથી ભરપૂર થઈ રહી હતી. બૂદેવીએ નવીન સાડી પરિધાન કરેલી હતી- તરૂવરો વારી રૂપી અમૃત સિંચનથી મૃતસજીવન થયાં હતાં. સધળે સ્થળે દષ્ટિ કરતાં લીલી હરીઆળી નજરે પડતી હતી. સુકાઇ ગએલાં જળાશયો પાણીથી પરિપૂર્ણ બરાઇ સાગર સમ દિસતાં હતાં. પશુ પક્ષીઓ કિલકિલાટ કરી આમ તેમ ઉડી આનંદ પ્રદર્શિત કરતાં હતાં.

આવા આનંદમય મનહર પ્રદેશમાં પર્વતના શિખર પર એક લાંબી પડેલી શિલા ઉપર એક યુવાન નિદ્રાધીન થએલો હતો.

પ્રાતઃકાળ થયો હતો, ભાસ્કરદેવને પધારવાની થોડીકવાર હતી. તેમને અભિવંદન આપવાને માટે પૂર્વદિશામાં કુસુંખી રંગના સાથીઆ પૂરી દીધા હતા. થોડીવારમાં અરણ્યસારથી રથ તૈયાર કરી

લાગ્યો, અને તેમાં ભગવાન સવિતાદેવ ખીરાબાન થઈ સકળ સૃષ્ટિનાં પાપ પૂણ્યની નિરીક્ષા કરવાને આવી નીકળ્યા. જે કમળપુષ્પો અત્યાર સુધી ખીડાએલાં હતાં, તે તેમનાં દર્શન કરવાને સહસ્ત્ર પાંખડીઓથી સજ્જ થઈ નારાયણને વંદન કરવા લાગ્યાં.

શિલાપર નિદ્રાવશ થએલા યુવાનની આંખો ઉપર તડકાનું કિરણ પડવાથી તે ઝમકીને જાગી ઉઠ્યો અને બેઠો થઈ ચારે તરફ જોવા લાગ્યો. બાદ રસનાથી પ્રભુનું નામ રટતો તે યુવાન ત્યાંથી ઉભો થઈ પાસેના જળાશય તરફ ગયો. તેણે દંતધાવન વગેરે નિત્ય કૃત્યથી વિમુક્ત થઈ જળાશયમાં સ્નાન કરી સૂર્યદેવને નમસ્કાર કર્યા. પછી તે યુવાન પ્રથમની શિલા પર બેસી વિચાર કરવા લાગ્યો. “અહા! આ બે ત્રણ દિવસમાં કેટલાને કેવા અવનવા બનાવો બની ગયા! આ સુરેન્દ્ર આજે આ સમયે અત્રે ક્યાંથી હોત? નારાયણ! તમારી કળા કંઈક ન્યારી જ છે. સુરેન્દ્ર! તારી કેવી દશા હતી અને અત્યારે કેવી છે? કાળની ગતીને ઝોળખવાને કોણ સમર્થ છે? હું સુરેન્દ્ર! ચંદ્રનગરના મહારાજ છત્રસિંહનો પાટવીકુમાર! અહા! તેના ભાગ્યની આ કેવી વિચિત્રતા!” આટલું આત્મગત્ બોલી તે સૂર્ય સામે હાથ જોડી બોલવા લાગ્યો.

“ઓ સહસ્ત્ર રક્ષિત પ્રભો! તમે સકળ સૃષ્ટિનાં સર્વ કર્મ જાણો છો, આથી હું સુરેન્દ્ર, આજે તમારી સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે, મારા પિતાનો અંત આણુનાર, અને પ્રજાપર જીવમ ગુજરનાર, કૂર કાળસિંહને જ્યારે બદલો આપી પ્રજાને દુઃખથી મુક્ત કરીશ ત્યારેજ મિષ્ટ ભોજન આરોગીસ, નઅને જમીનપર શયન કરીશ.

આવી પ્રતિજ્ઞા કરી સુરેન્દ્ર શાન્ત રહ્યો. તેના મનમાં રામસિંહ તથા પદ્મલતાના વિચારો આવવા લાગ્યા. તેનું મન બોલી ઉઠ્યું, “પદ્મલતા! કંટકની વચ્ચે ઘેરાએલી ગુલાબકળી! તારી શું દશા થઈ હશે?

શું તે અધમે તારો વળ તો નહિ કરી નાખ્યો હોય ? ના, ના, તેમ તો તે ન કરે, પણ તે દુષ્ટ તેની ઉપર જીલ્મ તો ગુજરતો હશેજ.”

પદ્મલતા ! તારો મારા પ્રત્યેનો ઉપકાર જીવન પર્યન્ત હું વિસરનાર નથી. ખરેખર, જે કાર્ય કોષ્ઠથી ન કરી શકાશ તેવું મહાન વિકટ કાર્ય તેં કર્યું છે. પદ્મા ! તું પુર્વજન્મમાં કોષ્ઠક દેવીજ હોતી જોઇએ. ધન્ય છે તને. હા ! વક્ષાદાર રામસિંહ ! તું પણ તારી ફરજ બળવી કમ્હોતે મરણને શરણ થઇ સ્વર્ગસદનમાં સંચર્યો. દયાળુ પ્રભુ તારા આત્માને પૂર્ણ શાન્તિ આપો.” આમ બોલતો કુમાર નીચું નિહાળી બેસી રહ્યો.

ધીમે ધીમે પ્રમાદરનો તાપ વધવા લાગ્યો, પેટમાં ક્ષુધાનું કષ્ટ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યું. સુરેન્દ્ર ક્ષુધાને શાન્ત કરવાના હેતુથી ફળદ્રુપતાની શોધમાં નીકળ્યો અને મોટા મોટા ટેકરા ચઢતો ઉતરતો તે એક સપાટ મેદાનમાં આવી પહોંચ્યો. તે મેદાનમાં એક સુંદર જળાશય આવેલું હતું અને તે જળાશયની આસપાસ જીદી જીદી જાતનાં ફળદ્રુપતાની વૃક્ષો આવેલાં હતાં. સુરેન્દ્રને જીભ કકડીને લાગી હતી, આથી તે ઝપાટા બંધ ફળને તોડવા લાગ્યો. પોતાને જોઇએ તેટલાં ફળ એકત્ર કરી સુરેન્દ્ર જળાશયને કિનારે આવ્યો, અને એક વૃક્ષના શિતળ છાંયે બેસી ફળને પ્રાસન્ન કરવા લાગ્યો.

મધ્યાહ્નકાળ થયો હતો, તાપ સપ્ત પડ્યો હતો. સુરેન્દ્ર ક્ષુધાને શાન્ત કરી હાથ મુખ ધોઈ વિચારવા લાગ્યો કે, “મારે હવે કઈ તરફ જવું, અને કોને આશ્રયે જઈ રહેવું ? મારા ધારવા પ્રમાણે હાલ કાળસિંહની બરાબરી કરી શકે તેવો કોષ્ઠ પણ રાજા મહારાજ જણાતો નથી. કેટલાક છે, પણ તેઓ નિર્બળ બિંકલુ અને ક્ષત્રિય નામને કલંક લગાડનારા છે. આવાથી શું થાય. ત્યારે શું પૃથ્વી નક્ષત્રિય

થઈ હશે? હા, એમજ. ખરે ક્ષત્રિયબાળ હાલ આ પૃથિવી ઉપર હોય એમ જણાતું નથી. ત્યારે મારાથી હવે કાઠની મદદ સિવાય પિતાના વૈરની તથા દુઃખમાં રીઆતી પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરવાની પ્રતિજ્ઞાથી કેવી રીતે મુક્ત થઈ શકાશે? કદાપિ હું તે નિર્માલ્યોને શરણે જઈ તેમને ઉશ્કેરું, અને તેઓ ઉપરથી મને મદદ કરવાનું જણાવી વિશ્વાસપાત્ર બનવા મને કાળસિંહને સ્વાધીન કરી દે, તો પછી મારી કેવી દશા થાય? બસ મ્હો'ત. અવશ્ય મારે મૃત્યુને શરણુ થવુંજ પડે. વાઘના મુખથી મૃગ કદી જીવતું રહી શકેજ નહિ. શું ક્ષત્રિય પુત્ર વિશ્વાસઘાત કરી મને શત્રુને સ્વાધીન કરી દે? ” પુનઃ વિચાર ઉદ્ભવ્યો.

“હા, કારણ કે શુદ્ધ ક્ષત્રિય ખીજ હાલ નષ્ટ થયું છે. વર્તમાન સમય સઘળા કહેવાતા રાજા કેવળ કાળસિંહના આશ્રયથીજ જીવનારા છે, નિરંતર મદિરાપાનમાં મસ્ત પડી રહી જનનાખાનાનું સેવન કરનારા છે. અરે! જોલા ખવાસના સંગથી રંગ રાગમાં આનંદ માનનારામાં તે ક્યાંથી શૌર્યનું એક બિંદુ પણ હોય? તેઓ તો ફક્ત નામનાજ રાજાઓ છે, કૂર કાળસિંહને આનંદ પમાડનારાં રમકડાં છે. અફસોસ! પોતાનીજ જન્મ ભૂમિમાં, અરે પોતાના કહેવાતા મહાલયોમાં પરત-ત્રતાનું પદ સ્વિકારી નિવાસ કરનારા, સ્વદેશાભિમાન ભૂલી જઈ શત્રુના આપેલા ટુકડા ખાઈ સંતોષ પામનારા, ગૌઆદ્વજનું રક્ષણ નહિ કરનારા અને પ્રજાને રીઆતી જોઈ પરમ આનંદ માનનારા નિર્માલ્ય ક્ષત્રિયોને સતકોટી ધિક્કાર છે.

હું એવા નિર્માલ્યોનું શરણુ સ્વિકારી શત્રુને સ્વાધીન થવા કરતાં, બાગ્યનો વિશ્વાસ રાખી પુરૂષાર્થ કરીશ, તો અવશ્ય આખરે વિજય મેળવીશ. બસ હવે એજ નિશ્ચય, સમય આવે તેની મેળે સર્વ કાંઈ થઈ રહેશે; હાલ તો મનના વિચાર મનમાંજ રાખવા તે યોગ્ય છે.

માટે ચાલ, હવે મધ્યાન્હ થયા છે, તેથી આ વૃક્ષ તળે વિશ્રાન્તિ લઉં. પછી નમતે પ્હોરે ભાગ્ય જ્યાં દોરી જશે ત્યાં જવાને તૈયાર થઈશ.”

વિચારની પૂર્ણાહુતી કરી સુરેન્દ્ર ઉભો થયો અને વડનાં પાંદડાં તોડી જમીન ઉપર પાથરી બપોરા ગાળવા આડો થયો, મંદમંદ પવનની લહેરોથી તે થોડીકવારમાં નિદ્રાવશ થઈ ગયો.

૧૭

રહસ્યમય સ્વપ્ન.

સુરેન્દ્રને નિદ્રાધિન થએ થોડીકવાર થઈ હશે, એટલામાં તો તેને એક અપૂર્વ અદ્ભુત સ્વપ્નનો ભાસ થયો. જાણે કે તે પોતે વૈરની ધૂનમાં રાજ્યઓનો મનથી ધિક્કાર કરતો ધણે દૂર નીકળી જઈએક અલૌકિક સ્થળમાં આવી પહોંચ્યો. તે સ્થળ તેને રણીઆમણું જણાવાથી ત્યાં ઉભો રહી આસપાસની રમણીયતા નિહાળવા લાગ્યો. ત્યાં ચારે તરફ પર્વતની ગગન ચુબીત હારો આવેલી હતી. ત્યાંના સપાટ પ્રદેશમાં એક નાની નદી વહન કરતી હતી. સઘળે શાન્તિનું સામ્રાજ્ય છવાએલું હતું. આવો સુરમ્ય પ્રદેશ નિહાળી સુરેન્દ્રના હૃદયમાં શાન્તિ થવાને બદલે અતિશય અશાન્તિ ઉત્પન્ન થઈ. તે પોતાને નિરાધાર જાણી કંટાળ્યો, જીવન ઝેર જેવું જણાવા માંડ્યું. તેણે દુઃખી દિલે આકાશ પ્રતિ હાથ જોડી બોલવા માંડ્યું, “પ્રભો ! દુઃખની પણ હદ હોય છે. દીનાતાથ !

શીશુ પર રહેમ લાવીને, દયાળુ દુઃખ આ હરજો;
કૃપાળુ આપ કહેવાઓ, કૃપા બાળક ઉપર કરજો.

બિપણ જંગલ મહિં આજે, અરે હું આવીને બટકું;

દુઃખી છું દુઃખ હું માફ, હવે ક્યાં જઈ કહો પટકું ?”

આવી રીતે બોલી તેણે નિઃશ્વાસ નાખી કપાળપર કર પ્રહાર કર્યો. કર પ્રહારની સાથેજ તેને કોમ્પર્તું શાન્ત મધુર ગાન સંભળાયું કે,

“ સુખ દુઃખ આ સંસારમાં, ઘડી ઘડી આવે જાય;

ચઢતી પડતીનો છાંયડો. પળમાં પલટાઈ જાય. ”

સ્વર શાન્ત થયો. સુરેન્દ્રે અવાજ તરફ દ્રષ્ટિ કરી તો તેને અદ્ભૂત દ્રશ્ય જણાયું. પોતે જ્યાં ઉભો હતો; ત્યાંથી થોડેક દૂર પહાડના વચલા ભાગમાં આગળ નીકળી આવેલા એક ખડકપર એક તેજોમય ચતુર્ભુજ દેવી ઉભેલાં જણાયાં. સુરેન્દ્રે સાનંદાશ્ચર્યથી તેમને પ્રણામ કરી સળંગ નયને પૂજ્યું. “ મહાદેવી ! આપ કોણ છો ? ”

“કુમાર ! હું રાજપૂતોની કુળદેવી છું. જણાવ કે તું તારા જીવન પ્રત્યે કંટાળો શા માટે લાવે છે ? ”

“ માતા ! હું શું કરું ? હું અસ્હાય છું અને તેથીજ મરણને પસંદ કરું છું. ”

“ તું ક્ષત્રિય પુત્ર થઈ એવો હલકો વિચાર શા માટે કરે છે ? શું તું હજી પિતૃઋણમાંથી મુક્ત થયો છે ? ”

“ પિતૃઋણથી વિમુક્ત થવાનો મને એક પણ રસ્તો જણાતો નથી. ”

“ દ્રઢ બ્રહ્મા અને ખરી ખંતથી માણસ ધારે એ કરી શકવાને શક્તિવાન થાય છે. કુમાર ! દુષ્ટ કાળસિંહના હાથે મૃત્યુના સુખમાં હોમાએલા તારા પિતા છત્રસિંહ તારી પ્રત્યેના અપૂર્વ પ્રેમના લીધે સ્વર્ગસંહનમાં ગમન કરવાને બદલે છાયારૂપે હજી પૃથ્વી પરજ બ્રમણ કરે છે. ”

“ હેં ! શું મારા પિતા સ્વર્ગમાં ગયા નથી ? ”

“ ના, જો આ તારા પિતા હોય ? ” કહી તે દેવીએ પોતાનો એક હાથ લાંબો કર્યો, કે તત્કાળ આકાશમાંથી જાંબુ તેજ નીચે ઉતરતું જણાયું; અને થોડીવારે દેવીની હાથી બાજુએ દૂર આવેલા એક પથરપર સફેત વસ્ત્રથી ઢંકાયેલી એક શાન્ત ગંભીરાકૃતિ જણામ. સુરેન્દ્રે ચિરમયતાથી એ તરફ નિહાળી પૂછ્યું, “ શું એજ મારા પિતા ? ”

“ હા, એજ તારા પિતા. ”

“ પિતા ! આપને મારા પ્રણામ છે. ” સુરેન્દ્રે શિર નમાવ્યું.

“ તારૂં કલ્યાણ થાઓ. ” પ્રત્યુત્તર મળ્યો.

“ કલ્યાણ મારા બાળ્યમાં લખાએલું નથી. ”

“ પુત્ર ! દુઃખી ન થા, ક્ષત્રિય વીરોને કષ્ટ એ કસોટી રૂપ સમજવાનું છે. ”

“ આ બાળકને હવે શું આશા છે ? જણાવો, પિતાજી ! જણાવો; આ બાળક તમારો ઉદ્ધાર કરી પિતૃઋણમાંથી મૂક્ત થવાને મદદ છે ? ”

“ સુરેન્દ્ર ! જ્યાં સૂધી અધર્મનો અવતાર કાળસિંહ ચંદ્રનગરની ગાદી પર બિરાજે છે, અને મારી રાંકડી પ્રજા તેના ત્રાસથી ત્રાણ ત્રાણ પોષારે છે, ત્યાં સૂધી હું સ્વર્ગમાં ગમન કરનાર નથી. ”

“ તારે હું આપની સમક્ષ તેમજ આ મહાદેવીના સાનિધ્યમાં પ્રતિજ્ઞા લઈને કર્હું છું કે જ્યાં સૂધી આ જીવન છે, ત્યાં સૂધી જીલ્મી કાળસિંહ પર વૈર લેવાનો પ્રયત્ન કરીશ અને સમય સાતુકુળ થતાંજ મારી રાંકડી પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરીશ. ’

“ ધન્ય છે, તારો વિજય થાઓ. ” પથરપર ઉભેલી સફેત આકૃતિ અદૃશ્ય થઈ ગઈ. સુરેન્દ્ર સ્તબ્ધ બની જોઈ રહ્યો, એવામાં

પુનઃ કુળદેવીએ કહ્યું, “ કેમ હવે તો તારી ખાત્રો થઇને ? તેમ છતાં જો હજી વધારે જોવું હોય તો જોઇ લે. ” દેવીએ વળી પાછો કર ઉઠ્યો કર્યો; કે તરત એક ખીજી આકૃતિ જમણી બાજુએ આવેલી એક ગુફામાંથી પ્રકટ થઇ. સુરેન્દ્ર તેને ઝોળખતાંજ બોલી ઉઠ્યો,
“ અરે ! આતો વૃદ્ધાત્મા વીરેન્દ્રસિંહ ! ”

વીરેન્દ્રની આકૃતિ રૌદ્રસ્વરે બોલી, “ હા, હું વીરેન્દ્રસિંહ, કાળ-સિંહના બોહીનો તરસ્યો વીરેન્દ્રસિંહ ! ”

“ મહાત્મા ! શાન્ત થાઓ, આ સુરેન્દ્ર તે પ્રજા પીડકને પૂર્ણ બદલો આપશે. ” સુરેન્દ્રે વિનીત ભાવે જણાવ્યું, તત્કાળ વીરેન્દ્ર ગર્જી ઉઠ્યો, “ બસ, ત્યારે જ આ ભડમડાટ સળગતા હૃદયમાં શાન્તિજળ સીંચાશે. કુમાર ! જ્યારે કાળસિંહનો પરાજય થશે અને તારો વિજય થશે ત્યારે જ આ વીરેન્દ્ર સ્વર્ગમાં જશે, કલ્યાણ. ” આમ કહેતામાં જ વીરેન્દ્રની છાયામૂર્તિ અદૃશ્ય થઇ. સુરેન્દ્રે દેવી સામે જોયું. દેવીએ રહજ હસ્તાવહને પૂછ્યું, “ કહે, હવે તારી શી ઇચ્છા છે ? ”

“ મહાદેવી ! હું શું કહું ? આપ સર્વજ્ઞ છો, આપનાથી શું અજ્ઞપ્યું છે ? ”

“ તારી મનકામના પૂર્ણ થાઓ. સુરેન્દ્ર ! હું જાઉં છું. તું થોડોક સમય અત્રે ઉભો રહેજે, તને ભારતના ભાવીનું અલૌકિક દર્શન થશે. ” કુળદેવી ગયેજ થઇ ગયાં. સુરેન્દ્રનું હતાશ બનેલું હૃદય સમગ્ર બન્યું. તેણે સમશેર સામે નજર કરી રોષમય મુખે બોલવા માંડ્યું,
“ બસ હવે તો,

સોગન છે મમ જીવનના, બદલો કદી ના લેઉં તો;

સોગન છે સમશેરના, બદલો કદી ના લેઉં તો.

દશા આ દુષ્મને કીધી, સકળ રિધિ હરી લીધી;

કર્તુ' છે ખૂન પિતાનું, પ્રતિજ્ઞા મહેં હવે કાઢી.
હવે બસ વૈરનું ખંજર, નિરંતર લેઈ ફરવાનો;
દેશના દાવ મુજ પડતાં, ખૂનીનું બોલી પીવાનો.

ઓ કાળસિંહ ! તું આ સુરેન્દ્રથી હવે સદાકાળ સાવધ રહેજે. તું હાલ તારી બાગ્યદેવીની સહાયથી મહારાજા બની રાંકડી પ્રજાને ત્રાસ આપી રહ્યો છે; પણ યાદ રાખજે કે તારી ઉપર હવે દૈવનોજ કોપ થયો છે. તારૂં બાગ્ય હવે ગમે એવું હશે; પણ આ સુરેન્દ્ર તને અને તારી બાગ્યદેવીને રસાતાળમાં આંપશે. પરમાત્મા જરૂર મને સહાય કરી આ વીર વિહીન થએલી ભૂમિપર શાન્તિનું સામ્રાજ્ય સ્થાપી પાપમાલ થએલી પ્રજાની મનોકામના પૂર્ણ કરશે. હું...” સુરેન્દ્ર હજી પુરું બોલી રહ્યો નથી એટલામાં તો એક મોટા અવાજની સાથે આકાશમાંથી એક સ્વામ ભૂર્તિ નીચે ઉતરી કુળદેવીના સ્થાનપર ઉભી રહી ધૈર અવાજે બોલી, “ છાકરા ! હું કાળસિંહની બાગ્યદેવી છું. તું શા માટે મારો દોષ કાઢે છે ? મારો કાળસિંહ પુરુષાર્થી છે. પુરુષાર્થી વીરનેજ બાગ્યલક્ષ્મી વરે છે, એ શામનો સિદ્ધાંત છે. જ્યારે તારા દેશના લોકો અકલશન્ય થઈ ગયા, ત્યારે જ કાળસિંહે પુરુષાર્થી કરી વિજય કંઠે વગાડી લાભ મેળવ્યો છે. કહે તેમાં મારો કે તેનો શો દોષ ? ”

સુરેન્દ્ર દેવીના સામે વક્ર નેત્રે નિહાળી બોલ્યો, “ દેવી ! બસ કરો. તમારા કાળસિંહે પાપમય પુરુષાર્થી કરી આ ભારત ભૂમિને કંગાલ-દીન બનાવી મૂકી છે, તેણે રાંકડી રૈયતનાં રક્ત યુધ્ધી લીધાં છે; નિર્દોષ જનોના ગળાપર ખૂનીખંજરો ચલાવ્યાં છે. તેના નીચ પુરુષાર્થી જ અરે સ્વાર્થીથી જ હજારો બલકે લાખો બાળકો માખાપ વિનાનાં બની ધૈર ધૈર ફરી ટુકડા માગી ખાય છે. સ્વતંત્રતાના સુખમાં

વૈભવો માણુનારાં આજે પરત્રતાની ભોખાંડી સાંકળો ધારણ કરી આકૃંદ કરે છે અને હૃદયની વાતો હૃદયમાં જ સમાવી કાળ નિર્ગ-મન કરે છે. શું આ તમારા કાળસિંહના રાજ્યનું સુખ કે ? આવો દયાબદ્ધ દેખાવ જોઈ કયો દેશભક્ત શાન્ત બેસી રહેશે ? આવો અ-સાચાર ચાલી રહ્યો છે છતાં તમે તમારા કાળસિંહને ન્યાયી કહી વખાણો છો તે શું બ્યાબ્યા છે ? ”

“ છોકરા ! તારી ભૂલ થાય છે. તું હજી બાળક છે. તહે' દુનિ-યાનાં વાવાઝોડાં હજી અનુભવ્યાં નથી. મારા કાળસિંહના રાજ્યથી સર્વત્ર શાન્તિ છે. રાજ મહારાજાઓ તેમજ શ્રીમાનો કાળસિંહના રાજ્ય અમલથી સંપૂર્ણ સુખી છે. સધળાનું સંરક્ષણ મહારાજા કાળસિંહ કરે છે. જ્યારથી કાળસિંહનો રાજ્ય અમલ શરૂ થયો છે, ત્યારથી ચોર-હુટારા-ઘાડપાડુઓનો ત્રાસ ઓછો થઈ ગયો છે, પરદેશીઓના હુમલા નરમ પડી ગયા છે. રાજ મહારાજાઓ પરસ્પરમાં સમશેરો ખેંચતા વિરામ્યા છે; અને તેને બદલે તેઓ આજે અપૂર્વ વૈભવો ભોગવી આનંદ ઉડાવી રહ્યા છે. દુ'કાણમાં મારા કાળસિંહના પ્રતાપે વાઘ બકરી એકજ આરે પાણી પીએ છે. કારણ કે સર્વના સંરક્ષણનો માર કાળસિંહે જ માથે લીધો છે. બોલ, આમાં કાળસિંહનો છે કાંઈ દોષ ? ” કાળસિંહની ભાગ્યદેવીએ જણાવ્યું.

સુરેન્દ્ર કકળતા અંતઃકરણે બોલ્યો, “ દેવી ! આવી રીતે કાળસિંહનો ખોટો બચાવ કરશો નહિ. તમે કહો છો કે કાળસિંહના રાજ્ય અ-મલથી વાઘ બકરી એક આરે પાણી પીએ છે, આવું બોલનારા અને કહેનારા મ્હેં પણ સાંભળ્યા છે. એવું કહેનારાં એક તમે અને બીજા કાળસિંહના આશ્રયે રહી મોજશોખ માણુનારા રાજાઓ તથા કેટલાક માન પાનના બૂખ્યા ખુશામતીઆ શ્રીમંતો જ કહે છે; કે જેઓ પોતાને

લાજ થતા હોય તો ભક્તેને ગરીબજનો કચરાઈ મરે, અરે ભક્તેને આખો દેશ દરીયામાં ડૂબી મરે. શક્ત આવી ભાવના વાળાઓજ કહે છે કે વાધ-મકરી સાથે ચારો ચરે છે. તેમજ આવું કહેવામાં વિશેષ નવાઈ પણ નથી. કારણ કે જે વનરાજની ગર્જનાઓથી આખાં અરણ્ય ગાજી ઘુજી ઉઠતાં, તેવા વનરાજ આ પૃથિવી ઉપરથી પરવારી સ્વર્ગ સદનમાં સિધાવ્યા છે, અને બાકીના હાલમાં કહેવાતા વનરાજે કે જેમને પોતા પણાતું તો જ્ઞાનજ નથી; તેવાઓને પ્રથમથી જ બકરાનાં સહવાસમાં રાખી તેમના પંઝા કાપી નાખ્યા છે. આવા નામના વાધની સાથે બકરાં ચારો ચરે-પાણી પીએ અરે કદાચ સ્પર્ધા કરે તો પણ શું ? દેવી ! જે વખતે પ્રથમના નીતવાન વીર યોધાઓ આ વીર વસુધાપર હયાત હતા, તે સમયે જો તારા જીવમગાર કાળસિંહે આવો અત્યાચાર ચલાવ્યો હોત, તો તેને ખખર પડત કે વનરાજ તો આવું નામ. પરંતુ હજીએ કુલાઈ જવું યોગ્ય નથી. જે વનરાજ પોતાનું સ્વરૂપ ભૂલી જઈ તારા કાળસિંહની માયાવી પ્રપંચ જાળમાં સપડાઈ ગએલા દેખાય છે; તેઓ પણ સમય આવે પોતાની મૂર્ખતા—અજ્ઞાનતાને માટે પુરુષ્કળ પશ્ચાતાપ કરી પ્રપંચ—વિશ્વાસઘાતનો બદલો જરૂર લેશે.”

સુરેન્દ્રના લંબાણુ વિવેચનથી કાળસિંહની ભાગ્યદેવી ગુસ્સાથી રાતાચોળ થએલા મુખે બોલી ઉઠી, “ નાદાન છોકરા ! તારા જેવાઓ એજ રાજસ્થાનનું સત્યાનાશ કાઢ્યું છે. જો કે તારા બોલવામાં—કહેવામાં કેટલુંક સત્ય સમાએલું છે; પણ તેથી શું ? તારા સ્વદેશી બાંધવોમાં હજી કેટલાક એવા પણ છે કે જેઓ સમયને નહિ ઓળખતાં પોતાના બાપદાદાઓનાં કૃત્યો વારંવાર યાદ કરી મોટી મોટી વાતો કરનારા છે. પરસ્પર ઇર્ષ્યા—કુસંપ વધારનારા છે, અને કંઈ પણ બેદ સમજના સિવાય અક્લ શૂન્ય થઈ આશાના હિંચકે હિંચનારા છે.

જ્યારે કાળસિંહ તેના સ્વપરાક્રમથી રાજસ્થાનના રાજાઓને એક પછી એક હરાવી તેમનાં રાજ્ય લઇ લેતો હતો, ત્યારે તે પોતાને બળવાન માનનારા મિથ્યાભિમાનીઓ ક્યાં ગૂમ થઇ ગયા હતા ? જો તેઓએ તે વખતે પરસ્પરનો દ્વેશત્યાગી એક્યતા કરી હોત, તો તેઓને આજે કાળસિંહના ગુલામ બનવાનો સમય જોવો પડત નહિ. કુમાર ! માફ બોલવું સત્ય છે કે નહિ ? ”

સુરેન્દ્ર કર્કશ સ્વરે બોલી ઉઠ્યો, “ તમારા બોલવામાં સત્ય હોય એમ હું માની શકતો નથી. પરંતુ તમારા કાળસિંહને કળતા અંતઃકરણે પણ ધન્યવાદ આપ્યા સિવાય ચાલતું નથી. કારણ કે જ્યારે રાજા—મહારાજાઓ પરસ્પરમાં દ્વેશ રાખી આજસ વિષય અદ્રીણ મદીરા-પાન સાથે રંગરાગ માણી તેમાંજ પોતાની જીંદગીનું સાર્થક માની બેસી રહ્યા હતા ત્યારે કુટિલ પણ કાર્યદક્ષ કાળસિંહ આજસ પ્રમાદનો ત્યાગ કરી ભાગ્યની ઉન્નતિ કરવાના પ્રયત્નો કરવા લાગ્યો અને આખરે મોટો મહારાજા થવાને ભાગ્યશાળી થયો. પરંતુ જો તેણે નીતિમય જીવન ગુજારી પ્રજાને પુત્રવત્ ગણી તેમની ઉન્નતિ કરવાનો પ્રયાસ ચાલુ રાખ્યો હોત, તો આજે ફૂર કાળસિંહની કીર્તિ ચારે તરફ ગવાઇ રહી હોત. પણ કાળસિંહ સત્યમાર્ગ ત્યાગી અધર્મચારી બન્યો છે, એથી મોડો બહેલો તેનો અવસ્ય નાશ થવાનો. દેવી ! તમે પણ કાળસિંહના વિજયથી મનમાં પુલાશો નહિ. દરેક કામની અવધી હોય છે; સમય આવે જોજો કે તમારા કાળસિંહના કેવા હાલ હવાલ થાય છે. જ્યારે રાજા મહારાજાઓ અને પ્રજાજનો સહજાન સંપાદન કરી પરસ્પરમાં સંપ વધારી સ્વદેશાભિમાની થશે, ત્યારે તમારા કાળસિંહની ચતુરાઇ—આલાહી જોતજોતામાં અદૃષ્ટ થઇ જશે અને અત્યારે મહારાજાધિરાજ કહેવાતો કાળસિંહ નિરાધાર બની સ્વદેશ ભક્તોના ચરણમાં શિર ઝુકાવી કરેલાં કર્મની ક્ષમા ચાચશે. ”

સુરેન્દ્રનું બોલવું દેવીને તીરની માફક સાલવા લાગ્યું. તે આગળ કંઈક કહેવા નય એ પહેલાં તો વળી પાછો એક મોટો અવાજ થયો. સુરેન્દ્ર અને દેવીએ ઉંચે જોયું તો ઝગઝગતા પ્રકાશમાં એક અષ્ટભૂજ દેવી પોતાના એક હાથમાં સુકુટ અને બીજા હાથમાં પુષ્પમાળા લઈ અધધર ઉભેલી જણાઈ. તે દેવી અનેક પ્રકારનાં શસ્ત્ર અત્રોથી વિભૂષિત થયેલી હતી. આ તેજસ્વી દેવીને જોતાંજ સુરેન્દ્રે અને કાળસિંહની ભાગ્યદેવીએ નીચાં નમી વંદન કર્યું. તે પછી કાળસિંહની ભાગ્યદેવીએ ગંભીર વદને પૂછ્યું, “ મહામાયા ! આપનું આગમન કેમ થયું છે અને આ સેવિકને શી આજ્ઞા છે ? ”

તે દેવી કે જેનું નામ વિજયદેવી હતું, તેણે ગંભીર અવાજે બોલવા માંડ્યું: “ઓ દુષ્ટ દગાબાજ અને અનીતિથી ભરપુર ભરેલા ભક્તની ભાગ્યદેવી ! માફ આગમન કેમ થયું છે, તે તું જાણે છે; છતાં પૂછતાં શરમાતી કેમ નથી ? શું તારા કાળસિંહને અત્યાચારી પદ પ્રાપ્ત કરવાને માટેજ મહેં સર્વત્ર વિજય અપાવ્યો હતો કે ? શું તું નહોતી જાણતી કે અધર્મિ પુરૂષ મારો કદો દુશ્મન ગણાય છે ? ખેર, હવે તો જે થયું તે ન થયું થનાર નથી.” આટલું બોલી વિજયદેવીએ સુરેન્દ્ર સામે જોઈ પૂછ્યું, “ વીર યુવક ! કેમ આમ શાન્ત અને નિરાશ્વાદી બની ગયો છે ? તારી ઇચ્છા જણાવ ? ”

“ માતા ! આપનું શું અનુકર્યું છે ? દેશની દુર્દશા નિહાળી માફ હૃદય ઉથલ પાથલ થઈ જાય છે. દેવી ! આ હૃદયની એવી ઇચ્છા છે કે કાળસિંહનો અત્યાચાર બંધ થાય અને પરતંત્રતાથી પીડાતી પ્રજા સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી સુખી થાય. આ ભાગ્યદેવીએ પણ તે અધર્મના અવતારનો હવે ત્યાગ કરી દુઃખમાં રીબાતી પ્રજા તરફ તેની અમીમ્ય

આંખો ફેરવવી જોઈએ. માતા મારા ! દેશ બંધુઓનાં કષ્ટ મારાથી જોઈ શકાતાં નથી. ”

વિજયદેવી:—“કુમાર ! જો, પેલી તરફના ઘેર અંધકારમાં ધીમે ધીમે પ્રકાશ ફેલાય છે. એ પ્રકાશ આ ભારતનું ભાવી સુખમય બનાવનાર છે. થોડા સમયમાં જ તારી ધમ્મણ મુજબ સૌ કાંઈ થઈ રહેશે. પરંતુ ધણીજ દિલગીરની વાત છે કે જનસમાજ પોતાનીપર આટલો બધો જીવન અન્યાય થાય છે; છતાં પરસ્પરનો દ્વેશ નહિ ત્યાગતાં આજસ પ્રમાદમાં પડી રહી પરમ આનંદ માને છે. કાળસિંહ અભ્યાસી છે, તેના રાજ્ય અમલથી સંકટ સહન કરવું પડે છે. એમ સૌ કોઈ જાણે છે અને બોલે છે, પરંતુ જ્યારે તેઓ પોતેજ સત્યથી ચાલી નીતિમય જીવન ગુજારતાં હોત, ત્યારેજ કાળસિંહના સામે માથું ઉંચકી બોલવાની હિંમત કરી શકત અને પરતંત્રતાની બેડીને તોડી સ્વાતંત્રતાનું અનુપમ સુખ અનુભવી શકત. પણ આજે બોલવા પ્રમાણે વર્તી કાણ શકે છે ? હાલના ધણા ખરા ભોકો તો જીની વાતો માદ કરી પોતાનો સ્વાર્થ પૂર્ણ થતાં સંતોષ માની બેસી રહેનારા છે. સ્વદેશાભિમાન શું છે તેની તો તેમને સમજ હોતીજ નથી. કેટલાક રાજાઓ ઠાકોરાનું આજકાલનું મુખ્ય કર્તવ્ય દરબારમાં બેસી કસુંબા પાણી પીવામાં, હા બાપુ હા કહેનારા ભાટ ચારણોના સહવાસમાં સમય ગાળી હુકા ગગડાવવામાં, ખુસામતીઆઓથી કુલાઈ જવામાં અને કાળસિંહના શરણમાં પડી રહી નિરંતર મદિરાપાન કરી વિષયવાસનાની તૃપ્તિને અર્થે જનાનખાનામાં આનંદ ઉડાવવામાં સમાજેલું હોય એમ સમજે છે. સુરેન્દ્ર ! આવા નિર્માલ્ય જનોથી ભારતનો ઉદય કદી સંભવે કે ? અરે કોઈની તાકાત નથી કે કાળસિંહના સામે સ્ટેજ પણ માથું ઉંચકી શકે.

સુરેન્દ્ર ! જ્યાં સુધી અજ્ઞાનતા, કુસંપ, અંધશ્રદ્ધા અને સ્વાર્થની રાક્ષસી તૃષ્ણા આ દેશમાંથી નાબુદ થશે નહિ, ત્યાં સુધી આ ભારતનું બાંધન પૂર્ણ રીતે ટૂટવાનું નથી. તું જ વિચાર કરી જો કે આવી સ્થિતિમાં દેશનો ઉત્કર્ષ કેવી રીતે થઈ શકે ? આ ઉપરાંત કાર્યદક્ષ કાળસિંહે ભવિષ્યનો વિચાર કરીને જ સમસ્ત પ્રજાને નિઃશસ્ત્ર બનાવી રણવિદ્યા પણ ભૂલાવી દીધી છે. કહે હવે આવી નિર્માલ્ય નિઃશસ્ત્ર પ્રજા કાળસિંહના સામે થઈ કેવી રીતે સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી શકે ? ”

સુરેન્દ્ર ક્ષણ પર્યંત મૌન રહી બોલ્યો, “ માતા ! અત્યંત દુઃખને અંતે મારા દેશ બાંધવોમાં હવે ભગૃતી આવી છે, સ્વદેશાભિમાનનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટ થયું છે. પરસ્પરમાં બ્રાતૃ-ભાવ વધતો જાય છે. કલ્યાંતે ભગવાન પ્રભુ. એ ન્યાયે પરમાત્માએ દુઃખી પ્રજા પ્રત્યે કંઈક કરી શકાય નજરે જોવા માંડ્યું છે. તો હવે મારી ખાતરી છે કે જરૂર કાળસિંહનો અત્યાચાર બંધ થઈ જશે. મહાદેવી ! સમય સાતુકું થતાં જ સૌ કાંઈ સાઈ થશે. હાથ હયાત હશે તો તત્કારે દૂર નથી અને તત્કાર હાજર હશે તો હાથની ખોટ નથી. યથાકાળે સધળું મળી આવશે અને જેત જેતામાં નિરપરાધી પ્રજાનો જીવમી જલ્દીમોથી ઉદ્ધાર થશે.”

વિજયદેવીએ કહ્યું : “સુરેન્દ્ર ! હજી વારછે, તું મૃગજળ જેવી આશાથી પુલાઈ જઈશ નહિ. હજી પ્રજા જનો જોઈએ તેટલાં જ્ઞાનવાળાં થયાં નથી. તું જ વિચાર કરીને જો કે જે સમયે ધર્મમૂર્તિ વીરેન્દ્રસિંહે પ્રજા પર જીવમ નહિ ચુગરવા માટે શિખામણ પત્ર લખ્યો, તે વખતે કેટલાક બળવાન રાજાઓ કે જેઓ એકત્ર થવાથી કાળસિંહ જેવા અનેક મહારાજાઓને પરાજય પમાડવા સામર્થ્યવાન હતા. જો તેઓ તે વખતે જ્ઞાન્ત ચિત્તે બેસી રહ્યા સિવાય વીર વીરેન્દ્રસિંહના મદદગાર થયા હોત,

તો કાળસિંહના બદલે વિજયભાગા હું તેઓનાજ કંઠમાં પહેરાવત. પરંતુ એ જ્ઞાન તેમને તે વખતે ઉત્પન્ન થવું અશક્ય હતું, તેમની બુદ્ધિઓ ખૂબેર મારી ગઇ હતી, તેથી તે અકલ શૂન્યો એટલું પણ સમજી શક્યા નહિ કે આજે વીરેન્દ્રસિંહની વારી આવી છે; તો કાલે અવશ્ય અમારી આવશે. કુમાર ! આવા વિચાર વિહીન મનુષ્યો આગળ તારા જેવા સ્વદેશભક્તો શું કરી શકે ? ”

વિજયદેવીનું બોલવું પૂર્ણ થતાં જ કાળસિંહની ભાગ્યદેવી ખડખડાટ હસી પડી બોલી, “ મહાદેવી ! આ નાદાન છોકરાને આપે ઠીક કહ્યું. હું પણ તેને ક્યારનીએ સમજાવું છું; પણ તે છોકરો સમજતો જ નથી અને નકામો બકબકાટ કર્યા કરે છે. ”

વિજયદેવી ગુસ્સાથી બોલી, “ દેવી ! તારે બોલવાનો અધિકાર નથી. તું પણ તારા સેવક કાળસિંહનાં છીદ્રે છૂપાવવાને નકામો પ્રયત્ન કરે છે, તારા સેવકે જીવન અને અત્યાચાર ગુજારવામાં પાછું વાળીને જોયું જ નથી. ‘ જે પ્રજા અતિશય ત્રાસ પામી અનહદ સંકટો સહન કરે છે, તે ગરીબ પત્નીને હું આખરે અવશ્ય મદદ આપું છું. તારા કાળસિંહે ધર્મને તો ક્યારનીએ તિલાંજલી આપી દીધી છે અને નિરંતર સ્વાર્થે સાધનાનોજ ધર્મ ગૃહણ કર્યો છે; તેથી હું તને હવે છેવટમાં જણાવું છું કે, અતિશયમાં સાર નથી. આ દેવભૂમિપર હજારો રાજા મહારાજાઓ થઇ ગયા છે; પણ તેઓના નામ નિશ્ચાન આજે રજાં નથી. ત્યારે એક કાળસિંહ શું વિસાતમાં ? પૂર્વે તેનાથી પણ અતિશય જીવન રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા; તેઓ પણ પ્રજાને પીડવામાં, દ્રવ્યને અર્થે નવીન કર વધારવામાં, સ્ત્રીઓનાં હરણ કરવામાં, અને ગૌબ્રાહ્મણને દુઃખ દેવામાં કાળ નિર્ગમન કરતા હતા, પરંતુ જ્યારે તેઓના પાપકુંભ સંપૂર્ણ ભરાઇ ગયાં; ત્યારે તેઓ એક

પલકવારમાં હતા નહતા થઇ ગયા. તેમના રાજ્યના ઠેકાણે રાન થયાં, મહેલને સ્થળે મજાણુ થયાં. દરેકનો ઉદય અસ્ત થયા જ કરે છે, કાળ કોઇને પણ છોડતો નથી. માટે તારા કાળસિંહને હજી પણ સુમાર્ગે વાળવાનો પ્રયત્ન કર; નહિતો નિર્માલ્ય જણાતી પ્રજા કે જે અત્યારે પરંતપ્તામાં જકડાઇ રહી છે; અને જે રાજા મહારાજાઓ તારા કાળસિંહની પ્રશંસા કરી હાજી હા કરી રહ્યા છે; તેઓ સમજા સમય બદલાતાં જ કાળસિંહના સામે થશે, અને તેઓના મ્યાનમાં કટાઈ ગએલી સમશેરો બહાર ખેંચી કાળસિંહને પલકવારમાં જમીન દોસ્ત કરી નાખશે. ”

કાળસિંહની ભાગ્યદેવી મ્હાન મુખે બોલી, “ મહાદેવી ! તેના સંસ્કાર અવળા છે, તેમાં મારાથી કંઈ પણ થઇ શકે એમ નથી, તેણે કરેલાં કર્મનાં ફળ અવશ્ય ભોગવવાંજ પડશે. તેમાં મારો શું ઉપાય ? જ્યાં સુધી તેના સુખી સૂર્ય પૂર્ણ પ્રકાશી રહ્યો છે ત્યાં સુધી જ હું તેની પાસે રહીશ, પણ જે વખતે તેનો અસ્ત થવાનો સમય થશે; કે તરત હું પણ ભયંકરતા પદ ધારણ કરી તેને પરલોક પ્રયાણ કરાવી દઇશ. ”

વિજયદેવીએ ગંભીર વદને કહ્યું, “ એતો બધું ખરું; પણ તું એક વાર તેને અહિં બોલાવી પુછી જો કે તેનો શું વિચાર છે ? ”

“ હું આ ક્ષણેજ તેને અહિં બોલાવું છું. ” કહી ભાગ્યદેવીએ હાથવતી ત્રણ તાલી બળવી, કે જેથી ચંદ્રનગરનો મહારાજાધિરાજ કાળસિંહ ભયંકર દેખાવથી ત્યાં ઉપસ્થિત થઇ ગર્જના યુક્ત સ્વરે બોલ્યો, “ મને શા માટે બોલાવવામાં આવ્યો છે ? ”

તેના શબ્દો સાંભળી વિજયદેવી અને સુરેન્દ્રે ક્ષણભર સ્તબ્ધ બની તેના ભયાનક સ્વરૂપને અવલોકી રહ્યાં. પુનઃ કાળસિંહે ભયાનક અવાજે પોતાને બોલાવવાનું કારણ પૂછ્યું. તત્કાળ વિજયદેવીએ તેના

સામે ગુસ્તાથી જોઇ પૂછ્યું, “ કાળસિંહ ! તહે હરામનું રાજ્ય મેળવી બચકર કુર્મો કર્યા છે; તહે રાજ્ય થઇ તારી સત્તાનો ધણોજ દુરપયોગ કર્યો છે. બોલ એ સંબંધમાં તારે કંઈ કહેવું છે ? ”

કાળસિંહ ગર્જી ઉઠ્યો, “ મને કુર્મો અપ્રમો કહેનાર કોણ છે ? મહેમારી સત્તાનો દુરપયોગ કર્યો છે એવું માનનાર કોણ છે ? મારી તત્ત્વારના બળથી મેળવેલા રાજ્ય પર હું ગમે તેવી સત્તા ચલાવું તેમાં તમારે શું ? કે બીજાને મારી વચ્ચે પડવાની યાતો મારો જવાબ લેવાની કોષ્ટને પણ જરૂર નથી. દેવી ! તમે તમારા રસ્તે ચાલ્યાં જાઓ. હું તમને ઓળખું છું; મારા માર્ગમાં વિઘ્ન કર્તા ન થાઓ. જસ મારી તમને એજ વિનંતિ છે. ”

વિજયદેવી એ ક્રોધમય વદને કહ્યું, “ ઓ અભિમાનમાં ડોકલા રાજ ! યાદ રાખજે કે તારૂં બાવી બચકર છે. ઓ પ્રજાપીડક પૃથ્વીતિ ! તારો વિનાશકાળ હવે નિકટ આવી પહોંચ્યો છે અને એજ તને આવી રીતે બોલાવે છે. જા, હું પણ તને છેવટે જણાવી દઉં છું કે થોડા સમયમાંજ તારી પાસે રહી ઉછરેલા આ સુરેન્દ્રના પ્રયાસથીજ તારો પરાજય થશે; અને આ હકદાર રાજકુમાર ચંદ્રાવતીના સિંહાસનને દિપાવી પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરશે. જો, આ મુકુટ અને આ પુષ્પમાળા વિજય માળા હું તેનાજ કંઠમાં પહેરાવું છું. ” આટલું કહી દેવીએ સુરેન્દ્રની નજીક જઇ તેના માથે મુકુટ મૂકી કંઠમાં પુષ્પમાળા આરોપણ કરી.

કાળસિંહ સ્તબ્ધ બન્યો. તે પછી વિજયદેવી બાગ્યદેવીની સાથે અદૃશ્ય થઇ ગઇ. કાળસિંહ કોપ પૂર્ણ વદને સુરેન્દ્ર સામે જોઇ બોલી ઉઠ્યો, “ કોણ, આ નાનું અજસીયું મારો પરાજય કરશે ? નહિ, હું આ પગેજ તેને ધરાશાયી કરી દઉં છું. ” કાળસિંહ તત્ત્વાર ખેંચી સુરેન્દ્ર તરફ ધસ્યો, કે તરતજ એક પ્રચંડ પુરૂષે ત્યાં પ્રકટ થઇ કાળસિંહના ગળામાં કાળપાસ નાખી તેને નીચે પાડ્યો. આ અદ્ભુત દૃશ્યની સાથેજ આ રહસ્યમય સ્વપ્નનો પણ અંત આવ્યો.

૧૫

આશ્ચર્યકારક મેળાપ.

સુરેન્દ્ર એકાએક જગી ઉઠ્યો. તેણે આસપાસ જોવા માંડ્યું તો તેને કંઈ જણાયું નહિ. આથી તે આત્મગત બોલી ઉઠ્યો કે, “અરે ! આતે સત્ય સ્વપ્ન કે મારા મનની ભ્રમણા ? આ રહસ્યમય સ્વપ્નનો ભાવાર્થ શું હશે ? શું કાળસિંહ પરાજય પામશે અને મારો વિજય થશે ? તદન અસંભવિત, સ્વપ્ન સાચું હોયજ નહિ. હા ! ભારત ભૂમિ ! એક સમયે તારી કેવી સ્થિતિ હતી અને અભારે કેવી દુર્દશા થઈ રહી છે ? ” સુરેન્દ્રે નિઃશ્વાસ નાખી આસપાસ જોઈ પુનઃ મંદ સ્વરે બોલવા માંડ્યું.

હે ભાગ્યહીણ ! હવે ભારતવર્ષ દેશ,
હે ! હે ! વિનષ્ટ, ધન ધાન્ય સ્મૃદ્ધિ લેશ.
પ્રાચીન વૈભવ વિહિન મલીન વેશ,
રે ક્યાં ગદ્ગદ તુજની, ગરિમા વિશેષ,

x x x x

તું છે પ્રણમ્ય મૂળથી અતિ કીર્તિવાન,
વિજ્ઞાન બુદ્ધિ બળ વિક્રમ ગોપ્ય ખાણ,
શક્તિ સુદ્રવ્ય નિજ ખોધ શી આ સારી,
રે, ભૂ થઈ દિસતી, તું સહસા ભોંખારી.

હા ! દેવી ! તારો ઉદય હવે ક્યારે થશે ? ક્યા સુભાગી વીરના પ્રયાસથી તારી આસપાસ છવાએલું ઘોર તીમીર નાશ પામશે ? હે દયાળુ પરમાત્મા ! હવે કૃપા કરી આ દીન ભૂમિપર દયા દર્શાવો, અને અત્યાચારીઓથી પીડાતા ગરીબ નિર્દોષ જનોનું રક્ષણ કરી શાસ્ત્ર

વાક્યને સિદ્ધ કરે. ” સુરેન્દ્ર જ્ઞાન્ત રહ્યો. આવી રીતે થોડો સમય મૌનતાથી વ્યતિત કરી સુરેન્દ્ર આગળ જવાને તૈયાર થયો. તેણે ચારે તરફ નજર કરી વિચાર્યું કે, “ હવે હું કંઈ પંથે જાઉં ? રસ્તો પણ વિકટ અને ભયંકર છે. ચારે તરફ દ્રષ્ટિ ફેરવતાં ગગન સાથે વાતો કરતા પર્વતો અને મોટાં મોટાં વૃક્ષો સિવાય કંઈ પણ જણાતું નથી. થોડીવાર પછી રાત્રિ પડશે. બિપણ અંધકાર અવનિને ઢાંકી દેશે. આટલામાં ગામ ક્યાં હશે, કેટલે દૂર હશે, તે પણ કોને પૂછું ? ચાલ હવે અહિંથી આગળ તો જાઉં. ” સુરેન્દ્ર આગળ ચાલ્યો; અને બે એક ગાઉ આગળ ચાલી એક ઝાડપાનથી ભરપૂર ભરેલા પ્હાડી પ્રદેશના મયદાનમાં આવી ઉભો. ત્યાંથી આગળ જવાનો રસ્તો મालૂમ પડતો નહોતો. હવે શું કરવું ? ક્યાં જવું ? વગેરેના વિચારમાં પડ્યો. એવામાં થોડીવારે તેને ઘોડાની પડગીનો અવાજ સંભળાયો. સુરેન્દ્રે ચમકીને અવાજ તરફ જોયું; તો તેની અત્યંત અભયખીની અંદર જણાયું કે કોઈ એક ઘોડેસ્વાર આ તરફ ચાલ્યો આવે છે. સુરેન્દ્રના મનમાં અપાર આનંદ થયો. જન શૂન્ય અરણ્યમાં માણસને નિહાળી તેણે પ્રભુનો ઉપકાર માન્યો. ઘોડેસ્વાર જોત જોતામાં તેની નજીક આવી પહોંચ્યો અને વિકટ અરણ્યમાં સુરેન્દ્રને એકસો ઉભેસો જોઈ તે સ્વાર તત્કાળ ઘોડાની ગતીને અટકાવી નીચે કુદી પડ્યો. તે ઘોડેસ્વાર વયોવૃદ્ધ જણાતો હતો; પણ તેનું શરીર મજબૂત દેખાતું હતું. તે વૃદ્ધ પુરૂષે થોડીક ક્ષણ સુરેન્દ્રના મુખનું અવલોકન કરી પૂછ્યું,

“ ભાઈ ! તું કોણ છે અને આ વિકટ અરણ્યમાં શા કારણથી ઉભો છે ? ”

સુરેન્દ્રે તેના સામે વિનિતભાવે જોઈ કહ્યું, “ દુઃખી જનોને

નગર અને જંગલ સરખાંજ લાગે છે. હું ભૂલો પડેલો મુસાફર છું અને આગળ જવાનો માર્ગ ખોળું છું.”

“ તારે કંઈ તરફ જવું છે ? ” વૃદ્ધ પુરૂષે પ્રશ્ન કર્યો.

“ માર્ગ લાઇ જાય ત્યાં. ” સુરેન્દ્રે કહ્યું.

તે વૃદ્ધ પુરૂષ મુખપર મૃદુતા દર્શાવી બોલ્યો, “ ભાઈ ! તારા દુઃખોદ્ધાર સાંભળી મારું હૃદય દયાથી દ્રવે છે. તું જો કે મને ઓળખતો નથી: પણ હું તને ઓળખી ગયો છું, બોલ, તારું નામ સુરેન્દ્ર કે નહિ ? ”

એક અજણ્યા વૃદ્ધ પુરૂષના મુખમાંથી પોતાનું નામ શ્રવણ કરતાં સુરેન્દ્રના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તે વિસ્મયતાથી વૃદ્ધપુરૂષના સામે જોઈ રહ્યો. એવામાં ધ્રુવ: તે વૃદ્ધ મહાશયે પૂછ્યું, “ કુમાર ! તારી પર વિતેલી વિતક વાર્તા મારી અજણતી બહાર નથી. જે વખતે કાળસિંહના દરબારમાં વીરેન્દ્રસિંહનો વધ થયો અને તે પછી તું કેદ થયો; તે વખતે હું મારા દૂધાવેશથી ત્યાં હાજર હતો ત્યાંનો તે વખતનો ભયંકર બનાવ નિહાળી હું તરતજ ત્યાંથી નીકળી પડ્યો અને આ તરફ થઈને જતાં અચાનક તને આવી મળ્યો. કુમાર ! કહે હવે તારો શું વિચાર છે ? ”

સુરેન્દ્ર સજ્જનનયને તેની સામે જોઈ બોલ્યો, “ એક દેશ ભક્તના હૃદયમાં બીજા શાના વિચાર હોય ? આપ સર્વ જાણો છો, તો હું ધારું છું કે આપ મહાશય મારા વિચારથી પણ અગ્રાત નહિજ હો ? ”

“ કુમાર ! જીવનગાર કાળસિંહના અત્યાચારથી પીડાતી પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરવો એ તારો નિશ્ચય હું જાણું છું; પરંતુ તે તારું ધારેલું કાર્ય તારા એકલાથી પાર પડવું અશક્ય છે.”

“ ત્યારે મારે કેાની મદદ માગવી ? ”

“ કેાઈ રાજા મહારાજાની. ”

રાજા મહારાજનું નામ શ્રવણ કરતાંજ સુરેન્દ્રનું સુખ શુરસાથી લાલચોળ બની ગયું. તે તિરસ્કારની લાગણી પ્રકટ કરી બોલ્યો, “મહાશય ! હાલ એવો એક પણ રાજા મહારાજ આ પૃથ્વી ઉપર હયાત નથી કે તે દુષ્ટનો સંહાર કરી ગરીબ પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરે !”

“કુમાર ! એમ ન બોલ. બહુ રત્ન વસુંધરા. આ પૃથ્વી ઉપર એવા પણ નર રત્નો છે, કે જેઓ સમય આવે બહાર નીકળી હીરાની માફક પ્રકાસશે અને અત્યાચારી કાળસિંહનો નાશ કરી પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરશે.”

“પરંતુ તે સધળું ક્યારે થશે ?”

“કુમાર ! ભવિષ્યની ગણતરી કરતાં હવે ટુંક સમયમાંજ સત્ત્રજે શાન્તિ ફેલાશે, અને તારા પ્રયાસથીજ કાળસિંહનો પરાજય થઈ વિજયદેવી વિજયમાળા તારા કંઠમાં આરોપણ કરશે.”

“આપના શબ્દો સદૃશ થાઓ. મહાનુભાવ ! હવે કૃપા કરીને જણાવો કે આપ કોણ છો ?”

“સુરેન્દ્ર ! જેણે તારા પિતાના વધની વાત તને જણાવી હતી; અને જેણે તને કાળસિંહથી સાવધ રહેવાની સૂચના કરી હતી; તે સિધનાથ નામે ઝોળખાતો માણસ અત્યારે તારી સમક્ષ ઉભો છે.”

“હે કોણ ગુરૂદેવ સિધનાથ ?” કહી સુરેન્દ્રે તેમના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા. સિધનાથે તેને ઉભો કરી કહ્યું, “કુમાર ! કાળસિંહનો વિનાશ હવે મને નજીકમાં જ જણાય છે. અનેકનેક મનુષ્યોમાં હવે સ્વાત્માભિમાન પ્રકટ થયું છે. સ્વતંત્રતાનું સુખ કેવું હોય છે તેનું પણ યથાર્થ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે અને તેથીજ તેઓ પરતંત્રતાની બેડી તોડી નાખવાને તૈયાર થઈ રહ્યા સમયનીજ રાહ જોઈ રહ્યા છે. આ ઉપ-
રાંત મહેં પણ મારા કેટલાક માણસોને છૂપાવેશથી દેશમાં બ્રમણ કરવાને

મોકલ્યા છે. તેઓ ગામે ગામ ફરી અચાન લોકોને સ્વતંત્રતાનો મહાન ઉપદેશ આપી જાગૃત કરી રહ્યા છે. પ્રભુ કૃપાએ થોડા સમયમાં જ સ્વતંત્રતા દેવીનો વિજય ડંકો વાગતો આપણા કાને સંભળાશે. સુરેન્દ્ર તું હવે મારી સાથે ચાલ. કારણકે તને અને મને પકડવાને કાળસિંહના અનેક સિપાહીઓ નીકળી ચૂક્યાના સમાચાર મને મળ્યા છે. આપણી ઝૂંદગી હાલ જોખમમાં છે. તેથી આપણે હવે ધર્મનગર જઈ પૂણ્યાત્મ રાજન ધર્મરાજનું શરણ સ્વિકારીએ. ”

“ હું આપની સાથે આવવાને તૈયાર છું. ચાલો, આપ ઘોડાપર બિરાજો, હું ઘોડાની સાથે ચાલું છું. ”

સિંધનાથે તેને અશ્વપર બેસવાનું કહી પોતાની ચાલવાની ઇચ્છા જણાવી, પણ સુરેન્દ્રે માન્યું નહિ. આથી સિંધનાથ પણ ઘોડાની લગામ પકડી તેની સાથે વાતો કરતા ચાલવા લાગ્યા. અંતે રાત્રિ પડી. અંધકારે જગતને પોતાના શ્યામ સાંભા તળે દૂપારી દીધું. નીલાકાશમાં નક્ષત્રો મોતીનાં જુમખાંની માફક ઝગમગવા લાગ્યાં. પહાડી પ્રદેશમાં નિશાચર પ્રાણીઓનું સામ્રાજ્ય સ્થપાયું. સુરેન્દ્ર અને સિંધનાથ અશ્વને એક વૃક્ષના થડે બાંધી વૃક્ષ પર ચઢી રાત્રિ ગુજરવા લાગ્યા. તેઓએ ગત બનાવતી અને ભવિષ્યમાં કરવા ધારેલા કાર્યની વાતો કરી જાગૃતાવસ્થામાંજ રાત્રિ પૂર્ણ કરી. પ્રભાત થયું. પહાડી પ્રદેશમાં પ્રભાતનો સમય રમણિય જણાવા લાગ્યો. બન્નેએ વૃક્ષ પરથી નીચે ઉતરી ઘોડાને છોડી આગળ ચાલવા માંડ્યું. મધ્યાહ્ન થતાંમાં તો તેમણે ધણો રસ્તો કાપી નાખ્યો. આખરે તેઓ એક પાણીના વહેતા ઝરા સમિપ આવ્યા. તેમણે એ સ્થળેજ બપોરા ગાળવાનો નિશ્ચય કરી ત્યાં સુકામ કર્યો. સિંધનાથે અશ્વપર બાંધેલા પોટકામાંથી ખાતુ કાઢી સુરેન્દ્ર સાથે ખાઈ લીધું. તે પછી સુરેન્દ્રને વિશ્રાન્તિ

બેવાનું સૂચવી, પોતે પણ અશ્વને બાંધેલું દોરડું વૃક્ષે બાંધી આડા થયા. આખી રાત્રિના ઉજાગરાથી અને વૃક્ષોથી ભરપૂર ભરેલા વનની શિતળ હવાથી તેઓ અદ્ય સમયમાં જ નિદ્રાધિન થઈ ગયા અને છેક સાંજના સમયે જાગૃત થયા. તત્કાળ તેઓ ઉભા થઈ આગળ પ્રવાસ કરવાના ઇરાદાથી ઝરા નજીક જઈ હાથ મુખ ધોઈ સ્વસ્થ થયા. આ અરસામાં જ એક અદ્ભૂત બનાવ બન્યો. સુરેન્દ્ર અને સિધનાથ જે સ્થળે ઉભા હતા, ત્યાંથી થોડે દૂર આવેલા એક વૃક્ષ નીચે એક શિકારી પોષાક ધારણ કરેલા માણસને અજાગરનો ભોગ થઈ પડેલો જોયો. તે પુરૂષ બેશુદ્ધ બની ગયો હતો. અજાગર મુખ વિકાશી તેને ધીમેધીમે પેટમાં ઉતારતો હતો. આવો અદ્ભૂત દેખાવ જોઈ તરત સુરેન્દ્ર અને સિધનાથ અશ્વને લઈ એ તરફ દોડ્યા. સિધનાથ પાસે શસ્ત્ર-અશ્ત્ર હતાં. તેમણે ઘોડાની ખોગીરમાંથી એક ખંજર અને કટાર કાઢી સુરેન્દ્રના હાથમાં આપી; અને પછી પોતાના મ્યાનમાંથી તલવાર કાઢી ઉપરાસાપરી ઘા કરી અજાગરને કાપી નાખ્યો. મરતા અજાગરનું મુખ પહોળું થયું. સુરેન્દ્રે ખંજરથી તેનું જડણું ચીરી બે ભાગ કર્યાં. સિધનાથે મરણના મુખમાં ફસાએલા માણસને તે કૂર જાનવરના મુખમાંથી ખેંચી કાઢ્યો. બાદ તેઓ તેને ઉપાડી પાણીના ઝરા સમીપ લઈ આવ્યા. તેને જમીનપર સૂવાડી સિધનાથે તેના માથાપર હાથ મૂકી તપાસ કરી તો સ્હેજ ઉજાગરતા માલૂમ પડી, તેમજ ધીમે શ્વાસ પણ આવતો જણાયો. આથી સિધનાથે સુરેન્દ્રને તેના શિરપર જળ છાંટવાનું સૂચન કરી કાંઈક વનસ્પતિનાં પાંદડાં લઈ આવવાના ઉદ્દેશથી અરણ્ય તરફ ગમન કર્યું. તેમના ગયા પછી સુરેન્દ્રે ઉભા થઈ બેશુદ્ધ પુરૂષના મુખપર પાણી છાંટવું શરૂ કર્યું. પાણીના પ્રભાવથી થોડી બારેજ બ્રહ્માંડમાં બ્રમણ કરતો પ્રાણવાયુ નીચે

ઉત્તરો; અને તે પુરુષ ધીમે ધીમે સાવધ થવા લાગ્યો. પરોપકારી કુમારની સારવારથી તેણે છેવટે આંખો ઉઘાડી પોતાની સારવાર કરનારની સામે નજર કરી. તેને પૂર્ણ શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થતાંજ સુરેન્દ્રે તેની પાસે બેસી તેને સઘળી વાતથી માહિતગાર કરી દૂર પડેલા અજગરને લાંબો હાથ કરી ખતાવ્યો.

પોતાને જીવનદાન દેનાર આ યુવાન છે એમ માની તે પુરુષ ઉભો થઈ સુરેન્દ્રને હૃદય સાથે દાખી ધણોળ ઉપકાર માનવા લાગ્યો. સુરેન્દ્ર તેને ઉપકાર માનતો જોઈ કહ્યું, “મહાશય ! ઉપકારની આવશ્યકતા નથી, દુઃખીને મદદ કરવી તે મનુષ્ય માત્રની ફરજ છે, તે મુજબ મેં મારું કર્તવ્ય બજાવ્યું છે, વિશેષ કંઈ કર્યું નથી. આપ મૃત્યુના મુખથી બચી ગયા, તેને માટે હું પ્રભુનો ઉપકાર માનું છું, અને હવે આપ કોણ છો તે જાણવાને ઇચ્છું છું ? ”

“ તે હું તને જણાવીશ, પણ તે પહેલાં તું મને જણાવ કે તું કોણ છે ? ” તે પુરુષે પ્રશ્ન કર્યો.

“ હું કોણ છું ! ” મનમાં વિચાર થયો. “ હા ! અત્યારે તો એક ભીખારી.” આમ વિચારી સુરેન્દ્રે કહ્યું, “ મહાશય ! હું એક ગરીબ માણસ છું. ” સુરેન્દ્રે જવાબ આપ્યો.

“ આ અરણ્યમાં આવવાનું કારણ ? ”

“ કારણ ધણેજ જાનું છે. ”

“ મને જણાવવાથી કંઈ હરકત થાય તેવું છે ? ”

“ નાહ. ”

“ ત્યારે કહે કે તારે શા માટે નિરાધાર દશામાં આ વિકટ વગડામાં ફરવું પડે છે ? ”

“દેશનું કલ્યાણ કરવા અને પિતાનું ગએલું રાજ્ય સંપાદન કરવા.” સુરેન્દ્રે વિચાર કર્યા વિના જવાબ આપ્યો.

તેનો જવાબ સાંભળી તે પુરૂષ ચમક્યો અને વિચારવા લાગ્યો કે,
“ અરે ! આ કોઈ રખડતું રાજાખીજ હશે કે શું ! ”

આમ વિચારી પુનઃ તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

“ છોકરા ! તારાં વાક્યો સાંભળી હું ધણો અજબ થાઉં છું, પણ તારા દેશેદ્યના વિચાર હાલ અયોગ્ય છે. શું દેશનું કલ્યાણ કરનારા ખીજ વીર પુરૂષો નથી ? ”

“ નાજી, તેઓ સઘળા સ્વર્ગસદનમાં સિધાવી ગયા છે અને જેઓ હાલ હયાત છે, તેઓ મૃતઃપ્રાય સમાન થઈ રહ્યા છે. ” સુરેન્દ્રે ઉસ્કે-રાઈ જવાબ આપ્યો.

“ શું પૃથ્વી નિઃસંતાન છે ? ”

“ હાજી, એમજ જણાય છે, પૃથિવી ઉપરથી ક્ષત્રિયખીજ નષ્ટ થયું છે. ”

“ છોકરા ! તારી જીભને વધુ વધતી બંધ કર. ” કહી તે પુરૂષે સુરેન્દ્રને સ્હેજ ગુસ્સાથી આગળ કહેવા માંડ્યું. “ છોકરા ! પૃથ્વી ઉપર વીરપુત્રો છે, નથી એમ નહિ, પણ સમયને માન આપી હાલ સઘળા જ્ઞાન્ત થઈ બેસી રહ્યા છે. કહે વાઈ તું એક નાનો બાળક હાલ શું કરવાને શક્તિવાન છે ? ”

“ મહાશય ! આપને કોઈ ચઢે તો ક્ષમા કરશો, પણ આપને ખબર તો હશેજ કે વનરાજ એકલો હોય છે તો પણ સેંકડો શિયાળવાંનો સંહાર કરવાને સમર્થ થાય છે. ચંદ્ર જો કે નહાતો હોય છે, તોપણ સઘળ સૃષ્ટિને પ્રકાશમય કરી ધોર અંધકારનો નાશ કરી

જકે છે, તેમજ તલવાર જો કે નાની હોય છે, તદ્દપિ રણમેદાનમાં હજારો શસ્ત્રવીરોને યમપૂરી તરફ રવાના કરી દે છે. ”

“ શાખાશ્ચ શાખાશ્ચ વીરખાળક ! તને સતકોટી ધન્યવાદ છે. હા ! પણ તું અને કહીશ કે તું કોની ઉપર વૈર વાળી રાજ્ય લેવાને ઇચ્છે છે ? ”

“ કૂર કાળસિંહની ઉપર વૈર વાળી માફ ગએલું રાજ્ય પાછું મેળવવાને ઇચ્છા ધરાવું છું. ”

સુરેન્દ્રનો જવાબ સાંભળી તે પુરૂષે થોડીકવાર મનમાં કંઈક વિચાર કરી પૂછ્યું, “ છોકરા ! તું અને ઓળખે છે ? ”

“ નાજી, કૃપા કરીને જણાવો કે આપ કોણ છો ? ”

“ તું જેની ઉપર વૈર લેવાની ઇચ્છા રાખે છે, તે કાળસિંહનો હું ભાઈ થાઉં છું. ” આટલા શબ્દો શાંતિથી સંભળાવી તે પુરૂષ સુરેન્દ્રના મુખ સામે જોઈ રહ્યો.

સુરેન્દ્ર ધર્મરાજને ઓળખી દિગ્ભૂદ જોવો બની મનમાં પસ્તાવો કરવા લાગ્યો. ધર્મરાજ તેનો પશ્ચાતાપ તેના મુખપર થતા ફેરફારથી સમજી ગયા અને તેને ધૈર્ય આપી કહેવા લાગ્યા, “ કુમાર ! બધા પાત્રીશ નહિ, જોકે તે મારો કનિષ્ઠ ભાત છે, છતાં તે મારો પણ નાશ કરવાને ઇચ્છે છે. મેં તેનો જીવન સાંભળ્યો છે, તેમજ નજરે પણ નિહાળ્યો છે. તું હાલ મારી સાથે આવ. હું તને સારી રીતે રાખીશ અને સમય આવે તારા કાર્યમાં મદદ કરીશ. ”

મહારાજનું કહેવું ધ્યાનપૂર્વક શ્રવણ કરી સુરેન્દ્ર તેમના મુખ સામે થોડીક ક્ષણ પર્યંત જોઈ રહી કહેવા લાગ્યો, “ મહારાજ ! હું કાળસિંહના પંજમાં ફસાઈ મરણને મળવા તૈયાર થયો હતો, પણ ભાગ્યવશાત્ હું તેના પંજમાંથી છુટી જવા પામ્યો છું. તેથી જો

કદાપિ આપની સાથે આવું અને તે પાપીના પંજામાં ફરીથી ફસાઈ તો મારી શી દશા થાય ? અનેxxx”

“ તારૂં રક્ષણ કરવાને આ ધર્મ તૈયાર છે. કુમાર ! ગભરાઈશ નહિ, હું તારૂં પ્રાણાંત સૂઝી રક્ષણ કરીશ. માટે હવે ચાલ મારી સાથે. ” ધર્મરાજે તેને અભય વચન આપી કહ્યું.

“ આપનો ધણોજ ઉપકાર થયો. ”

“ કુમાર ! તારૂં નામ ? ”

“ આ હતાભાગ્યતું નામ સુરેન્દ્રકુમાર છે. ”

“ અરે ! શું તુંજ છત્રસિંહ મહારાજનો સુરેન્દ્ર ? ”

“હા, આ તેજ કમનશીય સુરેન્દ્ર. ”

“ ગભરાઈશ નહિ, તું હવે આજથી મારો બીજો પુત્ર છે; જોવો મારો રણવીર છે તેવોજ તું છે. કહે હવે આપણે ચાલીશું ? ”

“ નાજી, મારી સાથે એક વયોવૃદ્ધ મહાત્મા છે. તે સ્વર્ગસ્થ મહારાજ વીરેન્દ્રસિંહના ગુરૂવર્ધ છે અને આપના સેનાપતિ સત્યસિંહનાં ધર્મપત્નિ વિલાસકુમારીના જ્ઞાનદાતા ગુરૂ છે. ” સુરેન્દ્રે જણાવ્યું.

“શું ગુરૂવર્ધ સિધનાથ પણ તારી સાથે છે ?” ધર્મરાજે પૂછ્યું.

“ હાજી, તે તમને બેશુદ્ધ નિહાળી શુદ્ધિમાં લાવવાની વનસ્પતિ લેવાને ગયા છે. ” સુરેન્દ્રે જણાવ્યું.

એવામાંજ સિધનાથ ઝડપથી ચાલી આવતા જણાયા અને છેક નજીકમાં આવતાંજ ધર્મરાજે તેમના ચરણમાં પડી પ્રણામ કર્યાં. ગુરૂએ આશ્વિ વચન સંભળાવી સુરેન્દ્ર સામે જોયું. સુરેન્દ્રે મહારાજનું ઓળખાણ કરાવ્યું. સિધનાથે આનંદ પામી તેમને સ્વહસ્તે ઉભા કરી આલીંગન આપ્યું. વિદ્વાન ગુરૂનાં દર્શનથી ધર્મરાજ પોતાને મહાભાગ્યવાન માનવા લાગ્યા. તે પછી એ ત્રિપુટીએ ત્યાં વધુ વાર નહિ રોકાતાં ધર્મનગર

તરફ પ્રયાણ કર્યું. રસ્તે ચાલતાં સિધનાથે ધર્મરાજને આ વિકટ અરુણમાં આવવાનું કારણ પૂછ્યું. જવાબમાં મહારાજએ જણાવ્યું કે, ‘હું મારા સૈનિકો સાથે એક વાઘના શિકારને અર્થે આ જંગલમાં આવી ચઢ્યો હતો અને એક વાઘને મારી બીજાની પાછળ પડતાં સૈનિકોથી વિખુટો પડી ઘણે દુર નીકળી પડ્યો પણ વાઘ હાથ લાગ્યો નહિ. છેવટે અમથી અમિત થઈ હું એક વૃક્ષની નીચે બપોરા ગાળવા સૂતો અને થોડીવારમાં નિદ્રાવશ થઈ ગયો. પછી શું થયું તેની મને ખબર નથી, પણ જ્યારે જાગૃત થયો ત્યારે આ કુમારને જોયો અને તેણે કહેલી હકીકત જણી. તે પછી સિધનાથે વિલાસસુંદરી અને કપિજલાની ખબર પૂછી જણી લીધું કે, “ વિલાસસુંદરીનાં લગ્ન સત્યસિંહ સાથે થઈ ગયાં છે; અને કપિજલા તેની પાસે સુખમાં નિવાસ કરે છે. ”

સિધનાથ આનંદ પામી ધર્મરાજની સાથે અનેક પ્રકારની વાતો કરતા ચાલવા લાગ્યા અને પછી એક જાણીતા રસ્તે થઈને નગરમાં પ્રવેશી સૌને મળ્યા.

૧૯

દેવી અને દાનવ.

હતાં મજાતુ અને લયલી, બળ્યાતાં સ્નેહની આગે,
અરે ! પરિણામ એ આવ્યું, મુઆં તે પ્રેમને માટે.

* * * * *

જુઓ શિરીન અને ફરહાદ, હૃદયનાં શુદ્ધ પ્રેમી તે,
કસોટી સ્નેહની સાથે, કસાયાં સ્નેહને માટે.

સ્નેહના સાગરમાં એક વખત પડ્યા પછી કાંઈ પણ સુઝતું નથી. સ્નેહ એક અલૌકિક ચોજ છે કે જેથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થઈ શકે છે. સ્નેહથી પ્રભુ વશ થાય છે અને સ્નેહથીજ આ સકળ સૃષ્ટિ ચાલી શકે છે.

પ્રાતઃકાળ થયો હતો, કમળ પુષ્પો સરોવરમાં સહજ પાંખડી ફેલાવી ખીલી રણાં હતાં. પવનની મંદમંદ હલેરો આવતી હતી. આવા સમયે રાજમહાલયના એક ખુલ્લા જરખામાં રાજકન્યા પદ્મલતા ગંભીર મુખાકૃતિથી બેઠેલી જણાતી હતી.

રાજકન્યા પદ્મલતા સર્વતું કલ્યાણ કરવાને અર્થેજ જન્મી હતી. તેનામાં સઘળા દેવીગુણો ભરેલા હતા. તેના મનોહર વદન તરફ ફક્ત એકજવાર દૃષ્ટિ કરવાથી પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થયા સિવાય રહેતો નહિ.

આવી દેવી સમાન સર્વગુણ સંપન્ન બાળાનો કૂર કાળસિંહને ત્યાં જન્મ થયો હતો; તે ધણું આશ્ચર્ય પામવા જેવું હતું.

સુરેન્દ્રના બંધનસુક્ત થઈ ગયા પછી કાળસિંહે નગરમાં આવી તેને રાજમહેલમાં મોકલી દીધી હતી અને સૈનિકોને સુરેન્દ્રને પકડી લાવવાને બીજાં નગરોમાં, જંગલોમાં, તથા પર્વતોમાં રવાને કરી દીધા હતા.

કાળસિંહે તેના તાબાના તમામ રાજ્યોને પણ સુરેન્દ્રને પકડી પોતાને સ્વાધીન કરવાની આજ્ઞા કરી દીધી હતી. ધણુ દિવસ વિતી ગયા છતાં સુરેન્દ્રના કંઈ પણ સમાચાર કાળસિંહને મળ્યા નહિ. તીકનાં ટોળાંની માફક સૈનિકો નગરોમાં તથા પર્વતોમાં કુમારની શોધમાં ફરતા હતા.

પિતાના વર્તનથી તેમજ સુરેન્દ્રના વિચારથી કુમારી અર્ધધેલી જેવી બની ગઈ હતી. તે આખો દિવસ સુરેન્દ્રનાજ વિચારો કર્યા

કરતી અને તેને વારંવાર યાદ કરી અશ્રુ વસર્જન કરી તેના કુશળને માટે પ્રભુની પ્રાર્થના કરતી હતી. આથી દિવસે દિવસે તેની તબિયત બગડવા માંડી અને છેવટે પદ્મલતા કાંધક અંશે ચિત્તભ્રમની અવસ્થા અનુભવવા લાગી.

રાજકન્યાની માતા તેને બાલ્યાવસ્થામાંજ મૂકીને મરણને શરણ થઈ હતી. નવી માતા જે કે તેની ઉપર પ્રેમ રાખતી હતી પણ તે ફક્ત કાળસિંહના ભયથીજ. કાળસિંહ કુમારીને ઘણા જ રનેહથી વ્હાતો હતો, પણ હાલમાં તેના સુરેન્દ્ર પ્રત્યેના પ્રેમથી તેની ઉપર ગુસ્સે થયો હતો.

રાજકન્યાને જે મહેલમાં રાખવામાં આવી હતી, તે મહેલમાં કોઈને જવા આવવાની આજ્ઞા નહોતી. કાળસિંહ સિપાહીઓની મારફતે તેની વારંવાર ખબર કઢાવતો અને તેને જે ચીજની જરૂર પડે તે ચીજ તરત લાવી આપવાની તેણે સિપાહીઓને સખ્ત આજ્ઞા ફરમાવી હતી.

આજે આખો દિવસ ચાલ્યો ગયો, સાંજ પડવા આવી. ઉપાકાન્ત અસ્તાચળ તરફ પધારવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. આ સમયે જેના માથાના કેશ અબ્યવસ્થિત થઈ ગરદન પર છુટા છવાયા પથરાઈ રહ્યા હતા, મુખ વિચારોથી ગંભીર બની ગયું હતું, તેવી પદ્મલતા હજી પણ જરૂખામાં બેસી રહી હતી. તે વારંવાર વિચારને અંતે ‘ હા ! સુરેન્દ્ર ’ કહી નિઃશ્વાસ નાખતી હતી. તે વળી પાછી ધડીકમાં ઉભી થઈ જાણે કોઈની સાથે હસતી હોય, તો ધડીકમાં કંઈક લવતી હોય તેમ જણાતી હતી. એ અસ્સામાં તે જે જરૂખામાં બેઠી હતી, ત્યાં એક બુલબુલ પક્ષીનું બેઠું આવીને બેઠું.

તે પક્ષીના બેઠાને કુમારી ઘણીવાર સુધી જોઈ રહી; અને પછી

કંઈક વિચાર આવતાં તે પક્ષીઓ તરફ જોઈ બોલવા લાગી, “સુંદર પંખીઓ! શું તમે મારા બહાણની ખબર લધને અત્રે આવ્યાં છો? જો તેમ હોય તો કહો કે મારો સુરેન્દ્ર હાલ ક્યાં વિહાર કરે છે? તે કુશળ છે કે નહિ? મધુરાં પંખી! બોલો, બોલો, આ સ્નેહાતુર પદ્માને તેના સ્નેહિતા કુશળ સમાચાર જણાવી આનંદ કરાવો.” આટલું બોલી કુમારી તે પંખીઓની તરફ જોઈ રહી. પંખીઓ જવાબ આપતાં નથી ધારીને કુમારી ઉભી થઈ તેમની તરફ જવા લાગી. પોતાને પકડવાને કુમારી આવે છે, એમ જાણીને બંને પંખીઓ ઉડી ગયાં. કુમારી સ્તબ્ધ બની ઉભી થઈ રહી, અને ઉડી જતાં પંખીઓને જોઈ ગળગળે સાદે બોલવા લાગી, “પંખીયો! શું તમને મારી લગીર પણ દયા આવી નહિ? બલે, જ્યારે તમે ચાલ્યાં જાઓ છો ત્યારે આ દુઃખીયારીની ઉપરદયા કરી આટલો સંદેશો તો લેતાં જાઓ? તમે મારા સુરેન્દ્રને કહેજો કે તારા સ્નેહમાં દિવાની બનેલી પદ્મલતા તેના પિતાના જીવમથી મરણને શરણ થવા તૈયાર થઈ રહી છે. તે રસનાએ તાર્જન નામ રટે છે. બસ, જાઓ, આટલોજ સંદેશો તેને પહોંચાડજો.” આટલું કહી મનમાં કંઈક બોલતી કુમારી ગાંડાની માશક આમતેમ શરવા લાગી, પણ એટલામાં વળી પાછું કંઈક યાદ આવતાં મુખ ગંભીર કરી પદ્મલતા બોલવા લાગી.

“દિવાની હાલ આ મારો થયો મમ પ્રેમીને માટે,
બલે જે થાય થાવાનું મરું હું પ્રેમીને માટે.
જીવર સોંપ્યું અરે મહેંતો, દિલે દીલબર એ મહારાને;
મરું હું પ્રેમને અંદર, શરીર આ પ્રેમને માટે.
અરે બુલબુલ પરિંદાઓ, બતાવો પ્રેમી મારાને!
રહમ અશ્મો કરો મુજપર, સતાવો છો મુને શાને?

અરે ! શું રનેહની બેઠી, જડીને પીંજરે પૂરી,
પ્રભુની રનેહ રક્ષિતમાં, ફરે થઈને હું તો સરી.

અસ હવે મારે એક જગદાધાર સિવાય ખીજ કોઈની પણ પરવાહ નથી.” કુમારીએ એકાએક મોટી ખુમ પાડી. પહેરેગીરા ગભરાઈને તેની પાસે દોડી આવી ઉભા રહ્યા. તેમને જોઈ કુમારીએ પૂછ્યું, “ સિપાહીઓ ! તમે સુરેન્દ્રકુમારના કંઈ સમાચાર લાવ્યા છો કે ? ”

“ ના બહેન. ” એક સિપાહીએ ટુંકો ઉત્તર આપ્યો.

“ ત્યારે હું તેમને શોધવાને જાઉં છું હોં, તમે આપુને કહેજો.”

“ બહેન ! આપનાથી બહાર નહિ જવાય. ”

“ કેમ વાં ? ”

“ મહારાજનો એવોજ હુકમ છે. ”

“ ક્યા મહારાજનો ? ”

“ આપના પિતાશ્રીનો. ”

“ એમ ! હા હા હા. ” કહી કુમારી હસી પડી. તેનું મગજ ઠેકાણું નહોતું. તે થોડીવાર પછી વળી પાછો કંઈક વિચાર આવતાં આત્મભગ્ત બોલવા લાગી, “ ગિરિ ગુફાઓનો આશ્રય કરનાર સુરેન્દ્ર ! તું એક વખત તો આ તારી પદ્માની સંભાળ લે ! આવ, પ્રિય ! આવ, અને એકવાર તારા દેહારનાં દર્શન દે. સુરેન્દ્ર ! આવ, હું તારે માટે મારા પિતાના પગે પડી તેમના કાલાવાલા કરીશ. મારા પિતા દયાળુ છે, તે મારી વિનંતિ જરૂર સ્વીકારશે. સુરેન્દ્ર ! આવ, આપણે પ્રથમની માફક સાથે રહી આનંદ કરીએ.” આવી રીતે આત્મભગ્ત બોલતી પદ્મા ઉંચે જોઈ અત્યાર સૂધી જે મનમાં બોલતી હતી, તે હવે મોટેથી બોલવા લાગી, “ અહા ! છેવટે મારા હૃદયનો વિસામો આવ્યો. બહાલા ! તું આનંદમાં તો છેના ? ચાલ, ચાલ, આપણે અહિંથી જતાં રહીએ. ”

સિપાહીઓના કા'ને જતાં રહીએ શબ્દ સંભળાયાથી તે ચમક્યા અને તેથી એક સિપાહીએ ત્યાં આવી કુમારીને પૂછ્યું, “ જુદેન ! કોને કહોછે કે ચાલ જતાં રહીએ ? ”

“ મૂર્ખ ! તારે શી પંચાત ? હું મારા સુરેન્દ્રની સાથે જાઉં છું.”

“ અરે ! અહિં ક્યાં છે તમારો કમભાગ્ય સુરેન્દ્ર ? ”

“ દુષ્ટ ! તારી જીભજ કાપી નાખીશ. મારા સુરેન્દ્રને અપમાન યુક્ત શબ્દોથી સંબોધનારને હું સખ્ત શિક્ષા કરાવીશ. ચાલ, મારી નજર આગળથી દૂર થા. ” કહી કુમારીએ તે સિપાહીને જોરથી ધક્કો માર્યો.

સિપાહી પણ ખોસેલા શબ્દોના મનમાં પશ્ચાત્તાપ કરતો ત્યાંથી નીચું વદન કરી ચાલ્યો ગયો.

તેના ગયા પછી પદ્મલતા વળી પાછી એક ચિત્તે આકાશ સામે નિહાળી રહી. અત્યંત વિચારોથી તેમજ હૃદયના દુઃખથી અર્ધધિજ્ઞાની અવસ્થા અનુભવતી કુમારીની આંખોએ છેવટે અંધારાં આવ્યાં, અને તેથી જેમ પવનથી કેળનું વૃક્ષ એકદમ જમીન પર ટૂટી પડે તેમ કુમારી એકાએક ધરણી ઉપર ઢળી પડી.

તેના નીચે પડવાનો અવાજ સાંભળી સિપાહીઓ તેની પાસે દોડી આવ્યા અને કુમારીની આસપાસ ગોળ કુડાળું વળી સારવાર કરવા લાગ્યા. એટલામાં જ દરબારમાંથી નીકળેલા કાગસિંહે ત્યાં આવી સિપાહીઓને પૂછ્યું, “ કેમ શું તોફાન છે ? ”

“ ફક્ત શત્રુકુમારના નામનું જ આ તોફાન છે. ” એક સિપાહીએ નમીને જવાબ આપ્યો.

“ એમ ! અને તેથીજ આ કુમારી આમ ખેંચાઈ છે નહિ વા ? ” કાગસિંહે ફરીથી પ્રશ્ન કર્યો.

“ હા નામદાર. ”

“ ગુલામજી લાવ. ”

“ લાવું સરકાર. ” કહી એક સિપાહી અંદરના ભાગમાં જઈ ગુલામજી લઈ આવ્યો. ગુલામજીને એક પાત્રમાં કાઠી કાળસિંદ સ્વહસ્તે કુમારીના મુખપર છાંટવા લાગ્યો.

કુમારીએ થોડીવાર શુદ્ધિમાં આવી આંખો ઉઘાડી કાળસિંદના સામે જોયું. આ સમયે તેના મુખ પર ભય કે ચિંતાની કંઈ પણ છાયા જણાતી નહોતી.

તેને એવી રીતે શાન્ત વદને પોતાની સામે જોઈ રહેલી જોઈ કાળસિંહે હસ્તે વદને પૂછ્યું, “ જુદેન! કેમ છો? તબિયત તો સારી છે ને? ”

આ સમયે કુમારીનું મગજ કંઈક સાવધ હતું, તેણે પિતાનો પ્રશ્ન સાંભળી કહ્યું, “ પિતાજી ! તબિયત તો સારી છે, પણ મરણની તૈયારી હોય એમ જણાય છે. કારણકે હૃદય વેદના અસલ છે. ”

“ કારણ ? ”

“ સુરેન્દ્ર. ”

“ બસ એજ તારા સર્વ નાશનું કારણ છે. ”

“ નહિ, પિતાજી ! એજ સ્નેહમાં સ્નેહ રાખવાનું પ્રથમ દુઃખ મય પણ અંતે મંગળ સૂચક ચિહ્ન છે. ” કુમારીએ ઉભી થઈ જવાખ આપ્યો.

“ પદ્મા ! તું શામાટે વારંવાર એ દુષ્ટનું નામ મુખે દેછે ? જે સાંભળ, તે રાજપાટ વિનાનો એક કંગાલ બીખારડો છે. માટે આપણે તેની પર શામાટે સ્નેહ રાખવો જોઈએ ?? દિકરા ! ડાહી થા અને તે કંગાલના વિચાર તારા ગાંડા મગજમાંથી કાઢી નાખ. હું તને કેવલ સારા કુળમાં પરણાવી સુખી કરીશ. ” કાળસિંહે કુમારીને સમજાવવા માંડી.

“ શું સુરેન્દ્ર કંગાલ અને બીખારડો ? પિતાજી ! આ શું વહે છે ? બાપુ ! તે બીખારી નથી ? પણ તે તો સત્યસાલક ભગવાનનો ગુણવાન ભક્ત એક મોટા મહારાજ સમાન છે. પિતાજી ! હું મોટા રાજ્યકુળમાં પરણવા કરતાં, તે ગરીબ કંગાલ સાથે પરણી તેણે મુઠ્ઠી મેળવી આણેલા અન્નમાંથી પોષણ કરી અપાર આનંદ અનુભવીશ. કારણકે તે હવે આ હૃદયમાં જડાઈ ગયો છે. પ્રાણ જતાં પણ તેને લુલ્હી જવાય તેમ નથી તે નથીજ. ”

“એ તો ખરું. પણ તારો સુરેન્દ્ર આ લોકમાં નહી હોય તો ?”

“ પિતાજી ! તે કદાપિ આ લોકમાં નહિ હોય, તો હું પણ તેની પાછળ મરીને સ્વર્ગસદનમાં જઈ તેને મળીશ. ” પદ્મલતાએ પ્રેમની પરિસીમા દેખાડી કહ્યું.

“ કુમારી ! કદાચ હું તેને પકડી તારી સમક્ષ કત્વ કરીશ, તો તું શું કરીશ ? ”

“ હું પણ તેજ સમયે આપની સમક્ષ પ્રાણ ત્યાગ કરી સ્ત્રી-હત્યા આપીશ. ”

“ પદ્મા ! તું દિવાની થઈ હોય એમ જણાય છે, સમજ. ભવિષ્યના સુખનો વિચાર કર. આવું ગાંડપણ તને ન ધટે. ”

“ પિતાજી ! હું ડાહી છું. યા ગાંડો છું તે ફક્ત મારે જ સમજવાનું છે. જો આપ માંડે હીત ઈચ્છતા હો, તો કૃપા કરી મને સુરેન્દ્રની સાથે પરણાવી સુખી કરો. ”

“ તેમ થવું અશક્ય છે, કાગડાના કંઠે જેમ હિરાનો હાર શોભે નહિ, તેમ એક બીખારી શત્રુકુમારની સાથે કાળસિંહની પુત્રી કદાપિ પરણી શકેજ નહિ; સમજી ?”

“શત્રુ ? પિતાજી ! આ સંસારમાં એક બીજને શત્રુ કોઈ હોજ નહિ. પણ મનુષ્યો મિથ્યામદમાં અંધ થઈ એક બીજને શત્રુ માની લે છે. જે સુરેન્દ્રકુમારને તમે મોટો કર્યો છે, તે શું હવે તમારો શત્રુ થયો ? ના, ના. પિતાજી ! તમારી માન્યતામાં તમે ભુલો છો, ઠગાવ છો. માટે મીથ્યા ગર્વનો ત્યાગ કરી સર્વને સમાન દ્રષ્ટે જુઓ. આપુ !

અહંકારને અળગો કરી જે દીનતાથી વર્તશો.

દુશ્મન તમારા મિત્ર છે, તે સત્ય હૃદયે માનશો. ”

“પદ્મા ! તારા કરતાં હું વિશેષ સમજું છું. તે બીજારી કુમાર મારા કાર્યમાં વિઘ્નકર્તા થઈ મને ન કહેવાનાં વચનો સાંભળાવનાર શત્રુ ખરો કે નહિ ? ”

“કદાપિ નહિ, પણ સત્ય અસત્યનો વિચાર કરી આપણે પિતાતુલ્ય ગણી તેની શરજ બજાવનાર આપણો શુભેચ્છક. ”

“બસ કર, હું હવે કાંઈ પણ વિશેષ સાંભળવાને નથી માગતો. તું સમજીશ તેમાં તારું ભવિષ્ય સાંઝે થવાનો સંભવ છે. માટે કરી તે બીજારીના વિચાર ત્યાગ કરી તારું ભવિષ્ય સુધારવાને બાંધવતી થા. ” કાળસિંહે સ્હેજ ક્રોધથી કહ્યું.

“પિતાજી ! ભવિષ્યને સુધારનાર ફક્ત નારાયણ સિવાય અન્ય કોઈ હોજ નહિ. આપ સુરેન્દ્રના સ્નેહનો ત્યાગ કરવાનું કહ્યો છો પણ તેમ તો કદી થવાનું જ નથી. કારણ કે સુરેન્દ્ર તો આ પ્રાણની સાથેજ જડાઈ ગયો છે, તે હવે જ્યારે પ્રાણ જશે ત્યારેજ અળગો થશે. ” કુમારીએ તેનો નિશ્ચય જણાવી દીધો.

“ચુપ થા, નહાના મોઢે બોલતાં શરમાતી નથી ? ” કાળસિંહે ગર્જનાયુક્ત સ્વરે પૂછ્યું.

“શામાટે શરમાઉં ? પિતાની શરમ રાખવી એ મારી ફરજ

છે, પણ તેની સાથે મહારા ધર્મને સંભાળવો એ પણ માફ કર્તવ્ય છે. પરંતુ જે પિતા તેના બાળકને સુખી કરવાને બદલે તેતું સવસ્ત્ર નાશ કરવાને તૈયાર થાય, તેની શરમ કેવી ? પિતાજી ! જેમ રાત્રિ પછી દિવસ અને દિવસ પછી રાત્રિ આવે જાય છે, તેમ કોઈ વખત તમારી પણ પડતી આવવાની છે તે નક્કી સમજાજો.

હૃદયી વધુ જે ખીલતા, તે જાણુજો કરમાય છે;

દુનિયાં મહિં અપયશ લેઇ, કુકર્મીઓ સપડાય છે. ”

“ પિતાને કુકર્મીની ઉપમા આપનાર ઉદ્ધત છોકરી ! હવે જોયા કરજો તારી શું દશા થાય છે. ” કાળસિંહે બયાનક ગર્જના કરી કહ્યું.

“ પિતાજી ! જેને રાખનાર રામ છે, તેને અન્ય શું કરી શકનાર છે ? ”

“ એમ ! તો જો જે હવે. ” કહી કાળસિંહે આવેશથી સિપાહીઓ પ્રત્યે કહ્યું, “ સિપાહીઓ ! આની ઉપર સખ્ત દેખરેખ રાખજો. તેને એક પળવાર પણ બહાર નીકળવા દેશો નહિ. ” આવો હુકમ કરી તે ત્યાંથી જવાને તૈયાર થયો, પણ એટલામાં દ્વારપાળે અંદર આવી કહ્યું, “ મહારાજ ! બહાર એક સૈનિક આવ્યો છે અને તે અંદર આવવાની આજ્ઞા માગે છે ? ”

“ લાઇ આવ તેને અંદર. ” કાળસિંહે શેષમય વદને આજ્ઞા આપી. દ્વારપાળ નમીને ચાલતો થયો અને થોડીવારમાં આવનાર સૈનિકને લઇ પુનઃ અંદર દાખલ થયો.

આવનાર સૈનિકે જમીન સુધી માથું નમાવી કહ્યું. “ મહારાજ ! ”

“ કોણ વિકાળસિંહ ? ” કાળસિંહે તેને ઝોળખી પ્રશ્ન કર્યો.

“ હા અન્નદાતા, મહારાજનો ગુલામ આ વિકાળસિંહ. ” તે આવનાર કે જેનું નામ વિકાળસિંહ હતું, તેણે નમનતાપથી જવાબ આપ્યો.

“ વાં શું સમાચાર છે ? ” કાળસિંહે પૂછ્યું.

“ નાશો ગયેલું પંખી હાલ આપના બ્રાતા ધર્મરાજને શરણે રહેલું છે.” વિક્રાળે સમાચાર જણાવ્યા.

“ શું ધર્મને શરણે સુરેન્દ્ર ? ” કાળસિંહે આશ્ચર્યતાથી પૂછ્યું.

“ હા નામદાર. ” વિક્રાળે જવાબ આપ્યો.

પદ્મલતા નીચું વદન કરી ત્યાં બેઠી બેઠી સઘળું શ્રવણ કરતી હતી, તે સુરેન્દ્રને ધર્મરાજની પાસે રહેલો સાંભળી આનંદનો ઉદ્ગાર કાઢી એકાએક બેલી ઉઠી, “ શું સુરેન્દ્રકુમાર ધર્મકાકાને શરણે ! હાથ હવેજ મને શાન્તિ થઈ. ”

“ ચુપકર તારી લવારી. સિપાહી ! આને દૂર લઈ જા. ” કાળસિંહે કુમારીને ત્યાંથી લઈ જવાનું સિપાહીને કહ્યું.

સિપાહી કુમારીને સમજાવી અંદરના ભાગમાં લઈ ગયો.

બાદ કાળસિંહે કંઈક વિચાર કરી વિક્રાળસિંહને કહ્યું, “ વિક્રાળ ! તું હાલને હાલ જ અને પ્રધાન તથા સેનાપતિને અહીં બોલાવી લાવ. ”

“ જેવી નામદારની આજ્ઞા. ” કહી વિક્રાળ ત્યાંથી ચાલતો થયો અને પછી થોડીવારમાં પ્રધાન તથા સેનાપતિને બોલાવી લાવી ત્યાં હાજર થયો.

પ્રધાન તથા સેનાપતિએ મહારાજને નમન કરી બોલાવવાનું કારણ પૂછ્યું. કાળસિંહે સુરેન્દ્રની હકીકતથી તેમને જાણીતા કર્યા અને પછી પ્રધાનને ધર્મરાજ પર એક પત્ર લખવાની આજ્ઞા કરી. પ્રધાને પત્ર લખી કાળસિંહને વાંચી સંભળાવી તેની અંદર કાળસિંહની મહોર છાપ કરાવી. તે પછી કાળસિંહે વિક્રાળસિંહને તે પત્ર લઈ ધર્મનગર તરફ જવાની આજ્ઞા કરી.

વિક્રાળસિંહ પત્ર લખને ત્યાંથી રવાને થયો કે તરત કાળસિંહે

સેનાપતિને કહ્યું, “ કૂરસિંહ ! સૈન્યને સજ્જ કરો અને કાલે પ્રાતઃ-
કાળમાં અહીંથી કુચ કરી ધર્મનગરને ચારે તરફથી ઘેરો. હું પણ
સાથે આવનાર છું.” કાળસિંહે આજ્ઞા આપી દીધી.

મદારાજની એકાએક આવી આજ્ઞા સાંભળી તેઓ સ્તબ્ધ બની
ગયા, બન્નેમાંથી કોઈની પણ તેને પુછવાની હિંમત ચાલી શકી નહિ.

છેવટે કૂરસિંહ નમન કરી સૈન્યને તૈયાર કરવા આદ્યો ગયો, તેના
ગયા પછી કાળસિંહે પ્રધાનને પણ કંઈક સૂચના આપી વિદાય કર્યો.

ત્યારબાદ કાળસિંહે ઉપસેનાપતિ ગર્વસિંહને ત્યાં બોલાવી મંગાવી
કહ્યું, “ ગર્વસિંહ ! રાજકુમારીને પણ સાથે લેવાની છે, કારણ કે તેને
અત્રે એકલી રાખવાથી તે કંઈ પણ કારસ્થાન કર્યા સિવાય રહેશે નહિ,
માટે રણમેદાનમાં મારા તંબુની સાથેજ તેના તંબુ રાખજો, અને
તેની સંભાળ રાખવાની જોખમદારી પણ તમારે શિર છે.”

“ જોવો અનન્દાતાનો હુકમ. ” ગર્વસિંહ આજ્ઞા માથે ચઢાવી
ચાલતો થયો. આવી રીતે બંદોબસ્ત કરી કાળસિંહ ગુસ્સાના આવેશથી
ત્યાંથી રવાના થયો.

૨૦

આગનો તનખો.

शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ।

दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥

॥ श्री भगवद्गीता ॥

શૌર્ય, તેજ, ધીરજ, અતુરાઇ, યુદ્ધમાં પાછું નહિ હટવું, દાન
તેમજ પ્રાણાંત સુધી શરણે આવેલાનું પાલન કરવું એ ક્ષત્રિયોનાં
તેમના સ્વભાવથીજ ઉત્પન્ન થએલાં કર્મો છે.

ધર્મનગરની ચારે તરફ પર્વતરૂપી દિલ્લો આવેલો હતો, છતાં નગરનું રક્ષણ કરવાને ચારે તરફ પથરનો મજબુત કોટ બાંધેલો હતો.

ધર્મરાજના ન્યાયી રાજ્યકારોબારથી પ્રજાજનોને સંપૂર્ણ સંતોષ સાથે સુખ મળતું હતું. ચોરી હુંડશટ વગેરે કંઈ પણ અનીતિ ચાલતી નહોતી. ધર્મનગરનું રાજ્ય વિસ્તારમાં નહાતું હતું, સર્વ પ્રજાજનો સત્યતાથી વર્તતાં હતાં. યથા રાજા તથા પ્રજા એ સુત્રાનુસાર સઘળી પ્રજા સદાયરણી હતી.

ધર્મરાજનાં ચારે તરફ યશોગાન ગવાતાં હતાં. સઘળી પ્રજા તેમનાથી સંતુષ્ટ રહી અંતઃકરણથી તેમને આશિષ આપતી હતી. અનેક મનુષ્યો કાળસિંહના જીવમી જીલમથી કંટાળી ધર્મનગરમાં આવીને વશ્યાં હતાં.

કાળસિંહનો જીલમ ધર્મરાજના જાણવામાં તથા સાંભળવામાં આવેલો હોવાથી તેમણે કનિષ્ઠ બ્રાતને વારંવાર શુભોપદેશના પત્રો લખ્યા હતા. પણ તે પત્રોમાંની શિખામણથી દુષ્ટ કાળસિંહને કંઈ પણ અસર થઈ નહોતી. આ ઉપરાંત કાળસિંહ ધર્મનગરનું રાજ્ય લેવાને ઘણોજ આગ્રહ કરતો, પણ તે ધર્મરાજના શૈયથી ઘણોજ ડરતો હતો. ધર્મરાજનું રાજ્ય જો કે વિસ્તારમાં તેનાથી નહાતું હતું, પણ મહોટા જગજગસ્ત સેન્યની સામે થઈ શકે એવા બળવાન યુદ્ધ કુશળ સૈનિકો ધર્મરાજની પાસે હતા; અને તેથીજ કાળસિંહ ધર્મરાજની સામે નહિ થતાં હજી સુધી બૈન ધારીને બેસી રહ્યો હતો.

ધર્મરાજ કાળસિંહના વડિલ બ્રાત કે જે તેને પુજવા યોગ્ય ગણાય, પણ તે કૂર પિશાચની લોભવર્જિત આગળ કોણ બ્રાત અને કોણ તાત ? કોઇજ નહિ.

કાળસિંહ ધર્મરાજની સાથે ઉપર ઉપરથી સારી વર્તણૂક બતાવ-

વતો હતો, પણ અંદરખાનેથી તેની કાતિલ ચક્ષુઓ ધર્મનગર ઉપર ફરી રહી હતી. ક્યારે સમય આવે અને ધર્મરાજને મારી ધર્મનગરને સ્વાધીન કરી લઉં, એવી ઉત્કંઠા તેને હરહમેશ થયાજ કરતી હતી.

* * * * *

સુરેન્દ્રકુમાર ધર્મરાજને આશ્રમે જઈ રહેવાથી કાળસિંહને કારણ મળ્યું અને તેણે શું કર્યું તે આપણે જાણી ગયા છીએ. દહે આગળ ઉપર શું થાય છે તે જોવાનું છે.

શિયાળો અને ઉન્હાળો સૃષ્ટિ ઉપર સત્તા જમાવવાને પ્રયત્ન કરતા હતા. છેવટે વસંતરાજે વન્યે પડી સમાધાન કરી શિયાળાને રાત્રિએ અને ઉન્હાળાને દિવસે સત્તા સ્થાપવાની સલાહ આપી. વસંતરાજની સલાહનુસાર બંને ઋતુઓ; થોડા સમયને માટે સ્પર્ધામાં ઉતરી, પરંતુ કુદરત ઉન્હાળા તરફ વળતી જણાઈ.

ખેતરોમાં રવીનો પાક થઈ ગયો હતો. જ્યાં ત્યાં નજર નાખતાં પાકેલા અનાજના ઢગલા ખેતરોમાં નજરે પડતા હતા. હુતાશનીને દિવસ પાસે આવતો હોવાથી પ્રજાજનો રંગમાં રંગાવાને ઉત્સાહી જણાતાં હતાં. આસપાસથી કાષ્ટલાવી મોટો ઢગલો અગાઉથી એકઠો કરી રાખ્યો હતો. કેટલાક માણસો કેસુડાનાં પુષ્પો એકઠાં કરવાને વગડામાં ભ્રમતા હતા. દેશ પરદેશ ગએલા જનો પણ રનેહિઓ સાથે હોળીના રંગ ખેલવા હોંશથી ધર તરફ આવતા હતા.

રાજદરબારમાં પણ હોળીના તહેવારની અપૂર્વ ધામધુમ ચાલી રહી હતી. રજપુતાણીયો તેમના મકાનોમાં ગુલાબ, અખીલ, કેસુડાના પુષ્પનું જળ રનેહિજનોને છાંટી આનંદ પ્રદર્શિત કરતી હતી. એક બીજાને અખીલ ગુલાલ છાંટી સમાન વયનાં યુવક યુવતીઓ પણ આનંદ અનુભવી રહ્યાં હતાં.

સરદારો પટાવતો ભાયાતો વગેરે રાજ્યમંડળ પણ એવી રીતે આખો દિવસ આનંદ કરતું હતું. હોળીના તડેવારો હોવાથી ધર્મરાજે દરબારનો સમય સવારમાં રાખ્યો હતો. આનંદમાં તે આનંદમાં દિવસો વ્યતિત થવા લાગ્યા; અંતે ચતુર્દશિનો દિવસ આવી પહોંચ્યો.

આ દિવસે મહારાજ ધર્મરાજ પૂર્ણ દાઢથી દરબાર ભરતા, અને દરબારી મંડળ સાથે છુટથી વિવિધ પ્રકારની વાનો કરતા. તે પછી સાંજના સમયે ગઢના મેદાનમાં લક્ષ્મીની ક્વાયત લેવામાં આવતી. બાદ સર્વ મંડળને આનંદથી ફરવા હરવાની આજ્ઞા મળતી. જે સમયે દરબાર ભરાતો તે સમયે દરબારી મંડળ વિવિધ રંગથી રંગાઇ કેશરીઆ વાદા પહેરી દરબારમાં આવતા અને તેથી દરબારની શોભામાં ઓરજ વધારો થઇ રહેતો હતો. નિયમાનુસાર આજે ચતુર્દશિનો દિવસ હોવાથી દરબાર ભરાવા વાગ્યો. કેશરીઆ વાદા ધારણ કરી સરદારો, ભાયાતો વગેરે એક પછી એક દરબારમાં પ્રવેશ કરી સૌ સૌના આસનો ઉપર બિરાજવા લાગ્યા. સભા સ્થાન ભરાઇ ગયું, થોડોવારે દારરક્ષકે નેકી પોકારી મહારાજના પદારવાની સર્વને સુચના કરી. સર્વ સભાજનો મહારાજને નમન કરવા તૈયાર થઇ રહ્યા.

ધર્મભૂત ધર્મરાજે સુરેન્દ્રકુમાર સાથે સભામાં પ્રવેશ કર્યો, કે તરત સભાસદોએ નમન કરી મહારાજનો વિજયધોષ કર્યો. નમન પ્રતિકાર હસ્તે વદને વાળી ધર્મરાજ સિંહાસનારૂઢ થયા. સુરેન્દ્રકુમાર પણ મહારાજની જમણી બાજુના આસન ઉપર બિરાજમાન થયો.

સભામાં શાન્તિ છવાઇ ગઇ. તે પછી થોડોવારે મહારાજએ પ્રધાનની સામે જોઈ પૂછ્યું.

“ ભક્તરાજ ! આપણા નગરમાં શાન્તિ છેને ? ”

“ જ્યાં ધર્મમૂર્તિ ધર્મરાજની ન્યાય પરાયણતા છે, ત્યાં શાન્તિ કેમ ન હોય ? ” ભક્તરાજ હસ્તા વદને પ્રયુક્ત વાળ્યો.

“ શાણા સચિવ ! હાલ કાળસિંહ તરફના સમાચાર કેમ છે ? ” મહારાજએ ફરીથી પ્રશ્ન કર્યો.

“ રાજેન્દ્ર ! કાળસિંહના જીલમથી હવે તો હદ વળી છે. સર્વ પ્રજા ત્રાણ ત્રાણ પોકારી રહી છે. ધોળે દિવસે ધનાઢ્યોને હુંટવામાં આવે છે અને સતિ સ્ત્રીઓનાં સતિત્વ નષ્ટ થાય છે. કર ઉપર કર નાખવાથી પ્રજા દ્રવ્યહીન થઈ ગઈ છે અને ખાવાના પણ સાંસા પડે છે. જ્યારે પ્રજાજનો પોતાનાં દુઃખ જાહેર કરે છે, ત્યારે સ્વાર્થ સાધુ કાળસિંહ તેમને પેટ પુરતો પગાર આપી જોર-જીલમથી સૈન્યમાં દાખલ કરે છે; તેના એવા અસહ્ય જીલમથી ગરીબ જનો નાસતાં ફરે છે. તેઓ જે સ્થળે દુઃખથી બચવાને જાય છે, ત્યાં પણ કાળસિંહની સત્તા હોવાથી તેમનાપર જીલમ ગુજરાય છે. નગરોમાં, સરીયામ રસ્તાપર, ચોરે ચૌટે લોકોનાં મુદ્દાં રક્ષાતાં નજરે પડે છે. મહારાજ ! આજકાલ ત્યાં ધણેજ અધર્મ વર્તી રહ્યો છે. ” ભક્તરાજ પ્રધાને કાળસિંહના અસીમ જીલમની હકીકત ટુંકાણમાં કહી સંભળાવી.

કાળસિંહના જીલમની વાત શ્રવણ કરી ધર્મરાજ ક્ષણ પર્યંત સ્તબ્ધ બની ગયા, તેમનું હૃદય પ્રજાનું કષ્ટ સાંભળી દ્રવવા લાગ્યું, તે આખરે એક ઉંડો નિઃશ્વાસ નાખી બોલ્યા, “ પ્રધાનજી ! શું કરું ? તે મહારો નહાનો બ્રાત છે, અને તે હાલમાં બળવાન થયેલો છે. તે સર્વ સાધન સંપન્ન થવાથી મદાંધ થઈ ગયો છે, એટલે આ સમયે આપણે તેને કંઈપણ કહેવું નકામુંજ છે. સુર પ્રધાન ! તેનાં પાપ અમાપ છે, પણ હવે તેનાં પાપનો ધડો ભરાવા આવ્યો હોય એમ સમજાય છે. આખરે તેનો પાપકુંભ અવસ્ય પુટશેજ. જે રાજ્યમાં પ્રજાને સુખ નથી, જે પ્રજા

રાજના છત્ર નીચે પણ સ્વતંત્રતાથી રહી શકતી નથી; તે રાજ્ય કા-
ષ્ટકારક છે. જે રાજ્ય પ્રજાનો પાલક થઈ પ્રજાનું પાલન નહિ કરતાં,
તેઓનું દ્રવ્ય પ્રપંચથી લઈ લેવાને ચાહે છે. તેમજ તેમનું રક્ષણ કરવાને
બદલે બક્ષણ કરવાને ઇચ્છે છે, તે રાજ્ય નહિ પણ આ પૃથ્વી ઉપર
અવતરેલો એક અધમમાં પણ અધમ રાક્ષસ ગણાય છે. પ્રજાના શ્રેયમાંજ
રાજ્યનું સઘળું શ્રેય સમાયેલું છે. રાંકડી પ્રજાનું પુત્રવત્ પાલન કરવું
એ તૃપ્તિઓનો ધર્મ છે.” મહારાજા બોલતા શાન્ત રહ્યા કે, તર-
તજ સુરેન્દ્રકુમાર ઉભો થઈ બોલવા લાગ્યો.

“ વડિલશ્રી ! નીતિ, સત્ય, ન્યાય, સ્વતંત્રતા વગેરેનો આ પૃથ્વી
ઉપરથી સદાયને માટે નષ્ટ થવાનો સમય નજદીક આવ્યો છે અને
તેનું કારણ કૂં દાળસિંહ પોતેજ છે. પ્રજાપર યત્ના જીલમથી અને
પૂજ્ય વૃદ્ધોના ચએલા વિનાશથી માઈ હૃદય કંપી રહ્યું છે. વડિલશ્રી !
મનમાં એમ થયા કરે છે, ક્યારે તેના જીલમી જીલમથી પ્રજાનો
ઉદ્ધાર કરી વૈર વાળું. ”

“ કુમાર ! શાન્ત થા, તારાં વાક્યો શ્રવણ કરી હું ઘણો પ્રસન્ન
થાઉં છું. દાળસિંહના અત્યાચારથી માઈ હૃદય પણ કંપી ઉઠ્યું છે,
પરંતુ હાલ તેને શિક્ષા કરવાનો આપણો સમય નથી. સુરેન્દ્ર ! સમય
આવતાં આપણે તેને બરાબર સાસન આપી પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરીશું.” આટલું
કહી મહારાજાએ સુરેન્દ્રને શાન્તિ ધરવાનું સૂચી સેનાપતિને પૂછ્યું,
“ પ્રિય સત્યસિંહ ! આપણા સૈનિકોની હાલમાં શું ખબર છે ? ”

“ ધર્મધુરંધર ! આપણા સૈનિકોની ખબર આપને આજ સાં-
જના ક્ષણે સમયે મારુમ પડશે, અને...” વાત અટકી. દારપાણે
સભા મંડપમાં પ્રવેશ કર્યો અને બે હાથ જોડી મહારાજાને કહેવા લાગ્યો,
“ રાજન ! દાર સમિપે દાળસિંહનો દૂત આવેલો છે, તે અંદર
આવવાની આજ્ઞા માગે છે. ”

“ કાળસિંહનો દૂત ? આશ્ચર્ય ! જા તેને અંદર પ્રવેશ કરાવ. ”
ધર્મરાજે આજ્ઞા આપી. દ્વારપાળ નમીને ચાલતો થયો અને થોડી-
વારમાં આવેલા દૂતને લઈ અંદર દાખલ થયો.

કાળસિંહ તરફથી આવેલો વિકાળસિંહ ધર્મરાજને નમન કરી
તેમના ચરણ સમિપ કાળસિંહના પત્રને ઝૂંટી એક બાળુએ ઉભો રહ્યો.

ધર્મરાજે ભક્તરાજને પત્ર વાંચવાની આજ્ઞા કરી. ભક્તરાજે તે
પત્ર લઈ વાંચવો શરૂ કર્યો.

“ શ્રીમાન્ પરમ પવિત્ર પુણ્યશાળી પૂજ્ય વડિલ બંધુવર્ય શ્રી.
ધર્મરાજની પવિત્ર સેવામાં.

સર્વ માન્યાધિપતી વડિલ બ્રાતાને સવિનય વિનંતિપૂર્વક લખવાતું
કે કાળસિંહ મહારાજનો કુમાર સુરેન્દ્ર આપની પાસે રહેલો છે, તે
મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે. વડિલશ્રી ! આપે તેને આશ્રય આપ્યો
તે ઘણુંજ યોગ્ય કાર્ય કર્યું છે. પરંતુ તે કુમાર હાલમાં દગાખોરોના
સહવાસથી રાજ્યવિરુદ્ધ આચરણો આચરતાં શીખ્યો છે અને તેજ
કારણથી તેને શિખામણ દેતાં અત્રેથી નાશી છૂટી તમારે ત્યાં
આવીને રહેલો છે. માટે તેને આપશ્રી વિના વિલંબે મારે સ્વાધિન
કરી દેશો એવી સંપૂર્ણ આશા છે. આપના કનિષ્ઠ બ્રાતાનું જે
અનિષ્ટ ઇચ્છે, તે ભવિષ્યમાં આપનું અનિષ્ટ કેમ ન ઇચ્છે ? તેથી આ
વિનંતિ પત્ર વાંચી તુરત બનતા બંદોબસ્તથી સુરેન્દ્રકુમારને મારા
તરફ મોકલી આપશો. આ કાર્યમાં આપને જે શ્રમ આપું છું, તેને
માટે હું ન્હાના ભાષ તરીકે આપની ક્ષમા ચાચું છું. અવિનયની ક્ષમા
મીતી. ફાગણ સુદ ૧૨. ”

લી.

કાળસિંહ.

“ કેવો તરકટી પત્ર ! ” આટલું મનમાં ખોલી મહારાજએ થોડીકવાર વિચાર કરી કાળસિંહના દૂતને કહ્યું, “ દૂત ! જા, તારા રાજાને કહેજે કે ધર્મરાજને આશ્રયે રહેલા સુરેન્દ્રકુમારને મેળવવા તું ભાગ્યશાળી નહિ થાય. સુરેન્દ્ર તો હવે મારો પુત્ર છે. દૂત ! કાળસિંહને કહેજે કે સુરેન્દ્રની માગણી ત્હેં ન્હાનાબાઇ તરીકે કરી તે જોકે સત્ય છે; પણ હું તારા વડિલબંધુ તરીકે તને આગ્રા કરું છું કે તું સુરેન્દ્રને મેળવવાની ઇચ્છા ત્યજ દેજે. જા, આટલો સંદેશો મુખથીજ તારા રાજાને કહેજે. ”

“ મહારાજ ! સુરેન્દ્ર કાળસિંહનો પ્રાણ લેવાની ઇચ્છા રાખે છે. માટે કરીને તે હવે કાળસિંહનો શત્રુ કહેવાય. કાળસિંહનો શત્રુ તે આપનોજ શત્રુ સમજવો જોઈએ. માટે મહેરબાની કરી તેને અમારે સ્વાધીન કરી દ્યો. ” વિકાળસિંહે કહ્યું.

“ ધર્મરાજનો કોઈ શત્રુ છેજ નહિ. કાળસિંહ મારો બાઇ ખરો. પણ તે ઘણો અધર્મ કરી પ્રજા ઉપર જીલમ ગુજારે છે તેથી તે હવે મારો બાઇજ નથી. ” ધર્મરાજે જણાવ્યું.

“ મહારાજ ! વિચાર કરો, આખરે પસ્તાવું પડશે. ” વિકાળસિંહે ઉગ્ર અવાજે કહ્યું.

“ સુપ શા શયતાન ! તારી જીભને ખેંચી પકડ. દૂત તરીકે તું આવ્યો છે તેથીજ જીવતો રહી શકે છે. નહિતો આ સમયેજ મારા હાથે મરણને શરણ થાત. ” સત્યસિંહે ઉશ્કેરાઇ સિપાહી પ્રત્યે કહ્યું. “ જમાદાર ! આને બહાર કાઢો. ”

“ જેવી આગ્રા. ” કહી જમાદાર વિકાળસિંહનો હાથ પકડી બહાર લઇ ગયો. માનભંગ થયેલો વિકાળસિંહ ગુસ્સાના આવેશથી ઝપાટાબંધ પ્રયાણ કરી ગયો.

તેના ગયા પછી ધર્મરાજે પ્રધાનને કહ્યું, “ ભક્તરાજ ! દુષ્ટનું તરકટ જોયુંને ? સુરેન્દ્ર નાશી આગ્યો છે ! અહા ! કેટલું જુદું ? પ્રધાનજી ! હવે આપણે તેનાથી બહુજ સાવધ રહેવાની જરૂર છે. અધર્મીઓના કહેવા મુજબ વર્તનારા કાળસિંહનો બરેંસો રાખવો તે યોગ્ય નહિ.”

સુરેન્દ્રકુમાર જે આટલા સમય સુધી શાન્ત ચિત્તે સધળું શ્રવણ કરી રહ્યો હતો, તે હવે ઉભો થઇ મહારાજને કહેવા લાગ્યો, “ વહિ-લશ્મી ! અવિનયની ક્ષમા આપશો મારા એક હુદ્ર જીવના લીધે આપને મહાન સંકટમાં ઉતરવું પડશે, તો તે મહાન સંકટમાંથી મુક્ત થવાને માટે આ પાત્ર જીવને તેને સ્વાધિન કરી આવનાર સંકટથી મુક્ત થાઓ. માફ બાવિ વિપરીત છે, હું જ્યાં જાઉં છું ત્યાં કંઈ પણ ઉપદ્રવ થયા સિવાય રહેતોજ નથી, અને...”

“ બહુ થયું, કુમાર ! વધુ બોલીશ નહિ. ધર્મરાજ પોતાના ધર્મને જાણે છે. હું પ્રાણાંત સુધી તારૂં રક્ષણ કરીશ; એ મારા બોલેલા વચનને યાદ કર. શું હું બોલ્યું અબોલ્યું કરૂં ? ! ના ના, તેમ કદી થવાનુંજ નથી. કુમાર ! તારૂં ભાગ્ય ઉત્તમ છે, તારા લીધેજ જીલ્મીના જીલમથી પ્રજાને મુક્ત કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે અને તે અધર્મીનો પરાજય કરી સઘળે રથળે શાન્તિનું સામ્રાજ્ય સ્થપાવાશે.” મહારાજએ સુરેન્દ્રને બોલતો અટકાવીને કહ્યું.

“ ત્યારે શું મારે લીધેજ આપ ધર્મમૂર્તિને સંકટમાં ઉતરવું પડશે ! ” સુરેન્દ્રે વિકળ વદને પૂછ્યું.

સત્યસિંહ—“ ધર્મરાજની છાયામાં જ્યાં સુધી આ સત્યસિંહ જીવે છે, ત્યાં સુધી મહારાજને માથે સંકટ આવી શકશે નહિ; ધર્મને માટે આ સત્યસિંહ પ્રાણ આપવાને તૈયાર છે. કુમાર ! તમારે ઓછું

આણવાનું કારણ નથી. મારા બહાદુર સૈનિકો શત્રુના મોંકડો સૈનિકોને રણમાં રાણી નાખવાને હિંમતવાન છે. ” સત્યસિંહે કહ્યું.

“વીર સત્યસિંહ! હવે આપણે તે દુષ્ટનાથી સાવધ રહેવાની ધણી જરૂર છે. આ હોળીનો ઉત્સવ વિત્યા પછી સૈન્યને પણ તૈયાર કરી નાખવાની જરૂર છે અને...” મહારાજ બોલતા અટક્યા. પુનઃ ઢારપાળ અંદર આવી મહારાજને કહેવા લાગ્યો, “રાજન ! ઢાર સમિપે અન્યસિંહ આવેલા છે, અને તે અંદર આવવાની ઇચ્છા રાખે છે ? ”

“ તેમને અંદર આવવા દે. ” આજ્ઞા મળ્યા પછી થોડીવારે લશ્કરી પોશાકમાં સજ્જ થએલો અને લાંબો પ્રવાસ કરીને આવેલો અન્યસિંહ અંદર દાખલ થયો. તેણે મહારાજને નમન કરી કહ્યું.

“મહારાજ ! કૂર કાળસિંહ મોટા સૈન્ય સાથે ચંદ્રનગરથી નીકળી ચૂક્યો છે અને આપણાં ગામ તથા ખેતરોનો નાશ કરતો ઝડપથી આ તરફ આવે છે. ”

આ સમાચાર સાંભળતાંજ સઘળી સભા સ્તબ્ધ બની ગઈ. કાળસિંહ આટલો બધો પ્રપંચ કરશે, એવો કોઈને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો. સત્રળા રણવીરોના શરીરનું લોહી ઉકળવા લાગ્યું. એવામાંજ મહારાજ બોલી ઉઠ્યા, “ અન્યસિંહ ! તે દુષ્ટ કેટલે દુર છે ? ”

“ કાલ પ્રાતઃકાળ થતાંમાં તો તે આવી પહોંચશે, તેનો વિચાર એકાએક છાપો મારી કિલ્લામાં પ્રવેશ કરવાનો છે. ”

ધર્મરાજ આવેશ યુક્ત વદને બોલ્યા, ‘ શીકર નહિ, તે દુષ્ટને આ વખતે આપણે બરોબર શીક્ષા કરીશું. મારા રણશૂર બહાદુરો ! હવે તૈયાર થાઓ. સમય નિકટ આવી પહોંચ્યો છે. અત્યંત સંકટ સહન કરતી પ્રજાને દુષ્ટના જીલમથી છોડાવી તેનો આશિર્વાદ મેળવવા તૈયાર થાઓ. સુભટો ! હોળીના તહેવારમાં પ્રિયજનોની સાથે રંગમાં

આનંદથી રંગાવાને બદલે હવે શૌર્યથી હાથમાં ચળકતી તલવારો પકડી દેશના દુશ્મનોના રક્તથી રંગાઇ હોળી ખેલવાને તૈયાર થાઓ. ” આટલું બોલી મહારાજાએ સેનાપતિ પ્રત્યે કહ્યું, “ પ્રિય સત્યસિંહ ! આલો, ગદી ઉપર ચુકનો ડંકો બજવાની આજ્ઞા આપો અને સૈન્યને સજ્જ કરો. હું મહેલમાં જઈને સત્વરે આવું છું. ” મહારાજા ઉભા થઇ સુરેન્દ્રનો હાથ પકડી કહેવા લાગ્યા, “ આલો દિકરા ! ઇચ્છિત સમય હવે નજીક આવી પહોંચ્યો છે. ”

આ પછી મહારાજા સુરેન્દ્રનો હાથ પકડી મહેલ તરફ ચાલ્યા ગયા.

તેમના ગયા પછી સભાસદો મહારાજાની જગ્યા પોકારી હરહર મહાદેવનો વિજયઘોષ કરતા રાજગદી આગળ જઈથી એકત્ર થવા પ્રથમ ધર તરફ જવા લાગ્યા.

તે પછી સત્યસિંહે અજયસિંહને કહ્યું, “ અજયસિંહ ! તમે રાજગદી ઉપર જાઓ અને એક કલાક બાદ ચુકનો ડંકો બજવો. હું સૈન્યને તૈયાર કરી ત્યાં આવું છું. તે અરસામાં ચુકનો ડંકો સાંભળી આનંદમાં ફરતા બીજા સૈનિકો તેમજ ડુંગરોમાં વસતા રાજ્ય ભક્ત બીલો પણ દોડી આવશે. ”

અજયસિંહ ચાલતો થયો. બાદ સત્યસિંહ પણ ભક્તરાજ પ્રધાનને સાથે લઇ સૈન્યને તૈયાર કરવા ચાલ્યો ગયો.

જે રાજપૂતો હોળીના અવસરે આનંદથી ધુમવાને આતુર જણાતા હતા, તેઓ હવે રણમેદાનમાં દુશ્મનોની સાથે હોળી ખેલી તેમના રૂધીરથી રંગાવાને તૈયાર થવા લાગ્યા. કાળની ગતી અગમ્ય છે.

વીરની વિદાયગીરી.

સેનાપતિ સત્યસિંહના મહાલયમાં વિલાસકુમારી વ્યાકુળ વદને પતિદેવના આવવાની રાહ જોઈ રહી હતી. દુષ્ટાત્મા કાળસિંહના ધર્મ નગર પર ચઢી આવવાના સમાચાર કપિંજલાએ તેને જણાવ્યા હતા. વિલાસકુમારી અને સત્યસિંહનાં લગ્ન થએ હજી ધણા દિવસ થયા નહતા; એટલામાંજ આ ઘોર પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો, “મારા સ્વામી સિધનાથ ગુરૂની આશિષ લઈ યુધ્ધે જાય તો સારું,” આ ઉદ્દેશથી તેણે કપિંજલાને ગુરૂને જોલાવી લાવવા મોકલી, અને પોતે પતિને લઈ જવાની રજુ સામગ્રી એકત્ર કરવા લાગી. વિલાસકુમારીને આગલી રાત્રિએ ભયંકર સ્વપ્ન આવ્યું હતું. તે સ્વપ્નમાં તેણે ધર્મનગરનો વિધ્વંશ થએલો જોયો હતો, પણ તે સ્વપ્નની વાત તેણે સત્યસિંહને જણાવી નહોતી. કાળસિંહના ચઢી આવવાના સમાચારથી વિલાસને સ્વપ્નની સ્મૃતિ થઈ આવી. તેનું મુખ ઉતરી ગયું. તે રજુસાહિત્ય એકત્ર કરી આતુર નયને સ્વામીના આવવાના માર્ગની પ્રતિક્ષા કરી રહી. આવી રીતે તેણે થોડોક સમય વ્યતિત કરી આત્મગત્ જોલવા માંડ્યું, “હા! પ્રભુ! નહોતી ખબર કે આવો. ભયંકર પ્રસંગ એકાએક ઉપસ્થિત થશે? પ્રાણેશ પણ હજી કેમ પધાર્યા નહિ હોય? શું યુધ્ધે જવાના ઉમંગમાં મને જુલો તો નહિ ગયા હોય? શું ખબર પડે? આમ આત્મગત્ જોલતી વિલાસ પ્રવેશ દ્વાર તરફ જોઈ રહી. એવામાંજ સત્યસિંહે ત્યાં પ્રવેશ કર્યો. વિલાસ સસ્નેહે સ્વામીના કંઠે વળગી જોલી, “પ્રાણેશ! આજે આટલો બધો વિલંબ કેમ થયો?”

સત્યસિંહે તેને સ્નેહ પૂર્વક કંઠેથી અલગ કરતાં કહ્યું, “નરો-

ધમ કાળસિંહ આ પૂણ્ય ભૂમિ તરફ આવવાને તેના નગરમાંથી નીકળી ચૂક્યો છે. હું સૈનિકોની તૈયારી કરવામાં અત્યાર સુધી રોકાયો હતો. પ્રિયે ! આ યુદ્ધ પ્રસંગ અચિંતો આવ્યો છે, મોટા બળવાન રાજાના અસંખ્ય સૈનિકોની સામે અમારે રણ રંગ ખેલવાનો છે. દેવી ! હું હવે બકે છું ? ”

“ આટલી બધી ઉતાવળની શી જરૂર છે ? શું સૈન્ય સાથે અત્યારેજ પ્રયાણ કરવાનું છે ? ” વિલાસકુમારીએ ગળેગળે સાદે પૂછ્યું.

“ હા, કારણ કે દુષ્મન આપણી સરહદમાં પ્રવેશ કરી ચૂક્યો છે. તેને આગળ વધતો અટકાવવાની હવે ધણી જરૂર છે, અને તેથી હું સૈન્ય સાથે અત્યારેજ કુચ કરનાર છું. મહારાજાશ્રી પણ સાથે આવનાર છે.

“ બલે, પધારો, હું...” વિલાસથી વિશેષ બોલી શકાયું નહિ, તેની આંખોમાં જળ ઉભરાઇ આવ્યું. આવું જોઇ સત્યસિંહે તેના હાથ પોતાના હાથમાં પકડી પૂછ્યું, “ પ્રિયે ! યુદ્ધે પ્રયાણ કરવાના શુભ સમયે તારી સુકોમળ ચક્ષુઓમાં જળ કેમ જણાય છે ? વદન નિસ્તેજ કેમ દેખાય છે ? ”

વિલાસકુમારીએ સાડીના પાલવથી અશ્રુ ઢહોતાં કહ્યું, “ પ્રભુ ! આપ સુદૃઢ થઇને આવો પ્રશ્ન કેમ પૂછો છો ? અંદ્રના વિયોગે ચક્રોરી ચિંતા-મગ્ન થાય એ સ્વાભાવિક છે. પ્રાણેશ ! ગઇ રાત્રે મને એક ધણુંજ ભયાનક સ્વપ્ન આવ્યું હતું અને તેમાં માફે સર્વસ્વ નાશ થતું જણાયું હતું, આ કારણથીજ મારા હૃદયમાં ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન થઇ રહ્યો છે. ”

સત્યસિંહ હસ્તે વદને બોલ્યો. “ વિલાસ ! રાજપૂત રમણીએ સ્વપ્નનો ભય કદાપિ રાખવો જોઇએ નહિ. સ્વપ્ન અસત્ય હોય છે. તે મનની ભ્રમણાથીજ રાત્રિએ ભયંકર ભાસ ઉપજાવે છે. ”

“પ્રાણેશ ! મારું હૃદય શાન્ત થતું નથી, અને સર્વત્ર ભયનોજ ભાસ થાય છે. આ યુદ્ધ અને દુઃખમય ભાસે છે.” કહી વિલાસકુમારીએ સત્યસિંહના ખભા પર માથું મૂક્યું. તેના માથે હાથ ફેરવતાં સત્યસિંહ બોલ્યો, “પ્રિયે ! યુદ્ધે જવાના સમયે તું આ શું કરે છે ? રાજપૂત રમણીએ તો તેના સ્વામીના યુદ્ધ ગમનથી આનંદમાં નવો જોઈએ; છતાં તું એક નિર્માલ્ય સ્વપ્નથી ભય પામી નિરાશાજનક શબ્દો શા માટે ઉચ્ચારે છે ? દેવી ! એમાં તું તારો ધર્મ વિસારે છે. રણવીરોના ભાગ્યમાં વિજય યા મરણ તો લખાએલુંજ હોય છે. વીર રાજપૂતોનું સ્વર્ગ રણ-મયદાનમાંજ નિર્માલ્ય થએલું છે. સંસારમાં સુખ દુઃખની ઘટમાળ ચાલ્યા કરે છે, ચઢતી પડતીના ચમત્કાર પ્રતિપળે થયા કરે છે, તેમાં સમજી મનુષ્યો શોક કરતાં નથી, પણ પોતાનો યથાર્થ ધર્મ બળ-વ્યા કરે છે. પ્રિયતમા ! તારે તો મને અત્યારે એમજ કહેવું જોઈએ કે, જાઓ અને પ્રજા પીડક દુષ્મનોનો સંહાર કરી રણજંગમાં વિજય મેળવી કીર્તિ સંપાદન કરો. આવું કહેવાને બદલે તું શોક સમૂહમાં ડૂબી મારો ધર્મ ત્યજવાને તત્પર થઈ છે એ શું એક વીરાંગ નાને ઉચિત છે કે ? ”

“પ્રિયતમા ! હું મારો ધર્મ, મારી ફરજ યથાર્થ સમજું છું; પણ દુરાચારી દુષ્મનના અસંખ્ય યોદ્ધાઓ સામે રણ રંગ ખેલતાં આપણા સૈનિકો કેવી રીતે વિજય પ્રાપ્ત કરી શકશે. આવા વિચારો ઉત્પન્ન થતાં હું શોક સમૂહમાં ડૂબી જઈ છું.” વિલાસે હૃદયની વાત જણાવી.

“પ્રિયે ! એવા નકામા વિચારને તારા કુમળા મગજમાં સ્થાન આપીશ નહિ. ધર્મ નગરના વીર રાજપૂતો સ્વદેશના ઉદ્ધારને અર્થે દુષ્મન દળમાં ગાંધ ગજરાજની માફક ધુમ્મી કાળો કેર વર્તાવશે, અને

દેશને દુઃખના દરિયામાં ડૂબાવનારા અત્યાચારી રાજાનો પરાજય કરી વિજયમાળા કંઠમાં ધારણ કરશે. ”

“ પ્રાણેશ ! મારી વિનંતિ સ્વીકારી આ દાશીને પણ યુદ્ધમાં સાથે આવવાની આજ્ઞા આપો. હું સૈનિક સ્વાંગ ધારણ કરી અશ્વપર સ્વાર થઈશ અને આપના પડખે રહી દુષ્મનોનાં કાળજી કંપારીશ. ” વિલાસ કુમારીએ હૃદયની ઈચ્છા પ્રદર્શિત કરી.

સત્યસિંહ થોડીકવાર વિચારમાં પડી બોલ્યો, “ દેવી ! આ યુદ્ધમાં તને સાથે લઈ જવાને મારો આત્મા ના પાડે છે; કારણ કે કાળસિંહ અધર્મનો અવતાર છે. ”

“ તેથી શું થઈ ગયું ? તે અત્યાચારી અસુરને રણકૌશલ્ય દર્શાવવા આ ચંડીકા તૈયાર છે, અને મારા પિતાના ધાતકી મ્હોતના વૈરની વસુલાત કરવા આ આપની અર્ધાંગના અત્યંત આતુર છે. ” વિલાસકુમારીએ રાષ્ટ્રમય વદને જણાવ્યું.

“ પ્રિયે ! સમયને માન આપો, હઠમાં હાની થવાનો વિશેષ સંભવ છે. ”

“ હાની બંધે વીરાંગનાઓ સત્ય નિશ્ચયથી ચલાયમાન થતી નથી. સ્વામિનૃ !

હૃદયની મમ હોંશ છે, તમ સાથે યુધ્ધે આવવા;
ઉદ્ધાર કરવા દેશનો ને શત્રુ તણાં શિરચ્છેદવા.
વડું નાથ પાછે લાગીને, છું અર્ધાંગના હું આપની;
મમ અંગ અર્ધું જાય તો, પછી દેહ આ શું કામની ? ”

વિલાસકુમારી હાથ જોડી દીન વદને પતિના મુખ સામે જોઈ રહી. સત્યસિંહ વીચારમાં પડ્યો. રાજગદી પર યુદ્ધનો ડંકો જોરથી વાગી રહ્યો હતો. સત્યસિંહ સમય વૃથા જતો જણી વિલાસને સમજાવી કહેવા

લાગ્યો, “ પ્રાણુવલ્લભા ! શામાટે મારો અમુલ્ય સમય વૃથા વ્યતિત કરાવો છો ? આ પ્રસંગે તમને હઠ કરવી ઉચિત નથી. દેવી ! જ્યાં સુધી ધર્મનગરના વીરનરો હયાત છે; ત્યાં સુધી તમારે યુધ્ધે આવવાની શી જરૂર છે ? ”

“ નાથ ! મને શા માટે નિરાશ કરો છો ? મને યુદ્ધ જોવાની ધણીજ ઇચ્છા છે, તે મારી ઇચ્છા આપ પુર્ણ નહીં કરો તો કાણુ કરશે ?

શિરછત્ર મારા કંથજી, અબળા તણી આશા પૂરો;
અરી દળને સંહારવા, આ દાશીને લખ પરવરો.
આવીશ સાથે યુધ્ધમાં, નહિ ન્યુનતા બળમાં પડે;
શત્રુઓ પણ જાણશે કે યુધ્ધે વીર પત્ની લહે. ”

સત્યસિંહ વિલાસની હઠથી કંટાળી બોલ્યો, “ પ્રિયતમે ! જીએ સાંભળો યુધ્ધનો કંકા જોરથી વાગી રહ્યો છે. મારા સ્વદેશ બાંધવો મારી આતુરતાથી રાહ જોઈ રહ્યા હશે. દેવી ! તમારો ધર્મ છે કે મારી આગ્રાતું ઉલ્લંઘન તમારે ન કરવું. એ ધર્મને યાદ લાવી મારી આગ્રા અંગીકાર કરી તમારો દુરાગ્રહ ત્યાગ કરો. હું જશ્દીથી વિજય મેળવી તમને આવી મળીશ. ”

“ પ્રભો ! આપની આગ્રાને આધિન છું, લાચાર છું. પરંતુ જતાં પહેલાં મારી એક વિનંતિ સ્વીકારો. ” વિલાસે કહ્યું,

“ તમે મારાં સર્વસ્વનાં માલિક છો, એથી વિનંતિ શબ્દ અસ્થાને ગણાય છે. હૃદયવલ્લભા ! કહો, શું ઇચ્છા છે ? ” સત્યસિંહે હસ્તા વદને પૂછ્યું.

“ પ્રાણેશ ! થોડીકવાર ઉભા રહો. હું મારા હાથે જ આપને આયુધો સન્નવું; તે પછી આપ સુખેથી મનન કરો. ” કહી વિલાસકુમારી

અંદરના ભાગમાં ગઇ અને અદ્ય સમયમાંજ ત્યાંથી એક ઉત્તમ બખ્તર કઠાર, જમૈયો વગેરે શસ્ત્ર અસ્ત્ર લાવી રવામીને સમ્પ્રવવા લાગી. સત્યસિંહ આનંદિત વદને વરઘેલી વનિતાના કાર્યને અવલોકી રહ્યો. વિલાસકુમારીએ તેને શસ્ત્ર-અસ્ત્ર ધારણ કરાવી કપાળમાં કુમકુમની અરચા કરી અને તે પછી રવામીના કંઠમાં સુવાસિક પુષ્પની માળા પહેરાવી કહ્યું, “પ્રાણેશ ! હવે પધારો. રાજપૂત કુળદેવી આપનું સંરક્ષણ કરશે, તમારી વીરહાકથી શત્રુઓ ભયભીત થઇ જશે અને આખરે દેશદ્રોહી રાજપૂત કુલાંગાર કાળસિંહનો પરાજય થઈ વિજયદેવી વિજયમાળા આપનાજ કંઠમાં આરોપશે. નાથ ! અંતિમ વિનંતી એજ છે કે પ્રજા પીડક પિશાચનો પરાજય કરવા રણ જંગમાં અતુલ પરાક્રમ દર્શાવજો અને સ્વદેશનો ઉદ્ધાર કરી ધર્મ નગરનો વિજય ધ્વજ ફરકાવજો. પ્રાણેશ ! જાઓ, સિધાવો.” વિલાસકુમારી હૃદયને દ્રઢ કરી પતિના મુખ સામે જોઇ રહી. સત્યસિંહ પત્નીને હૃદયદાન દઇ જવાને તત્પર થયો. એવામાંજ સિધનાથ ગુરૂએ કપિંજલા સાથે ત્યાં પ્રવેશ કર્યો. સત્યસિંહે નમન કરી કહ્યું, “ગુરુવર્ય ! હું જાઉં છું અને વિલાસકુમારીને તમારા સંરક્ષણમાં સોંપું છું.”

“સત્યસિંહ ! દેશના દુઃખનને સંહારવા સુખેથી જા. વિજયદેવી તારા કંઠમાંજ વિજયમાળા પહેરાવશે. તું વિલાસની કંઠ પણ ચિંતા કરીશ નહિ.”

“કપિંજલા ! જાઉં છું.” સત્યસિંહે કપિંજલા સામે જોઇ કહ્યું.

“હા, કર્તવ્ય બજાવવા સુખેથી પધારો અને વિજયલક્ષ્મી વરી બેઠેલા આવી મળો. દીન દયાળુ પરમદામા તમારું રક્ષણ કરજો.” કપિંજલાએ કહ્યું. સત્યસિંહ પુનઃ એકવાર વિલાસ તરફ પ્રેમમય દ્રષ્ટિ

કરી ત્યાંથી ચાલતો થયો. વિલાસકુમારી સજ્જન નયને પતિને અદશ્ય થતાં સૂધી જોઈ રહી.

સિંધનાથ શુદ્ધ સત્યસિંહ પાછો આવે ત્યાં સૂધી વિલાસની પાસે રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો; અને પછી કપિંજલા તથા વિલાસકુમારી સાથે નીચેના ઓરડામાં આવી અનેક પ્રકારનો ઉપદેશ કરી વિલાસકુમારીનો ઉદ્દેગ દૂર કર્યો. તે પછી ત્રિપુટીમાં વિવિધ પ્રકારની વાતો ચાલવા લાગી.

૨૨

રણોન્માદ.

યદુચ્છયા ચોપપન્નં સ્વર્ગદ્વારમપાવૃતમ્ ।

સુસ્તિનઃ ક્ષત્રિયાઃ પાર્થ લભંતે યુદ્ધમીદૃશમ્ ॥

॥ મં ગી૦ અ૦-૨ ॥

હે અરજુન ! જાણે સ્વર્ગનું દ્વાર પુષ્કળ મુક્યું હોય, એવું યુદ્ધ પોતાની મેળે જે ભાગ્યશાળી ક્ષત્રિઓ હોય, તેનેજ પ્રાપ્ત થાય છે.

રણમયદાનમાં હુમવાને આતુર; અનેલા વીરોનો રણમદ કંઈક ઓરજ હોય છે. જે સમયે વીર યોદ્ધાઓ યુદ્ધભૂમિને ગળવી મુકે છે, તે સમયે અપ્સરાઓ હાથમાં વિજયમાળાઓ ઝાલી તેમને વરવાની ધ્વજાથી આકાશમાં ઉભી રહે છે અને દેવતાઓ તેમની ઉપર પુષ્પ વૃષ્ટિ કરે છે.

ધર્મનગરના રાજમહેલના એક સુશોભિત દિવાનખાનામાં એક પાંચ છ વર્ષનો બાળકુમાર મધુરા શબ્દો બોલી તેની માતાને રીઝાવી રહ્યો હતો. તે બાળકુમાર ધર્મરાજ મહારાજનો કુમાર હતો, તેનું નામ રણુવીર હતું, અને તેની માતાનું નામ શ્રીદેવી હતું.

રાજ્યદેવી પુત્રને વારે વારે ચુમીઓ લઇ પુત્ર સ્નેહનો દ્હાવો લેતાં હતાં. થોડીવારે રણવીરે માતાને પૂછ્યું, “ મા ! સુરેન્દ્રભાઈ બાપુ સાથે અહિં ક્યારે આવશે ? ”

“ હમણાં આવશે, અટલો બધો અધીરો શાને થાય છે ? ”

“માજી ! સુરેન્દ્રભાઈ તો મને ઘણાજ બહાલા લાગે છે, હોં ? તે દરરોજ મને તેમની સાથે બગીચામાં ફરવા લઇ જાય છે, ઉંચે ઉંચે કુદાવી હસાવી ખુબ રમાડે છે અને પછી સાઈ સાઈ ખાવાનું આપે છે. માતા ! વળી આજે તો તેમણે મને એક નાનકડી તલવાર આપી છે. તે તલવાર લઇ હું સુરેન્દ્રભાઈ જ્યારે લડવા જશે ત્યારે હું પણ તેમની સાથે જઈશ. અને તેમને મારવા આવનારને મારી નાનકડી તલવારથી કાપી નાખીશ. ”

“ એમ કે ! ત્યારે તો તું બહુજ જાજીરો. વાહ, ગઈ કાલે તું તેમની સાથે ફરવા ગયો હતો કે ? ”

“ હાજી, કાલે તો મને બહુજ મજા પડી હતી. માજી ! અમે પાછા આવતા હતા તેવામાં એક બાઈડીયોનું મોઢું ટોળું આવ્યું અને એકદમ અમારી આસપાસ ફરી વળી અમારી ઉપર તેમણે ગુલાલ તથા રંગનું પાણી છાંટવા માંડ્યું. મા ! સુરેન્દ્રભાઈ તો તે વખતે ઘણાજ ગમરાઈ ગયા હતા, પણ હું તો દોડીને એક બાઈડીની પાસે જઈ તેના હાથમાંથી ગુલાલની થાળી પકાવી લીધી અને તેમાંથી ગુલાલ લેઈ મેં તેનુંજ મોં રંગી નાખ્યું. તેથી એ બાઈડી ખુબ હસવા મંડી અને પછી મને પકડી ઉંચો કરી બચીઓ કરવા લાગી. માજી ! કાલે તો એવી ગમ્મત થઈ હતી. કહે હવે હું કેવો જાજીરો કે મેં તેનુંજ મોં રંગી નાખ્યું ? ”

“ ઘણાજ બહાદુર બેટા. ” કહી શ્રીદેવીએ તેને છાતી સરસે આંખી ચુંબન કર્યું.

રાજમહેલમાં માતા પુત્ર આવી રીતે અનંદ કરી રહ્યાં હતાં, એવામાંજ બહાર લોકોની ગરબડ તથા ઘોડાઓની દોડાદોડ સંભળાવા લાગી. રાજમાર્ગ પર થતી ગરબડ સાંભળી પુત્રને લાઇ રાણી જરૂખામાં આવી બહાર જોવા લાગ્યાં, તો જાણે કોઈ મહાપર્વ આવ્યું હોય તેમ લોકોની દોડધામ થતી જણાવા લાગી. સૈનિકો કેશરીઆ વાધા ધારણ કરો શસ્ત્ર અસ્ત્રથી વિભૂષિત થઈ અધને નચાવતા નચાવતા આભ્યા જતા હતા. થોડીવારે રાજગઢી ઉપર યુધ્ધનો ડંકો વાગવા લાગ્યો. રણવીરો અધને ઝડપથી દોડાવવા લાગ્યા. યુધ્ધનો ડંકો સાંભળી રાણીને કાળ પડી. તે અનેક તર્ક વિતર્ક કરવા લાગી.

લોકોની ધમાલથી તેમજ યુધ્ધના ડંકાથી બાળક રણવીરે માતાને પૂછ્યું, “ માજી ! આપણા નગરમાં આજે આ શી ધામધુમ મચી રહી છે ? હોળી માતા તો હજી કાલે છે ? જોને આ બધા લોકો તલવારો લટકાવી અને હાથમાં બાલા ઝાલી ક્યાં જાય છે ? શું તેઓ કંઈ રમત રમવાને જાય છે મા ? ”

“ હા, બેટા ! તે લોકો બચંકર રમત રમવાને જતા હોય તેમ જણાય છે, હમણાં તારા બાપુ આવશે એટલે જે હશે તે જણાશે. ” આવી રીતે માતા પુત્ર વાતો કરી રહ્યાં હતાં, એવામાં મહારાજ સુરેન્દ્ર સાથે ત્યાં આવ્યા. સુરેન્દ્રને જોતાંજ રણવીર તેની કમરે વળગી પડ્યો. સુરેન્દ્રકુમારે તેને ઉચ્છાદી હસ્તાવધને રમીડી નીચે મૂક્યો.

મહારાજને પધારેલા જોઇ રાણીએ નમન કરી પૂછ્યું, “ પ્રાણેશ ! આજે એકાએક યુધ્ધનો ડંકો કેમ વાગે છે ? ”

“ પ્રિયા ! પાપી કાળસિંહ આપણી ઉપર ચઢી આવે છે અને

લકાષ કરવાતું કારણ સુરેન્દ્રને સોંપી દેવાતું જણાવે છે. તેથી તે અધમને આગળ વધતો અટકાવવાને હું સૈન્ય સાથે જાઉં છું.” મહારાજાએ કારણ જણાવ્યું.

“ માતાજી ! મને પણ આશિષ આપી વિદાય કરો. ” સુરેન્દ્રે માથુ નમાવી આજ્ઞા માગી.

“ દિકરા ! શું તું પણ મહારાજાની સાથે જવાને ઇચ્છે છે ? ” રાણીએ ગભરાઈને પૂછ્યું.

“ હા, માતાજી ! ધણી સમયથી હું આ દિવસની રાહ જોતો હતો. તે સમય અનાયાસે પ્રાપ્ત થયો છે, અને તેથી હું યુધ્ધમાં જવાને ધણોજ ઉત્સુક છું. ”

“ સુરેન્દ્ર ! તું આ યુધ્ધમાં ન જાય તો ધણું સાફ, કારણ કે તે દુષ્ટની દષ્ટિ તારી ઉપર છે, તેમ તે અધમની અધમતા પણ ધણી છે. દિકરા ! રખેને તારો જીવ જોખમમાં આવી પડે; માટે તું તો અત્રેજ રહે. ” રાણીએ તેને યુધ્ધમાં નહિ જવાનું કારણ જણાવ્યું.

“ મહાદેવી ! તે દુષ્ટની દુષ્ટતા હું સારી રીતે જાણું છું. માજી ! મને આવો અમુલ્ય સમય ફરી ફરીને પ્રાપ્ત થનાર નથી. હું મહારાજાની સાથે જઈશ અને દુષ્ટના જીવમથી પ્રજાને મુક્ત કરાવવા મહારાજાના પડખે ઉભો રહી યુધ્ધ કરીશ. માટે માતાજી ! આનંદથી મને જવાની આજ્ઞા આપો.”

“ દેવી ! જલ્દી કરો. મારા રણસૂરો મેદાનમાં એકઠા થઈ મારી રાહ જોઈ રહ્યા હશે. જીઓ, સાંભળો, યુદ્ધનો ડંકો કેટલા જોરથી વાગી રહ્યો છે ? ” મહારાજાએ જવાની ઉતાવળ જણાવી કહ્યું. એવામાં રણવીરકુમાર પિતાની કમરે વળગી કહેવા લાગ્યો, “ બાપુ ! મને સાથે નહિ લઈ જાઓ ? ”

“ ક્યાં બેટા ? ” મહારાજાએ પૂછ્યું.

“ હું પણ તમારી સાથે યુદ્ધભૂમિમાં આવીશ, અને તમારી જોડે હાથી ઉપર સ્વાર થઈ તમને તથા સુરેન્દ્રબાઈને મારવા આવનારને મારી નાનકડી તલવારથી કાપી નાખીશ, માટે મને યુદ્ધમાં લઈ જાઓ. ” રણવીરે યુદ્ધમાં જવાની હઠ પકડી.

બાળકુમારનાં વચનો શ્રવણ કરી મહારાજાના હૃદયમાં આતંકનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. તેમણે તેને છાતી સરસો દ્વારા ચુંબન કરી કહ્યું, “ બેટા ! અત્યારે તો તું તારી માતા પાસે રહે, બીજા યુદ્ધમાં તને સાથે તેડી જઈશ. ”

“ એમ, તો જાઓ હવે હું તમારી સાથે નહિ બોલું. ” કહી બાળકુમાર રીસાઈને અંદરના ભાગમાં આશ્રય ગયો.

કુમારના ગયા પછી મહારાજાએ રાણીને કહ્યું, “ દેવી ! હવે હું જઈશ અને શ્રી ઇષ્ટકૃપાથી યુદ્ધમાં વિજય મેળવી સત્વરે પાછો આવી મળીશ. ”

“ હૃદયેશ ! સિધારો અને યુદ્ધમાં અમ્મર નામના મેળવી સત્વરે પાછા પધારો. હે પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા ! દુષ્ટોનો પરાજય કરી મારા નાથને વિજય અપાવજો. ” રાણીએ મંગળપ્રાર્થના કરી જવાની રજા આપી.

“ માતાજી ! આ બાળકને પણ મંગળ આશિષ આપો ? ” સુરેન્દ્રે હાથ જોડીને કહ્યું.

“ પુત્ર ! શું તું જઈશજ ? ” રાણીએ મળમળે સાહે પૂછ્યું.

“ હા, માતાજી ! હું જઈશ અને રણભૂમિમાં શત્રુને હાથ બતાવી અમ્મર નામના કરીશ. ” સુરેન્દ્રે વીર શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરી કહ્યું.

શ્રીદેવીનાં નેત્રોમાંથી હર્ષાશ્રુ વહેવા લાગ્યાં, તેમણે સુરેન્દ્રને શિરે હાથ મૂકી આશિષ દેતાં કહ્યું,

“પુત્ર ! જા, વિજય કરી બહેલો આવજો. તારી વીરહાકથી દુઃખનોનાં કાળજાં કંપજો. દિકરા ! મહારાજાની સાથે આનંદથી જા, અને સત્ય ધર્મથી યુદ્ધ કરી ક્ષત્રિય વીરના નામની સાર્થકતા કરજો. પુત્ર ! સમરક્ષેત્રમાં પ્રજાને દુઃખથી મુક્ત કરવા પ્રાણની આહુતી આપવી પડે તો સુખેથી આપજો, પણ પીઠ ખતાવી કુળને કલંક લગાડી શક નહિ. જા, પ્રભુ ! તારૂં રક્ષણ કરશે.”

“અસ્તુ. માતા ! જાઉં છું.” સુરેન્દ્રે આશિર્વાદ માથે ચઢાવી જવાની તૈયારી કરી, કે તરત શ્રીદેવીને કંઈક યાદ આવતાં કહ્યું.

“હો રહે દિકરા, માતા વિનાના પુત્રને સ્વદેશના ઉદ્ધારાર્થે મુદ્ધમાં જતાં સારી રીતે જાણુગારી હું તને તારી માતાનો લ્હાવો લેવરાવું.” કહી શ્રીદેવીએ સ્વહસ્તે સુરેન્દ્રને વચ્ચાલુપણ સળવી લલાટમાં કુમકુમની અર્ચા કરી પુનઃ મંગળમય આશિર્વાદ દમ્બ હસ્તે મુખડે જવાની આજ્ઞા આપી.

રાજમહેલમાંથી નીકળી મહારાજા અને સુરેન્દ્ર અથો પર સ્વાર થઇ રાજગઢી આગળ આવી પહોંચ્યા. તેમને જોતાંજ સૈનિકોએ હર્ષ ગર્જનાથી તેમને વધાવી લીધા.

રાજગઢી આગળ આવી મહારાજાએ સૈન્યના ત્રણ વિભાગ પાડી દીધા. રણવાદો વાગવા લાગ્યાં. શત્રુઓને રણમદ ચઢવા લાગ્યો. તે પછી મહારાજા સકળ સૈન્ય સાથે ગઢી ઉપર આવેલાં કુળદેવીનાં દર્શન કરી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

“હે કુળદેવી ! મહિષાસુર મર્દિની ! દેવોને અભયદાન દેનારી ભગવતી ! તને આ ધર્મરાજના અનંતકોટી પ્રણામ છે. હે આદ્ય

શક્તિ ! હે જગતજતુની ! હે ક્ષત્રિઓની અધિષ્ઠાત્રિ દેવી ! આજે તારાં બાળકો અધમોને સંહારવા યુધ્ધે ચઢે છે, પરંતુ તેમને જ્ય અપાવવો તે તારા હાથમાં જ છે. દયાળુ અંબા ! ધણી સમયથી દુઃખમાં પીડાતી પ્રજાને દૂર કાળસિંહના જીવ્હ્મી જીવ્હ્મથી છોડાવવાને અને પાપીને તેનાં કુકર્મથી શીક્ષા આપવાને તથા સત્યનું રક્ષણ કરી અધર્મને નાશ કરવાને તારાં બાળકો આજે તારા બળ ઉપરજ વિશ્વાસ રાખી રણમાં ઝડપવાને જાય છે અને તેઓ તારૂંજ શરણ માગે છે. માતા ! તું સત્યની આશ્રયદાતા છે. આ તારાં બાળકો પણ એક સત્યનેજ માટે રણે ચઢે છે. માતૃશ્રી ! મનથી ને કર્મથી અમારી પ્રાર્થના સ્વીકારી અમને વિજય અપાવજે.” આટલી સ્તુતિ કરી મહારાજાએ દેવીની જ્ય બોલાવી. ગગન મંડળને ભેદી નાખે તેવી કારમી મર્જનાથી સૈનિકોએ પણ દેવીની જ્ય પોકારી. બાદ એક પછી એક એમ સકળ સૈનિકો દેવીને વંદન કરી ચાલવા લાગ્યા.

ધોડેસ્વારો, પામદળ વગેરે રણભૂમિ તરફ પ્રયાણ કરવા લાગ્યું, રણતુર વાગવા લાગ્યાં, સૈનિકો રણોન્મત્ત થવા લાગ્યા.

ભરતીઓટની માફક સઘળું સૈન્ય નગરમાં થઇને જવા લાગ્યું. સમરભૂમિમાં જતા સૈન્યને જોવાને નગરની સ્ત્રીઓ જરૂઆમાં તો કોઇ બારીઓમાં ઉભી રહી સ્નેહિઓની સાથે હોળી રમવાને એકઠાં કરી રાખેલાં શુલાલ વગેરે રંગાદી પદાર્થોની સૈનિકો પર વૃષ્ટિ કરવા લાગી.

સૈન્યને મોખરે રણતુર ભેરી વગેરે વાજાંત્રા વાગતાં હતાં અને તેની પાછળ અસંખ્ય પામદળ દૃષ્ટિગોચર થતું હતું. પામદળની પાછળ ધોડેસ્વારો હાથમાં પકડેલા બાલાઓને સ્પર્શના તડકામાં ચળકાવતા ગમન કરતા હતા.

સેનાનાયક સત્યસિંહ મહારાજાના અશ્વની સાથે પોતાનો અશ્વ

રાખી સૈન્યની કરવા ધારેલી ગોઠવણ કહી સંભળાવતો હતો. મહારાજના બીજા પડખે શ્યામ અશ્વ પર સ્વાર થએલો સુરેન્દ્રકુમાર આ સમયે ઘણો આનંદિત જણાતો હતો. થોડીવારમાં સઘળું સૈન્ય નગરની બહાર નીકળી આગળ વધવા લાગ્યું. ધુળના ગોટગોટ ઉડવા લાગ્યા. હોળીના ઉત્સવમાં સ્નેહિઓની સાથે આનંદ કરવાને ઇચ્છતા સૈનિકો તેમના આનંદમાં ભંગ પાડનાર દુઃખનોતે રણમાં રણવાને ઝડપથી કુચ કરવા લાગ્યા.

૨૩

રણરંગ.

સાગરના ભરતીઓટની માફક ધર્મરાજનું સૈન્ય ઝડપથી કુચ કરતું હતું. સૂર્યના તડકામાં તલવારો બાલા વિજળીની માફક ચળકતા હતા. સૈનિકો પ્રતિક્ષણે મહારાજનો જયઘોષ કરતા હતા.

ધર્મનગરથી લગભગ દશેક ગાઉ દૂર આવી મહારાજએ સૈન્યને આગળ વધતું અટકાવી છાવણી નાખવાની આજ્ઞા કરી. તે પછી મહારાજ એક વખત સકળ સૈન્યમાં ફરી બહાર આવી સૈનિકોને મંબોધી કહેવા લાગ્યા,

“ બહાદુરો ! આજે આપણે એક મહત્વનું કાર્ય કરવાને અત્રે આવ્યા છીએ. તે કાર્ય એજ કે અત્યંત કષ્ટમાં પીડાતી પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરવા આપણે દુષ્ટ દુઃખનોતી સાથે યુધ્ધ કરવાનું છે. આપણો મહાન શત્રુ કાળસિંહ કે જે રાજ્ય લોભી અને પ્રજાપિડક છે, અને નિરંતર અધર્મનો આચરનાર ધાતકી પાતકી છે. તે કર્મ ચંડાળ આપણા આગ્રયે રહેલા મારા પુત્ર સમાન સુરેન્દ્રને પોતાને

સ્વાધીન લઘુ તેના પ્રાણનો વિનાશ કરવાને ઇચ્છે છે; તો શું આપણે સુરેન્દ્રને તેના હવાશે સોંપી તેના પ્રાણ લેવા દેવો જોઈએ ? ”

“ નહિ, કદાપિ નહિ, એ દુષ્ટને મારી નાખો કાપી નાખો, અને તેના જીવમયી પ્રજનનું રક્ષણ કરો. રાજપુતો શરણે આવેલાને કેવી રીતે રાખવો તે સારી રીતે જાણે છે. રાજપૂતો અન્યના કલ્યાણને અર્થે પ્રાણ આપવાને તૈયાર છે.” સૈનિકોએ ગગન ભેદી ગર્જના કરી જવાખ આપ્યો.

ધન્ય છે, ધન્ય છે, મારા બહાદુરો તમને ધન્ય છે. મારા વીર યોધાઓ ! હવે તૈયાર થાઓ અને તે પાપીના સૈન્યને સંહારવા તમારી સમશેરોને મ્યાનમાંથી બહાર કાઢી ચળકાવો. ” સત્યસિંહ આવેશથી ગર્જી ઉઠ્યો.

“ જય, ધર્મરાજની જય. ” કહી રણોન્મત્ત સૈનિકોએ કાળની જીભ સમાન તલવારો સરસર અવાજ કરતી મ્યાનમાંથી બહાર ખેંચી કાઢી. વીર યોધાઓની સમશેરો સૂર્યના પ્રકાશમાં ઝગમગવા લાગી. એવામાંજ કાળસિંહનું સૈન્ય દૂરથી આવતું નજરે પડ્યું. તેના સૈન્યને જોતાંજ ધર્મરાજના સૈનિકો તેની ભેટ લેવાને તૈયાર થઈ ઉભા.

કાળસિંહ સૈન્યને મોખરે હાથીપર સ્વાર થએલો હતો. તેણે પણ દૂરથી ધર્મરાજના સૈન્યને તૈયાર થઈ ઉભેલું જોયું, તેને સ્વપ્ને પણ આશ્ચા નહોતી કે ધર્મરાજ એકાએક આવી રીતે તૈયાર થઈ રહેશે. તેણે ગુપ્ત રીતે છાપો મારી નગરનો કબજો લેવાનો કરેલો વિચાર તેને માંડી વાળવો પડ્યો. તેણે સૈન્યને ઝડપથી ચાલવાની આજ્ઞા કરી અને થોડીવારમાં ધર્મરાજના સૈન્યની સન્મુખ આવી પહોંચ્યો.

આજે કાગળ સુદી પૂર્ણિમા, રાજપુતોને રંગમાં રંગાવાના દિવસે

યુધ્ધનાં રણતુર જોસથી વાગવા મંડ્યાં. સવિતાદેવ કાળસિંહ ઉપર કોપાયમાન થયા હોય તેમ ઉગ્ર તાપે તપવા લાગ્યા. રણવાદોના નાદથી રણવીરો ડોલવા લાગ્યા અને હાથમાં ઝંખકતી તલવારોને ઉંચા નીચી કરવા લાગ્યા.

ધર્મરાજે સૈન્યના ત્રણ વિભાગ પાડી દીધા. તેમણે એક ભાગ સત્યસિંહને સોંપી, બીજા ભાગની સરદારી ભક્તરાજને આપી, અને ત્રીજા ભાગનું સૈન્ય પોતાની પાસે રાખી સૈન્યના મધ્યમાં સુરેન્દ્રને રહેવાની આજ્ઞા કરી. સુરેન્દ્રકુમાર કાળસિંહને જોતાંજ ક્રોધથી ઉન્મત્ત બની તેની ભેટ લેવાને આતુર થઇ રહ્યો.

કાળસિંહનું સૈન્ય ધર્મરાજના સૈન્યથી વિશેષ હતું. તેને પણ ચાર વિભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવેલું હતું. સૈન્યના એક ભાગનો ઉપરી અધર્મસિંહ હતો અને બાકીના ત્રણે ભાગની સરદારી કાળસિંહે પોતે લીધી હતી. અને સૈન્યના મધ્ય વિભાગમાં તે હાથીપર સ્વાર થયેલો હતો.

છેવટે યુદ્ધ શરૂ થયું, ધર્મરાજના સૈનીકો કારમી ગર્જના કરી જયચંડચુંડ વિનાશીની અને જય ભવાનીનો ગગન ભેદક જયઘોષ કરતા કાળસિંહના સૈન્ય ઉપર દ્રુટી પડ્યા.

સેના નાયક સત્યસિંહે સૈન્ય સાથે પ્રથમ આક્રમણ કર્યું. તેણે એવી તો સખ્ત કાપાકાપી ચલાવી કે પહેલેજ સપાટે દુષ્મનના સૈન્યમાં નાશભાગ થઇ રહી, પણ એટલામાંજ અધર્મસિંહે સૈન્ય સાથે આગળ વધી આવી નાસતા સૈનિકોને અટકાવી જખરો ધસારો કર્યો.

હરહર મહાદેવના કર્ણુભેદક પોકારો સાથે મારો કાપોના પોકાર સંભળાવા લાગ્યા. રક્તની સરિતા વહેવા લાગી, તલવારો સડસડાટ અવાજ કરતી દુષ્મનોનાં કાળજી ચીરવા લાગી. તીરોના વર્ષાદથી

નભ મંડળ છવાઇ ગયું. જંજીર બાલા વગેરે શસ્ત્રો ઉછળવા લાગ્યાં. વીરમદ્યી મહોન્મત અનેલા બહાદુરો આવેશથી રણમાં ઝુઝવા લાગ્યા. તલવારો એક બીજાની તલવારો સાથે અથડાઇ કઠોર ધ્વનિ ઉત્પન્ન કરવા લાગી. સૈનિકો ગાંડા હાથીની માફક ચારે તરફ ધુમવા લાગ્યા. સત્યસિંહ, ધર્મરાજ બક્તરાજ વગેરે તેમની લાંબી તલવારો ચારે તરફ ફેરવી ફક્ત એક જ હાથી શત્રુઓના એ ભાગ કરી દુશ્મન દળમાં ત્રાસ વર્તાવા લાગ્યા.

ઇન્દ્રિય પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાંજ વીર સુરેન્દ્ર ક્યારનોએ મધ્યમાંથી નીકળી શત્રુ દળમાં ધુસી ગયો હતો. ક્રોધથી જેની આંખો લાલ-ચોળ થઇ ગઇ હતી, તેવો સુરેન્દ્રકુમાર સૈનિકોને ઉશ્કેરતો અને બંને હાથથી તલવારો ફેરવતો, દુશ્મનોને ઘાસની માફક કાપતો અપૂર્વ રણ-કૌશલ્ય દર્શાવતો હતો. એવી રીતે પૂર્ણ પરાક્રમ કરતો સુરેન્દ્ર થોડી-વારમાં શત્રુ સૈન્યને ચીરી કાળસિંહના હાથી સમક્ષ આપી પહોંચ્યો અને કાળસિંહને જેતાંજ મોટી ગર્જના કરી કહેવા લાગ્યો, “ઓ અભિમાની ! જો, આ તારો દુશ્મન કે જેને તું તારે સ્વાધીન લેવાને ઇચ્છે છે, તેજ સુરેન્દ્ર ! અત્યારે તારી સમીપે આવીને ઉભો છે.” આમ બોલતાંજ સુરેન્દ્રે હાથીની સુંઢ પર અસીનો પ્રહાર કર્યો. સુંઢ કપાઇને નીચે પડી. હાથીએ બચકર ચીસ પાડી, પાછે પગલે પાછળ ખસવા માંડ્યું. કાળસિંહ સુરેન્દ્રનું પરાક્રમ નિહાળી સ્તબ્ધ બન્યો. પણ એવામાંજ વળી પાછો સુરેન્દ્ર ગર્જનાયુક્ત સ્વરે બોલી ઉઠ્યો, “ઓ કાળસિંહ ! ઓ પ્રજાને ધાતકી રીતે રંજાડનાર ભલીમ ! ચાલ હવે ખેંચ તલવાર, રામસિંહના મૃત્યુનો જવાબ લેવા સુરેન્દ્ર નજદીક આવ્યો છે.” કહી તેણે ઘોડાને એડી મારી કુદાવ્યો અને જેત જેતામાં એકજ ફટકાથી હાથીના મ્હાવતને જમીનપર ઢોળી પાડ્યો.

હાથી નીરંકુશ થયો અને દુઃખથી ગાંઠા જેવો બની આમ તેમ દોડી તેનાજ સૈનિકોનો ઘાણ કાઢવા લાગ્યો. પોતાના મહારાજને બચમાં આવી પડેલા જોછ વિકાળસિંહ તથા અધર્મસિંહ પોતપોતાની ટુકડીઓ સાથે ત્યાં દોડી આવ્યા અને કાળસિંહને હાથી ઉપરથી નીચે ઉતારી ઘોડે બેસાડી પુનઃ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, સૈનિકોના પદ પ્રહારથી ધરણી ધ્રુજવા લાગી, સૈનિકોનાં મુઠ્ઠાં જ્યાં ત્યાં નજરે પડવા લાગ્યાં. રૂધીરનો ઠીચડ બની ગયો. યુદ્ધની બચંકરતા વધવા લાગી. મરણ પામેલા સૈનિકોના શબ ઉપર થઇને વીરનરો યુદ્ધમાં ધ્રુમવા લાગ્યા.

અધર્મસિંહને બીજી બાજુએ મોકલી વિકાળસિંહે તથા કૂરસિંહે થોડીવારમાં અપૂર્વ પરાક્રમ કરતા સુરેન્દ્રને ઘેરી લીધો. તેને ઘેરાએલો જોતાંજ તેને મારી નાખો કાપી નાખો એમ બુમો મારતો કાળસિંહ ત્યાં ધસી આવ્યો. દુરમનો તીડની માફક સુરેન્દ્રની ઉપર ટૂટી પડ્યા. આરે તરફ તલવારો ઉછળવા લાગી, છતાં પણ વીર સુરેન્દ્ર ગમરાયા વિના તેઓની વચમાં પૂર્ણ પરાક્રમ દર્શાવવા લાગ્યો. આવો કટાક-ટીનો મામલો સૈન્યમાં ધ્રુમતા ધર્મરાજની નજરે પડ્યો. તેમણે તત્કાળ સત્યસિંહને સુરેન્દ્રની મદદે જવાનું સૂચવ્યું.

સુરેન્દ્રના શરીર ઉપર નાના મોટા થઇને અનેક જખમ થયેલા હતા, તેમાંથી રૂધીર વહેતું હતું. વીરકુમાર રૂધીરથી સર્વાંગે રંગાઇ ગયો હતો. પણ તેની દરકાર નહિ કરતાં તલવારથી શત્રુઓના બે કટકા કરતો યુદ્ધમાં મગ્યો હતો. એટલામાં સમય સાધી વિકાળસિંહ તેની ઉપર ધા કરવાને ધસ્યો, પણ તે તેની પર ધા કરે તે પહેલાં તો સત્યસિંહે ત્યાં દોડી આવી એકજ ફટકાથી વિકાળનું માથું ધડથી જુદું કરી નાખ્યું. વિકાળસિંહના પતનથી ધર્મરાજના સૈનિકોએ જયઘોષ કર્યો અને હરહર મહાદેવની ગર્જના કરતા અપૂર્વ શૌર્યથી વીકાળના સૈન્યને

ધાસની માફક કાપવા લાગ્યા. સરદાર વિનાના સૈનિકો નાશ ભાગ કરવા લાગ્યા, પણ તેજ સમયે કૂરસિંહે ત્યાં આવી તેઓને નાસતા અટકાવ્યા અને તેઓની સરદારી પોતે લઈ તેમને ઉત્તેજિત કરી ધસારો કરવાનું સૂચવ્યું. પુનઃ તુમુલ યુદ્ધ મચી રહ્યું. ધર્મરાજ તથા ભક્તરાજ પણ તેમના સૈન્ય સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યા.

સાગરમાં જેમ નદીઓ એકઠી મળે, તેમ બંને તરફનું સૈન્ય એકત્ર થઈ ગયું. ધર્મરાજનું સૈન્ય કાળસિંહના સૈન્યથી ન્હાનું હતું પરંતુ કાળસિંહના ઘણા સૈન્યનો સંહાર કરી નાખ્યો હતો.

ધર્મરાજને જેમ કાળસિંહ ક્રોધાકાન્ત બની તેમની ઉપર ધસ્યો અને જેવો મહારાજની ઉપર ધા કરવા બચ છે તેવોજ સુરેન્દ્રે તેને એક સખ્ત ષ્ટકો લગાવ્યો. કાળસિંહના સુભાગ્યે સુરેન્દ્રનો ષ્ટકો તેની તલવારને લાગ્યો. તલવાર તેના હાથમાંથી છુટી જમીનપર પડી, કે તરત સત્યસિંહે અશ્વપરથી છલંગ મારી નીચે કુદી પડી બાલાના પ્રહારથી તેને અશ્વ ઉપરથી નીચે ગમડાવી પાડ્યો. કાળસિંહ સમય સુચકતા વાપરી તરત ઉભો થઈ સત્યસિંહને વળગી પડ્યો. બંને મલ્લયુદ્ધ કરવા લાગ્યા. થોડીવારમાંજ સત્યસિંહે તેને જમીન ઉપર પટકી દીધો અને તેનો વધ કરવાને ભેઠમાંથી કટાર ખેંચી કાઢી; પણ એટલામાં અધર્મસિંહે પાછળથી દોડી આવી સત્યસિંહ પર તલવારનો ધા કર્યો. તલવારના સખ્ત આઘાતથી સત્યસિંહ બેમાન થઈ નીચે ઢળી પડ્યો. ગભરાએલો કાળસિંહ ઉભો થઈ ઘોડેસ્વાર થયો અને ધર્મરાજના સૈન્યને કાપવા લાગ્યો. ધાયલ થયેલા સત્યસિંહને ત્યાંથી ઉપાડી વીસ સૈનિકો પાસેની ખીણમાં ઉપચાર કરવાને ચાલતા થયા.

સત્યસિંહના ધાયલ થવાથી સૈનિકો ઘણાજ ક્રોધાચ્છાન થઈ

ભુખ્યા વરૂની મારક શત્રુઓપર દૂટી પડ્યા. મુરેન્દ્રકુમાર પ્રાણની પરવાહ નહિ કરતાં ચોગરદમ તલવાર ફેરવતો વારંવાર શત્રુદળમાં પ્રવેશી પાછો બહાર નીકળી આવતો. આખરે ધર્મરાજના ચોદાઓનો પ્રચંડ માર કાળસિંહના સૈનિકો સહન કરી શક્યા નહિ. કાળસિંહના ધણી ખરા સૈન્યનો નાશ તો ક્યારનોએ થઈ ગયો હતો. ધર્મરાજનું સૈન્ય પણ યુદ્ધમાં ઘણું ખપી ગયું હતું, છતાં પણ યુદ્ધ બંધ થયું નહિ, હજી પણ મનુષ્યોની કાપણી જોસજોર ચાલતી હતી.

સૂર્યદેવને અસ્તાચળ તરફ ગમન કરવાની તૈયારી થઈ ચુકી હતી, સૈનિકો પણ શ્રમિત થઈ ગયા હતા. તેથી સમય સાધી કાર્યદક્ષ કાળસિંહે યુદ્ધ બંધ કરવાની પતાકા ચઢાવવાની આજ્ઞા આપી. શત્રુ પક્ષમાં શાન્તિની પતાકા ચઢાવવામાં આવી. આથી ધર્મરાજે પણ પોતાના સૈનિકોને વિશ્રામ આપવાને માટે રણુવીરોને યુદ્ધ બંધ કરવાની આજ્ઞા કરી.

તે દિવસે બંને પક્ષે યુદ્ધનું કાર્ય બંધ કર્યું. બંને સેનાઓ પોત પોતાની છાવણી તરફ ગઈ. કાળસિંહે આજના યુદ્ધથીજ વિજયની આશા મૂકી દીધી હતી. તેના સૈન્યનો કચ્ચરધાણ નીકળી ગયો હતો. બંને પક્ષમાં મરણ પામેલાઓ કરતાં ધાયલોની સંખ્યા વિશેષ હતી.

રણુશ્રમિમાં ધાયલ થઈ પડેલા સૈનિકોની દયાજનક ચીસો સંભળાવા લાગી, સારવાર કરનારાઓ ધાયલોને મલમપટા કરવા લાગ્યા.

છાવણીમાં ગયેલા સૈનિકો ચુલા સળગાવી રસોઈ કરવા મંડી પડ્યા, તો બીજી બાજુએ મેદાનમાં પડેલાં મુઠ્ઠાં બક્ષને માટે ખેંચી જવા શીયાળ વર આદી હિંસક પ્રાણીઓ રાત્રિને સમયે મુઠ્ઠાંની ખેંચતાણ કરતાં ચીસાચીસ કરવા લાગ્યાં.

રાક્ષસી કૃત્ય.

સર્પઃ ક્રૂરઃ સ્વલઃ ક્રૂરઃ સર્પાત્ક્રૂરતરઃ સ્વલઃ ।

મંત્રેણ શામ્યતે સર્પા ન સ્વલઃ શામ્યતે કદા ॥

સર્પ અને દુર્જન બંને ક્રૂર છે, તેમાં પણ દુર્જન વધારે ક્રૂર છે, કારણ કે સર્પ મંત્રથી સમી જાય છે, પણ દુર્જન તો કદી તેનો દુષ્ટ સ્વભાવ તજતોજ નથી.

રણક્ષેત્રમાં કાળસિંહને માટે એક મોટા તંબુ ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો. તેના તંબુની સાથેના એક બીજા તંબુમાં કુમારી પદ્મલતાને રાખવામાં આવી હતી અને તેની પર સપ્તદેવરેખ રાખવામાં આવતી હતી. રાજકુમારી શોકમય હૃદયે અર્ધધેલાની સ્થિતિ અનુભવતી હતી.

યુદ્ધ બંધ થયા પછી કાળસિંહ છાવણીમાં ગયો. તે પછી તેણે જમી પરવારી તંબુમાં સરદારોને બોલાવી મસલત કરવા માંડી. તેને આજના યુદ્ધથીજ ખાત્રો થઇ ચૂકી હતી કે હવે કદાપિ વિજય પ્રાપ્ત થનાર નથી. તેણે સરદારો સાથે થોડીવાર સુધી ખાનગી મસલત ચલાવ્યા પછી સેનાપતિ કૂરસિંહને કહ્યું, “કૂરસિંહ! આપણો બહાદુર સરદાર વિકાળસિંહ રણમાં પડ્યો, અને તેથી આપણને એક કારી જખમ થયો. તેની ખોટ તો કોઇ પુરનારજ નથી; પણ હવે આજથી તેના સૈન્યને સરદાર ગર્વસિંહના હાથ નીચે સોંપો.”

આટલું કહી તેણે ગર્વસિંહ તરફ જોઇ કહ્યું, “ગર્વસિંહ! તમારે અત્યારે એક બહાદુરીનું કામ કરવાનું છે. તમારે તમારા તાબાના તમામ સૈન્ય સાથે અત્યારે દુશ્મનો જાણે નહિ એવી રીતે અહિંથી ગુપ્ત ગુપ્ત પ્રયાણ કરવું અને દક્ષિણ દિશાએ ધર્મનગરમાં જવાને માટે

ખાઇ ઉપર જે લાકડાનો પુલ ગાઠવેલો છે તેની ઉપર થઇને ધર્મન-
ગરના કિલ્લાના પશ્ચિમ ભાગ પર હુમલો કરવો. તે પશ્ચિમ વિભા-
ગનો કોટ જીર્ણ થયેલો છે એટલે તેને ટૂટતાં વાર લાગશે નહિ.
કિલ્લો તોડ્યા પછી અંદરના સૈનિકોને કાપી નાખી નગરનો કબજો
કરજો અને ધર્મરાજનાં સ્ત્રી પુત્રને પકડી બંધીવાન બનાવી દેજો.
તમારા ગયા પછી અમે પણ ઉધતા દુશ્મનોને કાપી સત્વરે તમારી
મદદે ત્યાં આવી પહોંચીશું. ”

કાળસિંહની આવી આગ્રા સાંભળી સરદાર ગર્વસિંહ તેજ સમયે
સૈન્ય સાથે ગુપ્તગુપ્ત આડે રસ્તે થઇને ત્યાંથી નીકળી ગયો અને દક્ષિણ
દિશાએ આવેલા પુલ તરફ ગમન કરવા લાગ્યો. જ્યારે કાળસિંહ
આવી રીતની પ્રત્યક્ષ પાથરી રહ્યો હતો ત્યારે ધર્મરાજની ડાવ-
ણીમાં રણવીરો ખાઇ પી પરવારી પોતાના ધાયલ થએલા બંધુઓની
સારવાર કરતા હતા. કાળસિંહના સૈન્યમાંના ધાયલ થએલાઓને રણ-
ભૂમિમાં જ શીયાળ વરૂનો ભોગ થવાને રહેવા દેવામાં આવ્યા હતા,
તેમની સારવાર કોઇ કરતું નહોતું.

ધર્મરાજ, સુરેન્દ્ર, કલ્યાણસિંહ, અજયસિંહ વગેરે સરદારો
પોતાના ધાયલ થએલા સૈનિકોની સારવાર કરતા હતા. મોડી રાત
સુધી ધાયલોને મલમપટા કરી સઘળા વિશ્રામ લેવા આડા થયા અને
આખાદિવસની સખ્ત લડાઇથી થાકેલા સૈનિકો તથા સરદારો સહજ-
વારમાં નિદ્રાધીન થઇ ગયા.

પૂર્ણિમાની રાત્રિ હોવાથી આકાશમાં પૂર્ણચંદ્ર ખીલી રહ્યો હતો.
મધ્યરાત્રિ વીતી ગઇ હતી, સુધાકર પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી રહ્યો હતો.

ધર્મરાજના સૈનિકો માઢ નિદ્રામાં પડ્યા હતા. તેમના રક્ષણને
માટે થોડાક પહેરેગીરો વારાફરતી જાગતા હતા. તે રક્ષકો પણ નિદ્રાને

લીધે બેઠા બેઠા ઝેઠાં મારતા હતા. આવા સમયે કૂર કાળસિંહ કાળું કામ કરવાને સૈન્ય સાથે શુષ્કપુષ્પ છાવણીમાંથી નીકળ્યો અને ધીમે ધીમે પગલાં ઉપાડતા સૈનિકો સાથે ત્યાં આવી નિદ્રાવશ સૈનિકોને કાપવા લાગ્યો. ધર્મરાજના સૈનિકો એકાએક જાગૃત થઇ હથીઆરો સંભાળવા લાગ્યા; પણ કૂર કાળસિંહે એવું તો ધસારો કર્યો કે તેઓને તૈયાર થવાનો વખતજ ન મળ્યો. બચકર કોલાહલ મચી રહ્યો. સૈનિકો જીવ બચાવવાને જોમ ફાળ્યું તેમ નાસવા લાગ્યા.

ધર્મરાજ, સુરેન્દ્ર સરદારો વગેરે તંબુમાંથી ગામરા ગામરા બહાર ધસી આવ્યા અને દુષ્ટની દુષ્ટતા નિહાળી ક્ષણભર સ્તબ્ધ બની ગયા. તેમણે નાશી જતા સૈનિકોને અટકાવવા ધણાએ પ્રયત્ન કર્યો પણ તેમાં તેઓ નિષ્ફળ નિવડ્યા. કૂર કાળસિંહ અસ્વસ્થ સૈનિકોને ધાસની માફક કાપવા લાગ્યો. સર્વત્ર હાહાકાર વર્તાઈ રહ્યો. સૈનિકોની બુઝોથી રાત્રિના સમયે રણભૂમિ ગાજી રહી. એવામાં જ એક ઘોડેસ્વાર દોડતે ઘોડે ધર્મરાજની પાસે આવી ગળગળે સાહે કહેવા લાગ્યો,

“ધર્મભૂતિ! કાળો કેર વર્તાઈ રહ્યો છે. દુષ્ટ દુષ્મનો આપણા સૈન્યને ધાસની માફક કાપી નાખે છે. ભક્તરાજ પ્રધાન તથા વફાદાર સરદાર ઉદયસિંહ ફરજ બજાવતાં સ્વર્ગે સંચર્યા છે. બહાદુર સરદાર અડગસિંહ મરણીઓ થઈને પતંગીયાનો માફક રણમાં ઝડૂમે છે અને દુષ્ટ રાજની સલાહથી સેનાપતિ ગર્વસિંહ ધર્મનગરનો કબજો લેવા ગયો છે.”

આવી રીતના સમાચારથી તથા વફાદાર સરદારોના મરણથી મહારાજના હૃદયમાં સખ્ત આઘાત થયો, એટલામાં વળી પાછો તે ઘોડેસ્વાર કહેવા લાગ્યો, “મહારાજ! એક પણ પણ શુભાવવા જેવું

નથી. ખડગસિંહ એકલા ઝુઝી રહ્યા છે, અને દુષ્ટ કાળસિંહ આપણી સૈનિકાને કાપતો કિલ્લા તરફ ધસતો જાય છે.”

“તૈયાર છું. વશદારોના મૃત્યુનું વૈર હમણાંજ તે દુષ્ટને રણમાં રાણાને લઈ છું.” આમ બોલતાં બોધતાં મહારાજ ક્રોધાક્રાન્ત બની ગયા અને મહાપ્રયાસે આશરે બસો સૈનિકો અટકાવી ઘોડે ચડ્યા. સૈનિકો પણ મહારાજને જોઈ આનંદ પામ્યા અને વીરહાસ વગાડી દુશ્મનોને રાણવા તત્પર થયા.

મહારાજ તૈયાર થઈ પોતાની નજીક ઘોડેસ્વાર થઈ ઉભેલા સુરેન્દ્રને કહેવા લાગ્યા, “વીરકુમાર! યુધ્ધની શું સ્થિતિ થઈ છે તે તું જાણે છે, વધારે કહેવાનો સમય નથી. વિજયદેવી દુષ્ટની તરફ વળી છે, અધમે અધમતા આદરી વિશ્વાસઘાત કરી સૈન્યની કલ અલાવી છે; માટે તું અત્રે એક ક્ષણ પણ નહિ રોકાતાં એકદમ નગર તરફ જ. તું અંદર જઈ કિલ્લાના રક્ષણને માટે રહેલા સૈન્યની સરદારી લઈ દુશ્મનોને અંદર આવતા અટકાવજે, છતાં ત્યાં પણ કદાચ શત્રુઓ ફાવે તો ગમે તેમ કરી રાણી તથા રણવીરને લઈ જંગલ તરફ વિદાય થઈ જજે અને જીવતો રહી માફ વૈર લેજે.” આટલું કહેતાં મહારાજ ગળગળા થઈ ગયા. વીર સુરેન્દ્રની આંખોમાંથી પણ અશ્રુઓ વહેવા લાગ્યાં. મહારાજને છોડી જવાને માટે આનાકાની કરતાં તે બોલી ઉઠ્યો, “વડિલશ્રી! આ શું કહો છો? આખરના પ્રસંગે મને જામાટે આપનાથી વિખુટો પાડો છો? અને સાથે રહેવા દઈ શત્રુઓને મારવા દ્યો કે યુધ્ધમાં મરીને સ્વર્ગમાં જવા દ્યો?”

તેને જવાની ફરજ પાડતાં મહારાજએ ફરીથી કહ્યું, “સુરેન્દ્ર! આ સમયે હઠ છોડી દે. હું તને આજા કરૂં છું કે તું અત્રેથી

એકદમ વિદાય થઈ જા. વીરપુત્ર! મહારાં વચન યાદ રાખજો અને પ્રાણ જતાં પણ રણવીરને તથા રાણીને શત્રુઓના બચથી બચાવજો.”

“લાચાર છું, આગ્રાને આધિન છું. વડિલશ્રી! પ્રાણ જતાં પણ રણવીર તથા મારી માતાનો વાંકો વાળ થવા દેનાર નથી. આપ નિશ્ચિંત રહેજો. દ્યો. રામ રામ, હવે હું જાઉં છું” કહી સુરેન્દ્રે અશ્વને પુર વેગે કિલ્લા તરફ દોડાવી મૂક્યો.

સુરેન્દ્રના ગયા પછી મહારાજાએ સૈનિકો તરફ જોયું. કપાધ જતા સૈનિકોની કરુણાબ્જનક ચીસોથી મહારાજાના હૃદયમાં ક્રોધની આગ બડબડાટ સળગવા લાગી.

તત્કાળ મહારાજા મ્યાનમાંથી તલવાર ખેંચી રૌદ્ર ગર્જના કરી સૈનિકો સાથે શત્રુઓ પર ટૂટી પડ્યા. બચંકર કાપાકાપી શરૂ થઈ. સ્વામી ભક્ત સૈનિકો મરણીઆ થઈ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા અને અતુલ પરાક્રમ દર્શાવતા એક પછી એક રણમાં સૂતા લાગ્યા.

મહારાજાના ક્રોધનો પાર નહોતો, તેમની લાંબી તલવાર દુસ્મનોના બે ટુકડા કરતી ચારે તરફ ફરતી હતી. તેમના શૌર્યથી કાળ-સિંહ સૈનિકો સાથે આશ્ચર્યતાથી સ્તબ્ધ બની પાછો હઠવા લાગ્યો. ધર્મરાજની આંખ ફાટી હતી. તેમણે શત્રુઓને મારી મરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો; પણ ઘણા સૈનિકો આગળ તેઓ શું કરી શકે? સાથેના બસો સૈનિકોમાંથી ઘણાખરા ખપી ગયા હતા. ધર્મરાજ હજી પણ યુધ્ધમાં ઝ્રુમતા હતા. તેમને દેહતું બાન નહોતું. એટલામાંજ અસંખ્ય સૈનિકોએ તેમની ઉપર આક્રમણ કર્યું અને આખરે પૂણ પરાક્રમ દર્શાવતા ધર્મરાજને પકડી લીધા. તેમનાં હથીઆર છોનાવી લેવામાં આવ્યાં અને તેમને બંધીવાન બનાવી કાળસિંહ પાસે હાજર કરવામાં આવ્યા.

વહિલ બંધુને જોઇ દુષ્ટયુદ્ધિ કાળસિંહ હસવા લાગ્યો, અને તે સમયે વિશેષ કંઈ નહિ ઓલતાં તેમને એક તંબુમાં કેદ કરવાનો હુકમ આપ્યો. સૈનિકો મહારાજને લઇ ચાલ્યા ગયા અને એક એકાંત તંબુમાં તેમને હાથે પગે લોઢાની સાંકળો નાખી કેદ કરવામાં આવ્યા. તે પછી કાળસિંહ ઝડપથી કિલ્લા તરફ કુચ કરવા લાગ્યો.

ધર્મરાજના પ્રથમથી નાશી છુટેલા સૈનિકો ધાયલ થયેલા સત્યસિંહની પાસે ખીણમાં એકત્ર થઇ રહ્યાના સમાચાર જણાવવા લાગ્યા. વીર સત્યસિંહ અશક્ત હતો, પણ સઘળા સમાચાર શ્રવણ કરતાંજ તેનું લોહી ઉકળી આવ્યું. તેણે આવેલા સૈનિકોને ખીજી જીવતા રહેલા સૈનિકોને લઇ આવવાની આજ્ઞા કરી. થોડીવારમાં થોડા ધણા બચેલા સૈનિકોને લઇ પ્રથમના સૈનિકો પાછા આવ્યા અને તેમણે નિરાશ્વરને મહારાજના કેદ થયાના સમાચાર આપ્યા.

સત્યસિંહને ઘણોજ ક્રોધ ચડ્યો, પણ તે શું કરી શકે, ? તેણે ભાગ્યને આધિન થઈ સૈનિકોને જીદા જીદા ડુંગરાઓમાં બીલ લોકોને એકઠા કરવાનું કામ સોંપ્યું, અને થોડાક સૈનિકોને પોતાની પાસે રાખી તેણે ત્યાંથી મુકામ ઉઠાવી ખીજી જંગલના પહાડની ખીણમાં પડાવ નાખ્યો. તે પછી તેણે જેમ અને તેમ જલ્દીથી સૈન્યમાં ભરતી કરી અચિંતો છાપો મારી મહારાજને મુક્ત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

૨૫

નિરાશા ! નિરાશા !

અહા ! જે કીર્તિનાં મોળાં,
ઉછળતાં કલ્પના દરિયે;
નિરાશ્યાં સહિ ધડી ભરમાં,
વિધાતા ! આમ શીદ કીધું ?

(ગુ. ગ.)

માણસ ધારે છે કંઈ અને ધૃષ્ટ કરે છે કંઈ !

ભાગ્યને દોષ દેતો સુરેન્દ્રકુમાર ભક્ષ હૃદયે એક છુપા રસ્તે થઈને કિલ્લામાં દાખલ થયો અને અંદરના સૈનિકોને મળી શત્રુઓની ભેટ લેવા તૈયાર થઈ ઉભો. એટલામાં તો અગાઉથી નીકળી ચુકેલો ગર્વસિંહ જીર્ણ કાટ તોડી ત્યાં આવી પહોંચ્યો. રાત્રિના સમયે નગરમાં મારો કાપોના પોકારો સંભળાવા લાગ્યા. શત્રુઓને જોતાંજ અંદરના સૈનિકો યુદ્ધ રૂપી હોળીમાં પતંગીઓની માફક કુદી પડવા લાગ્યા.

જેમ જેમ સમય વિતતો હતો તેમાં ગણવીરો કાળના સુખના ગ્રાસ થઈ અપ્સરાઓ સાથે સ્વર્ગસદનમાં સિધાવતા હતા. વીરહાકોના નાદથી આખું નગર ખળભળી ઉઠ્યું, આખાલ વૃદ્ધ સર્વ ભયથી કંપવા લાગ્યાં અને દુષ્ટ કાળસિંહને હજારે હજાર ગ્રામ આપવા લાગ્યાં. ખીન કેળવાએલા નગરના યુવાનો પણ માઠી ખબર સાંભળી નગરની થતી ખરાબી અટકાવવાના હેતુથી હથિઆરો પકડી યુદ્ધ કરતા સૈનિકો સાથે મળી શત્રુઓને મારવા લાગ્યા. જ્યારેવ હરહર મહાદેવના પોકારો વારંવાર સંભળાવા લાગ્યા. વીર સુરેન્દ્ર પલટલા ભાગ્યને સુધારવા અપાર પરાક્રમથી યુદ્ધ કરી શત્રુઓનો સંહાર કરતો હતો.

તેનું અદ્ભુત પરાક્રમ નિહાળી કિલ્લાનાં સૈનિકો પણ રણોન્મત્ત થઈ શત્રુઓને કાપતા હતા. બેટમબેટામાં કટાર, જમૈયા વગેરે ન્હાનાં શસ્ત્રોનો ઉપયોગ ઝપાટાબંધ થતો હતો. યુદ્ધ પૂર્ણ બેસથી ચાલી રહ્યું હતું, એવામાં એકાએક સમાચાર આવ્યા કે કાળસિંહ વિજય કરી ધર્મરાજને બંધીવાન બનાવી આ તરફ આવે છે. હજી તો આ સમાચાર કહેનાર તેની વાત પૂર્ણ નથી કહી રહ્યો એટલામાં તો કાળસિંહ સૈન્ય સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને ગર્વસિંહના સૈન્ય સાથે મળી કિલ્લાના સૈન્યની કતલ ચલાવવા લાગ્યો. બહાદુરીથી લડતા સૈનિકો એક પછી એક રણમાં પડવા લાગ્યા. ‘અહીં પણ ભાગ્ય બચકર થયું છે,’ ધારી સુરેન્દ્રકુમાર એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખી બાકી રહેલા સૈનિકોમાંથી સો બહાદુર સૈનિકોની ઢુકડીને તૈયાર કરી રાજમહેલ તરફ ચાલ્યો.

રાજ મહાલયમાં શ્રીદેવી તથા રણવીરકુમાર જાગૃતાવસ્થામાં હતાં. રાણીએ સધળા સમાચાર જાણ્યા હતા. ધર્મરાજ કેદ થયા સાંભળી શ્રીદેવી છેક હતાશ બની આવનાર વિપત્તિને સહન કરવા તૈયાર થયાં લાગ્યાં. એટલામાં રક્તથી ભીંજાએલાં વસ્ત્રે સુરેન્દ્રકુમારે રાજ મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. તેણે અશ્રુથી છલકાતાં નયને રણના સમાચાર રાણીને જણાવ્યા. શ્રીદેવી ગભરાઈ ગયાં. તેમની આંખે અંધારાં આવ્યાં. જો સુરેન્દ્રે સમય સુચકતા વાપરી તેમને પકડી ન લીધાં હોત તો તે અવશ્ય મૂર્છિત થઈ નીચે ઢળી પડત.

રાણીને સાવધ કરી સુરેન્દ્ર ગળગળે સાદે કહેવા લાગ્યો, “રાજ્ય ખાતા ! શોક કરવાનો સમય નથી, દુષ્ટ દુસ્મન કિલ્લામાં પ્રવેશી ચૂક્યો છે. તે ટુંક સમયમાં આપણા જીવતા રહેલા સૈનિકોને કાપી અહીં આવી પહોંચશે. માટે આપ જલ્દીથી રણવીરભાઈ સાથે તૈયાર થઈ

સુખપાલમાં બેસી જાઓ, હું તમને નિર્વિઘ્ને લઈ કિલ્લાની બહાર નીકળી જઈ. માતૃશ્રી ! ત્વરા કરો, જુઓ સાંભળો, આપણે માટે પ્રાણ આપવા તૈયાર થઈ બહાર ઉભા રહેલા વીરપુત્રો ઉતાવળ કરી રહ્યા છે. અને આમ સાંભળો, દૂર દુશ્મનોની જ્ય ગર્જનાઓ થઈ રહી છે. માટે હવે એક પળનો પણ વિલંબ નહિ કરતાં સુખપાલમાં બિરાજો. ”

“ સુરેન્દ્ર ! હું તૈયાર છું, પણ સત્યસિંહના મહેલેથી વિલાસ કુમારી તથા કપિંજલાને કેવી રીતે બોલાવીશું ? અને આ સમયે દુશ્મનોના દળમાંથી આપણે કેવી રીતે બહાર નીકળી શકીશું ? ” શ્રીદેવીએ ગભરાએલી હાલતથી પૂછ્યું.

“ વિલાસ તથા કપિંજલાને ગુરૂ સિંધનાથ ક્યારનાએ લઈ ગયા છે; એવા સમાચાર મને અત્રે આવતાં મળ્યા છે. માતા ! આપણે બહાર કેવી રીતે જઈશું તેની ક્ષીર કરશે નહિ. આપણા સો વશદાર બહાદુરો દુશ્મનના દશ હજાર સૈનિકોને પણ અટકાવવાને સમર્થ છે. તેમની મદદથી દુશ્મનોનું દળ ચીરી હું આપને તથા બાઈને લેઈ નિર્વિઘ્ને કિલ્લાની બહાર નીકળી જઈશ. માટે આપ હવે બાઈને લઈ સત્વરે સુખપાલમાં પધારો. ” સુરેન્દ્રે જવાની ઉતાવળ કરતાં જણાવ્યું.

રણવીરકુમારને આમાં કંઈ પણ સમજણ પડી નહિ. તે નાનકડા બાળકે સુરેન્દ્રના સામે જોઈ પૂછ્યું, “ સુરેન્દ્રભાઈ ! આપણે અત્યારે ક્યાં જવાની તૈયારી કરીએ છીએ ? ?

“ કુમાર ! તમે કહેતા હતા કે મને : યુદ્ધમાં તેડી જાઓ, તથા બાપુએ તમને તેડવાને મને મોકલ્યો છે. ” સુરેન્દ્રે કુમારને સમજાવ્યું.

“ એમ ! ત્યારે તો આભો હું હવે કદી પણ બાપુથી નહિ

રીસાઉં. તમે ઉભા રહો, હું અંદર જઈ મારી તલવાર લઈ આવું.” કહી રણવીર અંદરના ખંડમાં દોડી ગયો અને જલ્દીથી તલવાર લઈ પાછો આવી તલવાર સુરેન્દ્રને આપતાં બોલ્યો, “ભાઈ! આ તલવારને મારી કમ્મરે બાંધો.” સુરેન્દ્રે તલવાર તેની કમ્મરે બાંધી. તે પછી રણવીર જ્યાં શ્રીદેવી જવાની તૈયારી કરતાં હતાં ત્યાં દોડતો દોડતો જઈ કહેવા લાગ્યો, “મા! જોતો, આ તલવાર મારી કમ્મરે કેવી લટકી રહી છે?” કહી કુમાર રાણીને વળગી પડ્યો. રાણી તેને સારાં વસ્ત્રાભુષણ સજ્જી તૈયાર થઈ અશ્રુથી છલકાતાં નયને મહેલને પ્રણામ કરી સુખપાલમાં બેઠાં.

સુરેન્દ્રે આઠ માણસોને મ્યાનો ઉચ્ચકવાની આજ્ઞા આપી અને બાકીનાઓને હાથમાં ખુસ્તી સમશેરો રાખી મ્યાનાને ઘેરીને ચાલવાની સૂચના કરી. મારો કાપોના પોકારો હજી ચાલુજ હતા. રસ્તામાં મરણ પામેલાઓનાં મુઠકાં પગે અથડાતાં હતાં વૃદ્ધ બાળક; સ્ત્રીઓના કંઈજાનક રૂદનધ્વનિ સંભળાતા હતા. સુરેન્દ્ર ચારે તરફ દષ્ટિ કરતો, સામા મળતા દુઃખનોને કાપતો, ખિન્ન વદને સૌને મોખરે ઘોડેસ્વાર થઈને ચાલતો હતો. મ્યાનો ઘેરીને ચાલતા સો બહાદુર સૈનિકો સાથે સુરેન્દ્ર દરવાજા પાસે આવી પહોંચ્યો. દરવાજો આવતાંજ તેમને શત્રુઓએ અટકાવ્યા અને એક સરદાર આગળ આવી ‘આ મ્યાનો કેનો છે’ એમ પૂછવા લાગ્યો. તેના એ સવાલોનો જવાબ નહિ આપતાં સુરેન્દ્રે હાથમાં પકડેલો લાંબો ભાલો તેની છાતીમાં ભોંકી તેને યમ શરણે પહોંચાડી દીધો.

સરદારને મરણ પામેલો જોઈ શત્રુ સિપાહીઓએ આગળ ધસી મ્યાનાને આગળ વધતો અટકાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેઓના પ્રયત્નને નિષ્ફળ કરનાર મ્યાનાના બહાદુર રક્ષકો તૈયારજ હતા. તેમના હાથમાં

પકડેલી ખુદ્દા તલવારો સડસડાટ કરતી શત્રુઓના ગળાપર ફરવા લાગી. બુલરાણુ મચી રહ્યું. સૈનિકોની ચીસો સાંભળી કાળસિંહ સૈન્ય સાથે તેઓની મદદે દોડી આવ્યો અને સુરેન્દ્રને જીવતો જોતાંજ ઉઘ્ર સ્વરૂપ ધારણ કરી તેને પકડવાની સૈનિકોને આજ્ઞા આપી. પુત્રઃ ભયં-કર ઝપાઝપી શરૂ થયું. સુરેન્દ્ર પણ ભૂખ્યા વાઘની માફક દુશ્મનોના સંહાર કરવા લાગ્યો. 'રાજ્યમાતા રણુવીરકુમાર સાથે પકડાઈ જશે એ વિચાર આવતાં સુરેન્દ્રે અર્ધા સૈનિકોને દુશ્મનોની સામે ટક્કર ઝીલવાનું કહી; બાકીનાઓને મ્યાના સાથે પોતાની પાછળ આવવાનું સૂચવ્યું'.

સુરેન્દ્રની સુચના સાંભળી રાજ્યભક્ત સૈનિકો કાળસિંહના અસંખ્ય જણાતા સૈન્યની સાથે જખરી ટક્કર ઝીલી એક પછી એક રણુમાં પડવા લાગ્યા. સુરેન્દ્ર અર્ધા સૈનિકો સાથે ઝડપથી દુશ્મનનું દળ ચીરી એક આડે રસ્તે થઈને કિલ્લાની બહાર નીકળી ગયો. તેઓ કિલ્લાની બહાર નીકળી ઝડપથી જંગલ ભણ્ણી વિદાય થઈ ગયા. હાથમાં સપડાયેલો શિકાર આંખોમાં ધુળ નાખી છટકી ગયો જાણીને કાળસિંહ ધણોજ કોપાયમાન થયો.

કાળસિંહના સેવકો તેમના એક ઘોડેસ્વાર સરદાર સાથે સુરેન્દ્રની પાછળ દોડ્યા, પણ સુરેન્દ્ર જેત જેતામાં રાજ્ય માતાને તથા કુમારને ભક્ષ નિર્વિધને ચાલ્યો ગયો. પાછળ પડેલા સૈનિકોએ શોધ ચાલુ રાખી.

ધર્મરાજનો એક પણ સૈનિક હવે જીવતો નથી, એમ જાણીને કાળસિંહે સૈન્યને નગરમાં લુંટ ચલાવવાની આજ્ઞા આપી. વિજયના મદમાં છડેલા સૈનિકો રાંક પ્રજા પર દૂટી પડ્યા અને નિર્દોષ બાળકોને પકડી તેમનાં માતાપિતાના દેખતાં કાપી નાખવા લાગ્યા, સ્ત્રીઓને

પણ અત્યંત પીડવા લાગ્યા, ટુંકાણમાં સર્વત્ર અત્યંત ત્રાસ વર્તાઈ રહ્યો. કરની કરતાની હદ આવી રહી.

સૈનિકોને નગર હુંટવાની આજ્ઞા આપી કાળસિંહ થોડાક સૈન્ય સાથે રાજમહેલ તરફ વળ્યો અને ત્યાં જઈ તપાસ કરતાં રાણી તથા કુમારના નીકળી જવાની ખબર પડી. હવેજ કાળસિંહને સમજ પડી કે સૈનિકાથી ઘેરાયેલો મ્હાનો રાજ્યરાણી અને કુમારનોજ હતો. કાળસિંહને ધણો ક્રોધ ચડ્યો અને રાણી તથા કુમારના જતા રહેવાથી ધણીજ ધમપછાડ કરવા લાગ્યો. તેણે તેના ગુસ્સાના આવેશમાં બે રંક દાસીઓનો વધ કરી પોતાનો ગુસ્સો શાન્ત કર્યો.

*

*

*

*

સૈનિકો વિપુલ દ્રવ્ય હુંટી લાવી રાજમહેલ આગળ એકત્ર થયા. તે પછી કાળસિંહ રાજમહેલપર વિજય પતાકા ચડાવી, નગર રક્ષણને માટે એક સરદારને થોડાક સૈન્ય સાથે ત્યાં રાખી બાકીનું સૈન્ય લેઈ છાવણીમાં આશ્રય ગયો.

ધર્મ દુરંધર ધર્મરાજ કેદ થયા. રાંકડી પ્રજા અશ્વરણ થઈ, પાપીથી હુંદાઈ, રીબાઈ, ત્રાસજનક અત્યાચાર સહન કરી જીવતી રહી. અહા ! જ્યાં થોડા દિવસ ઉપર આનંદ વર્તી રહ્યો હતો, ત્યાં આગળ જીહ્મ, બ્રષ્ટતા અને કાપાકાપી આવી; તેમાં અસંખ્ય આબાલ વૃદ્ધ નાશ પામ્યાં.

કાળ ! તારી ગહન ગતિ ધણીજ અગમ્ય છે, તારી ગતિને જાણવાને કાણ સમર્થ છે ?

૨૬

પુત્ર વિયોગ.

વિપત્તૌ કિં વિષાદેન સંપત્તૌ હર્ષણે ન કિમ્ ।

ભવિતવ્યં ભવત્યેવ કર્મણામી દૃશીગતિઃ ॥

વિપત્તિમાં ખેદ કરવાથી શું અને સંપત્તિમાં હર્ષ પામવાથી શું ? કારણ કે જે થવાનું હોય તે તો થયાજ કરે છે. કર્મની ગતિ એવીજ હોય છે.

પ્રાતઃકાળ થયો, પ્રભાકર પ્રભુ સોતેરી કિરણોથી સુષિને શોભાવી રહ્યા, પર્વત ઉપર આવેલી જાડીમાં ખુલ્લખુલ, મેનાં, કોયલ વગેરે સુંદર પક્ષીઓના મધુરા ટહુકાર કર્ણ પ્રિય થવા લાગ્યા. આવા રમણિય સમયે આ પહાડી પ્રદેશમાં થઈને રાજ્યભક્ત સૈનિકો મ્યાના સાથે ઝડપથી ચાલ્યા જતા હતા. સૈને મોખરે સુરેન્દ્રકુમાર રક્તથી રંગાએલાં વસ્ત્રે હજારે હજાર તર્ક વિતર્ક કરતો અશ્વારૂઢ થએલો હતો. મોટા મોટા ખાડા ટેકરા ચડતા ઉતરતા તેઓ અપાટાખંધ ચાલતા હતા.

સર્વ દુઃખોને સહન કરતો, થવા દાળે સૌ થાય છે, એમ મનમાં સમાધાન કરતો, સુરેન્દ્ર સૌની સાથે ઝડપથી રસ્તો કાપતો એ પહાડોની વચમાં આવેલી એક ધનધોર ગાઢી જાડી વાળી ખીણમાં આવી પહોંચ્યો. સુરેન્દ્રે આસપાસની જગા નિહાળી, અહિં કંઈ પણ વિપત્તિ આવી પડવાનો સંભવ નથી ધારી ત્યાંજ સુકામ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેણે મ્યાનો ઉચ્ચકનારા સિપાહીઓને ત્યાં મ્યાનો ઉતારવાનું કહી ખીજ સૈનિકોને એક મજબુત પર્ણકુટી ખાંધવાનું કહ્યું, સૈનિકો જંગલમાં દોડી ગયા અને થોડીવારમાં ઝાડનાં ડાળાં પાંદડાં વગેરે લઇ આવી

એક કામ ચલાક પર્ણકુટી તૈયાર કરી દીધી. તે પછી સૈનિકો ખોરાકને માટે ફળ શોધવા જંગલમાં ચાલ્યા ગયા. શ્રીદેવીનું મુખ શોક સંતાપથી ખીન્ન થયેલું જણાતું હતું. એવામાં રણવીરે સુરેન્દ્રને કહ્યું, “ સુરેન્દ્રભાઈ! મને ઘણીજ ભુખ લાગી છે, હું ક્યારેનાંએ માતાજીની પાસે ખાવાનું માગું છું, પણ તે કાંઈ ખોલતાં નથી. ભાઈ ! મારાથી હવે ભુખતું દુઃખ સહન થતું નથી. ” આમ કહેતો કુમાર રડવા લાગ્યો. રણભૂમિમાં વીરલ વિક્રમ દર્શાવનારો સુરેન્દ્ર આ સમયે રણ-વીરનાં વચ્ચે સાંભળી મ્હોટથી રડી પડ્યો. તેના રડવાના અવાજથી ચિંતામાં નિમગ્ન થયેલાં રાજ્યમાતા ચમક્યાં અને ખંતે કુમારોની પાસે આવી તેમને હૃદય સાથે દાખી શાન્ત કરવા લાગ્યાં. એટલામાં વળી પાછો રણવીરકુમાર કહેવા લાગ્યો, “ ભાઈ! કહો હવે ખાવાનું ક્યારે લાવી આપશો ? ”

“ વીરા ! લાવું છું હોં ! તું થોડીકવાર ધિરજ ધર. ” કહી સુરેન્દ્ર રાજ્યમાતાને કહેવા લાગ્યો, “ માતૃશ્રી ! આપ થોડીવાર ભાખને સમજાવી પર્ણકુટીમાં વિરામ લ્યો, હું જંગલમાં જઈ ફળ વગેરે જે કાંઈ મળી આવે તે લઈ સત્વરે પાછો આવું છું, ”

“ ખેટા ! બહેલો આવજો. ” કહી શ્રીદેવી રણવીરને લઈ પર્ણકુટીમાં પ્રવેશ્યાં. ખોરાકની શોધમાં ગએલા સૈનિકો હજી પાછા આવ્યા નહોતા. આ વખતે એક પણ સૈનિક પર્ણકુટી આગળ નહોતો.

ઉપાકાન્તની ઉજ્જ્વલતામાં ધીરે ધીરે વધારો થતો હતો, ફળની શોધમાં નીકળેલા સુરેન્દ્રની ચક્ષુઓમાંથી અશ્રુ વહેતાં હતાં. તેના કપાળે પરસેવાનાં ખિંદુઓ ખાઝ્યાં હતાં. ક્ષુધા તૃષ્ણ અપાર કષ્ટ દેતાં હતાં. ચરણ અત્રાન્ત થયા હતા. આમ છતાં પણ હૃદયમાં હિંમત ધરતો સુરેન્દ્ર કુમાર ફળની શોધમાં આગળ ચાલ્યો જતો હતો. મનની વિચારમાળા

ચાલુજ હતી. તેને રણુવીરના શબ્દો યાદ આવ્યા, “ મને લુખ લાગી છે. ” સુરેન્દ્રની આંખોમાંથી પુનઃ અરુણિત અશ્રુ પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો અને છેવટે મનને દબ કરી સજળ નયને આકાશ સામે જોષ આત્મગત બોલ્યો.

“અહા ! જે સુકોમળ બાળક રાજમહેલમાં નિવાસ કરનારો અને મિષ્ટ ભોજન જમનારો, તેને આજે લુખનું કષ્ટ સહન કરવું પડે છે ! સુખ પાલનો બેસનારો આજે ચરણથી ચાલે છે, અને જેને અનેક લોકો વંદન કરતા હતા, તે રાણી આજે પર્ણકુટીનો આશ્રય કરે છે. હા ! બચંકર બાવી ! એ સઘળું તારી કૃપાનું જ ફળ છે. હર, હર, હર ! તમારી ગતી ગહન છે. ”

આમ આત્મગત બોલતો સુરેન્દ્ર વિકટ અરણ્યમાં આગળ ચાલ્યો જતો હતો. તેના હૃદયમાં અપાર કષ્ટ થતું હતું. વિચારમાળાને અંતે તે વારે વારે કપાળ ઉપર હાથ અધાળતો હતો.

x x x x

પેલી તરફ પર્ણકુટીમાં બાળકુમાર લુખના દુઃખથી નિદ્રાધિન થયો હતો. રાણી નિદ્રિત કુમારની પાસે બેસી ધર્મરાજને યાદ કરી રડતાં હતાં. હાય ! પ્રિય પ્રાણેશ ! તમારું શું થયું હશે ? ઓ ઇશ્વરા મારા શિરતાજનું રક્ષણ કરજો. અરેરે ! આ નાનકડું બાળક લુખના દુઃખથી નિદ્રાધિન થએલું છે. હાય ! તેને ખબર નથી કે અમારી ઉપર દુઃખનું વાદળ ટૂટી પડ્યું છે. ”

આમ બોલતી રાણીએ નિદ્રાધિન કુમારને યુગ્મન કર્યું. કુમાર જાગી ઉઠ્યો અને બેઠો થઈ માતાને કહેવા લાગ્યો. “ માતાજી ! હવે મારાથી લુખનું કષ્ટ સહન થતું નથી, મારા પેટમાં તો આગ લાગી છે. આ ! હજી સુધી સુરેન્દ્રભાઈ ખાવાનું લેઈ કેમ નહિ આવ્યા હોય ? ”

કુમારનાં વચનો સાંભળી શ્રીદેવીએ ગળગળે સાદે કહ્યું. “ બેટા ! થોડીકવાર ધિરજ ધર, હવે સુરેન્દ્રભાઈ તારે માટે ખાવાનું લેખ આવતા હશે. ”

“ મા ! તું કહે છે ત્યારે હું ધિરજ ધરું છું, પણ મને પાણીતો પા, તરસથી માંડે ગળું સુકાઈ જાય છે. ”

“ હું તને પાણી લાવી આપું છું, પણ તું આ ઝુંપડીમાંથી બહાર નીકળીશ નહિ હાંકે ? હું તારે માટે પાણી લઈ જલ્દીથી પાછી આવું છું. ” કહી અબજણી રાણી હાથમાં પાત્ર લઈ જળની શોધમાં નીકળી.

ભુખ તરસથી અકળાએલો રણવીર માતાનો ના કહેવા છતાં ઝુંપડીની બહાર નીકળી. એટલામાં ફરવા લાગ્યો, અને નજીકમાં આવેલી આમલીનાં પાંદડાં તોડી ચાવવા લાગ્યો. આ અરસામાંજ તેમની શોધમાં નીકળેલી દુસ્મનોની ટોળી ત્યાં આવી પહોંચી. મોખરે ચાલનાર ઘોડેસ્વાર એક સરદારની નજર પાંદડાં ચાવતા કુમારની પર પડી. રણવીરને ઓળખી તે સરદાર ચમક્યો અને તરતજ તેણે હાથની સંજા કરી સૈનિકોને આગળ વધતા અટકાવ્યા. સૈનિકો અટકીને ઉભા રહ્યા.

“ કાં કામસિંહ ! તમે પેલા છોકરાને ઓળખ્યો કે ? ” મોટા સરદારે ખીળ સરદારને પૂછ્યું.

કામસિંહ—“ નાજી ! તે કોણ છે ? ”

સરદાર—“ તે આપણા દુસ્મન ધર્મરાજનો કુમાર છે. ”

કામસિંહ—“ ત્યારે તો ચાલો આપણે તેને ઉપાડી જઈએ, આપણા મહારાજ તેને જોઈ ધણી ખુશી થશે અને આપણને ધણુંજ ઇનામ આપશે. ”

“હા, હવે તેમજ થશે.” કહી તે સરદારે ઘોડેથી નીચે ઉતરી કુમારની પાસે આવી હસ્તાવધને પૂછ્યું, “કુમાર! આ શું કરો છો?”

રણવીર-“ મને લુપ્ત લાગી છે, મારાં માતાજી મારે માટે પાણી લેવા ગયાં છે. હું લુપ્તના દુઃખથી અકળાઈ આ પાંદડાં ચાવું છું. એટલા વખતમાં સુરેન્દ્રભાઈ પણ ખાવાનું લઈને આવી પહોંચશે.”

સરદાર-“ તમને ઘણી લુપ્ત લાગી છે ? ”

રણવીરકુમાર-“ હા, ઘણીજ લુપ્ત લાગી છે, અને તરસ પણ બહુજ લાગી છે. ”

તરત તે સરદારે પોતાના ઘોડા પાસે ઉભેલા કામસિંહને ખાવાનું તથા પાણી લાવવાનું ઇસારતથી સમજાવ્યું. કામસિંહે મુસાફરીમાં સાથે રાખેલું બાતું છોડી લાવી તથા પાણીનો પ્યાલો ભરી રણવીરની આગળ મૂકી ખાવાનું સૂચવ્યું. રણવીર ખાઈ પાણી પી સ્વસ્થ થઈ જાણે ઉપકાર ન માનતો હોય તેમ ટગર ટગર તે સરદારની સામે જોઈ રહ્યો. આ વખતે તે બંને સરદારે રહેજ દ્વર ઉભા રહી પરસ્પરમાં કંઈક વાતો કરતા હતા. વાતોને અંતે સરદારે કામસિંહને પૂછ્યું, “ કેમ હવે શું વિચાર છે ? બોલ, રાણી અને સુરેન્દ્રને બનાવવાં છે તાબેદાર ? ”

“ ના, રાણી તથા સુરેન્દ્રને નહિ બનાવાય તાબેદાર, કારણ કે તેમ કરવા જતાં કદાચ આપણે બની જવું પડે સુરેન્દ્રની સમશેરના શિકાર. માટે હવે ઉત્તમ છે કે તેઓના આવ્યા પહેલાં આપણે કુમારને ઉપાધી થવું પસાર.” આવી રીતે કામસિંહે તેનો વિચાર જણાવી સરદાર સાથે રણવીર પાસે જઈ કહ્યું, “ કુમાર ! તમારે અમારી સાથે આવવું છે કે ? ત્યાં તમને સાઈ સાઈ ખાવાનું મળશે.”

રણવીર-“ એમ કે ! ત્યારે તો જરૂર હું આવીશ, પણ તમે મને ક્યાં લઈ જશો ? ”

સરદાર—“ તમારા બાપુ પાસે. ”

રણવીર—“ મારા બાપુ ક્યાં છે ? ”

સરદાર—“ તમારા કાકા કાળસિંહ પાસે. ”

રણવીર—“ એમ ! ત્યારે તો ચાલો ચાલો હું મારા બાપુની પાસે આવું અને કાળસિંહ કાકાને પણ બોલવું. જ્યારે હું નહાતો હતો ત્યારે એ કાળસિંહ કાકા મને ખુબ રમાડતા હતા. ચાલો, આપણે તેમની પાસે જઈએ. ” કહી અજ્ઞાનકુમાર તેઓની સાથે ચાલ્યો. થોડેક દુર ગયા પછી સાથે ચાલનાર સરદાર કુમારને ઉચ્છ્વી ઘોડાપર સ્વાર થયો. સઘળાએ છાવણી તરફ જવાને અથો પૂરપાટ દોડાવી મૂક્યા.

તેઓના ગયા પછી થોડીકવારે શ્રીદેવી પાણી લઈ ત્યાં આવી પહોંચ્યાં અને પર્ણકુટીમાં ગયાં તો અંદર કુમાર જોવામાં આવ્યો નહિ.

રાણીએ ઝુંપડીની બહાર નીકળી આસપાસ જોવા માંડ્યું અને પછી મોટેથી બુમો પાડી કુમારને બોલાવવા લાગ્યાં, પણ કેણુ બોલે ? રાણી ગભરાઈને અમંગળ શંકાઓ કરવા લાગ્યાં. તે ગભરાયેલી હાલતથી આસપાસ તપાસ કરતાં રણવીર શબ્દનો વારંવાર ઉચ્ચાર કરી બુમો પાડવા લાગ્યાં. તેમણે ધણીવાર સુધી આમ તેમ તપાસ કરી પણ કુમારનો પતો ન મળ્યો. આથી તે છેક નિરાશ થઈ એક વૃક્ષની નીચે બેસી કર્ણ સ્વરે આકૃંદ કરવા લાગ્યાં. એટલામાં સહસા તેમની દૃષ્ટિ જમીન પર પડી, તો તેમને ઘોડાનાં પગલાં જણાયાં, અને તેથી રાજ્યદેવી આખરે ચીસ પાડી બોલી ઉઠ્યાં, “ હાય ! શું મારો બાળ-કુમાર પણ આખરે શત્રુનો ભોગ થયો ? હાય ! આ પ્રાણ કેમ જતો નથી. ઓ ઇશ્વર ! તમને અમારી લગીર પણ દયા નથી આવતી ? પ્રભો ! દયા કરો અને મારા મીઠા કુમારને બચાવો. અરે ! શું

શત્રુઓજ તેનું હરણ કરી ગયા હશે ? અરેરે ! જો તેમ હશે તો જરૂર તે માઈ કોમળ પુષ્પ ફુટના હાથે કચરાઈ છુંદાઈ જશે. હાય ! તેનું શું થશે ! ? ! ઓ વિશ્વાધાર ! ઓ દયાળુ દીનાનાથ ! બતાવો, બતાવો, કે તે ક્યાં છે મારો પ્રાણાધાર રણવીરકુમાર ? પ્રભો ! દુઃખના હુંગરા તુટી પડવામાં હવે આકી રહું નથી. દયાળુ દેવ ! હવે દયા કરી આ દુઃખી-ચારીની વિનંતી હૃદયે ધરી માઈ તન, ધન અને મન ક્યાં છે તે બતાવો ? રાંકનું લુંટાઈ ગએલું રત્ન પાછું મેળવી આપો ! ” આવી રીતે આકુંદ કરતી રાણી કુમારના વિયોગથી અતિ દુઃખી થઈ છેવટે બેભાન થઈ ધરણી પર ઢળી પડી.

૨૭

દૃશ્યચંદ્રણા.

નકામું આય હા ! વહી જતું મમ ભાગ્યહીનનું,
અહિંથી ને ત્યાંથી, ભવરણ વિષે મન ભટકતું;
શું છે સાચો પંથા ? શરણ વળી છે શું સુખ કરું,
ન દેખું હું કાંઈ ભ્રમ તિમિર અંધ નયન હું;
અતિશય દુઃખેથી વિષ વિષ વને હું ભટકતો,
સુખે જાઉં પારે, પ્રભુ કૃપા એજ કરજો.

જય દીનદયાળ પ્રભુ ! ભક્તવત્સલ ભગવાન ! તમારી અકળિત કળા ન્યારીજ છે; તેને પાર પામવાને બ્રહ્માદિ દેવો પણ સમર્થ થયા નથી તો હું કોણ માત્ર ? દયાળુ ! હું તો એક પામર માણસ છું, માઈ તાઈ એ માયા જાણનારો, હું આપને ક્યાંથી ઓળખી શકું ? ! મારા

પ્રભુ ! મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ અને આ દુઃખરૂપી દાવાનળમાંથી બચાવો. વિશ્વાધાર ! ભવાટવીમાં ભટકી પળું કષ્ટ સહન કર્યું છે. હા ! ‘ ધર્મ’ને ઘેર ધાડ’ એ સુત્રાનુસાર સત્યધર્મનું પાલન કરતાં ધર્મરાજ્ય પર ધાડ આવી. સત્યસિંહ ધાયલ થયા, ભક્તરાજ રણમાં પડયા, ઉદયસિંહ સ્વર્ગે સંચર્યા અને ધર્મના સ્થંભરૂપ ધર્મરાજ લોહ બંધનમાં સપડાયા. અરે ! જોણે સૂર્ય ચંદ્રનું મુખ પણ કદી જોયેલું નથી, તે સનાથ રાણી આજે અનાથ બની સૂર્યના પ્રખરતડકામાં ખુલ્લા પગે ચાલતી પર્ણકુટીને આશ્રયે પડી રહી છે. અહા ! જે બાળકુમાર ! જે ભવિષ્યના રાજા રણવીરકુમાર ! આજે દુષ્ટ ક્ષુધાના કારણે ભુખ ભુખી ખુમે પાડતો ચોધાર અશ્રુએ રડતો બેઠો છે. અહસોસ ! તેમનું કષ્ટ જોઇ મારું હૃદય ચુર્ણ વિચુર્ણ થઇ જાય છે. ઓ દયાળુ દેવ ! દયા કરી કુમળાં પુષ્પોને ઉગતાં છેદન ના કરો. વિશ્વાધાર ! અમે તમારે શરણે છીએ. આવી રીતના ઉદ્ધાર કાઢતો પરસેવાથી ટપકતો, અને શ્રમથી શ્રમિત થયેલો સુરેન્દ્રકુમાર ખભાપર જળની ઝાળી ભરાવી એક શિલા પર આકાશ સામે દ્રષ્ટિ કરીને બેઠેલો જણાતો હતો. તેની આંખોમાંથી અશ્રુ વહેતાં હતાં. તે થોડીવાર શાન્ત રહી સૂર્ય સામે જોઇ પુનઃ બોલવા લાગ્યો.

“ સવિતાદેવ ! સકળસૃષ્ટિનાં પાપ પુણ્યની નિરિક્ષા કરનાર બાનુદેવ ! તમે સર્વ જાણી શકો છો, છતાં કદાચ ન જાણી શક્યા હો તો જાણી લ્યો કે ધર્મનું સંરક્ષણ કરવા જતાં ધર્મરાજ બંધનમાં પડયા છે, અને તેમનાં હૃદય પંખીડાં ક્ષુધા તૃપાનું કષ્ટ સહન કરતાં આ વિકટ અરણ્યમાં અશ્રુથી છલકાતાં નયનોએ વજ્ર હૃદયનાને પણ દયા ઉપજાવે એવી સ્થિતિમાં જમીન પર પડેલાં છે. પ્રભો ! તેમનીપર દ્રષ્ટિ નાખો અને જો તમે સત્યને આહવાન દેવ હો, તો તમારાં સહજ

કિરણોમાંથી અગ્નિનો વર્ષાદ વરસાવી અધર્મના અવનાર દુષ્ટ કાળસિંહને બાળી ભષ્મ કરો, અને ધર્મરાજને બંધનમુક્ત કરી તેમનાં હૃદય પુષ્પોને દુઃખમાં રીંચાતાં બચાવો.” આમ બોલતો સુરેન્દ્ર ભ્રમિત મનુષ્યની માફક ઉંચે જોઈ રહ્યો.

મધ્યાહ્ન થયા હતા, સૂર્યનો સમ્પત તાપ પડતો હતો. જે પર્વત પ્રદેશ પ્રાતઃકાળમાં રમણીય જણાતો હતો, તે હવે મધ્યાહ્ન થવાથી બચાનક બાસતો હતો. હૃદયને આશ્વાસન નહિ મળવાથી શિલાપર બેઠેલા સુરેન્દ્રે છેવટે ઉભા થઈ ઝુંપડી તરફ પ્રયાણ કર્યું, પણ વિચારના તરંગો સાગરનાં મોજાંની માફક તેના હૃદય સમુદ્રમાં ઉછળતાં હતાં. વિચાર વમળમાં તણાતા સુરેન્દ્રને એકએક માર્ગ વચ્ચે પડેલી શિલાની સમ્પત ઠોકર વાગી. તે એકદમ જમીન પર પડ્યો. વિચાર અટક્યા. પગમાંથી રૂધીર વહેવા લાગ્યું. સુરેન્દ્ર વહેતું રક્ત જોઈ રહ્યો. આખરે તે દિવાનાની માફક થોડીવારે બોલી ઉઠ્યો, “વિચારમાં ઠોકર ! શિકર નહિ, હવે આ સુરેન્દ્ર અસહ્ય સંકટો પણ સહન કરવાને તૈયાર છે. આવો, ઓ સંકટો ! મનુષ્યનાં મર્મસ્થાનોને બેદનાર દુઃખો ! તમે જ્યાં હો ત્યાંથી આવો. હું તમને સહન કરવાને તૈયાર છું. વિધાતા ! તું પણ આવ અને આ સુરેન્દ્રને અજમાવ બાગ્યદેવી ! આ થયેલી દુઃશા એ તારોજ કૃપાતું ફળ છે. નશીબદેવી ! અરે ! એક પવિત્ર પુરૂષનો વિનાશ કરવા ઇચ્છનાર અને તેમનાં રાણી બાળકને ક્રુધા તૃપાથી રાનેરાન બટકાવનાર બચંકર બાગ્યદેવી ! તને પણ મારા પ્રણામ છે. બસ તું પણ હવે જોઈ લેજે કે આ સુરેન્દ્ર સંકટો સહન કરતાં પાછો હઠે છે કે કેમ ?” આમ શવે એમ બોલતો સુરેન્દ્ર પગથી રૂધીર સાફ કરી ત્યાંથી લગીર દુર જઈ એક વૃક્ષને છાંયે બેઠો. તેની આંખોમાંથી ઉબ્બુ અશ્રુ પ્રવાહ વહેતો હતો. તે ધર્મરાજને યાદ કરી પુનઃ એક બાળકની માફક રડી પડ્યો. તેના મનમાં ધર્મરાજ, શ્રીદેવી,

રણવીરકુમાર તથા પદ્મલતાના વિચારો વારંવાર ઉભરાવા લાગ્યા. ધર્મરાજના કેદ થવાથી તો તેનું હૃદય છિન્નાભિન્ન થઈ જતું હતું. આવી રીતે તે થોડો સમય વૃક્ષ નીચે વ્યતિત કરી સુરેન્દ્ર પુનઃ દુઃખોદ્ધાર કાઢવા લાગ્યો, “હા ! બાવી ! તારી કળા નિરાળી જ છે. તારા સંબંધમાં એક વિદ્વાન કહે છે કે,

અતાવે કર્મ તું શા શા તમાશા,
આપી ન્યાયીને છેક નિરાશા.—અતાવે.
જળને સ્થાને સ્થળ તું કરે ને જડ ચૈતન્ય જણાય,
સખળ પુરાવા નિષ્કળ થાતાં, જય જીહાનો થાય,
સર્વે ઉંઘા પડતા પાસા—અતાવે.
ધાડ પડે ધર્મને દારે અતિ બળીયા અમુંઝાય,
કુડ કૃતિ ગતિ કર્મ તહારી પાર ન પામી શકાય;
ખોટી અનેરી તહારી આશા.—અતાવે.

હું તારી મૃગજળ જેવી આશાને હવે આ હૃદયમાંથી દૂર કરી જાઉં છું અને રાજ્યદેવી તથા કુમારને ફળ પ્રાપ્ત કરાવ્યા બાદ તેમની આરા માગી હું કાળસિંહની છાવણીમાં પ્રવેશ કરી વૈર વળાશે તો વાળીશ નહિ તો છેવટે પ્રાણની આહુતિ આપી સ્વર્ગે સંચરીશ. બસ હવે એજ નિશ્ચય. ચાલ જીવ ! તૈયાર થા અને વૈરનો બદલો લેવા માટે હિંમતવાન થા. બસ, હવે તો વૈર, વૈર અને વૈર. ઓ ભારતભૂમિને વીર વિહોન બનાવનાર વૈર ! આવ, હું તને અત્યારે યાદ કરું છું ; બસે લોકો તને નિંદે, પણ હું તો તારા ગુણ ગાઉં છું. કારણ કે તું બાઇ ભાઇને રાજ, મહારાજ વગેરેને અંદર અંદર લડાવી વિનાશ કરવાની કળા સારી જાણે છે, એવા પ્રપંચી વૈર ! તું મારી પાસે આવ. હું તારું ધ્યાન ધરું છું, અને અધર્મના અવતાર કાળસિંહનો નાશ કરી પિતૃ-

ઝણુથી મૂકત થવા ઇચ્છું છું.” આમ બોલતાં બોલતાં સુરેન્દ્ર શાયથી કંપવા લાગ્યો. તે એક દિવાનાની માફક જણાઇ ધડીબર શાન્ત રહી વળી પાછો કંઈક વિચાર આવતાં એકદમ ઉભો થઈ બોલવા લાગ્યો, “અરે! મને કેમ કોઈ જવાબ આપતું નથી? ઓ વૈર! તું પાંડવ કૌરવોને વૈરની હોળીમાં હોમી, પરસ્પરમાં યુદ્ધ કરાવી દેશનું સત્યાનાસ કઢાવી અત્યારે ક્યાં છુપાઇ રહ્યું છે? આવ આવ આ તારો આશ્રય ઇચ્છનાર સુરેન્દ્રને ધર્મરાજના અર્થે પ્રાણ આપતાં તું જો...” વિચાર અટક્યા, કોઇકના આવવાનો પગરવ સંભળાયો. સુરેન્દ્ર કોધમય વદને એ તરફ જોઇ રહ્યો. એવામાં જ તેની નજર ધીમે કદમે પોતાની તરફ ચાલી આવતી એક કૃષ્ણાકૃતિ પર પડી. મંદમંદ પગલાં ઉપાડતી આસપાસ જોતી તે કૃષ્ણાકૃતિ આખરે સુરેન્દ્રની પાસે આવીને ઉભી રહી. તેને પોતાની સમક્ષ ઉભી રહેલી જોઇ સુરેન્દ્ર સ્તબ્ધ બની એક કાષ્ટના પુતળાની માફક હાલ્યા ચાલ્યા સિવાય તેની સામે જોઈ રહ્યો.

તે આવનાર આકૃતિ શાન્ત અને ગંભીર જણાતી હતી. પરંતુ તેના મુખનું અવલોકન કરતાં તેના મુખપર દુઃખની છાયા પ્રસરેલી બાસતી હતી. તેનું માથું ઉઘાડું હતું, લાંબા વાળ અવ્યવસ્થિત થઇ ગરદનપર છુટા છવાયા પથરાઇ રહ્યા હતા. મુખ ગૌર હતું, પણ અત્યારે બય પમાડે તેવું ઝનુની જણાતું. તેણે બદનપર શ્યામ સાંઘો આખે અંગે લપેટી દીધો હતો અને તેની ઉપર કમ્મર પટામાં લાંબી તલવાર લટકતી હતી.

સુરેન્દ્રકુમારે ધણીવાર સૂધી તેના મુખ સામે જોઈ મનમાં વિચાર્યું કે, “ખરેખર મારી પ્રાર્થના સ્વિકારી વૈરદેવજ પધાર્યા છે, છતાં લાવ ખાત્રા કરૂં.....” હજી તો તે આમ વિચાર કરે છે એટલામાંજ તે આવનાર આકૃતિ શાન્ત પણ ગંભીર અવાજથી બોલી, “વીરકુમાર!”

સુરેન્દ્રે તેને બોલતાં સાંભળી નમ્ર વચને પૂછ્યું, “ દુઃખમાં દટાઈ રહેલાને બોલાવનાર આપ કોણ છો ? ”

“ હું તમારો મિત્ર છું. ” આવનારે કહ્યું. સુરેન્દ્ર બોલો ઉઠ્યો, “ દુઃખીનો મિત્ર થનાર આ અવનિમાં કોઈ હોય, તે હું માની શકતો નથી. ”

“ જે શુદ્ધ રાજપૂત છે, જે દયા અને નીતિના દાસ છે; તેજ દુઃખીના મદદગાર છે. ” પુનઃ તે કાળા જખ્ખાધારીએ જણાવ્યું.

“ તમે ગમે એમ કહો, પણ હું તમારામાં વિશ્વાસ મૂકી શકતો નથી. ”

“ કુમાર ! શું તમે અને હજી પણ ઓળખી શક્યા નથી ? ” ફરીથી પ્રશ્ન થયો.

ધર્મરાજના બંધિવાન થયા પછી વૈરે અને અંધ બનાવ્યો છે. મારી જ્ઞાન શક્તિ ગૂંમ થઈ છે, તેથી આપને હું નથી ઓળખી શકતો. ” કુમારે દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખી પ્રશ્નનો જવાબ આપ્યો.

“ કુમાર ! ધૈર્ય ધરો, અને સાવધ થઈ મારી સામે જુઓ. હું સેનાપતિ સત્યસિંહ છું. ” કહી તેણે ઓઢેલો જખ્ખો દુર કર્યો.

“ હે ! શું સત્યસિંહ હજી હયાત છે ? ! ” સુરેન્દ્ર આશ્ચર્ય પામી તેને ધારી ધારીને જોવા લાગ્યો.

“ હા, ધર્મને છોડાવવા અને દુષ્ટનો નાશ કરવા સત્યસિંહ હજી જીવે છે. ”

“ ધન્ય, પ્રભુ ! ધન્ય. કહો સત્યસિંહજી ! નવીન સમાચાર આ છે ? ” સુરેન્દ્રે તેને બેઠતાં પૂછ્યું.

“ સમાચારમાં મહારાજ કેદ થયા છે, અને તમે જંગલ નિવાસ કર્યો છે એટલુંજ જાણ્યું છું. કુમાર ! ચાલો હવે તમાર ચાઓ. મેં

આપણા સૈનિકોને નાસતા અટકાવી તેમજ કેટલાક બીજા કોનેલે ઉશ્કેરી પાંચ હજાર સૈનિકો એકઠા કર્યા છે. એ રાજ્યબક્ષો ખોરાકની તંગીને લીધે વનફળનો આહાર કરીને દિવસો નિર્ગમન કરે છે. માટે ચાલો આપણે તે દુષ્ટની છાવણી ઉપર અચિંતો છાપો મારી પ્રથમ મહારાજને મુક્ત કરીએ. ” સત્યસિંહ હૃદયની વાત જણાવી.

સૈન્યનું નામ સાંભળી કુમારને અત્યાનંદ થયો. તેને ઝહેરો ચમકવા લાગ્યો. તેણે મનમાં ધૈર્યનો અનંત ઉપકાર માની પૂછ્યું, “ સત્યસિંહજી ! આપણા સૈન્યને હાલ ક્યાં રાખવામાં આવ્યું છે ? ”

“ આ જંગલમાં જ. ” કહી સત્યસિંહે કમ્બરે લટકાવેલું જ્યુગલ વગાડ્યું; કે તરતજ ધમ રાજની જય ગર્જના પોકારતા સૈનિકો પર્વતની ખીણોમાંથી જેમ દરમાંથી કીડીયો ઉમરાવ એમ એકાએક ત્યાં નીકળી આવ્યા.

સુરેન્દ્રના શરીરમાંનું રક્ત ધમધમાટ વહેવા લાગ્યું. તેણે મનમાં અપાર આનંદ પામી સત્યસિંહને કહ્યું, “ સત્યસિંહજી ! આ અરણ્યમાંજ રાજ્યમાતા તથા બાળકુમાર પર્ણકુટીમાં નિવાસ કરે છે, માટે આપણે પ્રથમ ત્યાં ચાલો. ”

“ શું રાજ્યમાતા તથા કુમાર અત્રેજ છે ? ! ” સત્યસિંહે આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું.

“ હા, તેઓ ધણું જ સંકટ સહન કરતાં અને ભુખના દુઃખથી પીડાતાં અત્રેજ નિવાસ કરે છે, હું તેમને માટે જ આ રૂળ લઇને જાઉં છું. આ રૂળ જ તેમની કુધાને શાન્ત કરશે. ” આટલું કહેતાં કહેતાં સુરેન્દ્રની આંખોમાં ઝળઝળાયાં આવી ગયાં.

“ હર, હર, હર, શું સ્થિતિ ! ” સત્યસિંહે ઉજ્જ્વળ નિઃશ્વાસ નાખ્યો.

“ સત્યસિંહજી ! આપણે હવે ચાલીશું ? ” સુરેન્દ્રે જવાની ઉતાવળ જણાવતાં પૂછ્યું.

“ થોડીકવાર સચુર કરો, મેં આપણા સરદાર ધૈર્યસિંહને દુશ્મનનો છાવણીની હિલચાલ તપાસવાને મોકલ્યા છે. તેમને ગયે આજે બે દિવસ પૂરા થયા છે, અને આજે તેમનો આ સ્થળે આવવાનો વાયદો છે. આથી જ હું આ તરફ આગ્યો છું અને શ્રી ઇષ્ટ કૃપાથી તમને મળવાને ભાગ્યશાળી થયો છું. ”

તે પછી બન્ને જણા ત્યાં વૃક્ષની નીચે બેઠા. સર્વ સૈન્ય મંડળ પણ ત્યાં બેઠું. જે જંગલ થોડા સમયપર ઉજ્જડ જનશૂન્ય જણાતું હતું, તે જંગલ હવે સૈનિકોથી ભરાઈ આનંદમય જણાવા લાગ્યું.

૨૭

ગુપ્ત મંત્રણા.

खलानां कंटकानांच, द्विविधैव प्रतिक्रिया।

उपान मुखभंगो वा दूरतोवा विसर्जनम् ॥

ખળ અને કંટકના નિવારણના માત્ર બે ઉપાય જ છે અને તે એ કે કાંતો બેઠાથી તેમનું મુખ ભાગી નાખવું અથવા તો દૂરથી જ તેમનો પરિભ્રમ કરવો.

સત્યસિંહ અને મુરેન્દ્ર પોતપોતાની ઉપર પડેલી વિપત્તિઓની વાતો એક બીજાને જણાવી હૃદય હલકાં કરવા લાગ્યા. એવામાં જ દૂર થોડાનો પડગી સંમળાઈ. સત્યસિંહ અને કુમાર અવાજ તરફ જોઈ રહ્યા. થોડીવારમાં તો વીર સત્યસિંહ જેની રાહ બેતો હતો, તે ધૈર્યસિંહ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. અને અવધપરથી નીચે ઉતરી સત્યસિંહની પાસે આવી ઉભો. સત્યસિંહે તેનું કુશળ પૂછી પોતાની નજીક બેસવાનું સૂચવી પૂછ્યું. “ કહો હવે શું સમાચાર છે ? ”

“ સમાચાર...સારા છે. ” ધૈર્યસિંહે અચકાતાં કહ્યું.

“ મહારાજ હયાત છે ? ” સત્યસિંહે પૂછ્યું.

“ હાજી. ” ધૈર્યસિંહે જણાવ્યું.

“ તેમને ક્યાં રાખવામાં આવ્યા છે ? ”

“ એક નાના તંબુમાં લોહવર્ણની બેડીઓ જડી કેદ કરવામાં આવ્યા છે અને કાલે કાળસિંહ તેમની મુલાકાતે જઇ છેવટનો ન્યાય કરનાર છે. ”

“ તે શું ન્યાય કરનાર છે ? ”

“ મહારાજને ગરદન મારવાનો હુકમ આપનાર છે. ”

સુરેન્દ્ર ગભરાઇ એકાએક બોલી ઉઠ્યો, “ ઓ પ્રભો ! શું આ ઇન્સાફ છે ? હા ! શું મહારાજનો કાલે વધ થશે ? ”

“ નહિ, જ્યાં સુધી આ સત્યસિંહ જીવે છે, ત્યાં સુધી મહારાજનો વાંકો વાળ કરનાર કોણ છે ? કુમાર ! શાન્ત થાઓ, આ સત્યસિંહ આજેજ ત્યાં જશે અને પ્રાણ જતાં પણ મહારાજને બંધન મુક્ત કરશે. ”

આટલું જીરુસાથી બોલી સત્યસિંહે ધૈર્યસિંહને પૂછ્યું, “ આ સમાચાર તમે કેવી રીતે મેળવ્યા ? ”

“ આપની પાસેથી ગયા પછી હું ગુપ્ત સ્વાંગ ધારણ કરી દુબની છાવણીમાં દાખલ થયો અને આખો દિવસ ત્યાં રહી ત્યાંની હિલચાલ તપાસી. ગઇ કાલે કાળસિંહ સેનાપતિ કૂરસિંહ સાથે છાવણીમાં ફરતો હતો અને મહારાજને ગરદન મારવાની વાત કરતો હતો. મેં તેમની વાત સાંભળી છાવણીના સૈનિકોની સંખ્યા મેળવી. બાદમાં રાત્રિ પડતાં એક સૈનિકના અધપર સ્વાર થઇ અહિં આવી પહોંચ્યો છું. માટે હવે સમય ગુમાવવામાં સાર નથી. આપણે જેમ અને તેમ જલ્દીથી મહારાજને મુક્ત કરવાની ધણી જરૂર છે. ”

“કુમાર! ચાલો, રાણી તથા રણવીરકુમાર લુપ્તથી બાકુળ થતાં હશે, માટે આપણે પ્રથમ ત્યાં જઈ તેમને આશ્વાસન આપીએ અને પછી દુષ્ટની છાવણી ઉપર અચિંતો છાપો મારી મહારાજને મુક્ત કરીએ.” સત્યસિંહે તેનો વિચાર જણાવ્યો.

“ઘૈર્યસિંહ! કાળસિંહના સૈન્યની સંખ્યા હાલમાં કેટલી છે?” સુરેન્દ્રે પૂછ્યું.

“તેની છાવણીમાં આશરે આઠેક હજાર માણસોનું સૈન્ય હશે.” ઘૈર્યસિંહે જવાબ આપ્યો.

સુરેન્દ્ર વિચારમાં પડ્યો અને પછી કંઈક વિચાર ગોઠવી બોલ્યો, “સત્યસિંહ! મારો વિચાર એવો છે કે આપણે હાલમાં છાપો મારવાનો વિચાર મુક્તવી રાખી પ્રથમ આપણે બંને ગુપ્ત વેશ ધારણ કરી દુસ્મનની છાવણીમાં જઈએ અને યુક્તિ પ્રયુક્તિથી મહારાજને બંધન મુક્ત કરીએ. જો આપણે છાપો મારવાનો વિચાર કાયમ રાખીએ અને કદાચ કાળસિંહને ખબર પડી જાય; તો તે દુષ્ટ મહારાજનો તરત વધ કરી નાખે તો ઘણુંજ ખોટું થાય. માટે છાપો મારવાનો વિચાર પછીથી રાખી આપણે બંને જણા ત્યાં જઈએ, અને આ ઘૈર્યસિંહ તેમની સાથે વિસેક માણસો રાખી તેની છાવણીથી થોડેક દુર ઝાડીમાં છુપાઈ રહે. કારણ કે રખેને કંઈક થાય તો તેમની મદદની જરૂર પડે.”

“કુમાર! તમારી દીર્ઘ દ્રષ્ટિને માટે હું ધન્યવાદ આપું છું. તમારો વિચાર ઉત્તમ છે. ચાલો આપણે હવે રાજ્યમાતાને મળી પછી મહારાજને મુક્ત કરવા જઈએ.” સત્યસિંહ ઉભો થઈ સુરેન્દ્રની સાથે ચાલ્યો. સર્વ સૈન્ય મંડળ પણ તેમની પાછળ જવા લાગ્યું.

થોડીવારે સુરેન્દ્ર સઘળાની સાથે પર્ણકુટી આગળ આવી પહોંચ્યો. તેણે કુટિરમાં જઈને જોયું તો અંદર રાજ્યદેવી જણાયાં નહિ.

તેનું હૃદય ધબકવા માંડ્યું. તે ગભરાએલી હાલતે બહાર નીકળી આવી બોલી ઉઠ્યો, “સત્યસિંહ ! રાણીમાતા અંદર નથી.”

“હે ! શું માતાજી અંદર નથી ?” સત્યસિંહ ચકિત થયો.

“ગભરાવાનું કંઈ દારણ નથી, માતાજી આટલામાં હશે.” કહી ધૈર્યસિંહ આમતેમ જોવા લાગ્યો. એટલામાંજ તેની દ્રષ્ટિ દૂર વૃક્ષ નીચે બેશુદ્ધ બની પડેલાં રાણી તરફ ગઈ. તત્કાળ ધૈર્યસિંહ બોલી ઉઠ્યો “ગભરાશો નહિ. જુઓ આમ દ્રષ્ટિ કરો, રાજ્યમાતા જેવું પણે કોઈક જણાય છે.”

તરત સુરેન્દ્ર અને સત્યસિંહ એ તરફ દોડી ગયા અને ત્યાં જઈ જોતાં શ્રીદેવી બેશુદ્ધ રિચ્છિતિમાં પડેલાં જણાયાં. સુરેન્દ્ર શ્રીદેવીનું માથું ખોળામાં લઈ વચ્ચે વતી પવન નાખવા લાગ્યો. તેની સારવારથી શ્રીદેવીએ થોડીવારમાં સાવધ થઈ સુખથી, “હા પુત્ર !” કહી નિઃશ્વાસ નાખ્યો.

“માતાજી ! સાવધ થાઓ.” સુરેન્દ્રે ગળગળે સાદે કહ્યું.

સુરેન્દ્રના શબ્દો કર્ણપુટને અથડાતાં શ્રીદેવી પૂર્ણ શુદ્ધિમાં આવ્યાં અથ્રથી પરીપૂર્ણ નયને પૂછવા લાગ્યાં, “સુરેન્દ્ર ! મારો રણવીરકુમાર આવ્યો ?”

“હે ! શું રણવીરકુમાર ! ?” સુરેન્દ્રે આશ્ચર્ય પામી પ્રશ્ન કર્યો.

“હા, આ જીવનનું ધન, દુઃખમાં દટાયેલીનું તન અને ધર્મ-રાજનું મન જીતીએથી હરાઈ ગયું છે. હાય ! તેનું શું થયું હશે ! ?” રાજ્યદેવી કપાળપર કર પ્રહાર કરી આક્રંદ કરવા લાગ્યાં.

“શું રણવીરકુમારનું હરણ થયું !” સત્યસિંહ ધડકતા હૃદયે બોલી ઉઠ્યો.

રાજ્યમાતાને આકુંઠ કરતાં નિહાળી સુરેન્દ્ર ધૈર્ય ધરવાનું સૂચન કરતો કહેવા લાગ્યો, “માતા, બહાલી માતા! જ્ઞાન્ત થાઓ, ધૈર્ય ધરી, અને આમ નિહાળો. જીવો, આ સેનાપતિ સત્યસિંહ સૈન્ય સાથે અત્રે આવ્યા છે, અને તે મહારાજનો પુનરોદ્ધાર કરવા જવાનો વિચાર રાખે છે.”

“કાણુ સત્યસિંહ !” કહી શ્રીદેવીએ સત્યસિંહના સામે જોયું.

“હા, માતાજી ! હું સત્યસિંહ. દેવી ! હવે થયું તે ન થયું ચનાર નથી, માટે હાલ ધૈર્ય ધરી આપ આ તમારા સૈનિકોના આશ્રયશ્ર્મ રહો. હું અને સુરેન્દ્રકુમાર આ પળેજ અત્રેથી જમ્મએ છીએ અને હુંક સમયમાં મહારાજને મુક્ત કરી બાળકુમારને દુષ્ટોના હાથમાંથી બચાવી પાછા આવીએ છીએ.” સત્યસિંહે જવાની વાત જણાવી.

“સુરેન્દ્ર ! શું તું પણ ત્યાં કાળના મુખમાં જવાને ઇચ્છે છે ?” શ્રીદેવીએ પૂછ્યું.

“હા માતા. મહારાજના તથા ભાઇના છુટકારાને અર્થે આ દેહનો વિનાશ થશે તો ભલે થશે; પણ આ સુરેન્દ્ર મહારાજને તથા ભાઇને લીધા સિવાય પાછો નહિ ફરશે. માતાજી ! હું જાઉં છું, આ બાળકના આપને પ્રણામ છે.” કહી સુરેન્દ્ર જવાને ઉભો થયો.

“કુમાર ! હૃદયના દુઃખથી તેમજ હૃદય જીવનના મુખના સ્વાર્થથી ખેંચાઇ હું તને કાળના મુખમાં જવાની આજ્ઞા આપું છું. કુમાર ! જા, ઇશ્વર તને સહાય કરશે અને તે દયાળુની દયાથી તારૂં ઇચ્છિત સિદ્ધ થશે.” શ્રીદેવીએ આશ્વિપ આપી જવાની આજ્ઞા આપી.

તે પછી સત્યસિંહ સૈનિકોને ઉદ્દેશી કહેવા લાગ્યો, “મારા રણસૂર બહાદુરો ! અમે શ્રીકૃષ્ણ કૃપાથી અમારૂં કાર્ય પરીપૂર્ણ કરી સત્વરે

પાછા આવીશું. તમે ત્યાં સુધી ધણીજ સાવચેતી રાખી રાજ્યમાતાનું રક્ષણ કરજો અને કદાચ કંઈ સંકટ આવી પડે તો તેમના રક્ષણાર્થે મરવું પડે તો મરજો, પણ તેમને સંકટથી બચાવજો.”

“અમારા સંરક્ષણમાં માતાજીને કોઈ પણ પ્રકારનો ભય નથી. આપ નિશ્ચિંત હૃદયે પધારો.” સૈનિકોએ પ્રતિ ઉત્તર આપ્યો.

બાદ ધૈર્યસિંહને વીસ સૈનિકો સાથે દુબનની છાવણી આગળ કુપાઇ રહેવાની સુચના આપી બન્ને વીરો શ્રીદેવોને પ્રણામ કરી ત્યાંથી ચાલતા થયા. તે પછી ધૈર્યસિંહે પણ વીસ સૈનિકો સાથે ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું. અન્ય સૈનિકો રાજ્યમાતાની ઝુંપડીને ઘેરી પોતપોતાનું કાર્ય કરવા લાગ્યા.

૨૯

ભાઈ કે કસાઈ ?

એકજ સ્થાનમાંથી અને એકજ વખતે ફૂટી નીકળેલા બેરડીના બે કાંટામાંનો એક સીધો અને એક વાંકો થાય છે, તેમ એકજ ઉદ્દરમાં પાકેલા અને એકજ નક્ષત્રમાં જન્મેલા છતાં પણ બે ભાઇઓ એક સરખા સ્વભાવના થતા નથી. અર્થાત્ એક ધર્મતામા હોય છે, તે એક દુષ્ટતામા થાય છે.

ધર્મભૂતિ ધર્મરાજ, ધર્મનગરની પ્રજાનો માનીતો મહારાજ ભાગ્ય દેવીની ભયંકરતાથી હાથે પગે લોહાની સાંકળો ધારણ કરી એક ન્હાના તંત્રુમાં બંધીવાન થઇ પડ્યો હતો. જે ધર્મનિપુણ મહારાજાએ યુધ્ધે જતાં કિમતી પોશાક ધારણ કર્યો હતો, તે ધર્મરાજ હાલ એક કંગા-

સતી માફક કેદીના પોશાકમાં જણાતા હતા. તેમનું મુખ દુઃખ શોકથી મ્હાન જણાતું હતું. તે નાના તંબુમાં તેમને માટે પાણી પીવા એક માટીનું પાત્ર તથા સુવાને એક ફાટેલી ગોદડી સિવાય બીજું કંઈ હતું નહિ.

કાળસિંહના આવા જીવનથી ધર્મરાજ ઘણા દુઃખી થઈ અંતઃ-કરણથી તેની ઉપર ધિક્કારનો વર્ષાદ વરસાવતા હતા. તેમને કેદ થએ ચાર દિવસ વીતી ગયા હતા. છતાં કાળસિંહ તેમની પાસે આવ્યો નહોતો. તેમ તેમને માટે ખાવાનું પણ કંઈ મોકલાવ્યું નહોતું.

સાયંકાળના સમયને હજી થોડીક વાર હતી, ત્રણ પહેરેગીરો ખુલ્લી તલવારે આમતેમ આંટા મારી રહ્યા હતા. તંબુમાં ધર્મરાજ ચિંતાગ્રસ્ત મુખે કંઈક ઉંડો વિચાર કરતા બેસી રહ્યા હતા. સમય વિતતાં તેમના હૃદયના દુઃખી શબ્દો મુખદ્વારે બહાર નીકળવા લાગ્યા.

“હા! લોભના થોભ આગળ બંધુત્વ નાશ પામ્યું, અને સ્વાર્થી કૂર કસાઈ તુલ્ય ભાઈના દગાથી મારે આ લોહ બંધનમાં બંધાવું પડ્યું. અહા! દુષ્ટની દુષ્ટતા યાદ કરતાં મારું હૃદય કંપે છે, તેના જીવનથી પૃથ્વી ચરચરી રહી છે, અને સઘળે સ્થળેધોર અત્યાચાર થઈ રહ્યો છે. ઓ વિશુ ! મેં આપનો શું અપરાધ કર્યો હશે કે જેથી ધર્મે ચાલવા છતાં હું આવા ભયંકર સંકટમાં સપડાયો ? દયાળુ દેવ ! ભક્તોને અસહ્ય સંકટ દેતાં વિચારો ! જો ભક્તને અસહ્ય સંકટ પડશે, તો આ સમયમાં તમારી ભક્તિ કરતાં અન્ય-જનો પણ અટકશે, અને તેથી કરીને સત્ય, દયા અને નીતિનો આ અવની ઉપરથી સદાને માટે લોપ થઈ જશે. શું તમે તેમ થવા દેશો ? ના, ના, પ્રભુ તેમ થવા દેજ નહિ. હૃદય ધિરજ ધર અને જો, આ ઉપા-કાન્ત દેવ મારી પ્રાર્થના સાંભળી પ્રભુને કહેવા જાય છે. હા ! તેઓ

પણ કાળસિંહનાં કાળાં કામે નિહાળી અત્યંત ક્રોધાયમાન થઇ ઝપાટામંથ આકાશમાં અદ્રશ્ય થતા જાય છે. ખરેખર, સૂર્ય ભગવાન પણ પાપીના અત્યાચારથી કુપિત થઇ દુષ્ટને દંડ દેવાનો નિશ્ચય કરી ચાલતા થયા, આથી હવે તે દુષ્ટાત્માનો થોડા દિવસમાંજ અંત આવ્યો સમજવો.” આવી રીતે મનના ઉદ્દગાર કાઢતાં ધર્મરાજ ઉભા થઇ ધીમેધીમે તંબુમાં ફરવા લાગ્યા.

અંતે રાત્રિનો સમય થયો, સ્યામપટ જગતની ઉપર પથરાવા લાગ્યો. હજી પણ ધર્મરાજ મગગીત ગૂંઘેરે તંબુમાં ફરતા હતા, અને મનના દુઃખોદ્દગાર બહાર કાઢતા હતા. “હા ! મારા બાળકુમાર ! સુરેન્દ્રકુમાર ! તમારી શી દશા થઇ હશે ! ? શું તમે પણ મારી પેઠે પાપીના પંજમાં સપડાયા નહિ હો ? ઓ પ્રાણેશ્વરી ! તારા શિરે તો દુઃખનાં ઝાડ જ ઉગ્યાં હશે ? ઓહ ! શું કંઈ ? ઓ મારાં રંક પ્રજાજનો ! તમને પણ તે પાપી રીબાવતો હશે ? અરેરે ! હું અભાગી તમારું રક્ષણ નથી કરી શકતો. આહ ! તમારી ઉપર ગુજરતા જીવનનો વિચાર કરતાં મારું હૃદય ચિરાધ જાય છે, જીવ ગમરાય છે, માથું ભમે છે.” આમ બોલતા ધર્મરાજે બે હાથે માથું પકડી પુનઃ આમળ બોલવા માંડ્યું.

“ઓહ અંધકાર, ઘોર અંધકાર ! પ્રાણ જાય છે, જીવ મુંઝાય છે. ઓ, આહ...” ધર્મરાજ વિશેષ બોલી શક્યા નહિ, તેમની આંખોએ અંધારાં આવી ગયાં, અને જોતજોતામાં તો તે મુર્છિત થઇ ધરણીપર ટળી પડ્યા.

રાજ્યમહેલમાં સહેજ ઠોકર વાગતાં જેની પાસે હજારો દાસ દાસીયો ખમા શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતાં છાડીઓની માફક ઉમરાઈ આવતાં, હા ! તે મહારાજની પાસે અત્યારે ખમા શબ્દ કહેનાર કે શાંતિના ઉપચાર કરનાર કોઇજ નથી. ખરેખર એ પણ સમયની વિચિત્રતાજ !

ધર્મરાજ એભાન થઇ પડ્યા હતા. એવામાંજ કાળસિંહ ચાર સિપાહીઓ સાથે ત્યાં આવ્યો અને તેમની દૃષ્ટા નિહાળી તેમને સાવધ કરવાની સિપાહીઓને આજ્ઞા કરી નજીકમાં ઉભો.

સિપાહીઓએ શિતળ પાણી છાંટી તથા પવન નાખી ધર્મરાજને સાવધ કર્યા. ધર્મરાજ સાવધ થઇ જીએ છે તો કાળસિંહને નજીકમાં ઉભેલો જોયો. દુષ્ટને જોતાંજ પોતે જાણે તેને જોવાને ઇચ્છતા નથી, તેમ નેત્રો બંધ કરી દૂર જઇ ઉભા રહ્યા.

તેમને દૂર ઉભા રહેલા જોઇ કાળસિંહે સહજ હસીને પૂછ્યું,
“ કાં ધર્મરાજ ! શું વિચાર ચાલે છે ? ”

“ તારા અસીમ અત્યાચારથી આકાશ કાળું થતું જણાય છે અને બચકર અંધકાર તને અદૃશ્ય કરવા અવનિપર ધીમે ધીમે પથરાતો જાય છે. આથી વિચાર ચાય છે કે તારું શું થશે ? કાળા અંધકારમાં કાળ તારો ગ્રાસ કેવી રીતે કરશે ? ” ધર્મરાજે નેત્રો ઉઘાડી તિરસ્કારસુઅક શબ્દોથી જવાબ આપ્યો.

કાળસિંહ—“ ખરેખર ! આ શબ્દોજ તમને દુઃખમાં ડુબાવે છે. હું કોણ છું તેનો તમે જો પહેલાં ખ્યાલ કર્યો હોત, તો આજે તમારી આવી દુર્દૃષ્ટા ન થાત, આ લોહબંધનમાં તમારે બંધાવું ન પડત.”

ધર્મરાજ—“ નરાધમ ! તું કોણ છે એ હું સારી રીતે જાણું છું. તું આ પૃથ્વી ઉપર રંકજનોનાં રૂધિર પીવાને અવતરેલો એક કૂર કસાઈ છે. ઓ ઉત્તમ કુળમાં જન્મ લઇ મારા ભાઇ તરીકે ગણાયેલા અધર્મી ! તું પિતાના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો એક કુલાંગાર કપુત છે. કૂર ખૂતી ! આ લોહબંધનને તું નજીક ન સમજીશ, પણ તે શરવીરોને વિજય પ્રાપ્ત કરવા જતાં પહેલાંનું એક શુભ ચિહ્ન છે ! ”

કાળસિંહ—“લોભના થોભ આગળ કોણ તાત અને કોણ બ્રાત ? હું તો તારો ભાઈ નથી, પણ તને આ બંધીખાનામાં પૂરનાર કાળસિંહ છું.”

ધર્મરાજ—“ઓ પિતૃભક્ષક ! ત્હેં આ બંધીખાનામાં મને નથી. પૂર્યો, પણ સ્વર્ગભુવનમાં પૂર્યો છે. સમજ્યો ? ઓ વિશ્વાસઘાતી ! આ તારી સાંકળો તે મારા હાથપગમાં રહેતા સોનાના કડાં અને તોડા સમાન છે.”

કાળસિંહ—“તે તારે સમજવાનું છે. ધર્મરાજ ! જો તું સુરેન્દ્રને મારે સ્વાધિન કરી મારી સાથે સલાહસંપથી વતર્યો હોત, તો તારે કંઈ પણ દુઃખ સહન કરવું પડત નહિ.”

ધર્મરાજ—“મુખ્યા ! આ દુર્દશા એક ભાગ્યની ઉથલપાથલ છે, સમય આવ્યે તારો પણ આવી જ દશા આવવાની તે તું અવશ્ય યાદ રાખજે.”

કાળસિંહ—“મારી એવી દશા જોવાને તું જીવતો રહેવાનોજ નથી, છતાં જો તારે જીવવાની ઇચ્છા હોય; તો હજી પણ કહું છું કે તું તાંડે રાજ્ય અને સોંપી દઈ પેલા રખડેલ સુરેન્દ્રને મારે સ્વાધિન કરી મારી સાથે રહી આનંદ કર.”

ધર્મરાજ—“નર પિશાચ ! તાંડે રક્તપાન કરી હું પૂર્યું આનંદ કરીશ. ઓ પામર ! તારાં કુકૃત્યો યાદ કર. ઓ પિતૃહંતા, ઓ બ્રાતૃહંતા ! ઓ પ્રજાને રીખાવનાર ! હા ! તારાં કાળાં કૃત્યો અથાગ છે. પાપી ! આ પૃથ્વી પરથી માર ઓછો થવા તું આત્મહત્યા કરીને મરી જ. વિશ્વાસઘાત કરી પરાયાં રાજ્યોનું નિકંદન કાઢનાર કુલાંગાર ! શું હું સુરેન્દ્રને તારે સ્વાધિન કરું ? નહિ, નહિ, આ શરીરમાં પ્રાણ

છે ત્યાં સુધી તો એ મારા પુત્રને તારે સ્વાધિન કરનાર નથી તે નથીજ. અભિમાની ! યાદ રાખજે કે શ્રીધૃષ્ટ કૃપાથી છુટો થતાંજ તને આ પૃથ્વી ઉપરથી સદાયને માટે વિદાય કરીશ.”

કાળસિંહ—“ ચૂપ કર, વધારે બોલવાથી કંઈ પણ વળનાર નથી. જ્યારે હું તને જીવતો રહેવા દઈશ ત્યારેજ તું મને વિદાય કરીશને ?”

ધર્મરાજ—“ હા, હા, એા અધર્મના અવતાર ! હા. કદાચ તે પહેલાં તું મને મારી નાખીશ તો તેથી પણ શું થઈ ગયું ? મારો વીરબાળક રણવીર સુરેન્દ્રની મદદથી માંડે વૈર અવશ્ય લેશે, અને તારો શિરચ્છેદ કરી તારું શબ કાગડા કુતરાને નાખશે.”

કાળસિંહ—“ તે પહેલાં આ કાળસિંહ તેઓને પણ પૃથ્વીના પડમાંથી ખોળી કાઢી ઠાર કરશે. આ કાળસિંહ તેના દુશ્મનોને કેમ મારવા તે સારી રીતે જાણે છે, સમજ્યો ?”

ધર્મરાજના હૃદયમાં સખ્ત આધાત થયો. તે નિરૂત્તર રહી આત્મગત બોલી ઉઠ્યા કે, “ ઓહ ! હવે આ શબ્દો સહન નથી થતા. એા છુદેવી ! તું તારું ઉદર શાડી આ કર્મ ચંડાળને તેમાં સમાવી દે. એા કૃપાળુ મહેશ ! કષ્ટિ કરી તમારા ચંડ-પ્રચંડ આદિ ગણોને મોકલો આ પાપીની જીવંતને બહાર ખેંચી કઢાવો. એા આકાશ ! તું દુષ્ટ કાળસિંહ ઉપર ધગધગતા અંગારા વરસાવી તેને બાળીને ભસ્મ કર. એા કૃપાળુ કિરતાર ! આ તમારા બાળકની કેવી અવદશા થઈ એતો નિહાળો. આવો આવો અને આ અધર્મના અવતારને બોલતો બંધ કરી મને શાન્તિ આપો. હા ! કેમ કોઈ બોલતું નથી ? શું દૈવ પણ પક્ષપાતિ હશે ? હા, એમજ. માણસના એક દુઃખમાં હજારો દુઃખો આવી પડે છે, અને સુખમાં ઘણું સુખ આવી મળે છે. યસ, આ કળિકાળમાં સર્વ દેવ અદ્રશ્ય થઈ ગયા છે, એ આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.” આમ બોલતા

ધર્મરાજ નીચું નિહાળી રહ્યા. તેમના મુખપર ચતા ફેરફાર જોઈ કાળ-
સિંહ હસ્તે વદને બોલ્યો.

“ધર્મરાજ ! હું તો તને આજ દિન સુધી ઘણોજ ચતુર અને
બળવાન ધારતો હતો, પરંતુ અત્યારે તારા મુખપર છવાએલી દુઃખી
છાયાઓથી મને તો એમજ લાગે છે કે તારા જેવો અક્કલવિહીન અને
નિર્જાન મનુષ્ય ભાગ્યેજ આ પૃથ્વી ઉપર ખીજે કોઈ હોઈ શકે? ધર્મરાજ !
મને તારી ઘણીજ દયા આવે છે, માટે હું કહું તેમ કર. જો સાંભળ,
રણવીર તથા સુરેન્દ્રને મારે સ્વાધિન કરી તું છુટો થા, અને મારી
સાથે સુખેથી રહી દિવસો નિર્ગમન કર. તું xxx”

“ચૂપ રહે ઓ ઘેર ધાતકી !” ધર્મરાજ અત્યંત ક્રોધથી
બચાનક ગર્જના કરી આગળ બોલવા લાગ્યા, “શું હું તારા આપેલા
ટુકડા ખાઈ દિવસો નિર્ગમન કરું? અને મારાં પ્રિય બાળકોને તારી
ખૂની તલવાર તળે મૂકું? નહિ, નહિ; ઓ ભાગ્યદશાએ ઘેરાએલા પતં-
ગીમા! મારો વીરબાળક સુરેન્દ્ર તો તારું માથું જીતી કરવાના પ્રયત્ન-
માંજ મર્યો હશે અને તે હવે સત્વરેજ તારો વિનાશ કરશે. ઓ
ઘેર પાપમાં તદ્રુપ ચએલા જીત ! તું અત્રેથી એકદમ ચાલ્યો જ,
હું તારું કલુષિત મુખ વધુવાર જોવાને નથી ઇચ્છતો. દગાખોર! તારી
ઉપર દયા કરી તને જીવતો રહેવા દીધો, અને મેં નિરંતર તારું શુભ
મ્મંથ્યું; તેનો જ તેં આ બદલો આપ્યો હશે? કેમ વારું? જા, જા,
તારું કૃષ્ણ મુખ લઈ અહિંથી દૂર થા.”

“ધર્મરાજ ! હું ઘણો પાપી છું તેમાં તારે શું? તું ગમે તેવો
ધર્મિષ્ઠ હતો પણ છેવટે જોયુંને કે તારી કેવી દુર્દેશા થઈ છે? તેમજ હવે
જેજે કે ચોડા સમયમાં તારાં બહાલાં બનોને અહિં પકડી લાવી તારી
સમિપે ધાતકી રીતે કાપી નાખી છું કે નહિ. આજે તારાં વચ્ચેથી

મને પગથી તે માથા સુધી કોધની આગ લાગી છે, અને તેની પ્રચંડ જ્વાળામાં તારાં કેટલાં પ્રિયજનો બળીને બખ થાય છે, તે તું જોજે અને જોતો જોતો આખરે તું પણ મરજે.” કાળસિંહે કારમો કોધ કરી કહ્યું.

“ઓ કાળમુખા સર્પ ! તારી જીભને વધારે આગળ વધતી ખેંચો પકડ, નહિ તો એમ સમજજે કે હમણાં જ તેને બહાર ખેંચી કાઢી તને બોલતો બંધ કરી દેશ.” આમ બોલતા ધર્મરાજ બંધન સાથે અત્યંત કોધના આવેશથી કાળસિંહના શરીર તરફ ધસી ગયા, કે તરતજ પાસે ઉભા રહેલા સિપાહીઓએ તેમને બળપૂર્વક પકડી લીધા. જો સિપાહીઓએ તેમને ઝાલી લીધા ન હોત, તો જરૂર ધર્મરાજ ખેડી જડેલા હાથે કાળસિંહના માથાના ચુરેચુરા કરી નાખત.

“અહો ! હજી આટલું જોર ?” આટલું બોલી કાળસિંહે સિપાહીઓને કહ્યું, “આ કેદીને બે દિવસ સુધી સખત કષ્ટ આપો, અને પરમ દિવસે મધ્યાહ્ને તેનો શિરચ્છેદ કરો. સિપાહીઓ ! તેતું શિર જીડું કરી વિજયની નિશાની તરીકે નિશાન ઉપર ચઢાવી છાવણીમાં ફેરવજો.” સિપાહીઓને આવો હુકમ આપી કાળસિંહ ત્યાંથી ચાલતો થયો.

તેની તરફ ધિક્કારમય નજર ફેંકી ધર્મરાજ કાટેલી ગોદીપર બેસી આત્મગત્ બોલ્યા કે, “અહો ! આતે બાપ કે કસાઈ ?”

રાજકન્યાનો નિશ્ચય.

કૃષ્ણપક્ષની કાળીરાત્રિનો ઘોર અંધકાર સઘળે સ્થળે વ્યાપી રહ્યો હતો. સર્વ મનુષ્યો ગાઢ નિદ્રામાં પડ્યાં હતાં. કાળસિંહની છાવણીમાં પણ સઘળે શાન્તિ છવાઇ ગઇ હતી. દૂર પહેરેગીરે આમતેમ આંટા મારી રહ્યા હતા. આ સમયે કાળસિંહના તંબુની જોડેના તંબુમાં રાજકન્યા પદ્મલતા એક નરમ ગાદીપર તકીયાને અડેલી બેસી હતી. તેનું વદન ચિંતાથી ઘેરાયેલું જણાતું હતું. તેની બે વહાલી સખીઓ તેની પાસે બેસી આશ્વાસન સુચક શબ્દો સંભળાવતી હતી.

ધર્મરાજ પર પડેલું સંકટ જાણી તેને અપાર દુઃખ ઉત્પન્ન થઇ રહ્યું હતું. ધર્મરાજને પિતાએ કેદ કર્યા છે, અને પરમ દિવસે તેમનો શ્વિરચ્છેદ થવાનો છે; એવું સાંભળીને તો તે દિવાના જેવી બની ગઇ હતી; તેની આંખોમાંથી અસ્ખલિત અશ્રુપ્રવાહ વહેતો હતો.

ધર્મરાજ કેદ થયા, રાણીમાતા અને રણવીરભાઇ રાનેરાન રજાગતાં યયાં અને સુરેન્દ્રની શોધમાં ઘણા સૈનિકો ફરે છે, એવું જાણી રાજકન્યા શોકાતુર થઇ રહી હતી.

રાજકન્યાના દુઃખી દિલે ધીમેધીમે બોલવા લાગી, “ઓ કર પિતા! તમને આવી વિપરિત ખુદ્દિ કેમ ઉત્પન્ન થઇ હશે? ખરેખર પિતાની ખુદ્દિ બહેર મારી ગઇ છે. પિતા! સમજજો કે તમારી ઉપર ધ્રુવરનો કોપ ઉતરશે. હા! અભિમાનથી છતી આંખે અંધ થઇ પુણ્ય વડિલ બ્રાતાનો વિનાશ કરતાં તમારું સર્વસ્વ નાશ થઇ જશે; અને છેવટે તમે પણ કમ્બોતે મરીને પ્રભુના ગુન્હેગાર બનશો. અહા! ધન્ય

છે ધર્મકાકાને કે બચકર પ્રસંગ ઉપરિચિત થયો પણ સુરેન્દ્રને ન સોંપ્યો તે નજ સોંપ્યો. ધન્ય છે તમારી ક્ષત્રિયવટને. તમારા જેવા ધર્મિષ્ઠ પુરૂષોથીજ આ વસુંધરા આટલો આટલો અધર્મ થવા છતાં પણ હજી ટકી રહી છે.

અહા! જેણે એક ધર્મના માટે રાજ્યનો નાશ થવા દષ્ટ બહાલાં સ્ત્રી પુત્રને રક્ષણતાં કરી કારાગૃહમાં નિવાસ કર્યો છે અને છેવટે મરવાને પણ તૈયાર થયા છે. એવા ધર્મમૂર્તિ કાકાને આ બાળકીના પ્રણામ છે. સચરાચર વ્યાપિ નારાયણ સદા સર્વદા તમારો વિજય કરજો.” આવી રીતે બોલતી પદ્મલતા આંખો બંધ કરી એક નિર્જીવ પુતળાની માફક આંખો બંધ કરી વિચારમાં તદ્રુપ બની બહુ વાર સૂધી બેસી રહી. કુમારીની એવી સ્થિતિ નિહાળી તેની પાસે બેઠેલી બે સખીઓ આશ્ચર્ય પામી, અને તેમાંની એક તેને બોલાવવા લાગી, “ બહેન ! ” પણ કોણુ બોલે ? ફરીથી પ્રશ્ન થયો, “ પદ્મલતા બહેન ! ” સ્વર કાનના અંતઃભાગમાં ગયો. ચક્ર-ડોળે ચઢેલો જીવ સાવધ થયો. પદ્માએ આંખો ઉઘાડી સખીઓની સામે જોયું. પુનઃ એક સખીએ પ્રશ્ન કર્યો, “ બહેન ! શું થાય છે ? ”

“ મારા હૃદયમાં શું થાય છે તેની તમને ક્યાંથી ખબર પડે ? ” આમ કહી કુમારીએ નીચે જોયું.

“ બહેન અમે તમારું સઘળું દુઃખ સમજીએ છીએ, પણ આપણો શું ઉપાય ? કારણ કે જેમ જાનવરોનો વધ કરતાં કસાઇને કરેણા નથી ઉપજતી, તેમ તમારા કૂર પિતાના વજ્રસમ હૃદયમાં દયાનો અંશ લગીર પણ ઉત્પન્ન થનાર નથી. માટે કરેણા શોકનો લાગ કરો અને પરમ કૃપાળુ પરમાત્માને યાદ કરી સ્નેહિજનોના સુખને અર્થે પ્રાર્થના કરો. દયાળુદેવ તમારી પ્રાર્થના સ્વિકારશે અને પાપીથી પીડાતાં પ્રિયજનોને દુઃખથી બચાવશે.” કહી તે સખી બોલતી બંધ થઈ. જ્ઞાન્તિ ફેલાઈ

રહી. કુમારી ઉઠા વિચારમાં પડી, અને પછી કંઈક નિશ્ચયપર આવી પોતાના શરીર ઉપર ધારણ કરેલા અલંકારોને એક પછી એક ઉતારી નીચે મૂકી બોલવા લાગી.

“આભુષણો નયન હર્ષદ હે પવિત્ર !

મોટાં અમૂલ્ય મણિ મૌતિકથી વિચિત્ર !

રાગધિરાજ મુજ નાથ, યશોજ બ્યારે,

ત્રેમે ધરીશ તમને, પથ્ય હુંજ ત્યારે.”

(સાંપના):

આવી રીતે મનમાં બોલતી પદ્માએ તમામ આભુષણો શરીર પરથી ઉતારી વસ્ત્રમાં બાંધી દીધાં, અને પછી ઉભી થઈ સખીયો પ્રત્યે કહેવા લાગી, “બહેનો ! તમને મારા પ્રણામ છે. પિતાનો અન્યાય મારાથી હવે વધુનાર જોઈ શકતો નથી અને તેથી હવે હું અત્રે એક પળ પથ્ય રહેવાને નથી ઇચ્છતી, હું જઈ છું.” કહી પદ્મલતા તંબુના દાર તરફ જવા લાગી. કુમારીની આવી વિચિત્રતા નિહાળી સખીયો મન-રાઈ મધ અને એક સખી એકદમ ઉભી થઈ તેને તંબુના દાર આગળ અટકાવી કહેવા લાગી, “બહેન, બહેન ! આ શું કરો છો ? તમે અત્યારે ક્યાં જવા ધારો છો ? ”

“હું મારા પુન્યકાકાને મળી, તેમને પ્રણામ કરી, જનશૈ તો તેમને બંધન મુક્ત કરી સદાને માટે ચાલી જઈશ, અને જંગલે જંગલ શ્રી મારા સુરેન્દ્રની શોધ કરીશ. સખીયો ! મારો સુરેન્દ્ર વનમાં જુખ્યો તરસ્યો રજગતો હશે, તેને હું જોળી કાઢી તેના દુઃખની ભાગિની થઈ તેની સાથે રહીશ. ” પદ્માએ કહ્યું.

બન્ને સખીયો આસપાસ દ્રષ્ટિ કરી કહેવા લાગી, “બહેન !

ધીમેથી બોલો; પિતાજીનો તંબુ આપણી પાસેજ છે. જો તેમના સાંભળવામાં આવી વાત આવશે, તો મહા ઉત્પાત થશે.”

“ઉત્પાત થશે? કાંઈ શીકર નહિ, હું તેમનાથી હવે લગીર પણ કરતી નથી. હું મરવાને તૈયાર છું. સખીયો! છોડો, મને જવા દ્યો.” કહી કુમારી તેમને તરછોડી આગળ ચાલી.

વળી પાછી તે સખી પાછળ દોડી અને તેને વળગી કહેવા લાગી, “જ્હેન! જરીક સત્તુર કરો. તમારે જવું હોય તો બલે જાઓ, અમે તમને અટકાવી શકતાં નથી. પણ જ્હેન! તમારા ગયા પછી આ તમારી રંક સખીયોની શી દશા થશે, એ તો વિચારી જુઓ? તમને આ સ્થળે નહિ જોતાં કૂર કાળસિંહ અમને મારી નાખશે. માટે જો તમે આ તમારી રંક સખીયોને જીવતી જોવાને ઇચ્છતાં હો, તો અમને પણ તમારી સાથે લેતાં જાઓ.”

“શું તમે પણ મારી સાથે આવવાને ઇચ્છો છો?!” કુમારીએ આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું.

“હા, તમે જશો ત્યાં અમે આવીશું અને તમારી સાથે મરવું પડશે તો મરીશું, પણ અમે અત્રે એક પણ પણ તમારા સિવાય રહી શકીશું નહિ.” આટલું કહેતાંમાં તો તે બન્ને સખીયો રડી પડી. તેમને રડતી જોઈ પશ્ચાત્તાની આંખોમાં પણ ઝળઝળાયાં ભરાઈ આવ્યાં.

અંતે પદ્મા હૃદયને દ્રઢ કરી તેમને શાન્ત પાડી કહેવા લાગી, “બહાલી સખીયો! ચાલો, હું તમને મારી સાથે તેડી જઈ છું. પણ આ તંબુમાંથી નીકળતાં પહેલાં તમારે એવી પ્રતિજ્ઞા કરવાની છે કે નિર્દોષજનોનું રક્ષણ કરવા અને અધર્મીઓનો વિનાશ કરવા પ્રાણનું બળીદાન આપવું પડે તો આપવું, પણ કદાપિ અન્યાયી અધર્મને આશ્રયે ના રહેવું, કેમ આ કપ્પલ છે?”

“હા, અમારે કયુલ છે. બહેન ! ચાલો.” સખીયોએ જવાબ આપ્યો.

“ થોડીક વાર ઉમાં રહો અને તમારી પહેરેલી સાડીયોની અંદર કઠારીઓ છુપાવી દ્યો, કારણ કે કદાચ આગળ જતાં વિપત્તિ આવી પડે તો તે વિપત્તિના વાદળને ચીરી નાખવાના ઉપયોગમાં લાગે. સખીયો ! મારો વિચાર અત્યારે ધર્મરાજના તંબુમાં દાખલ થઇ તેમને બંધનમુક્ત કરવાનો છે.”

“ ધણેજ ઉત્તમ વિચાર છે. બહેન ! ઇશ્વર અવશ્ય આપણા કાર્યમાં મદદ કરશે. પણ આપું મહાન કાર્ય કરવાને આપણે કેવી રીતે શક્તિવાન થઇશું ? આપણું બળ શું ? ” બન્ને સખીયોએ રહેજ શંકાશિલ થઇ પૂછ્યું.

“ બહાલી બહેનો ! શું તમે નથી જાણતી કે વિશુદ્ધ પ્રેમના પ્રભાવ આગળ મહાન સંકટો પણ તુચ્છ લાગે છે ? પ્રેમથી મનુષ્યો બધા રહીત થઇ વિકટ કાર્યો પણ હિંમતથી પુરાં કરે છે. જેમ જેમ પ્રેમની પ્રભા વધારે ને વધારે પ્રકાશિત થતી જાય છે, તેમ મનુષ્ય માત્રને જાણે કંઈક નવુંજ જીવન પ્રાપ્ત થાય છે. સખીયો ! પ્રેમને માટે અયોધ્યાપતિ શ્રી રઘુવીરે સીતાજીને માટે શું કંઈ થોડું સંકટ સહન કર્યું હતું ? પ્રભુ-પ્રેમિ મિરાંબાદેવે પ્રેમથી અપાર કષ્ટ સહન કરી મૃત્યુ તુચ્છ સમજી પ્રભુનું ધ્યાન નહોતું ધર્યું ? અને તેની પ્રેમ ભક્તિથી વશ થઇ શું શ્રીકૃષ્ણ તેને નહોતા મળ્યા ? તેનો પ્રેમ શું જેવો તેવો હતો ? બહેનો ! અનેક પતિ પ્રેમી વલ્લભાઓએ પણ તેમના પ્રિયજનોના પ્રેમને માટે અપાર સંકટો વેઠ્યાં હતાં. તે સર્વને સંકટો સહન કરવાનું બળ કાણે આપ્યું હશે ? પ્રેમેજ. બહાલી સખીયો ! વિશુદ્ધ પ્રેમના પ્રભાવેજ તેઓ સઘળું કષ્ટ સહન કરવાને શક્તિવાન થયાં હતાં. ભારત

કુળ છુપણ મહારાજ પૃથ્વીરાજ શાહપુત્રીન ધોરી સાથેના બચંકર યુદ્ધમાં બંધીવાન બની સોમણી સોદાની સાંકળોને ધારણ કરી બંધીખાનામાં પુરાયો હતો, અને પછી જ્યારે તેનો સ્નેહિ મંદબારોટ ત્યાં તેને મળવાને આવ્યો હતો, ત્યારે તે એકદમ પ્રેમના બળથી સોમણીની સાંકળનો ભાર પુષ્પ સમાન ઉઠાવી તેને ભેટી પડ્યો હતો. બહેનો ! તે શું પ્રેમનો ઝોછો પ્રભાવ ? ! તેવી રીતે હું પણ કૂર કસાઇ સમાન મારા પિતાના અસીમ અત્યાચારથી કંટાળી મારા પ્રેમીજનને શોધવા અને ધર્મમૂર્તિને બંધન મુક્ત કરવા જઈ છું.

હજારો સંકટો વેઠી, ફરજ મારી બળવાનો,
જમને તંબુની માંહિ, વડિલશ્રીને છોડાવાની.

દગાબાજ કરી તાતે, નહિ હું શાન્ત થાવાની,
કરી યાહોમ પ્રાણાંતે, પ્રતિજ્ઞા એ નિભાવાની. ”

પદ્માએ પોતાનો નિશ્ચય જણાવ્યો.

તે પછી બન્ને સખીયોએ પોતે પહેરેલી સાડીયોમાં કટારીયો ધ્રુપાવી લીધી. પદ્મલતાએ વીર વેશ ધારણ કરી ઉપર કાળો ઝખ્ખો ઝોઢી લીધો, તેની સાથેની સખીયોએ પણ કાળા ઝખ્ખા ઝોઢી લીધા. બાદ તેઓ તંબુને છેલ્લા પ્રણામ કરી બહાર નીકળી પડ્યાં. તેમના સુભાગ્યે આ સમયે પહેરેગીરે દૂર ફરતા હતા. તે ત્રણ સુકુમાર બાળાઓએ દૂર પહેરેગીરેને જોયા, પણ તેઓનાથી નહિ ગમરાતાં મહત્ત્વ કાર્ય કરવાને પંથે પડ્યાં.

રમણીની હૃદયવ્યથા.

રાત્રિના દ્વિતીય પ્રહરનો પ્રારંભ થઈ ચૂક્યો હતો. કાળસિંહનાં પ્રજા પીડક કાર્યોથી કંટાળી રાજનીદેવીએ સમસ્ત જગતને ધોર અધકારમાં ધૂપાવી દીધું હતું. સર્વજન નિઃસ્તબ્ધતા વ્યાપેલી હતી. નિશ્ચાયર પક્ષીઓના કઠોર-કર્કશ અવાજ શાન્તિમાં અશાન્તિ ઉત્પન્ન કરતા હતા. ખ્હાડી પ્રદેશ ભયાનક ભાસતો હતો. ખ્હાડની ખીણોમાં વાઘના ધુધવાટા સંભળાતા હતા. આવા વિકટ વેરાન ખ્હાડી પ્રદેશમાં એક પર્ણ-કુટી બાંધેલી જણાતી હતી. આ વખતે ઝુંપડીની અંદર એક દીપકનું કોડીયું મંદ મંદ પ્રકાશે પ્રકાશી રહ્યું હતું. તે દીપકના જાંખા અજવાળામાં એક રમ્ય રમણી ચોધાર અશ્રુએ રહતી બેઠેલી જણાતી હતી. તેની નજીકમાં એક વયોવૃદ્ધ પુરૂષ ચિંતામગ્ન મુખે બેઠેલો હતો. આ બન્નેથી થોડેક દૂર એક ખીણ અબળા જમીનપર પાથરેલી કામળ પર નિદ્રાધીન થએલી હતી. જગૃતાવસ્થામાં દીપક પાસે બેઠેલી રમણી અશ્રુ વસર્જનની સાથે પ્રતિક્ષણે નિઃશ્વાસ નાખતી હતી. શું એ સુસ્વરૂપા સુંદરી દુઃખી હશે? હા, એમજ જણાય છે. કારણ કે આ સંસારમાં સુખ કેને છે—ક્યાં છે? આ પ્રશ્ન શોકાતુર રમણીના હૃદયમાં પણ ઉપરિચિત થએલો હશેજ. ચાલો ત્યારે એ દુઃખી રમણીથી પરિચીત થઈ આપણે તેના દુઃખનું કારણ જાણીએ. આંખોમાંથી આવણુ બાદરવો વરસાવતી તે યુવતી અન્ય કોઈ નહિ પણ વીરવીરન્દ્રસિંહની તનયા અને રણ નિપુણ સ્વદેશ ભક્ત સત્યસિંહની પ્રિયતમા વિલાસ કુમારી હતી. તેની પાસે બેઠેલો વૃદ્ધ પુરૂષ, તે ગુરુ સિધનાથ હતો. નિદાધિન થએલી અબળા કપિંજલા હતી. કાળસિંહના કોપથી આ ત્રણે

જણાને વનવાસ સ્વિકારી પર્ણકુટીનો. આશ્રય કરવો પડ્યો હતો. દૂર કાળસિંહના રાક્ષસી કૃત્યના સમાચાર સાથે તેના નગર તરફ આગમનના વર્તમાન જાણતાંજ સિધનાથે વિલાસ તથા કપિજલાને તૈયાર કરી ઘોડેસ્વાર થયા અને એક ઘોડેસ્વાર સેવકને સાથે આવવાનું સૂચવી પહાડી પ્રદેશના માર્ગે પ્રયાણ કર્યું હતું; અને છેવટે એક એકાન્ત સ્થાન શોધી કાઢી ત્યાં પર્ણકુટી બાંધી નિવાસ કરવાનું સૌએ પસંદ કર્યું હતું. વિલાસકુમારી દુઃખ શોકથી સંતપ્ત થઈ દિવાના સમાન બની ગયેલી જણાતી હતી. કપિજલા અને સિધનાથ તેને અનેક પ્રકારના દાખલા દ્રષ્ટાંતો આપી શાન્ત પાડવાનો પ્રયત્ન કરતાં હતાં; પણ પતિ વિયોગી પ્રેમદા શાન્તિ કેવી રીતે મેળવી શકે ? તેના હૃદયમાં વીરેન્દ્રસિંહના ધાતકી મ્હોતનો શોકાગ્નિ બડબડાટ સળગી રહ્યો હતો; એવામાંજ ઉપસ્થિત થયેલા રાક્ષસી રણસંગ્રામમાં પતીના ધાયલ થવાના સમાચારે તેના કષ્ટમાં ધણેજ વધારો કર્યો હતો. આજ તેણે આખો દિવસ આકૃંદ કર્યું છે. રાત્રિ પડતાં પણ તેનો શોક ઓછો થયો નથી. દીપક આગળ બેઠેલી વિલાસ હજી રડ્યાજ કરે છે. આથી કંટાળી સિધનાથે પૂછ્યું, “વિલાસ ! તું આવી રીતે ક્યાં સુધી રડ્યા કરીશ બાપુ ?”

વિલાસે અશ્રુથી પરિપૂર્ણ નયને ગુરૂના સામે જોઈ કહ્યું, “મારા ભાગ્યમાં સદાકાળ રડવાનુંજ લખાયેલું હોય એમ સમજાય છે. જો તેમ ના હોત તો આવો ઘોર પ્રસંગ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાત ? અરેરે ! માંડે સર્વસ્વ નાશ થઈ ગયું. ઓ પ્રભો ! તમને આ શું ગમ્યું ?” વિલાસ મોટેથી રડી પડી. સિધનાથ તેના માથે હાથ ફેરવી કહેવા લાગ્યા, “પુત્રી ! આમ આકૃંદ કરવાથી કંઈ પણ વળવાનું નથી. તેમ આપણે પ્રભુને પણ દોષ આપવાનો નથી. કારણ કે જે કાંઈ થાય છે; તે પ્રારબ્ધ

યોગેજ થાય છે અને તેનાં સારાં નરરાં ફળ મનુષ્યોજ ભોગવે છે. બહેન ! આ વીર વસુધાએ પૂર્વકાળમાં ધણું સુખ ભોગવ્યું છે. આ ભારત ભૂમિ એક વખતે સ્વર્ગભૂમિ હતી. તેની કીર્તિ નવે ખંડમાં પ્રસરી રહી હતી. તેનો સ કોટી દેવતાઓ પણ આ પવિત્ર ભૂમિમાં આવીને રહેલા હતા. પૃથ્વીપતિ ધર્મ-ન્યાય પરાયણ રહેતા. પ્રજાજનો સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યતાનું સુખ ભોગવતાં; પણ હાલ તે સમય બદલાઈ ગયો છે. કાળે કરી આ પૂર્ણ વૈભવી ભૂમિનાં સુખી મનુષ્યો તદ્દન બીખારી બની ગયાં છે. ચઢતી પડતી થયાજ કરે છે. આ દેશની ચઢતી હતી તો હવે પડતી આવે તેમાં શું નવાઈ ? વિલાસ ! તુંજ વિચારી જો કે તે વખતમાં પ્રજાજનોમાં અને આજના નિર્માલ્ય જનોમાં કેટલું આસમાન જમીનનું અંતર પડી ગયું છે ? જો સમયે કાળસિંહનો રાજ્ય અમલ શરૂ થયો ત્યારથીજ હું તો બાણી ગયો હતો કે આનું પરીણામ ધણુંજ ભયંકર આવશે. એ ભયંકર પરીણામનું અત્યારે નિરીક્ષણ કરતાં માફ હૃદય એકદમ અસ્થિર થઈ જાય છે. કુટિલ કાર્યદક્ષ કાળસિંહ સમય જતાં આખા દેશનો માલીક થઈ પડશે અને દેશ બંધુઓ બળ સાહસ સ્વદેશભિમાન વગેરેનું વિસર્જન કરી તે દુષ્ટના ગુલામ બની તેને ખુશ રાખવાના અનેકાનેક પ્રયત્નો કરશે. આથી રંક પ્રજા પર જીલમના પર જીલ્મ, મારના પર માર અને ઉત્પીડનના ઉપર ઉત્પીડન, અરે કોઈને પણ નિઃશ્વાસ ત્યાગવાનું પણ સામર્થ્ય રહેશે નહિ. અરે પણ એવો વખત આવશે કે હૃદયનું દુઃખ, યંત્રણા કોઈની પાસે કહેવાઈ શકાશે નહિ. વિલાસ ! જો બનવાનું છે; તેનો આરંભ થઈ ચૂક્યો છે. આ પિશાચ વૃત્તિના પૃથ્વીપતિના પ્રતાપે એક દિવસ એવો પણ આવશે કે અસહ્ય જીલમથી પ્રજાજનો મરણનો પોશાક પહેરશે; અને આ એક વખતની સ્વર્ગ સુવર્ણભૂમિ રમશાનવત્ બની જશે. વિલાસ

ખેન ! મારા હૃદય દુઃખની આ વાત કોને કહું ? હૃદયમાં બડબડાટ બળતી જ્વાળાને કેવી રીતે શાન્ત કરું ? આવા અનહદ દુઃખથીજ હું સર્વ આશા, સ્વદેશાભિમાન વગેરેનું વિસર્જન કરી એકાન્ત નિવાસ કરતો હતો; પરંતુ દેશપ્રત્યેની પ્રીતિ મારા હૃદયમાંથી દૂર થઈ નહિ, અને એજ પ્રીતિએ મને તારા પિતાના નગરમાં ખેંચી લાવી ત્યાં નિવાસ કરાવ્યો અને તમારાં સઘળાંના સ્નેહ બંધનમાં વિશેષ ફસાવ્યો અને છેવટે રાજ વૈભવમાં મોટી થયેલી વિલાસની સાથે આ નિખીલ અરણ્યમાં નિવાસ કરાવી તેનું હૃદય ભેદક આકૃંદ નિહાળવાનો ભયંકર પ્રસંગ પ્રાપ્ત કરાવ્યો. ખેન ! તારા આકૃંદથી મને અત્યંત કષ્ટ ઉત્પન્ન થાય છે. તું શાન્ત થા. તું વીર પુત્રી છે, તને રડવું શોભતું નથી. તારે તો અત્યારે ધૈર્યતા ધારણ કરી સ્વદેશ બાંધવોની આંખોમાંથી વહેતાં ઉષ્ણ અશ્રુ ખીંટીએ લુછવાનાં છે. તારા પિતાએ તને પત્રમાં કરેલી આજ્ઞા તારે પાળવાની છે. પુત્રી ! વિચાર કર કે તારા આકૃંદથી સ્વર્ગમાં ગએલા તારા વીર પિતાને કેટલી અશાન્તિ ઉત્પન્ન થતી હશે ? માટે હવે શાન્ત થા. ” સિધનાથ ગુરૂએ લંબાણુ વિવેચન કરી તેને શાન્ત પાડવાનો પ્રયત્ન આરંભ્યો. ગુરૂના શબ્દોથી વિલાસનું રૂદન ક્યારનું એ બંધ થઈ ગયું હતું. દેશભક્ત રમણીના હૃદયમાં ગુરૂના શબ્દોએ વિદ્યુતની માફક અજબ પ્રવાહ રેલાવ્યો. થોડીક ક્ષણ પર શોક સમૂહમાં ડૂબેલી વિલાસની આંખોમાં વીરતાનું અલૌકિક તેજ પ્રકાશતું જણાયું. તેણે થોડીવાર મન સાથે કંઈક નિશ્ચય કરી ગુરૂના સામે જોઈ કહ્યું, “આપના શબ્દોથી આ નિર્બળ હૃદય સમળ બન્યું છે. ગુરૂવર્ય ! રજા આપો, હું આ ભિષણ બંધકારમાં અત્યારે ભિષણ કાર્ય કરવા જવાની ઇચ્છા ધરાવું છું. હું અત્યાચારી રાજાનો ગુહમ સહન કરી શકતી નથી. હું અત્યારેજ મારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા દુઃખનની હાવણીમાં જઈશ. ” આમ બોલતી વિલાસ

તત્કાળ ઉભી થઈ. પોતાની શિષ્યાનો મનોભાવ જાણી સિધનાથ આશ્ચર્ય પામી બેસી ઉઠ્યા, “વિલાસ! દુષ્મનની છાવણીમાં જવાનું તારું ગળું નથી. ત્યાં પ્રાણ હાની સિવાય અન્ય કંઈ પણ વળનાર નથી. તું બાળક છે, શરીરે કોમળ છે; તું વૈરનો બદલો કેવી રીતે લઈશ?”

“પ્રભુ ! હું બાળક છું, અબળા છું; કોમળ છું; પણ વીર વીરેન્દ્ર-સિંહની વીરતનયા છું. જુઓ, આ ચળકતું ખંજર હું મારી સાથે લઈને જાઉં છું. આનાથી પ્રત્યેક દેશ દ્રોહિઓની છાતી ચીરી નાખીશ; કૃતદિન કાળસિંહનું મસ્તક તો સર્વથી પહેલાં જ કાપી નાખીશ. ગુરૂવર્ય ! મને આજ્ઞા આપો, આ તમારી પુત્રીને વૈરની વસુલાત કરવા જવા દ્યો.” આમ બોલતી વિલાસ ગુરૂના સામે બેઠી રહી. આ વખતે તેના મુખપર ભય શોકનું એક પણ ચિહ્ન જણાતું નહોતું. સિધનાથ તેનો નિશ્ચય જાણી ગભરાવા લાગ્યા. તેમણે બીજો કાંઈ ઉપાય નહિ જોવાથી ‘તને સવારે જવા દઈશ.’ કહી તેને સમજાવી નીચે બેસાડી. તે પછી તેમણે તેનો નિશ્ચય જાણવાને એક વાર્તા કહેવા માંડી. પરંતુ વિલાસનું મન વાતમાં રહ્યું નહિ. તેનો આત્માતો કંઈક અન્યજ કરી રહ્યો હતો. વાત ધણીવાર લખાઈ. વિલાસની આંખો એકાએક બંધ થઈ. આ સાથેજ તે જમીનપર સૂઈ ગઈ. દુઃખી બાળા બલે નિદ્રામાં શાન્તિ મેળવે, એમ ધારી સિધનાથે વાત બંધ કરી; અને ત્યાંથી ઉભા થઈ સૂતેલી વિલાસપર એક કામળો ઓરાઢી પોતે પણ નિદ્રા લેવાને સ્વસ્થાને ગયા. પર્ણકુટીના એક ખૂણામાંજ તેમનું શયન સ્થાન હતું. તે સ્થળે પાતળું કપડું પાથરી તેમણે શયન કર્યું અને મોડી રાત જવાથી અદ્ય સમયમાંજ નિદ્રાનું શરણ સ્વિકાર્યું. પર્ણકુટિમાં શાન્તિનું સાત્રાજ્ય સ્થપાયું; પણ એ સાત્રાજ્ય વધારે વખત રહ્યું નહિ. વિલાસ એકાએક આંખો ઉઘાડી બેઠી થઈ. તેણે

આસપાસ જોયું તો ગુરને નિદ્રાધિન થએલા જોયા. તે ઉભી થઇ અને એક ખૂણામાં પડેલી નાની પોટકી લઈ પુનઃ દીપક આગળ આવી બેઠી. તે પોટકીમાંથી તેણે એક પત્ર કાઢ્યો. પત્રના અક્ષરો જોતાંજ તેનું હૃદય ધબકવા લાગ્યું, ચક્ષુઓમાં જળ ઉભરાયું; પણ તરત તેણે હાથ વતી અશ્રુ દહોઈ હૃદય સ્વસ્થ કર્યું.

એ પત્ર વીરેન્દ્રસિંહના હસ્તાક્ષરે લખાએલો હતો. પોતાનું મરણ અવશ્ય થવાનું છે, એમ ધારીને તેમણે કારાગૃહના એક દયાળુ પહેરે ગીરની પાસેથી લખવાનું સાહિત્ય મેળવી; પોતાની પ્રિય પુત્રી પર એક પત્ર લખી રાખ્યો હતો અને કાળસિંહના દરબારમાં જતાં પહેલાં, એ દયાળુ પહેરેગીરને તે પત્ર સોંપતાં વિનંતિ કરી હતી કે આ પત્ર જરૂર સિધનાથ ગુરને આપજો. પહેરેગીરે પત્ર પહોંચાડવાનું વચન આપ્યું હતું. તે પછી વીરેન્દ્રસિંહનો દરબારમાં વધ થયો. તે વખતે સિધનાથ ગુર ત્યાં હાજર હતા. પહેરેગીર તેમને ઓળખતો હોવાથી તેણે તેમની પાસે આવી પત્ર સોંપ્યો. પત્ર વાળેલો હતો. તેની પર લખેલું હતું કે આ પત્ર વિલાસકુમારીને વંચાવજો. આથી સિધનાથે તે પત્રને અશ્રુથી છલકાતાં નયને વાંચી ગજવામાં મૂક્યો અને :છેવટે ધર્મનગરમાં આવી વિલાસના હાથમાં આપ્યો. આ તેજ પત્ર વિલાસકુમારી અત્યારે દીપકના અજવાળે ફરીથી વ્યાકુળ હૃદયે વાંચવા લાગી.

“ સૌ. ખૂબ વિલાસ !

તું સુખી રહે. આ પત્ર તને પહોંચશે તે પહેલાં તો તારે અને મારે કરોડો ગાઉનું અંતર પહોંચી ગયું હશે. બેટા! હૃદયમાં શોકને સ્થાન આપીશ નહિ. તું વીરતનયા છે; તું તારા કર્તવ્યથી વિચલિત થઇશ ના. વિલાસ ! તારા હૃદયમાં કદાચ પ્રશ્ન ઉદ્ભવશે કે તારો પિતા ક્યાં જતો હશે ? તો તારા એ પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં જણાવું છું કે

હું એક એવા રાજ્યમાં જાઉં છું કે જ્યાં ન્યાયના પ્રતિ અન્યાયનું આધિપત્ય નથી, સુખમાં કલંક નથી, જલ્મી જુસ્મીઓનો જીલ્મ નથી. એવા પુણ્યધામમાં હું મારું કર્તવ્ય બજાવીનેજ પ્રયાણ કરું છું. પરંતુ પ્રજાને સ્વતંત્રતાનું સુખ દેખાડ્યા વિનાજ ચાલ્યો જાઉં છું; એથી મને ધણુંજ લાગી આવે છે. દિકરા ! દગાબાજ કાળસિંહની પ્રત્યક્ષજાણથી સમસ્ત રાજસ્થાન પરતંત્રતાની લોખંડી સાંકળમાં બંધાય ગયો છે. આ વીર વસુધાના પુત્રો તે માયાવીની મોહજાળમાં લલચાય તેના ગુલામ જેવા બની સ્વતંત્રતાનું દૈવી સુખ તદ્દન ભૂલી ગયા છે. આવા વખતેજ સ્વતંત્રતાની પુનઃ સ્થાપના કરવા મહેં મારું કર્તવ્ય સમજી જાલીમ કાળસિંહ સામે તસ્વાર ખેંચવાનો માર્ગ પકડ્યો, અને જન્મ-ભૂમિની સ્વતંત્રતાને માટે છેવટ સુધી નિસ્હાય અવસ્થામાં ઝુઝ્યો; પણ આખરે ભાગ્યદેવીની ભયંકરતાથી પકડાયો અને જીવન દીપક અદશ્ય થવાનો સમય નિકટ આવ્યો. આથી કદાચ કોઈ કહેશે કે વીરેન્દ્રને યોગ્યજ બદલો મળ્યો છે; પણ મારે તેઓને જીણાવવાનું કે સ્વદેશના ઉદ્ધારને અર્થે જીવન આપવાના જેવું એક પણ ઉત્તમ કાર્ય નથી. જે પુરો ભાગ્યવાન પુણ્યવાન હશે; તેજ સ્વદેશના માટે પ્રાણાર્પણ કરો સ્વર્ગમાં જશે; બાકી તો છાણના કીડા છાણમાંજ મરશે. હું આ સંસારમાં મરવાને માટેજ આવ્યો છું; પણ આ સંસારમાં મરણને શરણ થનાર કોણ નથી ? કયો માણસ અમ્મરપણું મેળવીને આવ્યો છે ? હું મારા મરણથી અત્યારે જેટલો સુખી છું; તેટલો મારા દેશની દુઃશા જોવાને જીવતો હોત તો તેટલો સુખી થાત નહિ. વિલાસ ! હું જાઉં છું, પરંતુ સ્વદેશની દુઃશાનું મનોવેધક ચિત્ર પાછળ મૂકતો જાઉં છું અને વળી પાછો તને અને બીજાઓને એક વખત જીણાવતો જાઉં છું કે સ્વદેશના વિચાર જીવનમાં એક પણ દિવસ કોઈ વિસારશો નહિ. સમય મળતાં દિવસમાં એકવાર પણ તમારી માતૃ ભૂમિ પ્રત્યેની રુ-

જનો વિચાર અવશ્ય કરજો. તેમાંજ સર્વતુ શ્રેય સમાએહું છે. વિલાસ ! તું મારા મૃત્યુથી રડીશ નહિ. પરંતુ મારા આ છેલ્લા ઉપરોક્ત શબ્દો તારા સ્મરણ પટમાં કેતરી રાખજો. તું વીર કુળમાં જન્મી છે. સ્વદેશના ઉદ્ધારને અર્થે પ્રાણાર્પણ કરતાં ડરીશ નહિ. આપણા કુળનું નામ રહે તેમ કરજો-વર્તજો. બેટા ! ત્હેં યોગ્ય શિક્ષણ મેળવ્યું છે. મારી ખાતરી છે કે મારી સર્વ વાતનું તાત્પર્ય તું યથાર્થ સમજી શકી છે. તારો કહેવાતો પિતા સ્વદેશના માટે દેહતું બળીદાન આપી આજે અગર કાલે સ્વર્ગમાં જનાર છે, તું પિતા વિહીન થનાર છે, પરંતુ વિશ્વપિતા તારા શિરપર સદા સર્વદા તારું કલ્યાણ કરવાને સમર્થ છે. દિકરા ! મારો શોક ત્યામ કરી સર્વેશ્વરને યાદ કરજો. સ્વદેશની હુર્દશા દૂર કરવાના પ્રયાસ કરજો અને જેટલા બહાલથી તું મને ચાહે છે, તેટલા બહાલથી તારા સ્વદેશને ચાહજો. વિલાસ ! તારું જીવન ત્હેં જેની સાથે જોડ્યું છે, તે પણ સાચ્યો સ્વદેશભક્ત છે. તમે બન્ને મળી સ્વદેશ સેવા કરજો અને દુઃખી-દેશખંધુઓનાં ઉબ્બ અશ્રુ લુછજો. હું સ્વર્ગમાં રહી તમને આશ્વિષ આપીશ. આ પત્ર પૂરો થાય છે, તેને એક દયાળુ પહેરેગીરના હાથમાં આપી તારો પિતા અત્યાચારી રાજના દરબારમાં સ્વર્ગે સિધાવા જાય છે.

મારા મરણથી કાળસિંહ જો કે આનંદ પામશે, પણ તેને ખબર નથી કે દેશભક્તોને જો કે પ્રથમ અસહ્ય ત્રાસ સહન કરવો પડે છે; પણ અંતમાં વિજય સ્વદેશ ભક્તોનોજ હોય છે; અને સત્તામાં અંધ બનેલા પ્રભાપિડક પિશ્ચાત્તોનો પરાજય જરૂર થાય છે. પ્રભને પરતંત્રતાની બેડીમાં જકડનારા કાળસિંહનો અને તેના ગુલામોનો ગયબી મૃત્યુનાદ શ્રવણ કરીનેજ હું તેના દરબારમાં મરવાને માટે જાઉં છું. વિલાસ ! બ્હેન ! જાઉં છું અને સ્વદેશ સેવા એજ સાક્ષાત ધન્ય સેવા એ ફરીથી સુચવું છું. કલ્યાણ, કલ્યાણ, છેવટની એજ આશ્વિષ.”

લી.

તારો પિતા.

વિલાસે પત્રની પૂર્ણાહુતી કરી તેને વાળી પોટકીમાં બાંધી દીધો. પત્રના વાંચનથી તેનો નિશ્ચય બળવતર થયો. તેણે ઉભી થઈ ગુરના શયન સ્થાન પ્રતિ નજર કરી, નિદ્રિત કપિંજલા સામે પણુ બેસ્યું. તત્કાળ તેનું મન બોલી ઉઠ્યું કે, “અહા ! ગુર અને કપિંજલા કેવી શાન્ત નિદ્રામાં પડ્યાં છે ?

અરેરે ! દુઃખથી કંટાળીનેજ તેમણે નિદ્રાનું શરણુ સ્વીકાર્યું છે. ઉઘો, નિરાંતે ઉઘો. હું જાઉં છું; આપણા દેશની દુર્દશા કરનાર અને આપણું સર્વસ્વ નાશ કરનાર કાળસિંહની છાતી ચીરી રકતનો પ્રવાહ વહેરાવવા હું જાઉં છું. કારણ કે મનુષ્યનું જીવન આજે છે તો કાલે નથી, કાળની કોને ખબર છે ? જે સમય જાય છે તે અમૂલ્ય જાય છે. અમૂલ્ય સમયને જાની જનો શુદ્ધ કર્તવ્યમાં જ વ્યતિત કરે છે અને અજ્ઞાની મૂર્ખ જનો વ્યસનમાં ચા ક્ષણિક આનંદમાં ગુમાવે છે. હું પણ મારા જીવનના આ અમૂલ્ય સમયને વૃથા ગુમાવીશ નહિ. હું સ્વદેશ બક્ત વીર વીરેન્દ્રસિંહની પુત્રી છું; રવદેશ સેવક વીર સત્યસિંહની અર્ધાંગના છું. હું આ પળેજ કુલાંગાર કાળસિંહની છાવણીમાં જન્મ્ય અને તે દુષ્મનના પાપાણુ હૃદયમાં આ તિક્ષણ ખંજર ભોંકી તેને યમ સદન તરફ ગમન કરાવીશ. પશ્ચાત્ત જો જીવન હશે તો સર્વને આવી મળીશ. પણ અત્યારે તો છેવટના પ્રણામ.” વિલાસ ગુરને પ્રણામ કરી જમીનપર પડેલા એક કાળો કામળો ઓઢી તેની અંદર ખંજર છૂપાવી ધીમેથી ઝુંપડીની બહાર નીકળી આવવા લાગી. બિપણુ અંધકારમાં વિલાસકુમારી વિચારમાં તદ્રુપ બની ઉતાવળે પગભે ઠોકરો ખાતી આગળ ચાલી જતી હતી. તે કયા રસ્તે જાય છે તેની તેને સ્મૃતિ હોય એમ જણાતું નહોતું. થોડેક દૂર જતાં તે એકાએક અટકીને ઉભી રહી અને બિપણુ અંધકારને ઉદેશી બોલવા લાગી, “હા !

ભારતપર છવાએલા અંધકાર ! તું હજી ક્યાં સૂધી છવાએલો રહીશ ? અંધ-
કાર ! શું : તું કાળસિંહનો મદદગાર છે ? હા, ત્હેંજ વીરયોદ્ધાએને
તારા બિષણ સ્વરૂપમાં છુપાવી દધ અદ્રશ્ય કર્યા છે. વીરપુત્રોના
અદ્રશ્ય થવાથીજ આજે કાળસિંહ મહારાજાધિરાજ બની કાળો કેર
વર્તાવી રહ્યો છે. ઓ રણવીરો ! ઓ સ્વદેશ ઉદ્ધારકો ! તમે અત્યારે
ક્યાં છો ? શું અંધકારમાં ગૂમ થઇ ગયા છો ? આવો, આવો, અંધકારને
બેદી સત્વરે બહાર આવો અને તમારા દેશ બાંધવોને દુઃખના દરિયામાં
ડૂબતા બચાવો. અરે ! મને કેમ કોઈ આશ્વાસન સૂચક શબ્દો સંભ-
ળવતા નથી ? હા ! ગયા, ગયા, મારા દેશના સૂરવીરો ! સદાને માટે
આ બચાનક અંધકારમાં અદ્રશ્ય થઇ ગયા. ત્યારે શું તેઓ ફરી પાછા
નહિ આવે ?” વિલાસ મૈન ધરી આકાશ પ્રતિ નિહાળી રહી.
વિલાસનો દેખાવ અત્યારે અવલૂચિય થઈ રહ્યો હતો. તેણે આ વખતે
ખંજર હાથમાં પકડ્યું હતું. માથાના લાંબા વાળ અવ્યવસ્થિત થઈ પૃષ્ઠ
ભાગ પર લટકતા હતા. ટુંકાણમાં અત્યારે વિલાસે બચાનક ચંડીકા સ્વ-
રૂપ ધર્યું હોય એમ બાસતું, તે ચોડીકવાર આકાશ સામે જોઇ રહી
પુનઃ આગળ આવી. થોડેક દૂર જતાંજ તેના કંઠમાંથી એક અપુર્વ
મનોવેધક સંગિત સંભળાયું. જ્ઞાન્ત રાત્રિએ ગાનનો ગુંજાર ચારે
તરફ પથરાઇ રહ્યો. દેશ ભક્ત રમણીના મુખમાંથી નીકળતું ગાન આ
પ્રમાણે હતું.

“ હમારા દેશના વીરા, ગયા તે તો સદા માટે,
પુરાણા હિંદના હીરા ગયા તે તો સદા માટે;
દિશાઓ હાકથી ગાળે, નસોમાં વીરતા વાળે,
નિરખતાં દેવ પણ લાળે, ગયા તે તો સદા માટે.

પ્રજનાં પાપ ધોવાને, અવરનાં આંસુ ઢહોવાને,
 ધવાતા ધા રૂઝવાને, ગયા તે તો સદા માટે.
 શરીર છે પાણી પરપોટા, ધરો શું મોહ મન મોટા,
 ખલકમાં શો પડ્યો ટોટા? ગયા તે તો સદા માટે.
 બન્યા છે સર્વથી છોટા, રહ્યા નહિ દોરીને લોટા,
 ગુમાવ્યા વીર નર મોટા, ગયા તે તો સદા માટે.
 ધર્યું પૂર્વે પ્રવળ બહુ એ, હુઆવ્યું આજ તે સહુએ,
 રૂવો શું દર્દ દિલ સહેતાં? ગયા તે તો સદા માટે,
 જીગરના ધા બહુ ખાધા, મલમ પદા નથી કીધા,
 હતાં જે સાધનો સીધાં, ગયાં તે તો સદા માટે.
 હજારો આફતો વેડી, વિપત્તિ મુળમાં પેડી,
 પડી સૌ શક્તિયો હેડી, ગયા તે તો સદા માટે.
 પનોતી લોહની લાગી, હૃદયની બબ્બતા ભાગી.
 સ્વધર્મી ભર્મ અનુરાગી, ગયા તે તો સદા માટે.
 સફલતા સત્ય ચૂકો છો, ઉદ્યનો માર્ગ મૂકો છો,
 વચન પર શીદ થુકો છો, ગયા તે તો સદા માટે,
 વચન કાળે જીવન દેતા, પ્રતિજ્ઞા કાળ સહુ સહેતા,
 વડાધનાં વચન કહેતા, ગયા તે તો સદા માટે.
 ગુમાવી હાથથી બાજી, ન રાખ્યા ઈશને રાજી,
 જનેતા રાંકડી લાજી, ગયા તે તો સદા માટે.
 ગળવીને ત્રણે લોકો, સમાવે સ્નેહીના શોકો,
 પડાવી દુષ્ટને પોકો, ગયા તે તો સદા માટે.
 ખુશીથી ઝેરને ફાફી, ન રાખ્યું કંઈ હવે બાફી;
 બન્યા પૂરા બળહ ખાખી, ગયા તે તો સદા માટે.

ગયા તે શું નહિ આવે ? ફરી નિજ દર્પે બતલાવે,
જલાવે શું જીગર હાવે, ગયા તે તો સદા માટે. ”

વસંત.

વિલાસના કંઠમાંથી નીકળતું ગાન શાન્ત રાત્રિના સમયે સ્પષ્ટ સંભળાયું. ગાનાર રમણી ઘણે દૂર નીકળી ગઇ. ગાન સંભળાતું પણ બંધ થયું. પણ ગાનના ગુંજારથી શાન્તિના સામ્રાજ્યમાં વિશેષ વૃદ્ધિ થઇ રહી. અંતે મર્મભેદક ગાન ગાનાર વીરાંગના પણ બિપણ અંધકારમાં અદૃશ્ય થઇ ગઇ. તે ક્યાં ગઇ ? કઇ તરફ ગઇ ? તે અંધકારના લીધે હાલ જાણવું અશક્ય છે.

૩૨

અહ્યુત ઘટના.

અંતઃ સાર વિહીના નામુપદેશો ન જાયતે ।

મલયાચલ સંસર્ગાત્ ન વેણુ શ્રંદનાયતે ॥

મલયાચળના સંસર્ગથી જેમ વાંસ છે તે અંદન થઇ શકતો નથી, તેમ જેના અંતઃકરણમાં કંઈ સત્ત્વ નથી તેને ઉપદેશ પણ લાગતો નથી.

કૂર કાળસિંહ ધર્મરાજને મૃત્યુની શિક્ષા ફરમાવી અધારૂઠ થઇ પર્વત પ્રદેશમાં શરવાને નીકળી પડ્યો. સમય રાત્રિનો હતો. અંધકાર સર્વ સ્થળે ફેલાઇ રહ્યો હતો. રાત્રિ સમસમ અવાજ કરતી વ્યતિત થતી હતી. પર્વતની ખીણોમાં વનચર પશુઓની દોડાદોડી સંભળાતી હતી. શિયાળવાંના કર્કશ ધ્વનિ અને ભય ઉત્પન્ન કરે તેવા ધ્રુવકના ધ્રુધ અવાજ પ્રતિપળે સંભળાતા હતા. પવનના સપાટાથી વૃક્ષોનાં સૂક્ષ્મ

પાંદડાં આમતેમ ઉડી ખડખડાટ કરી ભયમાં વિશેષ વૃદ્ધિ કરી રહ્યાં હતાં.

કાળસિંહની છાવણીથી થોડેક દૂર આવેલા એક નિર્જન સ્થાનમાં આવા ભયંકર સમયે એક વિશાળ વઠ વૃક્ષ નીચે તાપણું સળગતું હતું. તે પ્રકાશમાં જોતાં તે સ્થળે બે ભગવાં ધારી સાધુઓ બેઠેલા જણાતા હતા. તે બંને યોગીઓએ માથે ઝટાઓ બાંધેલી હતી. આખા શરીરે ભખ્મ ચોળેલી જણાતી હતી. તેમની પાસે બે ઝોળીયો તથા બે લાંબા ચીપીયા પડેલા દષ્ટિએ પડતા હતા. ગ્રિષ્મઋતુના ઉકળાટથી પહેરવાની કફનિયો પણ તેમણે આ સમયે શરીરપરથી ઉતારી પાસે પડેલી શિલાપર મૂકેલી દેખાતી હતી. બંને યોગીયો શાન્ત અને ભવ્યાકૃતિના જણાતા હતા. આ અરસ્સામાં જ નિર્જન સ્થાનમાં ઘોડાની પડગીને અવાજ સંભળાયો. યોગીઓ અશ્વના પગલાંનો અવાજ સાંભળી ચમક્યા અને તે તરફ દ્રષ્ટિ કરી જોઈ રહ્યા. થોડીવારમાં તો ધીમે ધીમે અશ્વને ચલાવતો એક હ્રષ્ટ પુષ્ટ માણસ તેમની પાસે આવી પહોંચ્યો.

આવનાર ઘોડેસ્વાર મજબૂત બાંધાનો હતો. તેણે શરીર પર કાળા રંગનો શિકારી પોશાક ધારણ કરેલો હતો. તેની કમરે લાંબી તલવાર લટકતી હતી. તેનો ચહેરો વિકાળ અને તેની આંખો નમળા પોચાને ભય ઉત્પન્ન કરે તેવી જણાતી હતી. યોગીયોની નજીક આવી તે ભયાનક દેખાવનો ઘોડેસ્વાર નીચે ઉતર્યો અને તાપણાના પ્રકાશમાં યોગીયોના મુખનું થોડીકવાર અવલોકન કરી તે દમામભેર બોલ્યો, “અરે સાધુરામ ! તમે કોણ છો; અને અત્યારે અહિં ક્યાંથી આવ્યા છો ?”

તેના આવા વિચિત્ર પ્રશ્નથી એક યોગી કે જે બીજા યોગીનાથી નાનો જણાતો હતો, તે સ્હેજ કોપ કરી કહેવા લાગ્યો; “ અમને આવો પ્રશ્ન પૂછનાર તું કોણ છે ?”

“ હું કાણ છું તે તમારે જાણવું છે કે ? સાંભળો, હું તમારા જેવા રખડતા ભામટા અને મદતનું ખાધ મોજમઝા માણુનાર મુસ્ત-ડાઓનો ભયંકર દુષ્મન છું. માટે જલ્દીથી જવાબ આપો કે તમે ક્યાંથી આવ્યા છો ? ” આવનાર ઘોડેસ્વારે દમ દમ પૂછ્યું.

“ ઓ ઇશ્વરના ગુન્હેગાર ! સાંભળ, અમે ઇશ્વરના બનાવેલા માણસો છીએ. ઉત્તર તરફથી આવીએ છીએ અને દક્ષિણ તરફ જવાનો ઇરાદો છે. અમે રાત્રિ પડવાથીજ અત્રે મુકામ કર્યો છે. પ્રાતઃકાળ થતાં પંથે પળીશું. કહો તે સિવાય હવે આપને કંઈ જાણવું છે ? ” બીજા યોગીએ શાન્તિથી જવાબ દમ પ્રશ્ન કર્યો.

“ હા, મારે તમને કહેવાનું એટલુંજ છે કે, હવે તમારે આગળ જવાની કાંઈ પણ જરૂર નથી. તમે અત્યારે મારી સાથે ચાલો, અને હરામનું ખાવાનું ત્યાગ કરી સૈન્યમાં દાખલ થઈ ઉદર પોષણ કરવાનું શીખો. હમે.....”

“ ઓ અભિમાની ! તારો લવારી બંધ કર. ” નાનો યોગી ઉરકેરાઈ તેને આગળ બોલતો અટકાવી પુનઃ કહેવા લાગ્યો, “ શું તું અમને નોકરી કરાવવા ધારે છે ? અરે ઓ પાપાત્મા ! અમારા જેવા પ્રભુના ધ્યાનમાં ધ્યાનસ્થ રહેનારાઓને બ્રહ્મા પણ કંઈ કહેવાને સમર્થ નથી, તો તું કાણ ? માટે આવ્યો હોય તે રસ્તે ચાલ્યો જ, નાહક અમને સતાવ નહિ. ”

“ ઓ શયતાનો ! હું તમારી સઘળી ધૂર્તકળાઓ સારી રીતે જાણું છું. બ્રહ્મા તો બિચારો ભલો માણસ છે, એટલે એ તમારાથી ઠરી જાય, પણ અહિં તમારાથી કંઈ પણ નહિ થાય. અહીં કંઈ ભોળા બીથોને તથા ભોળા લોકોને પ્રસાદ આપી ફાસલાવવાનું નથી. સમ-જ્યા કે ? અહિં તો તમારૂં નિકંદન કાઢનાર અને તમારા જેવા મદ-

તના માલ મારી અલમસ્ત બની રખડતા સાધુરામેનું મૂળ કાઠનાર કાળસિંહનું રાજ્ય છે. માટે મુંગા મુંગા મરી રહી મારી સાથે ચાલો.” ઘોડેસ્વારે જણાવ્યું.

“ અરે ઓ નર્કના કોડા ! અમારે મનતો તારો કાળસિંહ એક નિર્જીવ માણસ સમાન છે. તેનાથી અમે ડરતા નથી, તેમ તારી સાથે અમે કોઠી ઉપાયે પણ આવનાર નથી. શું તું કોઈ કાળસિંહનો ફરવા નીકળેલો દૂત છે ? ” યોગીએ પૂછ્યું.

“ સાધુઓ ! એકદમ બોલતા બંધ થઈ મારી સાથે ચાલો. હું કોઈ દૂત નથી, પણ કાળસિંહ પોતેજ છું. લુચ્ચાઓ ! આજ તમે મારા હાથમાં ઠોક સપડાયા છો. તમને હવે જ ખબર પડશે કે અહીં હરામના માલ ખાધ મસ્ત રહેવાનું નથી. ” કાળસિંહે કહ્યું.

“ શું તું કાળસિંહ પોતેજ ! ? ” યોગીએ આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું.

“ હા, હા, હું કાળસિંહ જતેજ. ” કાળસિંહે કુલાઈને જવાબ આપ્યો,

“ હર હર હર ! આ શી વિટંબના ? ” આમ આત્મગત બોલી તે બંને યોગીઓ કાળસિંહ સાથે જવાને ઉભા થયા, પણ એટલામાં સામે જણાતા પહાડની ખીણમાં કંઈક પ્રકાશ જણાયો. કાળસિંહ યોગીઓને યોડીકવાર ચોખવાનું જણાવી તે પ્રકાશ તરફ નેમી રહ્યો. યોડીવારે તે અજવાળામાં જણાયું કે દસ બાર માણસોના કાફલો સળગતી મશાલો સાથે ચાલ્યો આવે છે. કાળસિંહ સ્તબ્ધ બની એકાગ્ર દ્રષ્ટે આવતા માણસો તરફ આતુરતાથી નેમી રહ્યો.

તે આવનાર માણસોએ કાળા ઝંખા ધારણ કરેલા હતા; તેઓના હાથમાં સળગતી મશાલો હતી. આથી જાણે કોઈ જુતનું ટોળું

ફરવાને નીકળ્યું હોય એમ જણાતું હતું. તે ટોળાની વચ્ચે ઘોડા પર એક કદાવર માણસ તેના ખોળામાં એક સુકુમાર બાળકને લઇને બેઠેલો જણાતો હતો.

કાળસિંહ અને યોગીઓ રાત્રિના સમયે આવું કાળું ટોળું જોઇ આશ્ચર્ય પામી જોઇ રહ્યા. તે આવનાર ટોળું ધીમેધીમે તેમની નજીક આવતું હતું છેવટે નજીક આવી પહોંચતાં મથાલોના પ્રદક્ષિણમાં તે ટોળાના સરદારે યોગીઓની વચ્ચેમાં ઉભેલા કાળસિંહને ઓળખી હર્ષ ગર્જના કરી અને પછી પોતાના ખોળામાં બેઠેલા છોકરા સાથે નીચે ઉતરી કાળસિંહને વંદન કર્યું.

કાળસિંહ તેઓને ઓળખી આનંદ પામી એકાએક વિચારમાં પડ્યો.

પ્રિય પાઠકો! તમે આ આવનાર માણસોને ઓળખી ગયા હશે ? આ સધળા કાળસિંહના સૈનિકો હતા, જેઓ સુરેન્દ્રની શોધમાં નિષ્ફળ નિવડી પાછા ફરતાં રણવીરકુમારને સમજાવી સાથે લઇ આવ્યા હતા. આ તેજ ટોળી હતી.

અન્ને યોગીઓ જ્ઞાન્તિથી આ બધો તમાસો જોઇ રહ્યા હતા. એવામાં જ કાળસિંહે વિચારનો લાગ કરી પૂછ્યું, “સરદાર ! બોલો, શું સમાચાર છે ? ”

“ નામવર ! સમાચાર સારા છે. ધણી શોધ કરતાં સુરેન્દ્ર હાથ લાગ્યો નહિ, પણ તેના બદલામાં આ ધર્મરાજનું જીવન હાથ લાગ્યું છે. તેને આપના ચરણમાં હાજર કરું છું. ” કહી તે સરદાર કે જેનું નામ મહોન્મત્સિંહ હતું, તેણે રણવીરકુમારને કાળસિંહ સામે ઉભો કર્યો.

“ ઓહ ! આ કોણ રણવીરકુમાર ? ! ” કાળસિંહ અને યોગીઓ એક સાથેજ બોલી ઉઠ્યા.

ચોગીચોના મુખથી રણવીરનું નામ સાંભળી કાળસિંહે ચમકીને ઠંઠેમ ભરી દૃષ્ટિએ ચોગીઓ તરફ જોયું. તેને શંકાશિલ થયેલો જાણી ચોગીઓએ પત્થરપર પડેલી કંઈનિયો ત્વરાથી ધારણ કરી લીધી અને નીચે પડેલી ઝોળીયો ખભા પર ભરાવી શાન્ત મુખમુદ્રાથી ઉભા રહ્યા,

શંકાશિલ થયેલો કાળસિંહ રૈદ્ર ગર્જનાયુક્ત સ્વરે ચોગીઓને પૂછવા લાગ્યો, “ અરે હરામખોરો! બોલો, તમે આ છોકરાને ક્યાંથી ઝોળખો છો ? ”

“ અમે પરમ પવિત્ર મહારાજા ધર્મરાજના નગરમાં તેમના આશ્રમે નિવાસ કરી ધણા સમય સુધી આનંદ કરેલો છે; અને તેમના જ અન્નોદકથી આ હાડચામ પણ બંધાએલાં છે, એથીજ અમે રણવીરકુમારને ઝોળખીએ છીએ. ” મોટા ચોગીએ શાન્તિથી પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

“ બહુ સાફ, હવે મુંગા મરી રહો; મારે તમારૂં લાંબુ ટાયલું સાંભળવું નથી. ” કાળસિંહે ધર્મરાજના નામથી તિરસ્કાર બતાવી કહ્યું.

“ જેવી રાજેન્દ્રની ઇચ્છા. ” કહી તે બન્ને ચોગીઓ ગંભીર વદને હવે શું થાય છે તે જોવા લાગ્યા. એવામાંજ રણવીરે પોતાને લાવનાર સરદાર તરફ જોઈ પૂછ્યું, “ તમે અને અહિં કોની સામે ઉભો રાખ્યો છે ? ”

“ તહારા કાકા કાળસિંહ પાસે. ” સરદારે જવાબ આપ્યો.

“ હે ! આ કોણ મારા કાકા કાળસિંહ ? અરે એતો અને ધણાજ બહાલા લાગે છે. પણ કાકાશ્રી મારી સાથે કેમ બોલતા નથી ? ” કહી નિર્દોષ કુમાર ઉમંગકાથી કાળસિંહની કમ્મરે વળગી પડ્યો.

કુમારના સ્પર્શથી કાળસિંહની આંખોમાંથી આગનાં અંધકણો ઝરવા લાગ્યાં, અને પછી કમ્મરે બાંહેલા કુમારને તેના પ્રચંડ હાથથી

પકડી ઉઠ્યો કરતાં સિપાહીઓ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો, “મારા બહાદુરો! પેલા પત્થરને અહીં મારી નજીક ધસડી લાવો, હું આ ધર્મરાજના જીગરને તેની ઉપર પછાડી છુંદી નાખું.”

રાજની આગળે માન આપી સિપાહીઓ પત્થરને નજીક ધસડી લાવવા લાગ્યા. ગંભીર મુખમુદ્રાથી ઉભેલા યોગીઓ કાળસિંહનું નિદેય વર્તન જોઈ કંપી ઉઠ્યા. પોતાને કાળસિંહ મારી નાખવા ધારે છે, એમ જાણીને રણવીરકુમાર કાળસિંહને કચ્છાજનક સ્વરે કહેવા લાગ્યો.

“કાકા ! મને શામાટે મારી નાખશો ?”

“મારી એવીજ મરજી છે.” કાળસિંહે જણાવ્યું.

“કાકા ! મારીપર દયા કરો.” રણવીરે શ્રીથી કહ્યું.

“મારા હૃદયમાં દયા છેજ નહિ.”

“ત્યારે શું તમે મને મારીજ નાખશો ? કાકા ! મને મુકી દ્યો, જીવતો જવા દ્યો; તમારો સરદાર મને જીવું સમજાવીનેજ અહિં લઈ આવ્યો છે. જો તમે મને મારી નાખશો; તો મારી માતા મારા વિના મરી જશે. કાકા ! મને છોડી દ્યો.” કહી રણવીરકુમાર જોર કરી કાળસિંહના હાથમાંથી છૂટી જમીનપર પડ્યો, કે તરત જેમ વાઘ બકરાને પકડે તેમ કાળસિંહે તેને ફરીથી પકડી ઉઠ્યો કરી કહેવા માંડ્યું, “છોકરા ! જીવવાની આશા મૂકી દેજે; તારી માતાને મળવું હોય તો હવે સ્વર્ગમાં મળજે.” આમ કહી તે નરાધમે પત્થર ગબડાવી લાવતા સિપાહીઓ પ્રત્યે કહ્યું, “કેમ કેટલીવાર ? લાવો, જલ્દી કરો.” થોડીવારમાં જ સિપાહીઓએ પત્થરને નજીક લાવી મૂક્યો. કાળસિંહ બાળકુમારને પત્થર પર પછાડવા તત્પર થયો. રાત્રિ બયાનક જણાવા લાગી. આકાશમાં પ્રકાશતા તારાઓ બયાનક દેખાવ નિહાળી નીચે ખરવા લાગ્યા. પવન પ્રચંડ તોફાન મચાવવા લાગ્યો. આ સાથે જ

કાળસિંહની નજીક ઉભેલા યોગીઓનાં મુખ મંડળ પણ ક્રોધના આવિર્ભાવથી લાલચોળ બની ગયાં. નિર્દય કામ કરવાને તત્પર થએલા નરપિશ્ચાયે આસપાસ જોયું. અકસ્માત તેની નજરે બૂતના ઓળાની માફક સામેથી ક્રોધક ચાલી આવતું જણાયું. પાપાત્મા તેના પૈશ્ચાત્તિક કૃત્યને થોડીવાર અટકાવી ફાટી આંખે એ તરફ જોઈ રહ્યો. યોગીઓ અને સિપાહીઓ પણ સ્તબ્ધ બની જોઈ રહ્યા. તે આવનારની આકૃતિ ક્રોધક સ્ત્રીના જેવી જણાતી હતી. તે થોડેક આવી એકાએક અટકી મંદસ્વરે બોલવા લાગી કે, “ હા ! શું તેનાં દર્શન હવે ફરીથી નહિ થાય ? હાય ! શું કંઈ ? હૃદય દુઃખ સહન નથી થતું.

ન જોઈ પ્રાણ મારાને, ગયો ક્યાં પ્રિય મારો એ;
બતાવો જલીમો એને, કહો ક્યાં પ્રાણ મારો એ ?
રખડતી રામ વીણુ રામા, રહ્યાં ના કામ કરવાનાં;
લલાટે લેખ શા આવા ? સદાએ કષ્ટ સહેવાના ?

ખરેખર રાજસ્થાનનો ભાગ્ય રવિ સદાકાળને માટે અસ્ત થયો હોય એમ સમજાય છે. મારા પ્રાણ ! હું તને ક્યાં ખોળું ? ક્યાં આવીને મળું ? હું અત્યારે બિષણ અંધકાર સિવાય કંઈ પણ જોઈ શકતી નથી. હા !

આભમાં અંધકાર ભાળું. પૃથ્વીએ પણ તે નિહાળું,
દિશાઓ શુન્ય હું ધારું, ગયું ક્યાં રતન મમ પ્યારું ? ”

આમ બોલતી તે અખળાએ સામે દૃષ્ટિ કરી અને એકાએક અજવાળું જોઈ એ તરફ દોડી જતાં બોલી ઉઠી કે, “ આહ ! રાજસ્થાનના બયાનક અંધકારમાં કંઈક પ્રકાશ જણાયો ખરો.”

તે અખળા કાળસિંહ સમક્ષ આવીને ઉભી રહી; અને તેને ઓળખતાં જ કારમી ચીસ નાખી દિવાનાની માફક બોલી ઉઠી, “ આહ ! કાણુ જુદમી જલીમ નરપિશ્ચાય કાળસિંહ ? ”

“ હા, પણ તું કોણ ? કાળસિંહે ક્રોધ મિશ્રિત સ્વરે પૂછ્યું.

“ તાંડે બળિદાન લેનારી ચંડીકા, વીર વીરેન્દ્રની વીરતનયા. પાપી ! સાવધ.” ઉસ્કેરાએલી વિલાસકુમારીએ છૂપાએલું ખંજર બહાર કાઢ્યું. કાળસિંહ અને યોગીયો ચમકીને સતૃષ્ણ નયને વિલાસ સામે જોઈ રહ્યા. તરત કાળસિંહે પૂછ્યું, “ તું મારા કારાગૃહમાંથી પસાર થઈ ગઈ હતી તેજ વિલાસ કે ? વાઈ, અત્યારે એકાએક અહિં ક્યાંથી આવી ચડી ? ”

“ મારા પૈરની વસુલાત કરવા. પણ અરે ! આ તારા હાથમાં કોણ છે ? ઓહ ! આતો રણવીરકુમાર ? ! ઓ નરાધમ ! જશ્દી સોંપી દે આ કુમાર અને બની જા મારા આ ખંજરનો તામેદાર.” આમ એલી વિલાસ ક્રોધાક્રાન્ત બની કાળસિંહ તરફ ધસી. કાળસિંહ દુર ખસી ઉભો, એ અરસ્સામાંજ રણવીરકુમાર ફરીથી તે દુષ્ટના હાથમાંથી છૂટી વિલાસની પાસે દોડી આવી તેને વળગી પડી બોલ્યો, “ મને બચાવો, મારા કાકા મને મારી નાખે છે.”

વિલાસ આગળ વધતી અટકી અને રણવીરને પકડ્યામાં રાખી વિકાળ વદને કાળસિંહ સામે જોઈ રહ્યો. આવી અપૂર્વ ઘટના નિહાળી યોગિએ પણ ઉસ્કેરાઈ ગયા. નાનો યોગી કાળસિંહના કેપમાંથી વિલાસ તથા કુમારને બચાવવા ઉત્સુક થયો; પણ તરત મોટા યોગીએ તેને હાથના સ્પર્શની સંજ્ઞાથી થોડીવાર સચુર કરવાનું જણાવ્યું. કાળસિંહે વિકટ સ્વરે વિલાસ પ્રત્યે કહ્યું, “ છોકરી ! જે તારે તારો જીવ બચાવે હોય તો રણવીરને મારી તરફ ધકેલી દે.”

“ શા માટે ? આ છોકરાએ તાંડે શું બગાડ્યું છે ? ” વિલાસે કઠોર સ્વરે પૂછ્યું.

“ તે મારા બવિધ્યનો ભયંકર દુષ્મન છે, અને તેથી આજે તેનું મહેત થનાર છે. ” કાળસિંહે કહ્યું.

“ કેનું મહેત ? શું આ સિંહના સંતાનનું મહેત ? અરે તેનું મૃત્યુ નિપજવનાર કોણ મુઓ છે ? ” વિલાસે વધુ ઉશ્કેરાઈ કહ્યું.

“ એ સિંહનું સંતાન છે, તેથીજ મરણને શરણ થનાર છે. ઉગતા વૃક્ષને છેદવાથી તે મોટું થઈ નહતું નથી અને થતા રોગને આપણ દેવાથી બચી વધતો નથી, તે મુજબ દુષ્મનના બાળકનો મૂળથીજ વિનાશ કરવાથી બવિધ્યમાં ભય પામવાનું રહેતું નથી. આ કાળસિંહનો એજ ન્યાય છે, બાકી બધે અન્યાય છે. હું આ સર્પના સંતાનને મારીશ, તેને આ પથરપર પછાડી છુંદી નાખીશ. ” આમ બોલતા કાળસિંહે પાસે ઉભેલા સિપાહીઓ પ્રત્યે કહ્યું, “ બહાદુરો ! આ છોકરીના હાથમાંથી રણવીરને ખેંચી લ્યો અને તેને જંજીરોથી જકડી અહિંથી દુર કરો. ” સિપાહીઓ આજ્ઞાનો અમલ કરવા જાય એ પહેલાં તો વિલાસ વિદ્યુરેલી વાઘણની માફક ગર્જનાયુક્ત સ્વરે બોલી ઉઠી, “ ખમરદાર ! મારા સંરક્ષણમાંથી રણવીરકુમારને ખેંચી લઈ જનાર કોણ છે ? આ વીરતનયાને જંજીરોથી જકડનાર બળવાન કોણ મુઓ છે ? બતાવ, ઓ જલ્દીમ જુલ્દી બતાવ અને તારૂં સઘળું જોર અજમાવ. આ વિલાસ રણવીરના માટે પ્રાણનું બળીદાન આપવાને તૈયાર છે. જે રણવીરને લેવા મારી નજીક આવશે, તે આ ખંજરનો શિકાર થઈ નહીં કુંડમાં સિધાવશે. ”

સિપાહીઓ દિગ્ભૂટ બની કાળસિંહના સામે જોઈ રહ્યા. આથી કાળસિંહે તેમનીપર ધિક્કારનો વરસાદ વરસાવતાં કહ્યું. “ નામદો ! એક અવળાથી ભય પામીને કેમ અટકીને ઉભા રહ્યા છો ? તેને એકદમ પકડો, તેના હાથમાંથી રણવીરને ખેંચી લ્યો. ચાલો, વાર ન કરો. ”

પુનઃ સિપાહીઓ આગળ વધ્યા, પણ વિલાસનું વિકાળ વદન નિહાળી તેમના પગ પાછા પડવા લાગ્યા. છતાં પણ એક સિપાહી હિંમત કરીને તેની છેક નજીક ગયો; કે તત્કાળ વિલાસકુમારીએ તેને ખંજર મોઢી જમીનપર સૂચાર્યો. આથી કાળસિંહ બેહદ ઉશ્કેરાઇ વિલાસની નજીક દોડી જતાં બોલ્યો, “ મારા સિપાહીનું ખૂન ? ”

“હા, અને હવે જોયા કરજો કે હમણાં બીજાં કેટલાં થાય છે ખૂન ?” વિલાસે ક્રોધથી કાળસિંહની નજદીક આવી તેને મારવા ખંજર ઉંચું ઠર્યું. કાળસિંહ વળી પાછો દૂર ખસી ગયો. સિપાહીઓ ઉશ્કેરાયા અને હિંમતથી વિલાસની તરફ ધસ્યા. અત્યંત ઉશ્કેરાયેલા કાળસિંહે વિલાસ અને કુમારને કાપી નાખવાની આગ્રા આપી દીધી. કાળસિંહની ભયંકર આગ્રા સાંભળી યોગીઓ કંપી ઉઠ્યા. તરત બંનેએ એક બીજાને કંઠક ટૂંપી ધસારત કરી દીધી. નાનો યોગી બાજુપર ખસી ઉભો રહ્યો અને મોટો યોગી ભયાનક સ્વરે શાન્ત પ્રદેશ ગજવી મુકતાં બોલ્યો, “ ઓ નિર્દય સિપાહીઓ ! થોડીકવાર સચુર કરો. તમે જો આગળ વધો તો તમને આ તમારા મહારાજના સોગન છે. ”

સિપાહીઓ આગળ વધતા અટક્યા. પુનઃ યોગીએ કાળસિંહ પ્રત્યે કહેવા માંડ્યું. “ ઓ ઘોર ધાતકી ! તું શા માટે એક નિર્દોષ અજાણનો અને આ નાદાન બાળકનો નાશ કરવાને ઇચ્છે છે ? શું તારા પાપાણુ હૃદયમાં દયાનો એક છાંટો પણ નથી ? ઓ પાપાત્મા ! જો જો આ નિર્દોષ બાળકની આંખોમાંથી અશ્રુઓ વહે છે. ઓ મુઠાત્મા ! વિચાર કર, ઇશ્વરથી ડર, તે મહાન્ કૃપાળુ પ્રભુ તારો આવો અક્ષમ્ય અપરાધ કદાપિ ક્ષમા કરી શકશે નહિ. કાળસિંહ ! દયા કર, દયા કર; અમે તને વિનવીને કહીએ છીએ કે આ નિરપરાધિઓને કચરી ન નાખ.”

કાળસિંહને સ્વપ્ને પણ આશા નહોતી કે યોગીઓ આવી રીતે બોલી શકવાની હિંમત કરી શકશે. પણ એક યોગિએ બ્યારે પાપાત્મા, મુઢાત્મા વગેરે શબ્દો કહ્યા, ત્યારે કાળસિંહ ઉત્ક્રોધથી બોલ્યો: “અરે લુચ્ચા સાધુરામો ! તમે કોઈ દગાબોર છો. તમે આવા અપશબ્દો કોને સંભળાવો છો ?”

“એક ભયંકર રાક્ષસને, કે જે એક નીચ, દુષ્ટ કાર્યોના કરનાર, મદાંધ, મનુષ્ય ભક્ષક નામે કાળસિંહ છે.” બાબુ પર ઉભેલા યોગીએ ક્રોધથી જવાબ આપ્યો.

“ચુપ થા બદમાસ, નહિતર હમણાંજ ચતુર્ભુજ બનાવી દઉં છું.” આમ બોલી કાળસિંહે ફરીથી સિપાહીઓને આજ્ઞા આપી. સિપાહીઓ આગળ વધ્યા કે તરત જ તે બંને યોગીઓમાંથી એક યોગીએ વિદ્યુતવેગે દોડી જઈ વિલાસના પડખામાંથી રણવીરકુમારને ખેંચી લીધો. થરથર ધ્રુજતો રણવીર યોગીને વળગી પડ્યો. કમ્મરે વળગી પડેલા કુમારને કમ્મરપર બેસાડી ક્રોધાયમાન થયેલા યોગી વિક્રાળ નજરથી કાળસિંહ તરફ જોઈ રહ્યો.

યોગીઓનું વર્તન જોઈ કાળસિંહે બ્રહ્માનંદ યુગ મારી સિપાહીઓ પ્રત્યે કહ્યું, “મહારા બહાદુરો ! શું જોઈ રહ્યા છો ? આ ભામટાઓના પણ કંઠકેકટકા કરી નાખો.”

સિપાહીઓ યોગીઓની તરફ ધસ્યા, કે તરતજ યોગીઓ પણ તૈયાર થઈ ગયા, અને તેમણે શરીરપર ધારણ કરેલી ભગવી કફનીઓમાંથી કાળની જીમ સમાન તલવારો સરસર અવાજ કરતી બહાર ખેંચી કાઢી. જે યોગીયો થોડા સમયપર શાન્ત અને ગંભીરાકૃતિના જણાતા હતા, તેઓ હવે ક્રોધથી ભયંકર દેખાવા લાગ્યા. સૈનિકો પણ તેમની

ભયાનક મુખમુદ્રા નિહાળી ક્ષણભર દિગ્ભ્રમ બન્યા. એવામાં જે યોગી નાનો જણાતો હતો, તે કાળસિંહની સામે દોડી આવી ગુસ્સાથી બોલ્યો.

“ મદથી ડુલેલા માંકડા, ડર રાખ હવે તું ઇશ્વરનો,
કર કૂરતાનો ત્યાગ, જે ખપ ધારતો તુજ શિશ્વરનો.
હદથી વધુ છે જીવન તારો, ધરણી જે ધ્રુજ રહી;
કંઈ સમજ આયુ ખુટશે, પાપી વિષળ પળની મહિં. ”

“ બસ કરો બદમાસો. ” કહી કાળસિંહે ફરીથી સિપાહીઓને આજ્ઞા આપી. સિપાહીઓ ધસે તે પહેલાં તો રણવીરકુમારને કમ્બરપર લઇ ઉભેલા મોટા યોગી ગર્જના કરી બોલી ઉઠ્યો,
“ નરાધમ ! પિશ્ચાય ! થા હવે તૈયાર, અમે તારી બેટ લેવાને આતુર છીએ. હા ! ઇશ્વરનો પણ ઉપકાર થયો કે વખતસર અમને અત્રે સર્વ પ્રસંગ સિદ્ધ થયો. ઓ પિતૃદ્રોહ ! આ રણવીરકુમારના પ્રાણ બચાવનાર યોગીયોને તું સંસારથી વિમુખ થયેલા યોગીઓ ધારીશ નહિ, પણ રણમેદાનમાં તારા રક્તતું પાન કરવાને ઇચ્છનાર, તારા વિનાશને માટે ભિષ્મ પ્રતિજ્ઞા લેનાર તારા દુશ્મનો, આ સુરેન્દ્ર તથા સત્યસિંહને તું બરાબર ઓળખી લેજે.”

“ પાપાત્મા ! અમે તારા સૈનિકોને રાણી, તારી આંખોમાં ધુળ નાખી રણવીરકુમારને લઇ જઈએ છીએ તે જોજે, આલો સત્યસિંહબાઇ ! સમશેરો ચળકાવે અને અધમેને મારી રસ્તો સાફ કરે.” આમ બોલતો સુરેન્દ્ર ભયાનક ગર્જના કરી સિપાહીઓપર દૂટી પડ્યો.

ઉશ્કેરાએલી વિલાસ પણ ખંબરથી શત્રુઓને મારવા લાગી.

યોદીવારમાંતો તે ત્રિપુટી એ મળી પાંચ સાત માણસોને

મારી રસ્તો ક્યો. સત્યસિંહ રણવીરકુમારનું દુઃખનના શસ્ત્રોથી રક્ષણ કરતો અપૂર્વ પરાક્રમ દર્શાવવા લાગ્યો. આવી રીતે યુદ્ધમાં વધુ વખત ફાવીશું નહિ, એમ વિચારી સુરેન્દ્રે તલવાર ફેરવતાં ફેરવતાં સત્યસિંહના કાનમાં, રણવીર અને વિલાસને લઇ આઘ્યા જવાનું સૂચવ્યું. ત્રિપુટી અપૂર્વ વીરતા દર્શાવી રહી હતી. પસાર થવાના ઉશ્કેથી સુરેન્દ્ર અને સત્યસિંહ આગળ પાછળ થઇ લડતા હતા. રાત્રિના પાછલા સમયે શોરબકાર થઇ રહ્યો. કાળસિંહ પણ રૈદ્રરૂપ ધરી લડતો હતો. આ અરસામાં જ એક આશ્ચર્યકારક ઘટના બની. ત્રણ ઘોડેસ્વારો અધોને પૂરપાટ દોડાવતા ત્યાં આવ્યા, અને જોતજોતામાં તેમાંના એકે સત્યસિંહની કમ્બરેથી રણવીરને ઘોડાપર ખેંચી લીધો. બીજાએ વિલાસને લઇ લીધી અને ત્રીજો નીચે ઉતરી સત્યસિંહને અથડાવવા સ્વાર થઇ પસાર થવાનું સૂચવી યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. દુઃખનો વિસ્મયતાથી પસાર થતા સ્વારોને જોઇ રહ્યા. કાળસિંહે નાશી જતા દુઃખનોને પકડવા સિપાહીઓને પાછળ જવાનું સૂચવ્યું, પણ સુરેન્દ્ર અને તેના મદદગાર તેમને પાછળ જવા દે એમ નહોતું. બચકર ઝપાઝપી થઇ રહી. સુરેન્દ્રે તથા આવનાર માણસે થોડીવારમાં તો બીજા ચારને પૂરા કર્યા. એવામાં જ ખૂમરાણ સાંભળી કાળસિંહની છાવણીમાંથી બીજા અનેક સિપાહીઓ ત્યાં દોડી આવ્યા; અને પોતાના મહારાજા ઉપર આવેલી આફત જોઇ સુરેન્દ્ર અને તેના સહાયકપર ટૂટી પડ્યા. કાળસિંહ ક્ષણે ક્ષણે સુરેન્દ્રને કાપી નાખવાની ખૂબો પાડતો હતો. સુરેન્દ્રનો જીવ જોખમમાં જણી મદદે આવનાર માણસે તેને પણ પસાર થવાનું સૂચવ્યું. સુરેન્દ્ર સમય વિચારી પાછો પગલે ખસવા લાગ્યો. સાથેનો માણસ ચારે તરફ તલવાર ફેરવી દુઃખનોને અટકાવવા લાગ્યો. આખરે અપૂર્વ કૌશલ્યતાથી પાછળ ખસતો સુરેન્દ્ર દુર નીકળી વિદ્યુત વેગે દોડવા

લાગ્યો. કાળસિંહે તેને દોડી જતો જોયો. તેણે ત્રણ સૈનિકોને તેની પાછળ દોડાવ્યા. તે પછી થોડીવારે જ દુષ્મનોએ સુરેન્દ્રના મદદગારને સ્વર્ગમાં મોકલી આપ્યો. કાળસિંહે બીજા સૈનિકોને આગળ ગએલા ઓની પાછળ દોડાવ્યા; પરંતુ સુરેન્દ્ર શત્રુઓની આંખોમાં ધૂળ નાખી પર્વતની ખીણોમાં અદૃશ્ય થઈ ગયો. કાળસિંહના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તે દાંત પીસતો અને હવામાં હાથની મુક્કીઓ ઉગામતો આખરે સપાહીઓ સાથે છાવણીમાં ગયો.

૩૩

દયાની દેવીઓ.

यस्य चित्तं प्रविभुतं कृपया सर्वं जन्तुषु ।

तस्य ज्ञानेन मोक्षेण किं जटा भस्म लेपनैः ॥

જેનું હૃદય સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર દયાથી દ્રવતું રહે છે; તેને જ્ઞાનથી, મોક્ષથી, જટા ધારણ કરવાથી અને વિભૂતી યોગવાથી શું લાભ છે? અર્થાત્ કંઈજ નહિ; જેનામાં દયા, પરાપકાર વગેરેના અમૂલ્ય ગુણ ભરેલા છે તે ખરેખર પૂજવા યોગ્ય છે. તેઓ પોતાના પ્રાણનો વિનાશ થતાં પણ બીજાનું દુઃખ દૂર કરે છે.

પ્રારબ્ધ યોગે કેદ થએલા ન્યાય મૂર્તિ ધર્મરાજ કાળસિંહના ગયા પછી ધણીવાર સુધી નીચું નિહાળી બેસી રહ્યા. તેમના હૃદયમાં હજારો તર્ક વિતર્ક થયા કરતા હતા. ચાર ચાર દિવસોના અપવાસથી તેમનું મુખ મ્લાન થઈ ગયું હતું. પ્રભાતે તેમજ પ્રિયજનોનું શું થયું હશે, એવા વિચારથી તેમને અસહ્ય કષ્ટ ઉત્પન્ન થતું હતું. તેમણે

જીવવાની આશાનો ત્યાગ કર્યો હતો, પણ પોતાના થનાર કંગાલ મ્હો-
તથી તે ધણી દુઃખી થતા હતા.

સમસમ અવાજ કરતી મધ્યનિશા વ્યતિત થતી હતી. પણ, પાંખીયો, અનુષ્યો, નિદ્રાદેવીને ખોળે પડેલાં હતાં. સઘળે શાન્તિ જણાતી હતી, પણ ધર્મરાજના દુઃખી દિલમાં શાન્તિ નહોતી. તે આખરે વિચાર તરંગોથી કંટાળી ઉભા થઇ ધીમે ધીમે આમતેમ ફરવા લાગ્યા. પ્રતિપળે તેમના મુખમાંથી હર હરના નિઃશ્વાસ ધ્વનિ નીકળતા હતા. એટલામાં બહાર ફરતા પહેરેગીરે મધ્યરાત્રિની સુખ શાન્તિ પોકારી. ધર્મરાજ વિચારતંત્રમાંથી જાગૃત થઇ બોલી ઉઠ્યા, “મધ્યરાત્રિ થઇ ! બસ હવે મરવાનું, એજ રસ્તો, ખીજો એક પણ રસ્તો નથી. શું આ ધર્મરાજ આવી રીતે બંધીવાન હાલતમાંજ મરણ પામશે ? હા, તે સિવાય છુટકો હેજ નહિ. ઓ વિમો ! આ શો જુદમ ? દયા કરો, આવી રીતે કંગાલ મ્હોતથી ન મારો.” આવી રીતે બોલી ધર્મરાજ ઉંચે દૃષ્ટિ કરી બે હાથ જોડી પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા.

“ દેખું શું દુઃખ આંખ પાંખ વિણ હું, લાગ્યો દવાનળ બધે;
પેખું દુષ્ટને પાસ ત્રાસ ધરીને, આ કેદખાના વિષે.
સૂઝે ના કંઈ પંથ અંધ બનીયો, - બંધે પડી હું આ પળે;
તું ધારે અવિનાશી સાચી કરવા, તો માર્ગ જવા મળે.”

પ્રભો ! હવે ધણું થયું, ભક્તને અત્યંત રીઝાવવા ન જોઇએ. ”
આવી રીતે મનના ઉદ્દગાર કાઢતા ધર્મરાજ એક ભ્રમિષ્ટ માણસની માફક આમ તેમ જોવા લાગ્યા. તે થોડીકવાર મૌન રહી વળી પાછો કંઈક વિચાર આવતાં બોલવા લાગ્યા, “ખરેખર ! આ કળીકાળમાં દેવ હોય એવું હવે જણાતું નથી, કારણ કે જો દેવની હયાતી હોય તો આટલી આટલી વિનંતિ કર્યા છતાં મને કેમ સાચી ન કરે ?

આહ્ ! મારે મરવુંજ પડશે. તે ઘેર પાપી, પ્રજાનું નિકંદન કાઢનાર સ્વાર્થાધ કાળસિંહ ! અવશ્ય મારો પ્રાણ લેશે. અરેરે આવી રીતે બંધીવાન દશામાં મરણ પામવાથી ક્ષત્રિયોમાં મારી હાંશી થશે. ઓહ્ ! શું કરું ? ઓ સત્ય સહાયક વિશ્વનાથ મહારી આ શું દશા ! ? દીનબંધુ ! આવી હાંશી થાય તેવા મરણને સ્વાધિન આ ધર્મરાજ કેવી રીતે થઇ શકે ? ! ઓ જીભાર ઉતારનારા શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર તમે અત્યારે ક્યાં છો ? આ તમારા ભક્તની થતી દુર્દશા શું તમે નથી જોઇ શકતા ? જો દયાનો વાસ દિલમાં હોય તો એકદમ મારી બહારે આવો અને તમારા પ્રકાશિત ચક્રથી ઘેર અત્યાચારી કાળસિંહના ટુકડે ટુકડા કરો. ઓ વિષપાન કરનારા સદાશિવ ! તમે તો ઘણાજ ભોળા કહેવાઓ છો, તમારું ધ્યાન ધરનારને તમે જલ્દીથી પ્રસન્ન થાઓ છો, તો શું આ તમારા દીનદાસને સાચા કરવાનો આ સમય નથી ? ! અરે જો તમને મારી દયા ન આવતી હોય તો ગરીબ રાંકડી પ્રજાની તો દયા લાવો, અને સત્વરે તેને દુઃખથી વિમુક્ત કરો. હા ! મારું બોલવું કોઇ શ્રવણ કરતું નથી. ઓ જગદીશ ! મેં તમારો એવો તે શું અપરાધ કર્યો છે કે તમે મારું કંઈ પણ શ્રવણ કરતા નથી ? અફસોસ ! મને હવે કંઈ પણ સમજ પડતી નથી. મારે આ પૃથ્વી-પરથી અવશ્ય વિદાય થવુંજ પડશે.

મારા બહાલા રણવીરસરદારો ! તમને આ ધર્મરાજના છેવટના પ્રણામ છે. તમારો ધર્મરાજ હવે દુઃક સમય પછી સ્વર્ગે સંચરશે. તમે તેને બૂલી ના જશો; પણ મારી આવી દુર્દશા કરનારને સંહારી મારું વૈર લઇ ગરીબડી પ્રજાનો સંકટમાંથી ઉદ્ધાર કરજો. હા ! મારા બહાલા બાળકો ! મારા નેત્રના પ્રકાશિત તારાઓ ? તમારી શું દશા થઇ હશે ? ! ઓ પ્રિય શ્રીદેવી ! આ તારો અભાગી ધર્મરાજ તને સુખ

આપવાને બદલે રાનેરાન રજાગતી કરી, દુઃખમાં દટાએલી રાખી ચાલ્યો જનાર છે, તેને ક્ષમા કરજો. ” આવી રીતે બોલતા ધર્મરાજ ઉન્મત્ત માણસની મારક આમ તેમ ફરવા લાગ્યા. ત્રણ પહેરેગીરામાંથી બે જણા નિદ્રામાં પડ્યા હતા અને બાકીનો એક પહેરેગીર અર્ધ નિદ્રિત હાલ-તમાં ઝોકાં ખાતો બેઠો હતો.

છેવટે ધર્મરાજ અત્યંત વિચારોથી નાશીપાસ થઇ આવેશ-યુક્ત બની ગયા અને દુઃખના ઉભરાથી કપાળે જોરથી કર પ્રહાર કરી નીચે બેસી ગયા.

એ અરસામાંજ જાણે કોઇ એકાએક બોલ્યું હોય એમ અવાજ આવ્યો, “ ધર્મરાજ ! ધૈર્ય ધરો. ”

અઠસ્માત આવા શાન્તિસૂચક શબ્દો શ્રવણ કરી ધર્મરાજ આશ્ચર્ય પામ્યા અને આસપાસ જોઇ દુઃખપુર્ણ હૃદયે બોલી ઉઠ્યા, “ અરે ! આ કોનો અવાજ ? અવાજ ગમે તેનો હોય પણ તે મને ધૈર્ય ધારણ કરવાનું સૂચવે છે, પણ અતિશય દુઃખમાં મનુષ્ય કેવી રીતે ધૈર્ય ધારણ કરી શકે ? ! ”

પુનઃ અવાજ સંભળાયો. “ પવિત્ર મહાત્મા ! મહાન સંકટોમાં ધિરજ ધરનારા ફક્ત વીર પુરૂષોજ હોય છે, તે કેમ ભૂલી જાઓ છો ? ”

ધર્મરાજ વિશેષ આશ્ચર્ય પામ્યા. તેમનું અર્ધું કષ્ટ ઝોણું થઇ ગયું હોય એમ જણાવા લાગ્યું. તે એકાએક બોલી ઉઠ્યા, “ અરે ! અને આવા શાન્તિસૂચક શબ્દો સંભળાવનાર કોણ હશે ? ” ધર્મરાજે પુનઃ આસપાસ જોયું તો તેમની અત્યંત અજાણીની અંદર એક વિચિત્ર દૃશ્ય જણાયું. ત્રણ સ્થામ વસ્ત્રધારિણી કન્યાઓ આસપાસ જોતી ધીમે પગલે તંબુમાં દાખલ થઇ. ધર્મરાજ આવો વિલક્ષણ પ્રકાર અવલોકી સ્તબ્ધ બની ગયા અને મુખથી એક પણ શબ્દ નહિ

ખેલતાં એકાગ્ર દ્રષ્ટે આવનાર તરફ જોઈ રહ્યા. વાચકો ! આ આવનાર ત્રણ કન્યાઓ અન્ય કોઈ નહિ પણ પદ્મલતા અને તેની બે બહેની સખીયો હતી.

તંબુમાં પ્રવેશ કરી પદ્માએ સખીયો પ્રત્યે કહ્યું, “ ચંદ્રભાગા ! તું પેલા નિદ્રાધિન થયેલા બંને સિપાહીઓ પાસે ધીમે પગલે જઈ છુપાવેલી કટાર બહાર કાઢી તેમનીપર ધરી રાખી ત્યાં ઉભી રહે. બહેન તિલોતમા ! તું પણ તેવીજ રીતે પેલા ઝોકાં મારતા સિપાહી પાસે જ. બહેલી સખીયો ! જો અરસામાં હું મહારાજને બંધન મુક્ત કરું છું, પણ એટલામાં જો કદાચ તે નરાધમો બગૃત થાય અને આપણે બચમાં આવી પડીએ એમ તમને જણાય તો બેલાશક તમારા હાથમાંની ચળકતી કટારીયોને તે પાપાત્મા પથુને ઓના હૃદયમાં સ્થાન આપજો. બહેનો ! જાઓ અને પ્રભુનું રક્ષ કરતાં ત્યાં જઈ ઉભાં રહો. ”

બંને સખીયો ત્યાંથી ચાલતી થઈ અને કુમારીના કહેવા મુજબ નિદ્રાધિન સિપાહીઓપર કટારો ધરી રાખી ગુપચુપ ઘુંટણે બેસી ગઈ. નિદ્રિત સિપાહીઓને ખબર પડી નહિ કે ત્રણ હરનારી કટારો હૃદય ઉપર ઝડપી રહી છે. સર્વ કાર્ય કહ્યા મુજબ થયું છે જોઈને પદ્મલતા પુનઃ એકવાર આસપાસ દૃષ્ટિ કરી ધર્મરાજની પાસે જવા લાગી. હજી સૂંધી ધર્મરાજ કેવળ દિગ્મૂઢ બની જોઈ રહ્યા હતા. ધીમે પગલે પણ ત્વરિત ગતીથી કુમારીએ મહારાજની પાસે આવી અગાઉથી સાથે રાખેલા સાંકળો ખોલવાના સાધનથી સાંકળો ખોલી નાખી ધર્મરાજને બંધન મુક્ત કરી દીધા.

ધર્મરાજ બંધન મુક્ત થતાંજ પરમ આનંદ પામ્યા અને આંખોના

માંથી આનંદાશ્રુ વહેવરાવતા કરણુ સ્વરે બોલ્યા, “પિશ્ચાચના પંજમાં ફસાએલાને બંધન મુક્ત કરનાર ભાગ્યવતી દેવી ! તમે કોણ છો ? શું તમે કોઈ દેવકન્યા છો કે મનુષ્ય રૂપધારિણી મારી કુળદેવી છો ? ”

“ ધર્મમૂર્તિ ! હું કોઈ દેવકન્યા નથી, પણ આપને અત્યંત કષ્ટ આપનાર આપના કનિષ્ઠ બ્રાતા કૂંર કાળસિંહની કન્યા છું, અને આપ પવિત્ર પિતા તુલ્ય મહારાજને પ્રણામ કરું છું. ” પદ્મલતાએ પ્રણામ કરી જણાવ્યું.

“ હે ! કોણ પુત્રી પદ્મા ? ! અરે ! એ કેમ બને ! ” મહારાજ આશ્ચર્યચકિત થઈ થોડીકવાર કુમારીને નિહાળી ઝોળખી આગળ કહેવા લાગ્યા, “ પુત્રી ! તહે આજે ન બની શકે તેવું મહાન કાર્ય કરી મારો પ્રાણ બચાવ્યો છે. તેને માટે ઇશ્વર તારું કલ્યાણ કરે. દિકરા ! તું સર્વદા સુખી રહે. ”

“ અસ્તુ, વડિલશ્રી ! હવે આપણે ચાલીશું ? કારણ કે કંઈ પણ આપણીપર વિપત્તિ આવી પડશે, તે જાણવું અશક્ય છે. માટે આપણે જેમ બને તેમ અહિંથી જલદીથી નીકળી જવું જોઈએ. ” પદ્મલતાએ જવાની ઉતાવળ જણાવી કહ્યું.

“ પુત્રી ! શું તું પણ સાચે આવવાને ઇચ્છે છે ? ” ધર્મરાજે પ્રશ્ન કર્યો.

“ હા, કારણ કે સ્વદેશના કલ્યાણમાંજ આ પદ્મા હવે પ્રાણાર્પણ કરવાને ઇચ્છે છે. ” કુમારીએ તેનો નિશ્ચય જણાવ્યો.

“ ધન્ય છે, વીરબાળા ! આલો. ” કહી ધર્મરાજ જવાને તૈયાર થયા. પેલી તરફ નિદ્રામાં પડેલા સિપાહીઓ ક્યારનાએ જાગૃત થયા હતા. પણ છાતી ઉપર ચળકતી કટારો જોઈ ભયથી વિહ્વળ બની

કંઈ પણ ઉચ્ચાર કર્યા વિના શાન્ત પડી રહી સઘળો બનાવ અવ-
લોકી રહ્યા હતા.

ધર્મરાજને બંધન મુક્ત થયેલા જોઈ તથા તેમને જવાને તૈયાર
થયેલા જાણી તેઓ કંપી ઉઠ્યા અને જમીનપર પડે પડે એક જણ
આર્તસ્વરે ધર્મરાજને કહેવા લાગ્યો, “ ઓ દયાળુ***”

“ સુપ થા પિશ્ચાય. ” તેને આગળ બોલતો અટકાવી તિલોતમા
બોલી ઉઠી.

સિપાહી કંઈક કહેવાને ઇચ્છે છે એમ વિચારી કુમારીએ તથા
ધર્મરાજે તેની પાસે આવી પૂછ્યું, “ કેમ શું છે ? ”

આંખોમાંથી અશ્રુ વહાવતા સિપાહીઓએ કુમારીને ઓળખી ગયા
અને પછી તેમાંનો એક દયામણે ઝઢેરે પદ્માની સામે જોઈ કહેવા લાગ્યો,
“ બહેનમા ! આપ મહારાજશ્રીને બંધન મુક્ત કરી આપ્યાં તો જાઓ
છો, પણ તે પછી અમ બાગ્યહીનોની શી દશા થશે, એ તો વિચારો ?
બહેન ! કૃપા કરી અમને પણ આપની સાથે લેતાં જાઓ. અમે પૂર્ણ
વફાદારીથી આપની સેવા કરીશું. ” તેતું બોલવું સાંભળી કુમારીને દયા
આવી. તેણે ધર્મરાજની અનુમતિ મેળવવા તેમની સામે જોયું. મહા-
રાજાએ થોડીક્ષણ વિચાર કરી તેઓને પણ સાથે ચાલવાની આજ્ઞા
કરી. ત્રણે સિપાહીઓ આનંદથી તેમની સાથે જવાને ઉભા થયા,
અને પોતપોતાનાં હથીઆરો લઈ તંબુને છેવટના પ્રભાત કરી બહાર
નીકળવા તૈયાર થયા.

તંબુનો પાછલો ભાગ ચીરી સઘળાં બહાર નીકળી ઝડપથી
પગલાં ઉપાડતાં જંગલ તરફ પ્રયાણ કરવા લાગ્યાં અને જોતજોતામાં
ધણે દૂર નીકળી જઈ એક ગીચ ઝાડોમાં આવી પહોંચ્યાં. એવામાં

એકાએક તેમને કાને તે ઝાડીમાં ખડખડાટ થતો સંભળાયો. સઘળાં ભય પામી તે તરફ જોવા લાગ્યાં, એટલામાં તો તે ધનધોર ઝાડી-માંથી શ્યામવસ્ત્ર ધારી પાંચ કદાવર માણસો હાથમાં ખુસ્તી સમશેરો સાથે ત્યાં ધસી આવ્યા અને મહારાજની સાથેના મંડળને ઘેરી ઉભા રહ્યા. “ અત્યાનક આ વળી શું વિપત્તિ આવી ? શું આ માણસો દુશ્મનના હશે ? ” મહારાજ ક્ષણભર વિચારમાં પડ્યા. સાથે આવેલા બહાદુર સિપાહીઓએ ઝપોઝપ તલવારો ખેંચી, પણ એટલામાં તો રાજકુમારીએ ઘેરો નાખી ઉભેલાઓને પૂછ્યું, “ તમે કોણ છો ? અને અમને શાને માટે ઘેરીને ઉભા છો ? ” કુમારીનો પ્રશ્ન સાંભળી તે પાંચમાંથી એક કહેવા લાગ્યો, “ તમે ગમરાશો નહિ. અમે તમને કાંઈ પણ હરકત કરવાને ઇચ્છતા નથી, પણ અમારા સરદારનો એવો હુકમ છે કે રાત્રિને સમયે જે કોઈ અહિંથી નળ્ય તેને પકડી મારી પાસે લઇ આવવું. આ કારણથી અમે તમને ઘેરીને ઉભા છીએ. ”

“ તમારા સરદારનું શું નામ છે ? ” ધર્મરાજે પ્રશ્ન કર્યો.

“ ધૈર્યસિંહ ”

“ શું ધૈર્યસિંહ ? ” મહારાજએ આશ્ચર્ય પામીને ફરીથી પૂછ્યું. એવામાં જ ઝાડીમાંથી કોઈક બોલતું સંભળાયું, “ હા, મહાનુભાવ ધર્મરાજનો કનિષ્ઠ સેવક આ ધૈર્યસિંહ મહારાજને પ્રણામ કરે છે. ” આમ બોલતો ધૈર્યસિંહ ઝાડીમાંથી બહાર નીકળી આવી મહારાજના ચરણમાં પડ્યો. સઘળાં આશ્ચર્ય પામી જોઈ રહ્યાં. મહારાજએ સહર્ષથી સ્વહસ્તે પોતાના સરદારને નીચેથી ઉભો કરી તેને હૃદય સાથે હાથી

તેનું કુશળ પૂછ્યું. આદિ વિશેષ સમય અત્રે રોકાવું યોગ્ય નથી એમ વિચારી ધૈર્યસિંહે પોતાના જે બીજા સિપાહીઓ ઝાડીમાં છૂપાઈ રહ્યા હતા, તેમને ત્યાંથી બોલાવો મહારાજ સાથે ગમન કર્યું.

મહારાજને નિર્વિઘ્ને આવેલા જોઈ ધૈર્યસિંહને અપાર આનંદ થયો. તે ગાંધી ગુજરી વાતો ધર્મરાજની સાથે કરતો ચાલવા લાગ્યો. એવી રીતે સઘળું મંડળ જોત જોતામાં પર્વતની ખીણો ચઢતું ઉતરતું દૃષ્ટિ મર્યાદાની બહાર નીકળી ગયું.

૩૪

સત્યતાના સૂર્યનો ઉદય.

સ્વર્ગના દેવતાઓને પણ આનંદકારક લાગતા એક રમણીય પર્વત પ્રદેશની એક એકાંત ખીણમાં પર્યુકુટીને આશ્રયે રહેલી મહારાણી શ્રીદેવી એક શિલાપર લમણે હાથ ટેકવીને આ વખતે ચિંતાગ્રસ્ત સુખે બેઠેલી હતી. દુઃખ દાવાનળથી બળતી અને પુત્ર શોકથી પીડાતી રાણી ચોધાર અશ્રુએ રહતી હતી.

મધ્યાહ્નનો સમય થયો હતો, સૂર્ય ભગવાન પ્રખર તાપે તપી રહ્યા હતા. જમીનમાંથી ઉષ્ણ જવાળાઓ નિકળતી હતી. પક્ષિયો પોતપોતાના માળાઓમાં બરાધ સુખે આરામ લેતાં હતાં. આવા સમયે રાણી અસ્વસ્થચિત્તે થોડો સમય મૌનતાથી બેસી રહી, અને પછી થોડીવારે એકાએક શિલા પરથી નીચે ઉતરી બોલવા લાગી, “ અરે મારા પ્રિય પ્રાણેશ્વરનું શું થયું હશે ? મારો બહાલો રણવીર કુમાર ક્યાં હશે ? હાય !

શું તે કુમળું પુષ્પ ફૂર કસાઇના હાથે કચરાઇ તો નહિ ગયું હોય ! ? હા ! કુદરત ! તારી કળા ન્યારી છે. ઠીડીનો કુંજર અને તૃણનો મેરૂ કરનાર કિરતાર તમને પણ ધન્ય છે.” આવી રીતે બોલી વળી પાછો કંઈક વિચાર આવતાં તે સૂર્ય સામે વક્ર દ્રષ્ટિ કરી બોલવા લાગી, “ ઓ સખત તાપથી તપતા રવિદેવ ! તમારી ઉષ્ણતા હજી ઓછી છે. તમારા પ્રખર તડકાથી મનુષ્ય કે પશુપંખી અત્યારે બહાર નીકળી શકવાની હિંમત કરી શકતાં નથી, છતાં એક સમયની આ મહારાષ્ટ્રીને તમારા ઉષ્ણ હારણો અત્યારે શિતળ લાગે છે. ” આવી રીતના અનેક તરેહના દુઃખોદ્દામર કાઢતી રાણી સૂર્યના સખત તડકામાં આમ-તેમ શરવા લાગી.

રણુવીરકુમારના ગૂમ થયા પછી શ્રીદેવીએ સુરેન્દ્રના શાન્તિ-સૂચક શબ્દોથી થોડાક દિવસ સુધી તો ધીરજ ધરી હતી. પણ સમય વિતતાં દિનપ્રતિદિન મનોમળ ઓછું થતાં તેની સ્થિતિ બગડવા માંડી. રહેજસાજ ઉન્માદનાં લક્ષણો પણ જણાવા લાગ્યાં. તે કવચિદ્ જ્ઞાનમાં આવી ઉંડા વિચારમાં ગરકાવ થઇ જતી તો ધડીકમાં જંગલમાં ધણે દુર ફરી આવી પાછી આવતી અને નિરાશ વદને આખો દિવસ અશ્રુ વસર્જન કરતી. તેની એવી દુઃખદાયક દશા નિહાળી સૈનિકોની આંખોમાંથી અશ્રુ વહેતાં અને તેઓ તેને એકલી મુકી કંઈ પણ જતા નહિ.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે તડકામાં ફરતી રાણી ઉચ્ચ સ્વરે રણુવીરને પોકાર પાડી ગાંડા મનુષ્યની માફક બોલવા લાગી, “ રણુવીર ! બેઠા રણુવીર ! તું ક્યાં ગયો ? આવ આવ હું તને છાતી સરસો ચાંપી સુખન કરું. ” આવી રીતે બોલી વળી પાછી થોડીવાર શાન્ત

રહી પુનઃ એકાએક બોલી ઉઠી, “ અહા ! આવ્યો, આવ્યો, મારો રણુવીર કુમાર આવ્યો. આવ, આવ, મારા મીડડા આવ. દિકરા ! તને ખોળવા સુરેન્દ્રકુમાર ગયો છે, તે તને મળ્યો ? બોલ ખેટા જવાબ દે ? ” રાણી એક બાજુ જોઈ રહી, પણ કોણએ જવાબ નહિ દેવાથી સ્હેજ શુદ્ધિમાં આવી મન સાથે વિચારવા લાગી, “ અરે આ શું ! અહિં ક્યાં છે મારો રણુવીરકુમાર ? અરે હાય ! તેને તો તે દુષ્ટે મારી નાખ્યો હશે. બહાલા રણુવીર ! હવે હું તને ક્યાં જોઈશ ? ઓ હાય ! મારો રણુવીર, મારો સુરેન્દ્ર, મારા સૌભાગ્યપંદ્ર, સધળા તે કૂર કસાઈના હાથે કપાઈ ગયા હશે. બસ હવે મારે પણ આ જીંદગીની જરૂર નથી. હવે હું સત્વરે તમને આવી મળું છું. આવી રીતે અસ્વસ્થ ચિત્તે બોલતી રાણી છેવટે મરવાને તૈયાર થઈ. તેણે આત્મત્યાગ કેવી રીતે કરવો તેના વિચાર ગોઠવી દીધો. માથાના લાંબા વાળ છુટા કરી તેમાંના થોડાક ગજાની આસપાસ વિંટી ફાંસો ખાઈ મરવાનો નિશ્ચય કરી રાણી નીચે બેઠી, અને આંખો બંધ કરી થોડોકવારને માટે ધૃષ્ટરતું ધ્યાન ધરવા લાગી. પણ ધૃષ્ટરની ગતીને જોળખવા કોણ સમર્થ છે ? આ અરસામાંજ ધર્મરાજ વગેરે મંડળ આવતું જણાયું અને આખરે છેક નજીક આવતાં રાણીની દશા જોઈ સધળાં સ્તબ્ધ બન્યાં. ધર્મરાજ એકદમ ધ્યાનસ્થ રાણીની પાસે દોડી જઈ તેના ગજાની આસપાસ વિંટલા વાળને છુટા કરી ઉચ્ચ સ્વરે કહેવા લાગ્યા, “ દેવી ! હૃદય દેવી ! આ શું કરો છો ? ”

“ મારા બહાલાએને મળવા જતાં અટકાવનાર તમે કોણ છો ? ” રાણીએ ધ્યાનભંગ થઈ બંધ નેત્રે જ પૂછ્યું.

“ દેવી ! પ્રિય દેવી ! શું તું મને પણ નથી જોળખી શક્તિ ? હા ! અહોસ તારી આ શી દશા ? ” ધર્મરાજે કપાળપર કર પ્રહાર કર્યો.

રાણીએ આંખો ઉઘાડી નીચે નિહાળી કહેવા માંડ્યું, “ મારી પ્રત્યે દયા દર્શાવનાર દયાળુ મનુષ્ય! મહેં તારા હૃદયમાં પણ કંઈ ઉત્પન્ન કયું છે. મને ક્ષમા કરજે. હા! સુરેન્દ્ર, રણવીર તમે.....” આટલું બોલતાં-બોલતાં તે રાણી પુનઃ બેશુદ્ધ થઇ નીચે પડી. સઘળાં સ્નેહિત્રીઓ અશ્રુપૂર્ણ નયને રાણીને સાવધ કરવાના પ્રયત્નો કરવા લાગ્યાં. આ સમયેજ સત્યસિંહ વિલાસકુમારી કપિંજલા રણવીરકુમાર સિધનાથ વગેરે ઘોડેસ્વાર થઇ દુરથી આવતાં જણાયાં.

સુર સિધનાથ અને કપિંજલા વિલાસકુમારીની શોધમાં નીકળ્યાં હતાં અને ખરેખરા ભયંકર પ્રસંગેજ ત્યાં આવી પહોંચી રણવીર તથા વિલાસને બચાવવામાં ફતેહમંદ થયાં હતાં. સિધનાથે રસ્તામાં ચાલતાં સઘળી વાત સત્યસિંહને જણાવી હતી.

સઘળાં થોડીવારે પર્ણિકુટી નજીક આવી ઘોડાપરથી નીચે ઉતર્યાં. સત્યસિંહે કુમારને કમ્બરે તેડી ચાલવા માંડ્યું. કુમારને સાથે આવેલો જોતાંજ આનંદની ગર્જના થઇ રહી. રણવીર સત્યસિંહની કમ્બરેથી નીચે ઉતરી પિતાની કમ્બરે વળગી પડ્યો. સિધનાથ અને કપિંજલા મહારાજ તથા પદ્મલતાને મળ્યાં. તે પછી રણવીર બેશુદ્ધ માતાની પાસે નીચે બેસી માતાને બોલાવવા બૂમો પાડવા લાગ્યો. તેની બૂમોથી રાણીએ આંખો ઉઘાડી ઉંચે નજર કરી પુત્રના મુખ સામે જોયું. આ સાથેજ રાણી ચમકીને એકદમ ઉઘી થઇ રણવીરનો હાથ પકડી તેના મુખ સામે એકાગ્રતાથી જોઇ રહી; અને છેવટે કંઈક સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થતાં આનંદની બૂમ મારી બોલી ઉઠી કે, “ શું આ મારો રણવીરકુમાર ? ”

“ હા ! માતા ! હું તારો રણવીરકુમાર. ” આમ કહી કુમાર માતાને વળગી આગળ કહેવા લાગ્યો, “ માતા ! જે વખતે કાળસિંહ કાકા મને પથરપર પછાડી મારી નાખતા હતા, તે વખતેજ આ

વિલાસજીહેન હાથમાં ખંજર પકડી કાળસિંહ કાકાને મારી નાખવા દોડી આવ્યાં. તે પછી કાળસિંહ કાકાએ અમને બંનેને મારી નાખવાનું તેમના સિપાહીઓને કહ્યું; પણ એટલામાં તો બાવા બનીને આવેલા સત્યસિંહ અને સુરેન્દ્રભાઈએ તલવારો ખેંચી સિપાહીઓને મારવા માંડ્યા. તે પછી આ કપિંજલા અને ગુરૂ ઘોડાપર બેસી ત્યાં આવ્યાં અને અમને એકદમ ઘોડાપર બેસાડી દધ ઘોડાને દોડાવી મૂકી અહિં લઈ આવ્યાં.”

તેની વાત સાંભળી રાણીની આંખોમાંથી અશ્રુ નીકળ્યાં. તેમણે મહારાજને મળી સઘળાંતું કુશળ પૂછ્યું. પદ્મા અને વિલાસને શુભાશિષ દધ રાણીએ રણવીરને માથે હાથ ફેરવતાં કહ્યું.

“ મારા બાળુડા ! તને નિર્વિદને અહિં આવેલો બેઠ હું પ્રભુનો ઉપકાર માનું છું.” કહી રાણીએ કુમારને છાતી સરસો દયાવી ચુંબન કર્યું અને તે પછી શાન્ત થઈ તેમણે સત્યસિંહને પૂછ્યું, “ સત્યસિંહ ! સુરેન્દ્ર ક્યાં છે ? ”

રાણીનો પ્રશ્ન સાંભળી સત્યસિંહે સઘળી વાત કહી સંભળાવી. સઘળાંને સુરેન્દ્રના માટે ચિંતા થવા લાગી.

તે પછી સમીસાંજે જંગલના મેદાનમાં ધર્મરાજએ સભા ભરી. તેમાં એવો ઠરાવ થયો કે ગમે તેમ થાય પણ આ રાત્રેજ ધર્મનગરનો કબજો લેવો. સઘળાઓએ ઠરાવને અનુમતિ આપી, બાદ મહારાજએ થોડાક સૈનિકોને સુરેન્દ્રની શોધમાં રવાને કર્યા.

છેવટે રાત્રિ પડી. ઘેર અંધકાર પૃથ્વી પર પથરાઈ રહ્યો. સૈનિકો ધર્મનગર તરફ જવાને તૈયાર થયા. ધર્મરાજ, સત્યસિંહ, ધૈર્યસિંહ વગેરે સરદારો સૈન્યની આગળ ચાલવા લાગ્યા. ધર્મનગરથી થોડેક દૂર આવી ધર્મરાજ સરદારો સાથે અટકી ઉભા, કે સર્વ સૈનિકો પણ અટ-

કીને ઉભા રહ્યા. કોઈના મુખમાંથી જરીક પણ અવાજ નિકળતો નહોતો, સઘળા શાન્ત થઈ ઉભા રહ્યા હતા. જે રથને ધર્મરાજ સૈન્ય સાથે ઉભા હતા, ત્યાંથી ધર્મનગરનો કિલ્લો જણાતો હતો. આવખતે કિલ્લાની ઉપર જાંખુ જાંખુ અજવાળું જણાતું હતું. સઘળા મધ્યરાત્રિના સમયની રાહ જોઈ રહ્યા. એટલામાં વખત સૂચવવાને કિલ્લામાં આંધેલી ઝાલ-રમાં અગીયારના ટકોરા થયા. હજી બે ત્રણ કલાકની વાર છે ધારી મહારાજાએ સૈનિકોને થોડીક વાર આરામ લેવાની સૂચના કરી. સૈનિકો મહારાજાની આજ્ઞા માની વિશ્રાન્તિ લેવા મથકાનમાં સૂતા. મહારાજા સૂતા નહિ. જેના હૃદયમાં વિચાર ને ચિંતા હોય, જે આશ્તથી ઘેરા-એલો હોય, જેને મહત્ત્વ કાર્ય કરવાનું હોય અને જેને ગયેલું ધન મેળવવું હોય તે શાન્તિથી કેવી રીતે સૂવે ? તેના હૃદયમાં શાન્તિ કેવી રીતે વળે ? ધર્મરાજ નગરમાં કેવી રીતે પ્રવેશ કરી તેના કપજો મેળવવો તેના વિચાર કરવા લાગ્યા. ઘેર અંધારી રાત્ર બ્યતિત થતી હતી. મધ્ય-રાત્રિનો સમય થવા આવ્યો હતો. નગરમાં પણ સઘળું શાન્ત થઈ ગયું હતું. કારણ કે મનુષ્યોની ગરબડ બીજકુલ સંભળાતી નહોતી. ધર્મ-રાજ તલવારની મુઠપર હાથ રાખી એકાગ્રદ્રષ્ટિથી નગરના કિલ્લા સામે જોઈ રહ્યા હતા.

એવામાં દૂરથી એક કૃષ્ણાકૃતિ તેમની તરફ ચાલી આવતી જણાઈ. ધર્મરાજે સાવધ થઈ મ્યાનમાંથી તલવાર ખેંચી. તારાઓના જાંખા પ્રકાશમાં પણ તલવારનો વિદ્યુત સમાન અળકાટ નિહાળી આવનાર કૃષ્ણાકૃતિ ધીમે અવાજે બોલી, “ મહારાજા ! ગભરાવાનું પ્રયોજન નથી, હું સત્યસિંહ છું. ”

સત્યસિંહનો અવાજ ઓળખી મહારાજાએ તેની નજીક જઈ પૂછ્યું, “ સત્યસિંહ ! આટલી રાત્રે તું એકલો ક્યાં ગયો હતો ? ત્હેં આરામ કેમ લીધો નાહ ? ”

મહારાજનો પ્રશ્ન સાંભળી સત્યસિંહ કહેવા લાગ્યો, “ મહારાજ ! જેના હૃદયમાં વૈરની પ્રચંડ જ્વાળા સળગી રહી હોય તે વિશ્રાન્તિ કેમ મુશ્કેલી ? આપે સધળા સૈનિકોને વિશ્રાન્તિ લેવાની આજ્ઞા કરી તે સમયે હું પણ વિરામ લેવાના વિચારથી આપની પાસેથી દૂર જઈ એક વૃક્ષની નીચે બેઠો, પણ મારા મનમાં ઉપરા સાપરી વિચારો થવા લાગ્યા કે કેવી રીતે નગરનો કબજો લઈ દુષ્ટ કાળસિંહને તેની દુષ્ટતાનો બદલો આપવો. ઘણા સમય સુધી અનેક તર્ક વિતર્ક કર્યા પણ વિચારનો અંત આવ્યો નહિ, એથી કંટાળી નગરમાં ક્યે રસ્તે ચઢને દાખલ થવું તેની સહેલી જગા ખોળવાને માટે હું કિલ્લા તરફ ગયો, અને ત્યાં જઈ તપાસ કરતાં જણાયું કે સધળે શાન્તિ છવાઈ રહી છે. એ તકનો લાભ લઈ હું સાહસ કરી મહામહેનતે કિલ્લા ઉપર ચઢ્યો અને ઉપર બળતા જાંખા દીવાને કુંક લગાવી ગુલ કર્યો. આદ નીચે ઉતરી દરવાજા પાસે ગયો, ત્યાં ત્રણ ચાર પહેરેગીરો ધસધસાટ ઉઘે છે. એવી તપાસ કરી હું પાછો ઉપર ચઢી નીચે ઉતરી અહિં આવ્યો. મહારાજ ! આપણે નગરનો કબજો લેવાનો આ અતિ ઉત્તમ સમય છે. ”

સત્યસિંહની વાત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી ધર્મરાજ કહેવા લાગ્યા, “ સત્યસિંહ ! તું અત્યારે ઘણું જ અગત્યનું કાર્ય કરી આવ્યો છે. હું પણ તેજ વિચાર કરતો હતો. મારા બહાદુર સરદાર ! તું એક વીરપુરુષ છે, તેવોજ સાહસિક પણ છે. મારા વિશ્વાસુ ! સાહસ કરતાં પણ વિચાર કરવાની જરૂર છે. તારા સાહસથી જોકે અગત્યના સમાચાર મળ્યા છે પણ કદાચ દુષ્ટોના કાંસામાં તું શસાયો હોત તો ધારેલી ધારણા ધુળમાં મળી જત, અને તે સાથે એક તો આપણા થોડાક સૈન્યનો નાશ થાત અને તારા જેવો વીરપુરુષ પણ જાત. કહે તેથી

અમને તારી કેટલી ખોટ પડત ? મારા સૂરવીર સરદાર ! તારા જેવા કુશળ, હિંમતવાન, અને સ્વદેશપ્રેમી નરની ઘણીજ જરૂર છે. માટે તારે હવેથી મારી આજ્ઞા સિવાય ક્યાંય પણ જવું નહિ. સત્યસિંહ આ ધર્મરાજનો જમણો હાથ છે, અને તેથીજ આ ધર્મરાજ હજી હયાત છે. વીર સરદાર ! તારા સાહસિક સમાચારથી જરૂર હવે આપણને વિજય મળશે અને ધર્મનગરની ઉપર ધર્મરાજનો વિજય વાવડો પુનઃ ફરકશે. ”

“ મહારાજ ! મધ્યરાત્રિ થઈ છે, માટે હવે કુચ કરીએ તો સાફ. ” સત્યસિંહે જણાવ્યું. બાદ સર્વ સૈન્યને જાગૃત કરવામાં આવ્યું. સૈનિકો તૈયાર થયા અને ગુપચુપ ઝડપથી પગલાં ઉપાડતા કિલ્લાના દરવાજા પાસે આવી ઉભા. તે પછી ચાર સૈનિકોને કિલ્લાને અડેલી ઉભા રાખી તેમના ખભાપર પગ મૂકી સત્યસિંહ ધૈર્યસિંહ વિજયસિંહ, વગેરે સરદારો એક પછી એક કિલ્લા ઉપર ચઢી ગયા અને કિલ્લાપરથી નીચે કુદી પડી ત્રણે ઉંઘતા સિપાહીઓને બંધીવાન બનાવી દીધા. તે પછી સત્યસિંહે તથા ધૈર્યસિંહે દરવાજાનાં દાર ઉઘાડી નાખ્યાં.

ધર્મરાજનો જયઘોષ કરતા સૈનિકો કિલ્લામાં પ્રવેશી રાજ્ય મહેલ તરફ દોડ્યા. ધર્મરાજની વિજય ગર્જનાથી નગર ખળભળી ઉઠ્યું. કાળસિંહનો સરદાર અચાનક ધર્મરાજની જય ગર્જના સાંભળી નિદ્રામાંથી ઝમઝમી ઉઠ્યો અને ધર્મરાજના સૈન્યની ભેટ લેવા સૈનિકોને તૈયાર કરી રાજ્યમહેલના ચોગાનમાં તૈયાર થઈ ઉભો. યુદ્ધને માટે આતુર બનેલા અને વિશ્વાસઘાતનો બદલો આપવાને ઇચ્છતા સૈનિકો ભુખ્યા વરૂની માશક દુશ્મનોની ઉપર ટૂટી પડ્યા અને પહેલેજ સપાટે ઘાસની માશક દુશ્મનોને કાપી નાખ્યા. અત્યાચારી રાજના

ત્રાસથી અકળાઈ રહેલા પ્રજાજનો પણ હાથમાં હથીઆર પકડી દુષ્ટોને મારવા લાગ્યા. કાળસિંહને સરદાર બચબીત થયો અને જીવ બચાવવા સહા પ્રયાસે દસ માણસો સાથે નાશી છૂટ્યો. થોડી મહેનતે કિલ્લો હાથ આવવાથી મહારાજા આનંદ પામ્યા અને પછી આત્મિયજનો સાથે પોતાના મહેલમાં પધાર્યા.

મહેલમાં પધાર્યા બાદ મહારાજા સરદારો સાથે મસલત કરવા લાગ્યા કે નગર લીધાની બાદરુંક સમયમાં કાળસિંહને મળશે અને તેથી તે દુષ્ટ યુદ્ધ કરવાને તરત આવશે. માટે આપણે પણ સૈન્ય સાથે તૈયાર થઈ રહેવું. સૈન્યમાં વધારો કરવાને માટે રાજગદી ઉપર ડંકો વગાડવો કે જ્યાં પ્રથમના યુદ્ધમાંથી બચેલા સૈનિકો અને બીલ લોકો કદાચ છૂપાઈ રહ્યા હોય તો આવી પહોંચે. એવી રીતની ગોઠવણ કરી મહારાજાએ ધૈર્ય સિંહને યુદ્ધનો ડંકો વગાડવાની આજ્ઞા આપી.

* * * *

પુનઃ યુદ્ધનો ડંકો થવા લાગ્યો. પ્રાતઃકાળ થતામાંતો યુદ્ધની રાહ જોઈ છૂપાઈ રહેલા સ્વદેશભક્ત સૈનિકો તથા ડુંગરોમાંથી બીલ લોકોનાં ટોળે ટોળાં હાથમાં તિરકામઠાં લઈ આવવા લાગ્યાં. જોત જોતામાં એક મોટું સૈન્ય તૈયાર થઈ કાળસિંહની બેઠ લેવાને કિલ્લાના મેદા-
નમાં ઉભું રહ્યું.

સુરેન્દ્રનું સાહસ.

જે સમયે ધર્મરાજ સૈન્ય સાથે ધર્મનગરમાં પ્રવેશ્યા તે વખતે કાળસિંહની છાવણીમાં વળી કંઈક નવોજ અનાવ બની રહ્યો હતો.

રાત્રિનો સમય હતો. કાળસિંહના સૈનિકો નિદ્રાદેવીને શરણે પડેલા હતા. પહેરેગીરોના અવાજ સિવાય બીજું કંઈ પણ સંભળાતું નહોતું. ફૂર કાળસિંહ તેના તંબુમાં નિદ્રાધિન થયેલો હતો. પણ નિદ્રામાં તેને શાન્તિ હોય એમ જણાતું નહોતું; કારણ કે તે વારે વારે અમકી ઉઠતો હતો. તેના પલંગની પાસે એક જાંખો દીપક બળતો હતો. તેને અત્યારે એક અપૂર્વ સ્વપ્નનો ભાસ થતો હતો. તે એવી રીતે કે કોઈ એક મહાન વિકાળ ગ્રહેરાનો પુરૂષ કાળસિંહનાં ઘોર પાપકૃત્યોને લીધે તેના શરીરમાં વારંવાર ભાલાના પ્રહાર કરે છે. ભાલાના પ્રહાર વડે તેના શરીરમાંથી અસહ્ય વેદના સાથે રક્તનો પ્રવાહ વહે છે. આવું બચકંર સ્વપ્ન જોતાંની સાથેજ કાળસિંહ નિદ્રામાંજ જૂમ પાડી ઉઠે છે કે “ ક્ષમા કરો, ક્ષમા કરો, મને ન મારો. ” આમ જૂમ પાડી તે પાછો શાન્ત થઈ જતો. કાળસિંહની જૂમ સાંભળવાને તે વખતે ત્યાં કોઈ હાજર નહોતું, પહેરેગીરો તેના નિદ્રાધિન થયા પછી બીજી બાજુએ જઈ નિદ્રા લેતા હતા. ફક્ત એકાદ બે પહેરેગીરો દુરના ભાગમાં સૈન્યની તપાસ રાખતા હતા.

આવા રાત્રિના શાન્ત સમયે પગથી તે માથા સુધી સ્યામ વસ્ત્રથી આગ્રહિત થયેલી એક વ્યક્તિએ આસપાસ જોઈ કાળસિંહના તંબુમાં પ્રવેશ કર્યો. એક સરખાં પગલાં ઉપાડતી અને ક્ષણે ક્ષણે

પાછું વાળીને જોતી તે વ્યક્તિ કાળસિંહના પલંગ પાસે આવી ઉભી. આ સમયે વળી પાછો કાળસિંહ ખૂમ પડી ઉઠ્યો, “ઓહ ! આહ ! પ્રાણ જાય છે. ” આમ બોલી વળી પાછો શાન્ત થઈ ગયો.

તેના બોલવાનો ભાવાર્થ સમજી આવનાર વ્યક્તિએ તેના મુખ સામે જોયું. થોડીકવાર પર્યાંત તેના મુખનું અવલોકન કરી તે વ્યક્તિ મન સાથે બોલવા લાગી, “ અહા ! આ નિર્દય પાપાત્માને નિદ્રામાં પણ સુખ મળતું હોય એમ જણાતું નથી. જ્ઞાનું સુખ મળે ! દુષ્ટનાં દુષ્ટ આચરણોનો વિચાર કરતાં આ હૃદય કંપી ઉઠે છે, આંખમાંથી આગના તનખા ઝરે છે, અને તેના હૃદયમાં આ તીર્ણ ખંજર ભોંકી દેવાને હાથ ચળવળે છે. ” આમ મનમાં બોલી તે વ્યક્તિએ કાળા અખભામાં છુપાવી રાખેલું ખંજર બહાર કાઢ્યું અને તેને હાથમાં પકડી પુનઃ મન સાથે બોલવા માંડ્યું, “ ચાલ જીવ, હવે વિલંબ કરવામાં સાર નથી. આ નિદ્રાધિન થએલા દુષ્ટના કલુષિત હૃદયમાં આ તીર્ણ ખંજર ભોંકી દઈ તેના કરેલાં કૃત્યનું પ્રાયશ્ચિત કરાવું. ” આવી રીતે બોલી તે વ્યક્તિ કાળસિંહના પલંગની છેક નજીક આવી પાપાત્માના હૃદયમાં ખંજર ભોંકવાને હાથ ઉંચો કર્યો. ખંજરવાળો હાથ ધીમે ધીમે નીચે ઉતરવા લાગ્યો. એટલામાંજ તે વ્યક્તિના હૃદયમાં એકાએક કંપક વિચાર સ્પુર્યો. વિચાર ઉદ્ભવતાંજ નિચે ઉતરતા હાથને વચ્ચે જ અટકાવી તેણે પુનઃ આત્મગત્ત બોલવા માંડ્યું, “ શું આ સમયે આ દુષ્ટનો નાશ કરવો ઉચિત છે ? હા, કારણ કે આ દુષ્ટાત્મા તો મૃત્યુને માટેજ લાયક છે. મૃત્યુ તેની આતુરતાથી રાહ જોઈ રહ્યું છે, અને યમદુતોએ તેને માટે અગ્નિ કુંડ તૈયાર કરી રાખ્યો છે. ચાલ ત્યારે હવે તેને અગ્નિકુંડમાં સત્વરે મોકલી આપું. ” તે વ્યક્તિએ કાળસિંહના મુખ સામે વક્રદષ્ટિથી જોઈ પુનઃ આગળ બોલવા માંડ્યું,

“ ઓ મદાંધ પાપી ! ચાલ તૈયાર થા, શા માટે મીઠી નિદ્રામાં સૂઈ રહ્યો છે ? તારાં કુટુંબની શિક્ષા કરવા, પવિત્ર જનોના નાશનું વૈર વાળવા અને તારા જલ્મીમજ્જુલમને દુશાન્ત કરવા હું આવ્યો છું, માટે સત્વરે તૈયાર થઈ આ ચળકતા ખંજરને આધિન થા. ” આમ બોલી તેણે વચ્ચે અટકાવી રાખેલો હાથ નીચે ઉતાર્યો, પણ વળી પાછું કંઈક યાદ આવતાં હાથને અટકાવ્યો અને તે પછી ક્ષણ પર્યંત કંઈક વિચાર ગાંઠવી જાણે કંઈક નિશ્ચય કર્યો હોય એમ એકાએક તેના મુખમાંથી શબ્દો નીકળ્યા કે, “ નહિ, નહિ, આવું અદ્વિત કાર્ય હું નહિ કરું. હું એક ક્ષત્રિય વીર છું. નિદ્રામાં સૂતેલાને તો એક નામદંડ પણ મારી શકે છે. આ પાપીનો નિદ્રામાં નાશ કરવો તે ક્ષત્રિય ધર્મને કલંકરૂપ છે. માટે ચાલ, આટલે સુધી આવ્યો છું ત્યારે આ પાપીને જગાડી મારા બળનું બાન કરાવી; તેમજ યુદ્ધનું આમંત્રણ કરીનેજ ચાલ્યો જઈ.” વિચાર નક્કી કરી તે વ્યક્તિ ધીમેથી પલંગપર ચઢી અને એક હાથથી કાળસિંહના હાથને મજબુત દબાવી બીજા હાથ વડે તેની છાતી સામે ખંજર ધરી રાખી તે કૃષ્ણાકૃતિએ કહ્યું, “ ઓ નિરપરાધીઓના પ્રાણ પરહરી મુખમય નિદ્રા લેનાર અધર્મી ! જાગૃત થા. ” આમ બોલી તેણે કાળસિંહને ઢંઢાળી જાગૃત કર્યો.

કાળસિંહની નિદ્રા ઉડી ગઈ. તે બચ્ચીત થઈ કંપવા લાગ્યો. તે મૂળથીજ નિદ્રામાં સ્વપ્ન આવવાથી ગમરાએલો તો હતોજ, તેમાં વળી જાગૃત થતાં તેણે પોતાની છાતી ઉપર ચળકતું ખંજર ધરી ઉભેલી એક કૃષ્ણાકૃતિ જોઈ. આથી તે વધારે બચ્ચીત બન્યો, તોપણ હિંમતથી કંઈક બોલવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.

તેને બોલવાનો પ્રયાસ કરતો જોઈ તે વ્યક્તિએ તેનું તિરસ્કાર યુક્ત હાસ્ય કરી કહેવા માંડ્યું, “ ડરપોક ખૂની ! ચુપ રહેજે, જો

એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો તો નક્કી સમજાશે કે આ ચળકતું ખંજર તારી છાતી ચીરી નાખશે. તું અત્યારે મને કાંઈ પણ કરી શકવાને સમર્થ નથી. પાપાત્મા ! તને જીવાડવો યા મારવો તેની સત્તા હાલ ફક્ત મારાજ હાથમાં છે. માટે જો તારે તારા જીવનની જરૂર હોય તો ગુપચૂપ પડ્યો રહી માઈ બોલવું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી લે. ”

“ પણ મને કહેતો ખરો કે તું છે કોણ ? અને મને આટલો બધો ભય બતાવવાનું કારણ શું છે ? ” કાળસિંહે ધુજતા શરીરે પૂછ્યું.

“ શું તું હજી પણ મને ઓળખી શક્યો નથી ? ! સાંભળ, રણભૂમિમાં તારી સામે યુદ્ધ કરનાર, પિતાના મૃત્યુનું વૈર લેવા ધમ્મજનાર અને તારી પાસેજ રહી મોટો થનાર હું સુરેન્દ્રકુમાર આ સમયે હાથમાં ખંજર પકડી તારી પાસે હાજર થયો છું. કેમ કાળસિંહ ! હવે તો ઓળખાણ પડીને ? ” સુરેન્દ્રે તેને હાથથી હલાવી પૂછ્યું.

“ ઓહ ! તું કોણ સુરેન્દ્રકુમાર ? અરે ! તે કેમ બને ? ! ” કાળસિંહે આશ્ચર્ય પામી ફરીથી પ્રશ્ન કર્યો.

“ ઓ અત્યાચારી ! આશ્ચર્ય ન પામ, હું તેજ સુરેન્દ્રકુમાર કે જે તને યોગીના વેશથી છળનાર અને તારા હાથમાંથી રણવીરકુમારને ખેંચી લેનાર. કાળસિંહ ! હું મહારાજા ધર્મરાજના સમાચાર મેળવવાને આવ્યો હતો, પણ રામ રાખનાર તેને કોણ મારનાર ? મારા સાંભળવા પ્રમાણે ધર્મરાજનો ઉદ્ધાર થઈ ગયો છે અને તે સત્વરે તને તારા કાર્યનો બદલો આપવાની તૈયારી કરે છે. આવા સમાચાર મેળવી હું પાછો જવાનો વિચાર કરતો હતો, પણ મનમાં તને મારી નાખી સઘળે શાન્તિ સ્થાપવાનો વિચાર ઉત્પન્ન થતાં હું અત્રે તારા તંત્રમાં આવ્યો છું. ” સુરેન્દ્રે તેને સર્વ વાતથી જાણીતો કરી દીધો.

“ ઓહ ! શું ધર્મરાજ છુટી ગયા ? અરે ! તેમને કોણે મુક્ત

કર્ચા ? ” કાળસિંહ અત્યંત ગભરાટથી બોલી બેઠો. થવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. પણ તત્કાળ સુરેન્દ્ર તેને દબાવી આગળ કહેવા લાગ્યો.

“ જીવમી ! શાન્ત થા, નહિ તો હમણાંજ આ ખંજર ભોંકી દઈશ. કાળસિંહ ! તારી પુત્રી પદ્મલતા પોતેજ તારા નકરસ્થાનનો ત્યાગ કરી મહારાજા ધર્મરાજનો ઉદ્ધાર કરી તેમની સાથે ચાલી ગઈ છે. ”

“ ઓહ ! શું મારી પુત્રી પણ મારો ત્યાગ કરીને ચાલી ગઈ છે ! ? ” કાળસિંહે અત્યંત ત્રાસ પામી પ્રશ્ન કર્યો.

હા, અને ઓ નર્કના કિડા ! હવે જાણજો કે થોડા સમયમાં તારો આત્મા પણ તારા પાપી શરીરનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યો જશે, અને.....”

“ ચૂપ થા ! ” કાળસિંહે તેને આગળ બોલતો અટકાવી કોષથી કહ્યું.

“ અહો ! હજી આટલું ગુમાન ! ? દુષ્ટાત્મા ! તારૂં જોર અત્યારે વૃથા છે. ” સુરેન્દ્રે તેને જોરથી દબાવતાં કહ્યું.

“ પણ હવે તું મને કરવા શું ધારે છે એ તો કહે ? જો મારી નાખવાની મરજી હોય તો એકદમ તારૂં ખંજર ભોંકી દે. ” કાળસિંહે કંટાળીને કહ્યું.

“ ગર્વિષ્ટ ! ધીમેથી બોલ. સાંભળ, પ્રથમ મારો વિચાર તને ચમદાર તરફ જ રવાને કરવાનો હતો, પણ હું તારી માફક વિશ્વાસઘાત કરી રાત્રિને સમયે રાક્ષસી કૃત્ય કરનાર નથી. કાળસિંહ ! યુદ્ધ નીતિનું વાક્ય યાદ આવવાથીજ તું મારા ખંજરનો ભોગ થતો બચ્યો છે. નહિ તો તું અત્યારે મારી સાથે વાત કરવાને પણ જીવતો હોત નહિ. ” સુરેન્દ્રે વક્ર દૃષ્ટિથી જણાવ્યું.

“એમ ! ત્યારે તો તું ખરેખરો બહાદુર. પણ વાંદે જ્યારે તારી મરજી મને મારી નાખવાની નથી, ત્યારે હવે તું શું કરવા ઇચ્છે છે ?” કાળસિંહે પૂછ્યું.

“તારાં પાપી કૃત્યો યાદ કરાવી, તને રણભૂમિમાં આવવાનું આમંત્રણ કરી હું હમણાંજ ચાલ્યો જાઉં છું. સમજ્યો ?”

“મારાં પાપ ! મહેં એક પણ પાપ કર્મ કર્યુંજ નથી. તું આ કાળસિંહને પાપી કહેવાની હિંમત કરનાર કોણ ? સુરેન્દ્ર ! તું આ કાળસિંહને ઝોળખે છે ? હું જો ધારીશ તો તરત તારો નાશ કરીશ. માટે જો તારે જવું હોય તો ગુપચુપ ચાલ્યો જા. તારી નેકી જોઈ હું ધણેજ ખુશી થયો છું અને તેથીજ તને જીવતો જવા દઉં છું.” કાળસિંહે તેને દમ દઇને કહ્યું.

“તારી બહાદુરી મહેં રણભૂમિમાં નિહાળી છે. તારા હૃદયમાં મારો નાશ કરવાનો વિચાર ઉત્પન્ન થતાંજ હું તારો વિનાશ કરી નાખવાને હાલ સમર્થ છું. અભિમાની ! આ સુરેન્દ્ર હવે ધણે સાવધ છે, મને સાવધ રહેવાનું શીખવાડનાર પણ તું જ છે. પાપી ! શું તહેં દુષ્કર્મ નથી કર્યો ? નિર્દોષ વીરેન્દ્રસિંહનો વધ મહેં મારી નજરે નિહાળ્યો છે. તે શું પાપકર્મ નહિ કે ?” સુરેન્દ્રે તિરસ્કાર સૂચક શબ્દોથી પૂછ્યું.

“તારી વાત જો કે ખરી છે, પણ અંદરના રહસ્યથી તું હજી અજાણ છે. વીરેન્દ્રસિંહ એક મહાન રાજ્યવિરોધી હતો, અને તેથીજ મહેં તેનો નાશ કર્યો હતો. કહે તેમાં મહેં શું પાપ કર્યું ?”

“દુષ્ટ ! તહેં પાપ કર્મજ કર્યું છે, શા માટે જીવું ખોલી પાપનો વધારો કરે છે ? કાળસિંહ ! તારાં કુટિલકર્મની સીમાજ નથી. તહેં તારા સગા ભાઇનો વધ કરાવ્યો હતો અને રાજ્યભોખને વશ થઇ વિના કારણે

પિતાને વિષપાન કરાવી તેમનો પ્રાણ લીધો હતો. ધિક્કાર છે દુષ્ટ, કે જેનાથી તું જન્મ પામ્યો તે પિતાનો નાશ કરતાં તું પોતેજ કેમ ના મુઓ ? પિશ્ચાય ! તારા મૃત્યુથી અહિં કંઈ પણ ખોટ પડવાની નહોતી. જે તારો જન્મ ન થયો હોત, તો પ્રજાજનોને તેમજ અન્ય રાજાઓને ધણુંજ સુખ મળત. નરાધમ ! તારામાં હજાહજ વિષ ભરેલું છે.” સુરેન્દ્રે જણાવ્યું.

સુરેન્દ્રતું ભાષણ સાંભળી કાળસિંહ સ્તબ્ધ બની ગયો. કાળસિંહ વજ્ર હૃદયનો હતો. તેણે અત્યંત નિર્દય કાર્યો કરી તેના પાપમાં વધારો કર્યો હતો. તે સઘળાં પાપકર્મો સુરેન્દ્રના શબ્દોથી આ વખતે તેને યાદ આવ્યાં. જે કે તે હિંમતવાન હતો, પરંતુ કરેલાં ક્રૂર્યો યાદ આવતાં તે ભયભીત બની સમસ્ત શરીરે કંપવા લાગ્યો. પિતાને વિષપાન, બહાલા બંધુનો વિનાશ તેમજ નિરપરાધિ વીરેન્દ્રસિંહનો શિરચ્છેદ અને વિશ્વાસઘાત કરી મહારાજા છત્રસિંહનું મૃત્યુ વગેરે ક્રૂર્યો અત્યારે તેની નજર આગળ તરી આવ્યાં અને તે મૃત્યુ પામેલા આત્માઓ જાણે તેને શ્રાપ આપતા હોય એમ તેની નજરે જણાવા લાગ્યા. આથી કાળસિંહ કેવળ ભયથી વિહ્વળ બની ક્ષણવારને માટે અવાચક થઈ સુરેન્દ્રકુમારની સામે ટગર ટગર જોઈ રહ્યો.

તેને એવી રીતે શ્વાન્તથી જોઈ રહેલો જોઈ પુનઃ સુરેન્દ્ર કહેવા લાગ્યો, “ ધીર ધાતકિ ! કેમ શ્વાન્ત થઈ ગયો ? યાદ કર ? છત્રસિંહ મહારાજાનો વિશ્વાસઘાતથી વધ કરાવનાર તું કે કોઈ બીજો ? બોલ જવાબ દે ? હું અત્યારે તારી પાસે જવાબ માગું છું ? ”

સુરેન્દ્રનો એકે એક શબ્દ કાળસિંહના હૃદયની આરપાર નિકળી જતો હતો, એવટે તે તેના હૃદયને દ્રઢ કરી કોપપૂર્ણ વદને બોલ્યો.

“ સુરેન્દ્ર ? તું અત્યારે જે કાંઈ બોલે છે તેનું તને કાંઈ બાન છે ? વિચાર કર ? મહેં તને પાળીપોષીને મોટા કર્યો છે; તેનો તું આ બદલો આપતો હોમશ કેમ વાઈ ? સુરેન્દ્ર ! જા, હું તે સધળું તને માફ કરું છું. પણ તે છતાં જો તારો વિચાર મને મારી નાખવાનો જ હોય તો તેમ કરી તું તારા કાર્યથી મુક્ત થા. ”

“ નરાધમ ! જો મહેં તને મારી નાખવો ધાર્યો હોત, તો તું ક્યારેનોએ યમસદનમાં પહોંચી ગયો હોત. પણ નહિ, હું તારા જીવો કૃતદિન નથી. પાપી ! હું અત્યારે તારા પતિત હૃદયમાં માફ ખંજર બોંકી મારા હાથને કલંક લગાડનાર નથી, પણ રણભૂમિમાં હું તને તારાં કૃત્યોનો બરાબર બદલો આપીશ; એ તું ખુશ યાદ રાખજો. ”

“ ત્યારે હવે તારો શું વિચાર છે એ તો જણાવી દે ? ” કાળસિંહે નઃશ્ચીપાસ થઈ પૂછ્યું.

“ કાળસિંહ ! સાંભળ, તારાં પાપ અમાપ છે. તું હજી પણ જો તાફ શ્રેય ઇચ્છતો હોય તો સમજજો, નહિતો આવનાર વિપત્તિઓને સહન કરવા તૈયાર થજો. દુરાત્મા ! તારી ભેડ લેવાને રાજપૂતવીરો તૈયાર થયા છે. તારા પાપનું ફળ તેઓ તને યુદ્ધભૂમિમાં સારી રીતે ચખાડશે. કાળસિંહ ! તારા તંબુમાં હું આ સમયે એકલોજ આવ્યો છું અને હજારો સૈનિકો વચ્ચે થઈને ચાલ્યો જઈ છું, એ જોયા કરજો અને તારાથી મને પકડવાનો પ્રયત્ન થાય તો આ સિંહને પકડજો.

પાપી હવે તું ધારજો, બદલો લઈશ મુજ તાતનો,
રહેવાશે નહિ તુજથી હવે, આ દંશ કાળા નાગનો.

બસ, સંભાળxxx” કહી વીર સુરેન્દ્ર વિદ્યુત વેગે કાળસિંહના તંબુની બહાર નીકળી જોતજોતામાં અદ્રશ્ય થઈ ગયો.

સુરેન્દ્રના ગયા બાદ તરતજ કાળસિંહ ઉઠી ઉભો થયો. તેનું સમસ્ત શરીર ક્રોધથી કંપનું હતું. તેણે સૈનિકોને બોલાવવા ભયંકર ખૂમ મારી. નિદ્રાધિન સૈનિકો જાગી ઉઠ્યા અને રાજના તંબુમાં ગભરાટથી દોડી આવ્યા. કાળસિંહે પાંચ સાત સિપાહીઓને તેજ ક્ષણે સુરેન્દ્રની પાછળ દોડાવ્યા.

સિપાહીઓએ ધણી શોધ કરી પણ સુરેન્દ્ર હાથ આવ્યો નહિ. કાળસિંહ ધણોજ ગુસ્સે થઈ ગયો. હજી તો તેનો ક્રોધ શાન્ત થયો નહોતો. એટલામાં તો ધર્મનગરથી નાશી છૂટેલો સરદાર થોડાક સૈનિકો સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યો, અને તેણે ધ્રુજતાં ધ્રુજતાં ધર્મનગરના સમાચાર કાળસિંહને જણાવી દીધા. આ સમાચાર સાંભળતાંજ કાળસિંહ ક્રોધથી લાલ પીથો થઈ ગયો. તેનો ક્રોધ આ સમયે એટલો બધો હતો કે જાણે હમણાંજ સધળાની કતલ કરી નાખશે. તેણે ક્રોધના આવેશથી મોટી ખૂમ મારી સેનાપતિ કૂરસિંહને બોલાવ્યો.

રાજના ક્રોધને જાણનાર કૂરસિંહ ભયથી ધ્રુજતો બે હાથ જોડી ત્યાં હાજર થયો. તત્કાળ કાળસિંહે કહ્યું, “ મારા બહાદુર સરદાર! અત્યારે એકદમ સૈન્યને તૈયાર કરી કુચ કરો અને ધર્મનગરનું ખેદાન મેદાન કરો, ચાલો વખત ન ગુમાવો. ”

કાળસિંહનો હુકમ સાંભળી કૂરસિંહે કમ્બરે લટકાવેલું રણશીંગું વગાડ્યું. નિદ્રાવશ સૈનિકો જાગૃત થઈ શસ્ત્ર-અસ્ત્ર સજી તૈયાર થઈ ગયા.

સૈન્યને બરાબર તૈયાર કરી કાળસિંહે તેજ સમયે ધર્મનગર તરફ પ્રયાણ કર્યું.

ચુદની તૈયારી.

કાળસિંહના તંત્રુમાંથી નીકળી સુરેન્દ્રકુમાર ઘણી ઝડપથી ચાલવા લાગ્યો. કાળસિંહની છાવણીને વિસ્તાર લગભગ એક માઈલ સુધીનો હતો. સુરેન્દ્ર કાળસિંહના પ્રપંચને સારી રીતે જાણતો હતો. કાળસિંહ જરૂર અને પકડવાને સૈનિકો દોડાવશે, એ વિચારથી સુરેન્દ્ર અનતી ત્વરાએ પાછળ જોયા સિવાય ચાલ્યો જતો હતો. પાછલી રાત્રિને ચંદ્રમા આકાશમાં ઉગ્યો હતો. દૂરના ભાગમાં પહેરેગીરોના સાવધ સુચક શબ્દો સંભળાતા હતા. સુરેન્દ્ર છાવણીને પસાર કરી થોડેક દુર ગયો કે તરતજ તેણે રણશિંગાને અવાજ સાંભળ્યો. રણશિંગુ શાને માટે વાગે છે, તે સુરેન્દ્ર સારી રીતે જાણી ગયો અને તેથી હવે જેમ અને તેમ જલ્દીથી ધર્મનગર પહોંચી જઈ મહારાજને સાવધ કરવાને વિચાર કરી તે ખાંધપર ગોઠવેલા કાષ્ઠના પુલ સુધી નિર્વિઘ્નને આવી પહોંચ્યો. સુરેન્દ્ર પુલ ઉપર થઈને ઝડપથી આગળ વધવા લાગ્યો, પણ પુલના મધ્ય ભાગે ગયો કે ‘ મદદ કરો, કોઈ મદદ કરો, ’ ના હૃદય ભેદક અવાજ તેને સંભળાયા. સુરેન્દ્ર ચમકીને અવાજ તરફ લક્ષ રાખી મદદ માગનારની મદદે જવા તલવારને મ્યાનમાં બહાર કાઢી ઘણીજ ત્વરાથી દોડવા લાગ્યો.

પુલને છેડે જઈ જોતાં તેને જણાયું કે ત્રણ માણસોની ઉપર ચાર ઘોડેસ્વારો ટૂટી પડ્યા છે. તે ત્રણ માણસો રૂધીરથી રંગાઈ મદદ મદદની યુગ્મો મારતા હજી લડ્યા કરે છે. દુઃખીને પ્રાણ જતાં પણ મદદ કરવી. એ વાક્યને યાદ કરી સુરેન્દ્ર તે સંકટમાં સપડાએલા-ઓની બહારે ધાયો, અને ત્યાં જઈ એક ઘોડેસ્વારને અસીનો પ્રહાર

હરી ઘોડેથી નીચે ગબડાવી પાડ્યો. મદદે કોઈ આવી પહોંચ્યું છે જોઈને જીવપર આવી લડતા તે ત્રણ માણસોમાં વિશેષ સામર્થ્ય આવ્યું. તેઓ જીત્તસાથી સામા હરીફા સાથે લઢવા લાગ્યા. તે ઘોડેસ્વારોમાંથી પણ એક જણે ત્રણ માણસોમાંથી એકને તેના લાંબા બાલાથી વિધી નાખ્યો. સામા હરીફા ઘોડેસ્વાર હોવાથી નીચેનાઓને લઢતાં ફાવતું નહોતું, એવામાં સમય સાધી સુરેન્દ્ર પ્રથમ મરનાર ઘોડેસ્વારના ખાલી ઘોડાપર સ્વાર થઈ ગયો, અને જીત્તસાથી બાકી રહેલા ત્રણ ઘોડેસ્વારોની ઉપર ટૂટી પડ્યો. પણ થોડીવારે કંઈક લાગ મળતાં તેણે અશ્વને એકી મારી કુદાવ્યો, અને એકદમ એક ઘોડેસ્વારની નજીક જઈ તેને ઘોડેથી ઉથલાવી પાડ્યો. તેને નીચે પડતાંજ જમીન ઉપર ઉભા રહી લડનાર બે માણસોમાંથી એકે પુરો કર્યો. બાકી રહેલા બે ઘોડેસ્વારો આ નવા આવનારતું પરાક્રમ નિહાળી જીવ બચાવવા પસાર થઈ ગયા. અત્રે હવે કોઈ દુશ્મન રહ્યો નથી એમ જોઈને સુરેન્દ્રે અશ્વપરથી નીચે ઉતરી તે બે માણસો પાસે જઈ સંઘળી હકીકત પૂછી. તેના જવાબમાં તે બે માણસોમાંથી એક કહેવા લાગ્યો.

“ હે વીર પુરુષ! તમે અમને વખતસર મદદ આપી તેને માટે અમે તમારો ઉપકાર માનીએ છીએ. અમારા પર હુમલો કરનારા જીત્તમી કાળસિંહના સૈનિકો હતા. તેઓ અત્રે થઈને કંઈક કામ પ્રસંગે જતા હતા, તેથી અમે અમારી ફરજ સમજી તેમને આગળ વધતા અટકાવ્યા. આથી તેઓ ગુસ્સે થઈ અમારી ઉપર ટૂટી પડ્યા. તે પછી અમે પણ પ્રાણની દરકાર નહિ રાખતાં તેઓની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તેઓ ઘોડેસ્વાર હોવાથી અમને તેઓની સાથે યુદ્ધ કરતાં ફાવતું નહોતું અને તેથી કોઈ મદદે આવી ચઢે તેને માટે પોકાર કરતા હતા, તેવામાંજ તમે આવી પહોંચી અમને મરતા બચાવ્યા. ”

“ બહાદુરો ! તમે કોણ છો ? ” સુરેન્દ્રે પૂછ્યું.

“ અમે ન્યાયમૂર્તિ ધર્મરાજના સૈનિકો છીએ અને તેમની આજ્ઞાથીજ તેમના પુત્ર સમાન એક વીરકુમારની શોધમાં જતા હતા.”

“ તે વીરકુમારનું નામ શું ? ” સુરેન્દ્રે પ્રશ્ન કર્યો.

“ સુરેન્દ્રકુમાર ! સિપાહીએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો.

“ બાપડો ! તમે જેને માટે આટલું બધું સંકટ વેઠ્યું છે, તે સુરેન્દ્ર અત્યારે તમારી સમક્ષ જ ઉભો છે. ” સુરેન્દ્રે પોતાની ઓળખાણ આપી.

“ શું તમે પોતે જ સુરેન્દ્રકુમાર ? ” આશ્ચર્યતાથી બન્ને સિપાહીઓ સાથે બોલી ઉઠ્યા.

“ હા, રણવીરો ! હવે આપણે ચાલો. તમારામાંથી એક આ દુષ્ટના ઘોડાપર સ્વાર થાઓ અને એક જણ ચાલીને આવો. આપણે જલ્દીથી ધર્મનગર પહોંચી જઇ મહારાજને સમાચાર જણાવવા છે કે કુકર્મી કાળસિંહ સૈન્ય સાથે તેની છાવણીમાંથી નીકળી ચૂક્યો છે. ”

“ કુમારશ્રી ! ગભરાવાનું પ્રયોજન નથી, આપણા રણશૂરો ક્યાં રનાએ તૈયાર થઇ તેની આતુરતાથી રાહ જોઇ રહ્યા છે. ” સિપાહીઓએ જવાબ આપ્યો.

“તમારૂં કહેવું સત્ય છે, પણ આપણે આપણો અમૂલ્ય સમય વૃથા ગુમાવવો જોઇએ નહિ. બહાદુરો ! આપણે અહિંથી જતાં પહેલાં આ કાષ્ટના પુલને આ તરફ ખેંચી લેવાની જરૂર છે. કારણ કે પ્રથમના યુદ્ધમાં દુશ્મનો આ પુલ વડેજ ધર્મનગર પર ફતેહ મેળવવામાં કાબૂ હતા. માટે હવેથી તેવું કંઈ પણ બનવા પામે નહિ તેને માટે આપણે અગમ્યેતી વાપરી આ પુલને આ બાજુએ ખેંચી લઇ દુશ્મનોને આવવાનો રસ્તો બંધ કરીએ. ” આમ કહી સુરેન્દ્રે બન્ને સિપાહીઓની

મદદથી પુલને બીજી બાજુએ ખેંચી લીધો. સરસર અવાજ કરતો કાંટનો પુલ પર્વતના પોલાણમાં પેસી ગયો અને વચમાં ડુંડી ખાઈ જણાવા લાગી. તે પછી સુરેન્દ્રે તેની સાથે જનાર સિપાહી સાથે ઘોડેસ્વાર થઈ અશ્વને ધર્મનગર તરફ દોડાવી મુક્યો. બાકીનો એક સિપાહી પણ ચાલતો જવા લાગ્યો. ઘોડેસ્વારો પ્રાતઃકાળ થતાં પહેલાં તો કિલ્લાના દરવાજા પાસે આવી પહોંચ્યા. દ્વાર રક્ષકો સુરેન્દ્રકુમારને જોતાંજ હર્ષનાદ કરવા લાગ્યા. તે પછી સાથેના સિપાહીને ત્યાં રહેવાનું કહી સુરેન્દ્ર રાજમહેલ તરફ ચાલ્યો. આ સમયે મહારાજા ખુલ્લા જરખામાં બેસી નગરના માર્ગ પર દ્રષ્ટિ કરી રહ્યા હતા. તેવામાંજ તેમની નજર આવતા ઘોડેસ્વાર પર પડી.

મહારાજા સુરેન્દ્રને જોઈ હર્ષવેશથી નીચે ઉતરી રાજદ્વારમાંજ તેને સરનેહે બેઠી પડ્યા અને “ બાપુ સુરેન્દ્ર ! તું આવ્યો. ” આટલું બોલતામાં તો તેમનાં નેત્રોમાં ઝળઝળાયાં ભરાઈ આવ્યાં.

સુરેન્દ્રે મહારાજાને સઘળી વિતક વાર્તાથી જાણીતા કરી દીધા અને પછી કાળસિંહ તેની છાવણીમાંથી નીકળ્યો છે તે સમાચાર પણ જણાવી દીધા. આ સમાચાર શ્રવણ કરી મહારાજા તૈયાર થયા. તેમણે સત્યસિંહને બોલાવી સૈન્યને તૈયાર કરવાનું સૂચવ્યું. સત્યસિંહ સુરેન્દ્રને મળી બેઠી સૈન્યને સજ કરવા ચાલતો થયો. બાદ ધર્મરાજ સુરેન્દ્રનો હસ્ત પકડી રાજમહેલના અંદરના ભાગમાં ગયા. અંદરના ભાગમાં મહારાણી શ્રીદેવી પદ્મલતા સાથે હિંચોળા પર હિંચતાં હતાં. રણુવીરકુમાર વિલાસકુમારી પાસે બેસી રમતો હતો. એવામાં મહારાજા સુરેન્દ્ર સાથે ત્યાં આવ્યા. સુરેન્દ્રે રાજ્યદેવીને માથું નમાવી પ્રણામ કર્યા. શ્રીદેવીએ તેને માથે હાથ મુકી આશિષ વચનો કહ્યાં. પદ્મલતા સુરેન્દ્રને જોતાંજ હર્ષવેશથી ઉભી થઈ અને તેની નજીક જઈ ઉભી રહી.

નાનો રણવીરકુમાર પણ સુરેન્દ્રની કમ્બરે વળગી પડ્યો. રાજ્ય મહાલયમાં આનંદ વર્તાઈ રહ્યો. સુરેન્દ્રે સધળી વાત શ્રીદેવીને કહી સંભળાવી. પદ્મલતા તેની સધળી વાત શ્રવણ કરી આનંદ પામી, અને સ્નેહભરી દૃષ્ટે સુરેન્દ્રને નિહાળી રહી. આ સમયેજ દ્વારપાળે અંદર આવી મહારાજને નમન કરી કહ્યું. “ ધર્મ ધુરંધર ! બહાર આપણે! ગુમચર આવ્યો છે, તે અંદર આવવાની આજ્ઞા માગે છે ? ”

“ પ્રવેશ કરાવ. ” મહારાજએ આજ્ઞા આપી. દ્વારપાળ નમીને આલ્લતો થયો અને થોડીવારે આવનારને લઈ હાજર થયો.

આવનાર ગુમચરને જોઈ મહારાજએ પૂછ્યું, “ કલ્યાણસિંહ ! શું સમાચાર છે ? ”

કલ્યાણસિંહ નમીને કહેવા લાગ્યો, “ મહારાજ ! કાળસિંહ સૈન્ય સાથે આ તરફ આવે છે. તેણે ચંદ્રનગરથી આવેલા તાજા સૈનિકો સાથે છાવણીના સૈનિકોને મેળવી સૈન્યને ત્રણ સરદારોમાં વહેંચી નાખ્યું છે. તે ત્રણ સરદારોનાં નામ ગર્વસિંહ, મદાંધસિંહ, અને મદોન્મત્તસિંહ છે. મહારાજ ! આપણે હવે તેઓને જેમ અને તેમ જલ્દીથી આગળ વધતા અટકાવવાની ધણી જરૂર છે. ”

મહારાજ તૈયાર થયા. ઐટલામાંજ પદ્મલતાએ શ્રીદેવી પ્રત્યે કહ્યું, “ માતાજી ! હું પણ યુદ્ધમાં જવાની આજ્ઞા માગું છું ? ”

“ હે ! શું તું જાતે જ યુદ્ધમાં જવાને ઇચ્છે છે ? ” રાણીએ આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું.

“ હા, કારણકે હવે આ દેહ સ્વદેશના કલ્યાણમાંજ કામ આવવાનો છે. હું અધર્મનો નાશ કરવા અને પ્રજાજનોનાં દુઃખ દુર કરવા રણમેદાનમાં મારા પિતાની સામે લડીશ. ” પદ્મલતાએ જવાબ આપ્યો. તેના જવાબથી સધળાં આશ્ચર્ય પામી મનમાં તેનાં વખાણ કરતાં એક ખીજના સામે

જેમ રહ્યાં. સઘળાંને શાન્ત હિમાં રહેલાં જેમ કુમારી ધર્મરાજને કહેવા લાગી, “ ધર્મપિતા ! મારી પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ કરી મને યુદ્ધભૂમિમાં આવવાની આજ્ઞા આપો. ”

મહારાજ વિચારમાં પડ્યા. એટલામાં સુરેન્દ્રકુમાર હસ્તેવદને કુમારીને કહેવા લાગ્યો, “ કુમારીકા ! રણભૂમિમાં તો જામરી કાપાકાપી ચાલશે; કાળજી કંપી જશે અને ત્યાં ચાલતું યુદ્ધ તમારાથી જેમ પણ શકશે નહિ. ”

“ કુમાર ! ભૂલી કેમ જાઓ છો ? આપણે સાથેજ ઘોડેસ્વાર થઈને જંગલમાં વાઘનો શિકાર કરવાને જતાં હતાં તે યાદ છે કે ? યાદ કરો કે કોના તીરથી પ્રથમ વાઘ ધવાતો હતો ? ” કુમારીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ રાજ્યખાળા ! તમારું કહેવું જો કે સત્ય છે, પણ આ કાંઈ શિકારના ખેલ નથી. આતો બચાંકર યુદ્ધક્ષેત્ર છે, ત્યાં મનુષ્યના ર્ધી-રત્ની નદી વહેવાની અને તેમાં સૈનિકોનાં લોહી ચુતાં માથાં કાચખાની માફક તરવાનાં. એવો દેખાવ તમે કેવી રીતે જેમ શકશો ? તેમ તમારા સુકોમળ હસ્ત સમશેર પકડવાને લાયક નથી. માટે તમે અત્રે સુખેથી રહો. ” કુમારે રણભૂમિનું વર્ણન આપી કહ્યું.

“ સુરેન્દ્રકુમાર ! અત્યારે મારા હાથ તમને જેટલા સુકોમળ દેખાય છે, તેટલાજ રણભૂમિમાં સેંકડોનાં માથાં ધડથી જીદાં કરતા મજબુત જણાશે. ” આટલું કહી તેણે મહારાજ સામે જોયું.

મહારાજએ કુમારીના શૈર્યોત્તેજ્યક શબ્દો સાંભળી પ્રસન્ન થઈ કહ્યું. “ ચાલ, વીરખાળા ! ભારતમાં પણ રણવીર સ્ત્રી રત્નો પાકે છે તેનો દાખલો દેખાડી અમ્મર નામના કરવા તૈયાર થા. ”

આજ્ઞા મળી ચુકી. કુમારીએ ખભાપર ધનુષ્ય બાણ ધારણ કરી અન્ય શસ્ત્ર સજી લીધાં. તેના લાંબા સ્થામ શિરોકેશ ગરદનપર લટકવા લાગ્યા. યોગિણી ખપ્પર બરવા જાણે ન જતી હોય તેમ તે જણાવા લાગી.

બાદ સઘળાંને મળી ભેટી રાજકન્યા મહારાજ તથા સુરેન્દ્રની સાથે રાજમહેલની બહાર નિકળી. તે પછી તેઓ મેદાનમાં રાહ જોતાં સૈનિકોને આવી મળ્યાં.

સરદારો તથા સૈનિકો પદ્મલતાનો બવાનિ સમાન સ્વાંગ નિહાળી આશ્ચર્ય ચકિત થઇ ગયા અને તેને સાક્ષાત શક્તિદેવી સમજી સૈનિકો આનંદથી જય ગર્જના કરવા લાગ્યા.

૩૭

રણસંગ્રામ.

આકાશમાં જ્યમ ચંદ્રને રવિ ઉભયની ગતિ એક છે,
રણવીર નરની સમરમાં, અવનતિ ઉન્નતિ એક છે.

* * * *

નિસ્તેજ ક્યમ તલવાર આવી આજ તું દેખાય છે,
જણ્યું હવે કે તૃષાની બસ તને પીડા થાય છે;
ગભરા નહિ તુજને કરીશ હું તૃપ્ત થોડા સમયમાં,
તે હુપ શોણિત પાનથી જે ગર્વમાં મલકાય છે.

મહિષાસુરના સૈન્યનો નાશ કરવાને જાણે દેવી અંબિકા જતાં હોય તેવો દેખાવ આપતી પદ્મલતા સુરેન્દ્રકુમારના અશ્વની સાથે તેનો

અંધ રાખા ગમન કરતી હતી. સધળા સૈન્ય સાથે ધર્મરાજ નગરથી બે માઇલ દૂર આવ્યા અને લડાઇને માટે સ્થળ પસંદ કરી રાત્રિકોને અગળ વધતા અટકાવ્યા.

જે જગાએ સૈન્ય ઉભું હતું, તે સ્થળે પવ તની એક મોટી ખીણ આવેલી હતી અને આસપાસ ઝાડી પણ પુષ્કળ હતી. આ સ્થળે યુદ્ધ કરવાથી શત્રુના મોટા સૈન્યને પરાજય પમાડી શકીશું એવો વિચાર કરીને મહારાજાએ સત્યસિંહની સલાહ લઇ સૈન્યના ત્રણ વિભાગ પાડી ત્રણ સરદારોમાં બહેંચી આપ્યું. ‘શઠે પ્રતિ શાઠ્યં કુર્યાત્’ એ વાક્યને અનુસરી મહારાજાએ સત્યસિંહને થોડાક સૈનિકો સાથે ખીણમાં છુપાઇ રહેવાને કહ્યું અને પોતે તથા ધૈર્યસિંહે કેટલુંક સૈન્ય પોતાની પાસે રાખ્યું. તે પછી બાકીના સૈન્યની સરદારી સુરેન્દ્ર તથા વિભ્યસિંહને સોંપી તેમને પદ્મલતાનું રક્ષણ કરવાનું સૂચવી ઝાડીમાં છુપાઇ રહેવાની આજ્ઞા કરી અને જતાં પહેલાં તેઓને જણાવ્યું કે રણશિંગાનો અવાજ સાંભળતાંજ તમારે ત્યાંથી બહાર નિકળી દુબનો પર આક્રમણ કરવું.

મહારાજાની આજ્ઞાનુસાર સધળું કાર્ય થઇ ગયું. રણધેલા યોદ્ધાઓ આતુરતાથી શત્રુઓની રાહ જોવા લાગ્યા. થોડીવારેજ દૂરથી ધુજના ગોટગોટ ઉડતા જણાવા લાગ્યા. એવામાંજ અગાઉથી બાતમી મેળવવા ગયેલો અજીતસિંહ સમાચાર લાવ્યો કે કાળસિંહ પાણીના પૂરની માફક ધસારાખંધ ચાલ્યો આવે છે. “શીકર નહિ.” કહી મહારાજા સૈન્ય સાથે નજીકની ઝાડીમાં છુપાઇ ગયા.

મધ્યાહન સમયે કાળસિંહ મોટા સૈન્ય સાથે થોડીવારમાં ત્યાં આવી પહોંચ્યો. સૂર્યદેવ પાપીની ઉપર કોપાયમાન થઇ સખ્ત તાપે તપી રહ્યા હતા. લુપ્ત તરસથી પીડાતા દુબન સૈનિકો વિશ્રાન્તિ ઇચ્છતા

હતા. આથી કાળસિંહે ત્યાંજ સુકામ કરવાની આજ્ઞા આપી. સૈનિકો આનંદ પામી વિશ્રાન્તિને અર્થે આમ તેમ જવા લાગ્યા.

મદાંધસિંહ તેના તાબાના સૈન્ય સાથે ત્યાંથી થોડેક દૂર વિશ્રામને અર્થે ચાલ્યો, કે તરતજ મહારાજાએ સૈન્ય સાથે એકાએક નીકળી આવી તેને અટકાવ્યો. મદાંધસિંહ પ્રથમ તો ગભરાઈ ગયો પણ આખરે તેણે હિંમત ધરી સ્તબ્ધ બની ઉભા રહેલા સૈનિકોને ઉત્તેજિત કરી દુશ્મનોને મારી હાંપવાનો હુકમ કર્યો. એવામાં ધૈર્યસિંહે પણ બહાર નીકળી આવી સૈનિકોને શત્રુઓ પર ટૂટી પડવાની આજ્ઞા આપી. રણધેલા રાજપૂતો જૂખ્યા વાઘની માફક દુશ્મનો પર ટૂટી પડ્યા. મારે કાપોના પોકારો થવા લાગ્યા. આ સઘળો બનાવ ગર્વસંહના જોવામાં આવ્યો. તે ગભરાયેલી હાલતથી કાળસિંહ પાસે દોડી જઈ કહેવા લાગ્યો, “ મહારાજા ! દુશ્મનો આ સ્થળેજ એકઠા થઈ આપણી પર ટૂટી પડ્યા છે. ”

“ કંઈ ફિકર નહિ, આપણને આગળ જવાની મહેનત ઓછી થઈ. ચાલો દુશ્મનોને મારી નાખો, રૈંસી નાખો. ” આમ બોલતા કાળસિંહે સૈન્ય સાથે આક્રમણ કર્યું.

યુદ્ધની ભયંકરતા વધવા લાગી. કાળસિંહને યુદ્ધમાં રોકાએલો જોઈ ધર્મરાજ ધૈર્યસિંહને રણશિશુ વગાડવાને કહ્યું. રણશિંગાનો અવાજ સાંભળી છુપાઈ રહેલા સત્યસિંહે સૈનિકો સાથે ખીણમાંથી નીકળી આવી પાછળથી દુશ્મનો પર હુમલો કર્યો. આગળ પાછળથી દુશ્મનોને સખ્ત માર પડવા મંડ્યો. કાળસિંહ ગભરાઈ ગયો. જોતજોતામાં તેનું સૈન્ય છિન્નભિન્ન થઈ ગયું. તેના સૈનિકો આમથી તેમ નાસવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા, પણ નાશી શક્યા નહિ. કારણ કે નાસવાનો રસ્તો તેમના દુશ્મનોના કબજામાં હતો. મદાંધસિંહ,

ગર્વસિંહ મહોન્મત્સિંહ, દૂરસિંહ વગેરે સરદારો એકત્ર થઇ નાસતા સૈનિકોને અટકાવી મરવું કે મારવું ના નિશ્ચયથી યા હોમ કરી રણ-રંગ ખેલવા લાગ્યા.

છેવટે ધર્મરાજનું સૈન્ય દુશ્મનના મોટા સૈન્યના ધસારાથી પાછું હઠવા લાગ્યું, કે તરતજ સુરેન્દ્ર અને પદ્મલતા આગળ ધસી આવી મોટા અવાજે સૈનિકોને કહેવા લાગ્યાં કે, “ બહાદુરો ! પાછા પગલાં ભરી કલંક લગાડશો મા. તમારા બાહુબળથી દુશ્મનોને મારી નાખો, કાપી નાખો.” આમ ખુમો પાડતાં તેઓ પૃથ્વી પરાક્રમથી દુશ્મનોને કાપવા લાગ્યાં. અશ્વારૂઢ થયેલી પદ્મલતા વારંવાર તીર ફેંટી દુશ્મનોનાં કાળજાં વિંધતી હતી. અપૂર્વ પરાક્રમ કરતી પુત્રીને કાળસિંહે દૂરથી જોઇ તે આશ્ચર્ય પામ્યો અને પછી દુશ્મનો વચ્ચે માર્ગ કરી કુમારીની સમક્ષ આવી તેને ક્રોધથી કહેવા લાગ્યો, “ હીનભાગી પુત્રી ! ધિક્કાર છે તને કે તું દુશ્મનોને મળી જઇ મારા કુળમાં કલંક લગાડ્યું છે, નેનનન” કાળસિંહ આગળ બોલવા જતો હતો, તેવામાંજ કુમારીએ તેને બોલતો અટકાવી કહ્યું, “ ધીર પાતકિ પિતા ! હું મારી રાજા ખુશીથી તમારા દુશ્મનોને શરણે ગઇ નથી, પણ મને જવાની ફરજ તમારા અસિમ અત્યાચારેજ પાડી છે, માટે હવે પુત્રી પ્રત્યેના સ્નેહને તમારા હૃદયમાંથી કાઢી નાખો. કારણ કે આ રાજમહેલ નથી પણ રણમયદાન છે, તેમાં કાણ તાત અને કાણ બ્રાત ? અત્યાચારે હું તમારી પુત્રી નથી અને તમે મારા પિતા નથી. માટે અત્રેથી પલાયન કરી જાઓ; નહિ તો મારા ધનુષ્યમાંથી છુટતું તીર તમારી છાતી વિંધી આરપાર નીકળી જશે.” આમ કહેતાંજ કુમારીએ ધનુષ્ય પર તીરનું સંધાન કર્યું.

તેના શબ્દોથી કાળસિંહને ધણોજ ક્રોધ ચઢ્યો. તેણે ત્યાંથી દૂર ખસી દૂરસિંહને તેની ઉપર દૂટી પડવાનો હુકમ આપ્યો. દૂરસિંહ

સૈન્ય સાથે કુમારી તરફ ધસ્યો. પદ્મલતા બહાદુરીથી ટક્કર ઝીલવા લાગી. તેના ધનુષ્યમાંથી છુટતું તીર દુશ્મનના પ્રાણ લીધા સિવાય નીચે પડતું નહોતું. આ સમયેજ સુરેન્દ્ર, વિજયસિંહ વગેરે સરદારોએ સૈન્ય સાથે ત્યાં આવી પહોંચી તેના પરથી બચતું વાદળ દુર કરી દુશ્મનોને પાછળ હટાવી દીધા. બીજા બાજુએ મદંધસિંહ તેના સૈન્ય સાથે ધર્મરાજના સૈન્યની કતલ ચલાવી રહ્યો હતો. મહારાજ મરણીયા થઈ દુશ્મનોની ટક્કર ઝીલતા હતા. પણ તીડનાં ટોંગાંની માફક ઉલટેલા દુશ્મનોથી ચોડીવારમાં સપડાઈ જવાની અણી પર આવી ગયા. યુદ્ધમાં ધુમતા સુરેન્દ્રની નજર એ દેખાવ પર પડી કે લાગલોજ તે સત્યસિંહ સાથે ત્યાં પહોંચી જઈ તલવારથી દુશ્મનોને મારી હટાવી મહારાજનો નજીક આવી ઉપસ્થિત થયો. એવામાંજ પાછલી બાજુએથી કૂરસિંહે સુરેન્દ્રને મારવા તલવાર ઉચી કરી, પણ તેની તલવાર સુરેન્દ્રની ઉપર પડે તે પહેલાં તે પદ્મલતાનું તીણું તીર કર. સિંહની છાતીમાં પેસી ગયું. કૂરસિંહ જમીનપર પડી તરફડવા લાગ્યો અને ચોડીવારમાં તેનાં પાપી કૃત્યોનો જવાબ આપવા કિરતારની હજુરમાં ચાલ્યો ગયો. પોતાના સરદારના મરણથી સૈનિકો આવેશ-યુક્ત થઈ સુરેન્દ્ર તથા પદ્મલતા પર દ્રુટી પડ્યા, કુમાર અને કુમારી બહાદુરીથી પોતાનો બચાવ કરવા લાગ્યાં. પદ્મા ધનુષ્ય ખભે બરાવી દઈ તલવાર ખેંચી દુશ્મનોનાં કાળજી ચીરવા લાગી. એવી રીતે કુમાર તથા કુમારીએ જ્યાં સુધી સત્યસિંહ એમની મદદે આવી પહોંચ્યો નહિ ત્યાં સુધી પોતાનો બચાવ કર્યો. સત્યસિંહે જોયું કે બન્ને જણાં દુશ્મનોથી ઘેરાઈ ગયાં છે, તેથી તે તત્કાળ તેના સૈન્ય સાથે ત્યાં ધસી આવી દુશ્મનોને મારવા લાગ્યો.

પેલી તરફ કાળસિંહ અને ધર્મરાજ વચ્ચે બચકર કાપાકાપી

ચાલી રહી હતી તેની ખજર કોઇને હતી નહિ, પણ સહસા ત્યાંને દેખાવ પદ્મલતાના જેવામાં આવ્યો. તેણે તરતજ ધૈર્ય સિંહ તથા કલ્યાણ સિંહ સાથે ત્યાં પહોંચી જઈ પાછળથી કાળસિંહ પર હલ્લો કર્યો. કાળસિંહે ધર્મરાજને પડતા મુકી તેમની પર ધસારો કર્યો. બચકર યુદ્ધ મચી રહ્યું. રણોન્મત્ત સૈનિકાના પગમાં મરણ પામેલા સૈનિકોનાં માથાં અથડાવા લાગ્યાં. મદોન્મત્તસિંહે તથા મદાંધસિંહે મહારાજની પર જબરો હુમલો કર્યો. પદ્મલતા તથા વિજયસિંહ અશ્વને દોડાવી મહારાજની મદદે દોડી આવ્યાં અને જેવા તે બંને સરદારો સમય સાધી મહારાજને ધા કરવા જાય છે, તેવામાંજ કુમારોએ તથા વિજયે તે બંને સરદારોને ધાયલ કરી અશ્વપરથી નીચે ગબડાવી પાડ્યા. કુમારોનું અદ્ભૂત પરાક્રમ નિહાળી મહારાજ બોલી ઉઠ્યા, “ ધન્ય છે, વીરબાળા ! ધન્ય છે. ” આટલું બોલી પુનઃ દુશ્મનોને કાપવા લાગ્યા. નીચે પડેલા મદાંધસિંહ તથા મદોન્મત્તસિંહને સૈનિકોએ ચમદાર તરફ પહોંચાડી દીધા. બહાદુર સરદારોનો નાશ થએલો જેમ કાળસિંહ ક્રોધાક્રાન્ત બની સરદાર વિનાના સૈન્યની પોતે સરદારી લઈ રહ્યાં અંપલાવી પડ્યો. સરદારોના મરણથી તેની આંખોમાં ઝગઝગીઆં બરાઈ આવ્યાં. તેણે વિજયની આશાને લાગ કર્યો અને પકડાવા કરતાં દુશ્મનોને મારી યુદ્ધમાં મરણ એમ વિચારી યુદ્ધમાં ધસ્યો. કાળસિંહના ધણ સૈન્યનો નાશ થઈ ચૂક્યો હતો; છતાં પણ કાળસિંહ અતુલ પરાક્રમ દર્શાવતો તેના દુશ્મનોને ધાસની મારક કાપતો હતો.

રાત્રિ પડી. આકાશમાં તારાઓ ઝગઝગવા લાગ્યા, છતાં યુદ્ધ અંધ રહ્યું નહિ. કોઇને વિરામ નહોતો. સિપાહીઓની તલવારો તારાના જાંખા પ્રદાશમાં પણ ચમકતી હતી. કાળસિંહના બાકો રહેલા સૈનિકો રાજનું અનુકરણ કરી દીવામાં પતંગીયાંની માફક દુશ્મન દળમાં પડી

નાશ પામતા હતા. કૂરસિંહ ગર્વસિંહ વગેરે સરદારો ક્યારનાએ એક પછી એક મરણને શરણ થઈ ચૂક્યા હતા. હવે સમય આવ્યો છે ધારી સુરેન્દ્રકુમાર લોહીથી ભીંગએલાં વસ્ત્રો અથને દોડાવી કાળસિંહ તરફ ધસ્યો અને ક્ષણિક્ષણમાં કાળસિંહની સમક્ષ આપી ઉભો. સૈન્યમાંથી શાખાશ શાખાશના પ્રચંડ ધ્વનિ થવા લાગ્યા. કાળસિંહ સુરેન્દ્રનું રૈદ્રરૂપ નિહાળી ક્ષણભર સ્તબ્ધ બની પોતાના સૈનિકો તરફ દ્રષ્ટિ કરવા લાગ્યો.

સુરેન્દ્રકુમારે ક્રોધથી ભંયકર ગર્જના કરી અથને એડીનો પ્રહાર કરી કાળસિંહના અથ પર તલપાડ્યો. જાતવાન જાનવર પવનની માફક અહર ઉછળી કાળસિંહના અથને થેડી બીજી બાજુએ પડ્યું. તેટલા સમયમાં તો સુરેન્દ્રે કરમાં પકડેલા બાલાનો પ્રહાર કાળસિંહને કર્યો.

કાળસિંહે પહેરેલા બખતરનો લગભગ નાશ થઈ ગયો હતો, ફક્ત થોડોક ભાગ તેની પીઠપર સલામત રહ્યો હતો. કાળસિંહના સુભાગ્યે પ્રાણહંતા બાલાનો પ્રહાર તેની પીઠ પર રહેલા બખતરને લાગ્યો. કાળસિંહને કાંધ પણ ધગ્ય થઈ નહિ, પણ બાલાના સખ્ત આઘાતથી તે ઘોડેથી જમીનપર ઉથલી પડ્યો; કે તરતજ સુરેન્દ્ર વિકાળ વાદની માફક અથપરથી છલંગ મારી નીચે કુદી પડી તેની છાતી પર ચઢી બેઠો અને ક્રોધના આવેશમાં બેઠમાંથી કટાર ખેંચી કાઢી તેના હૃદયમાં ભોંકવા હાથ ઉઠ્યો કર્યો. પણ તત્કાળ તેના ઉંચા થયેલા હાથને પાછળથી કાંધએ પકડી લીધો.

સુરેન્દ્રકુમારે પોતાનો હાથ કાણે પકડ્યો છે તે જોવાને પાછળ જોયું, તો તેણે પચાને ત્યાં ઉભેલો જોયું. પચાલતાની આંખોમાંથી આ સમયે અશ્રુ વહેતા હતાં. તે વિરતનયા તેના પિતાને મરતો બચાવવા ત્યાં દોડી આવી હતી.

સુરેન્દ્ર તેને અશ્રુ સારતી જોઈ કહેવા લાગ્યો. “ વીરબાળા !

તમને શું થાય છે ? આપણો વિજય થયો છે, અને હવે આ ઘોર અત્યાચારી નર્કે જાય છે. કુમારી ! તમે શા માટે રડો છો ? અને મારો હાથ કેમ પકડી રાખ્યો છે ? ”

“ કુમાર ! ક્રોધ રીપુને શાન્ત કરે અને મારા પિતાનો વધ કરવાને ઉઠ્યા થયેલા તમારા હાથને એટલેજ અટકાવે. તે ગમે તેવા પણ મારા પૂજ્ય પિતા છે. ” કુમારીએ જણાવ્યું.

“ પદ્મલતા ! શું આ કાળા નાગને હજી જીવાડવાની તમારી ઇચ્છા છે ? ” સુરેન્દ્રે આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું.

“ હા, અપકાર ઉપર ઉપકાર કરનારની એવીજ ઇચ્છા હોય છે. કુમાર ! આપણે આપણો ધર્મ સંભાળવાનો છે અને તેથીજ આપણા પ્રાણહંતા દુશ્મનને આપણે પ્રાણદાન દેવાનું છે. ” આમ બોલતા ધર્મરાજ ત્યાં ઉપરિથિત થઇ કાળસિંહને મારી નાખવાની મના કરી.

મહારાજની આગ્રાથી અને કુમારીના પિતૃસ્નેહથી સુરેન્દ્ર કાળસિંહની છાતી ઉપરથી ઉભો થઇ ગયો. ધર્માત્મા બ્રાતાની આદ્યાર્થતા જોઈ કાળસિંહ ધણો આશ્ચર્ય પામ્યો અને અંતઃકરણથી તેમની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો.

ધર્મરાજના સૈનિકોએ હર્ષનાદ કર્યો. વિજયનાં વાજાંત્ર વાગવા લાગ્યાં. કાળાસિંહના જીવતા રહેલા સૈનિકોને હથિયાર મૂકાવી કેદ કર્યાં. છેવટે પ્રાતઃકાળ થયો. પૂર્વાકાશમાં સુવર્ણ સૂર્યનો ઉદય થયો. તે વખતે કાળસિંહને એક સુંદર રથમાં બેસાડી તેની આસપાસ ખુસ્તી તલવારોવાળા સૈનિકોને રાખી મહારાજએ સૈન્ય સાથે ધર્મનગર નહિ જતાં ચંદ્રનગર તરફ પ્રયાણ કર્યું.

“કુમાર! ક્રોધ રીપુને શાન્ત કરો અને મારા પિતાનો વધ કરવાને ઉંચા થયેલા નમારા હરતને એટલેજ અટકાવો.”

૩૮

સત્યનો પ્રકાશ.

આજે ચંદ્રનગરમાં આનંદોત્સવ થઇ રહ્યો હતો. અત્યાચારી રાજના પરાજયથી અને પુણ્યશાળી મહારાજનો વિજય થવાથી સર્વ પ્રજા આનંદ પામી. આ આનંદના પ્રસંગે ઘેર ઘેર આસોપાલવનાં તોરણો બંધાવા લાગ્યાં. ઘણા સમયથી સંકટ સહન કરતાં પ્રજાજનો આજે અપૂર્વ આનંદથી પોતપોતાના ગૃહમાં મિષ્ટ ભોજન જમવા લાગ્યાં.

દરબારના યોગાનમાં ઘોડેસ્વાર ટુકડીઓ ખુલ્લી તલવારે હાર બંધ ઉભી રહેલી હતી. સરદારો, ભાયાતો, પટાવતો, નગરના પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો તથા માંડલીક રાજાઓથી દરબાર હોલ ચિકાર ભરાઇ ગયો હતો. સભાગૃહના મધ્ય વિભાગે આવેલા એક સુવર્ણ સિંહાસનની જોડે બીજાં નાનાં આસનો પણ ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં. દરબારગૃહમાં બિરાજેલું મંડળ આતુરતાથી મહારાજની રાહ જોઇ રહ્યું હતું. બાદ થોડીવારે મહારાજ ધર્મરાજ સુરેન્દ્રકુમારનો હાથ પકડી ગુરુસિધનાથ સાથે દરબારમાં પ્રવેશ્યા. તેમની પાછળ સત્યસિંહ, ધૈર્યસિંહ, કલ્યાણસિંહ, વિજયસિંહ અજીતસિંહ વગેરે સરદારો એક પછી એક પ્રવેશ કરી પોત પોતાના આસનો પર બિરાજ્યા. મહારાજએ સિધનાથે અને સુરેન્દ્રે સભાના મધ્ય ભાગે ગોઠવેલા સુવર્ણ સિંહાસનની જોડેના બીજાં આસન પર પોતાની જગા લીધી. સર્વ સભામાં શાન્તિ છવાઇ રહી, પણ એટલામાં જ બહાર રણશિંગાનો નાદ થયો. એ સાથેજ કાળસિંહે પદચલતા સાથે સભાગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો અને મોટા સિંહાસનપર નહિ બેસતાં ધર્મરાજની જોડેના બીજા સુવર્ણ આસન પર પુત્રીને લઇ બિરાજમાન થયો. કાળસિંહને જોતાંજ સભામાં બેઠેલા સભાજનો બચલીત

થઈ મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે, “ અરે ! આ દુષ્ટને ધર્મરાજએ પરા-
જય પમાડી છુટા કેમ રાખ્યો હશે ? શું ધર્મરાજ તેને વળી પાછો રાજ્ય
અમલ સોંપશે કે શું ? ” આમ તર્કવિતર્ક કરતા સર્વ જણા બચગૃસ્ત
થઈ કાળસિંહના સામે તિરસ્કારયુક્તવદને જોઈ રહ્યા.

સર્વ સભા વિચારમાં ગરકાવ થઈ રહી, એક ઝીણી ચીજ નીચે
પડતાં પણુ તેનો અવાજ સંભળાય એવી શાન્તિ પથરાઈ રહી હતી.
એવામાંજ ધર્મરાજ આસન પરથી નીચે ઉતરી સભાજનો તરફ જોઈ
બોલવા લાગ્યા.

“ પ્રિય સભાસદો, સરદારો અને પટાવતો ! આજે મારા અધર્મા-
ચારી કનિષ્ઠ બ્રાતા કાળસિંહનો પરાજય થયો છે. પ્રજાને પુત્ર સમાન
ગણી તેનું પાલન કરવાને બદલે, પ્રજાને સંકટમાં સપડાવી, તેનું દ્રવ્ય
હરણ કરી તેને નિર્મોલ્ય બનાવી દેવાના અન્યાયી વર્તનથી કાળસિંહનો
આજે સંપૂર્ણ પરાજય થયો છે. રાજાએ અમલદારોએ અને હમેશાં
આટલું યાદ રાખવાનું છે કે પ્રજાના કલ્યાણમાંજ તેમનું કલ્યાણ સમા-
યેલું છે. જે રાજાની પ્રજા સ્વતંત્રતાથી આનંદમાં રહે છે, તે રાજા
સર્વ પ્રકારે સુખી જાણવે. આ કાળસિંહના જીલમી જીલમથી પ્રજાએ
આજદિન પર્યંત ધણુંજ સંકટ સહન કર્યું છે, પણ હવે તેમને કોઈ પણ
પ્રકારનો બચ રહ્યો નથી. કાળસિંહ બળવાન, હિંમતવાન, યુદ્ધકળામાં
કુશળ અને વિજ્ઞાળ રાજ્યનો અધિપતિ હતો, તેવા મહારાજાનો કદિ-
પણુ પરાજય સંભવેજ નહિ, પણ તેનાં કાળાં કૃત્યો તથા જીલમી રાજ્ય
અમલથીજ તેનો આજે પરાજય થયો છે. કાળસિંહ મારો નાનો બંધુ છે.
હું તેને બે શબ્દો કહેવાને લાયક છું, અને તેથીજ હું તેને કહું છું કે
હમેશાં સત્યધર્મે આવી પ્રજાને સુખી કરવાથી ધણુંજ ઉત્તમ કૃત્ય પ્રાપ્ત
યાય છે. પ્રજાની ઉન્નતિમાંજ રાજાની અને રાજ્યની ઉન્નતિ સમાજેલી છે.

કાળસિંહ ! હજી સમય વહી ગયો નથી. પશ્ચાતાપ પુનર્જીવન એ સુત્રને અનુસરી, સત્યધર્મનો અંગિકાર કરી રૂડી રીતે રાજ્ય ચલાવી પ્રજાના આશિર્વાદ મેળવ, કે જેથી જગતપિતા પણ તારી ઉપર પ્રસન્ન થઈ સદા સર્વદા તારો વિજય કરશે. તું હવે સર્વ વાત ભૂલી જા અને હૃદયથી શુદ્ધ બની આ રાજ્ય ગાદી ઉપર બિરાજમાન થઈ પ્રજાનું રૂડી રીતે પાલન કર. બાપ ! આ દુનિયામાં કોઈ અમર થઈને આવ્યું નથી, નામ તેનો અવસ્થ નાશ છે, એક વિદ્વાને પણ કહ્યું છે કે,

અંતે જવું છે સર્વને કો આજ કો કાલે જશે;
આયુષ્ય જ્યાં પુરું થશે કે મરણ નક્કી આવશે.
નહિ અમર કોઈ સાંભળ્યો, નહિ અમર કોઈ પણ થશે;
સારાં નકારાં કૃત્યની પશ્ચાત કીર્તિ રહી જશે.
સંસાર માંહિ જીવવું નિજ ધર્મને ત્યાગી કરી;
એથી મરણ ઉત્કૃષ્ટ છે, જે નામના રાખે ખરી;”

આટલું બોલી મહારાજ આસન પર બેસી ગયા. અંતે વિચારવશ કાળસિંહ કંઈક નિશ્ચય કરી ઉભો થયો. સમાજનો તે શું બોલે છે તે સાંભળવાને આતુર થઈ રહ્યા. કાળસિંહ બોલવા લાગ્યો, “ ધર્મ-જ્ઞાતા તથા અન્ય સમાજનો ! હું કાળસિંહ, કે જેના શ્રવણ માત્રથીજ મનુષ્યો થરથરી ઉઠતાં, મહાન વનરાજે મારા એકજ મુદ્ધિ પ્રહારથી જમીન દોસ્ત થઈ જતા. એવા બળવાનનો આજે પરાજય થયો છે. મારો પરાજય થવાનું કારણ મારો અન્યાય તથા જીલમી રાજ્ય અમલજ છે. મારા વડિલ બંધુના એ શબ્દો સત્યતાથી ભરેલા છે. હું ઘેર પાપી છું, મારા પાપની સીમાજ નથી. મને અત્યારે ધણોજ પશ્ચાતાપ થાય છે, પણ તે શું કામનો ? મારા રાક્ષસી જીલમથી અત્યંત સંકટ સહન કરનારાં જનો ! આ તમારા ઘેર ધાતકી, પાતકી, દુરાચારી રાજાને હૃદયથી ક્ષમા આપજો. હા ! મારા જન્મદાતા પિતાને વિષપાન કરાવનાર વિષધર હુંજ છું. વડિલ બંધુનો ધાત પણ

આ સ્થાન હસ્તેજ થયેલો છે. તેમજ પુણ્યાત્મા છત્રસિંહ મહારાજનો ઘાત કરાવનાર તથા પવિત્ર વીરેન્દ્રનો વધ કરનાર ધોર ઘાતકી કાળસિંહ હું પોતેજ છું અને તે ધોર પાપથી વિમુક્ત થવા હવે પ્રભુની ક્ષમા યાચી તે મરણ પામેલા પુણ્યાત્માઓની જ્ઞાન્તિ આહુ છું. ઓ પૂજ્ય વડિલ બ્રાતા ! તમારા અત્યાચારી દુષ્ટ બંધુને ક્ષમા આપો, ક્ષમા કરો.” કહી કાળસિંહ ધર્મરાજના ચરણમાં નમો પડ્યો. તત્કાળ ધર્મરાજે ઉભા થઈ નીચે પડેલા બ્રાતને સ્વહસ્તે ઉભો કરી હૃદય સાથે દાખ્યો. સર્વ સમાજનો આશ્ચર્ય તાથી દૂર પાપાત્મા કાળસિંહને પરતાવો કરતો જોઈ રહ્યો.

ધર્મરાજના હૃદયથી દુર ખસી કાળસિંહ સુરેન્દ્ર તથા પદ્મસતા પાસે જઈ કહેવા લાગ્યો, “ મારા બાળકો ! તમને મહેં ઘણાંજ દુઃખી કર્યાં છે. આવો, મારી પાસે આવો અને દીધેલું કંઈ વિસરી જાઓ.” કહી કાળસિંહે કુમાર તથા કુમારીને હૃદય સાથે દાખી તેમના માથે હાથ મુકી આશિર્વાદ દીધો. બાદ કાળસિંહ સુરેન્દ્રને કહેવા લાગ્યો, “ વીરકુમાર ! તારું શૈલ્ય મહેં રણભૂમિમાં બરાબર નિહાળ્યું છે, તને ધન્ય છે. પુત્ર ! તારા પિતાનો ઘાત કરનાર દુષ્ટ હુંજ છું. મને ક્ષમા કર.” કહી કાળસિંહ સુરેન્દ્ર સામે જોઈ રહ્યો.

તરત સુરેન્દ્રકુમારે કાળસિંહને કહ્યું, “ મારા પાલક પિતા ! તમારે મારી ક્ષમા યાચવાની કંઈ જરૂર નથી. મનુષ્ય માત્રનાં મન ધરી જાય છે. તેમાં તમારો દોષ નથી. નારાયણ જે કરે છે તે સાફજ કરે છે. જે તમે પરાજય ન પામ્યા હોત તો તમારી આવી શુભ બુદ્ધિ ક્યાંથી થાત ? તમે કરેલાં પાપની સર્વેશ્વરની પાસે ક્ષમા યાચો, અને ધર્મપિતાના અબ્દો યાદ રાખી રૂઢી રીતે પ્રજનનું પાલન કરો.” આટલું કહી સુરેન્દ્રકુમાર તેના આસન પર બેસી ગયો. સમાજમાં જ્ઞાન્તિ છવાઈ ગઈ.

રાજ્યાભિષેક.

કાળસિંહના પૈશ્ચાત્તિક હૃદયમાં સત્યનો પ્રકાશ પથરાએલો જાણી સર્વ સમાજનો સાનંદાશ્ચર્યના સાગરમાં ડૂબી ગયા. પૂર્વના કોષ્ઠક શુભ સંસ્કારેજ કાળસિંહનું પાપી હૃદય પવિત્ર થયું નરપિશાચ હવે ખરેખરે મનુષ્ય કહેવાયો, દાનવનો દેવ થવાનો સમય આવ્યો. દૈવની ઘટમાળ ન્યારીજ છે. પદ્મલતાને પરમ આનંદ થયો. સભામાં ધણીવાર સૂધી શાન્તિ પ્રવર્તાઈ રહી, પણ આખરે શાન્તિનો ભંગ કરી ગુરૂ સિંધનાથ ઉભા થઈ બોલવા લાગ્યા, “સમાજનો ! આજે અંધકારમય પ્રદેશમાં પુનઃ સુવર્ણ સૂર્યનો ઉદય થયો છે. અત્યાચારી રાજાએ આખરે સત્યનું શરણુ સ્વિકાર્યું છે. સત્યતાનો પ્રકાશ તેના હૃદયમાં પ્રકાશ્યો છે. કાળસિંહના જેવા અનેક અત્યાચારી રાજાઓ આ પૃથ્વીપર થઈ ગયા છે, કે જેઓની રાક્ષસી તૃષ્ણાથી જ આ સ્વર્ગિય ભૂમિ સ્મશાનવત્ બની ગઈ છે. સ્વાર્થની રાક્ષસી તૃષ્ણાએ જ આ ભૂમિનું નિકંદન કાઢ્યું છે. સ્વાર્થથી જ એક બીજાની ગરદનો કપાઈ છે. દુષ્ટ સ્વાર્થના પરિણામે જ એક્યતા, ધર્મ, સત્ય વગેરેનો નાશ થઈ ગયો છે. સ્વાર્થની પરિતૃપ્તિને લીધે જ કુરૂક્ષેત્રના રણમયદાનમાં બયાનક રાક્ષસી રણસંગ્રામ ઉપસ્થિત થયો હતો. હા ! તેમાં અસંખ્ય વીર્યોદ્ધાઓ આ ભારત ભૂમિને વીર વિહીન કરી ચિરકાળની નિદ્રામાં સૂતા હતા.

અહસોસ ! તે સમયનું અત્યારે સ્મરણ કરતાં મન અસ્વસ્થ થઈ જાય છે. એ સ્વાર્થ-કુસંપથી ઉપસ્થિત થએલા રાક્ષસી રણસંગ્રામનો તાદ્રશ્ય ચિતાર એક વિદ્વાન કવિ આલેખે છે કે,

હરિગીત.

કરણારસે ભરપૂર આ કુરુક્ષેત્ર ભૂમિ જોઇ સ્યો,
 ને બાંધવોમાં વૈરનું પરિણામ જોઇ રોઇ સ્યો;
 નિજ દેશના દુરદૈવનું જોતાં ભયાનક ચિત્ર આ,
 વળગર સમું હૈયું ગળી પાણી બને છે મિત્ર હા!
 ભારત તારું ભારત અરે તેં નાશ કરીધું સર્વ હા,
 ને ભરતકુળનો ભાગ્ય રવિ તેં અસ્ત કરીધો સર્વદા;
 રણભૂમિ કુરુક્ષેત્ર કૌરવ પાંડવોની જે હતી,
 શોકાર્ત્ત ગાંધારી તહિં શ્રી કૃષ્ણને બતલાવતી.
 દુઃશીલ દુર્યોધન કદી શઠ હઠ તજત જો આપની,
 શ્રી કૃષ્ણ શિષ્યાઇ તણાં હિતવાક્ય જો માનત કદી;
 તો દેશ ના ડૂબત કદી રણરક્ત પારાવારમાં,
 સેધ ડૂબે છે એક પાપી નાવ પાપાચારમાં.
 નિશ્ચિંત થઇ બેસી રહેવું એ મહા દુષ્કર્મ છે,
 ન્યાયાર્થ નિજના બંધુને પણ દંડ દેવો ધર્મ છે;
 એ તત્વપર વર પાંડવો કૌરવ તણી સાથે લડ્યા,
 સૌ ભવ્ય ભારત વર્ષના રણવીર રણમાંહિ પડ્યા.
 હા ભાઇના હાથે અરે ભાઇ કપાઇ કંઈ ગયા,
 ને તાતથી સુત શિષ્યથી ગુરુ કંઈક વિંધાઇ ગયા.
 ઇચ્છા રહિત પણ વીર પાંડવસજ થયા રણમાં અહો!
 કર્તવ્યવશ વિદ્વાન જન શું શું નથી કરતા કહો!
 ઉપમા જગતમાં જેમના માટે ન કવિઓને મળી,
 નિર્દોષ નિર્મળ કર્તિરૂપી કૌમુદી જેની ખીલી;
 જેને હવું નહિ કાર્ય કોઈ વિશ્વમાંહિ અસાધ્ય હા,

કુરૂ વૃદ્ધ બીજમપિતા અહા તે આજ સર સેજે પડયા,
 ભૃગુરામ સમ બલધામ શ્રીયુરવચ્ચ દ્રોણાચાર્ય આ!
 વિધ્યાત જેનાં લોકમાં અદ્ભુત અલૌકિક કાર્ય હા!
 ત્યાગ્યો તનુથી પ્રાણ પણ ત્યાગ્યો ન પુત્ર સ્નેહને,
 અંતર બળે અંગારથી મૃત દેખી આહ્વાણ દેહને !
 જેના પ્રતાપે પાંડવો જાંખા જણાતા સર્વદા,
 સંગ્રામમાં જેના સમો કો વીર ના જોયો કદા;
 તે કર્ણ પણ નિજ પુત્ર સાથે આ અહિં રણમાં પડ્યો,
 કેશવ જણાવું દુઃખ શું જ્યાં દુઃખ સિંધુ ઉલટયે
 હા! સૌ અનર્થનું મૂળ આ શકુની અરિ કુરુકુળનો,
 તે જોઈ આ હાલે પડ્યો નહિ પાર માળા શૂળનો,
 ઘેરી રહ્યા કંઈ કાગ જાળને ચુંચતાં કંઈ ગીધ હા!
 કળ બળ બધું એ કાળ સામે થાય જરીએ સિદ્ધ ના!
 હા! પુત્ર પોત્ર વિહીનજીવન હું શૌક તે કેનો કરું ?
 રે મર્ણુ આવે માગતાં (કે) દુઃખ પામતી બહેલી મરું.
 જેની ચરણ રજમાં ધસાતા મુકુટમણિ વૃષ્ટિ તણા,
 તેનાં જડીત મણી મુકુટ શીર ધડ ધ્રુજ રોળાતાં ધણાં !
 આ યુદ્ધથી કુરૂ વંશનોજ વિનાશ કહેવો બૂલ છે,
 નકકી થયો આ સર્વ ભારતદેશ નાશ સમૂળ છે.
 કંઈ પાંડવોના પક્ષના કંઈ કૌરવોના પક્ષના,
 રે નાશ પામ્યા એ રીતે કંઈ ક્ષત્રિઓ રણદક્ષ હા !
 એ રીતે કૌરવ પાંડવોનો શૌકમય સંગ્રામ આ,
 વિદ્રેશ એક બીજ તણાવું નાશ એ પરિણામ હા!
 એ કુટનાં ફળ જે મળ્યાં તે આજ પણ ટળતાં નથી,

દુઃખ પામતાં પણ આર્યજન સન્માર્ગમાં વળતાં નથી !
 સઉ લોક સંપોને રહો ધર્મ્યા પરસ્પરની તળે,
 ભારત ન આરત પામતે મંડાત મહાભારત ન જો.
 બળ બુદ્ધિ વિદ્યા શૌર્ય સાહસ સુખ સ્વચનાવત્ થયું,
 ભારત તણા સમરાગ્નિમાં સર્વસ્વ સ્વાહા થઇ ગયું.

આહ્ ! કેવું કર્ણ ચિત્ર ! આર્યબ્રાતાઓ ! જો તમે તમારી માતૃ-
 ભૂમિની ઉન્નતિ કરવાને ઇચ્છતા-ચાહતા હો, તો તમારા હૃદયમાંથી
 સ્વાર્થ, ધર્મ્યા, કુસંપ વગેરે નાલાયક દુર્ગુણોને દૂર ફેંકી પરસ્પરમાં અંધુત્વ
 પ્રકટાવો ઐક્યતા પ્રાપ્ત કરો, કે જેથી તમે કાળસિંહ જેવા અનેક
 દુરાચારી રાજાઓ અને અમલદારોથી તમારો અને તમારી માતૃભૂમિનો
 ઉદ્ધાર કરી શકશો.”

આટલું લંબાણ વિવેચન કરી સિધનાથે કાળસિંહ સામે જોઇ પુનઃ
 કહેવા માંડ્યું, “કાળસિંહ ! તારી શુભબુદ્ધિ થએલી જોઇ મુંઝવે અપાર આનંદ
 પામું છું. તું હવે સારી રીતે પ્રજાનું રક્ષણ કરી તેમને સુખી કરી સંતોષ
 પમાડજે, કે જેથી તારી વિજય કીર્તિનો વાવટો ચારે તરફ ફરકશે.
 કાળસિંહ ! આટલું મહાવાક્ય યાદ રાખજે કે—

સંસાર સુખ જો ચાહોતો સુકૃત તણો મારગ ગ્રહો;
 અહંકાર ને અજ્ઞાનો કરી, સૌ જીવને સરખા ગણો.
 જે લોભને વશ થાય છે, તે સર્વદા જાણો દુઃખી;
 સંતોષ જેના દિલ વિષે, તે સર્વદા જાણો સુખી.

માટે સંતોષ રાખી વધારે રાજ્ય વધારવાના લોભનો ત્યાગ કરી
 સર્વની સાથે હળી મળીને આનંદ કરવાથી ઇશ્વર સદાય વિજય કરે છે.”
 આટલું કહી સિધનાથ સ્વસ્થાને બેસી ગયા. ગુરુનું બોલવું સમાપ્ત
 થતાં કાળસિંહે તેમને નમન કરી કહેવા માંડ્યું, “સત્ય છે, ગુરુવર્ધ !

આપે અત્યારે અમૂલ્ય ઉપદેશ આપી મારી અંધ આંખો ઉઘાડી છે, તેને માટે હું આપનો જોડેલો ઉપકાર માનું તેટલો ઓછો છે. મહેં અપાર કૃત્યો કરી ધણી સંપત્તિ મેળવેલી છે અને તેનાથી મહેં ધણુંજ સુખ ભોગવ્યું છે. મને હવે રાજ્યની તેમજ સુખની લેશ માત્ર તૃષ્ણા નથી. આ દુષ્ટે ધર્મનિષ્ઠ મહારાજ છત્રસિંહનો અને પરમ પવિત્ર વીરેન્દ્રસિંહનો નાશ કરી તેમનાં રાજ્ય પડાવી લઇ પ્રજાને સુખમાંથી દુઃખમાં નાખી કુળમાં કાળું કલંક લગાડ્યું છે. તે કારણથી હવે એક પિતા વિનાના પુત્રને કે જાને મહેંજ મોટા કર્યો છે અને તેથી એક રીતે તે મારોજ પુત્ર ગણાય, તે મારા પ્રિય સુરેન્દ્રને મારી પ્રિય પદ્મલતાનો હાથ સોંપી, કન્યાદાનમાં માફ સર્વસ્વ દ્રવ્ય તથા રાજ્ય તેમને સ્વાધિન કરી મારા આ સ્થાન હાથને કલંક મૂકત કરવાને ઇચ્છું છું. ”

“જય કાળસિંહનો જય. ” સર્વ સભાએ તેનાં અંતિમ વાક્યો શ્રવણ કરી આનંદમાં આવી વિજય ગર્જના કરી. ખાદ કાળસિંહે ધર્મ-રાજની અનુમતિ મેળવી સર્વ સભાની સમક્ષ પદ્મલતાનો હાથ સુરેન્દ્રના હાથમાં મૂક્યો અને ખાલી પડેલા મોટા સુવર્ણ સિંહાસન ઉપર સુરેન્દ્રને બિરાજમાન કર્યો. કાળસિંહે હિરાથી જોડેલો મૂલ્યવાન મુકુટ તેને માથે પહેરાવી પોતાની કમ્બરે લટકતી રત્નજડિત મુઠની તલવાર કમ્બરેથી છોડી તેની કમ્બરે લટકાવી. સભામાં જયનાદ થઇ રહ્યો. સુરેન્દ્રને રાજ્યાસન પર બેસાડી કાળસિંહ પુનઃ સભાજનો પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો, “ મારા બહાલા સરદારો, સભાસદો અને અન્ય નગરજનો ! આજથી તમારા મહારાજ આ સુરેન્દ્રકુમાર થયા છે. તે તમારું રક્ષી રીતે પાલન કરશે, તમે સધળા તેમને સદા સર્વદા માન આપી વફાદાર રહેશો એવી મારી ખાસ વિનંતિ છે. સભાજનો ! હવે હું નિવૃત્ત થઇ એકાન્ત અરણ્યમાં જઇ ઇશ્વરનું ધ્યાન કરવાને ઇચ્છું. ” કાળ-

સિંહનું અંતિમ વાક્ય શ્રવણ કરી સુરેન્દ્રકુમાર સિંહાસન પરથી નીચે ઉતરી આવી તેને કહેવા લાગ્યો, “ શું તમે અમારો ત્યાગ કરી આત્મા જવાને ઇચ્છો છો ? ! નહિ, તેમ કદી થઇ શકસેજ નહિ.”

“ નહિ, પિતાજી ! તમે અમને મુકીને ન જશો. ” કહી પદ્મા સજ્જનનયને પિતાના સામે જોઇ રહી. બન્નેનો પ્રેમ જોઇ ધર્મરાજ કાળસિંહને કહેવા લાગ્યા, “બંધુ ! તારે અરણ્યમાં જવાની જરૂર નથી. કારણકે તારા સિવાય સુરેન્દ્રને રાજ્ય સંભાળી સલાહ કેણુ આપશે ? માટે તું અત્રેજ રહી ઇશ્વરનું ભજન કરજે. ”

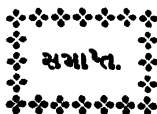
કાળસિંહ આસનપર બેસી ગયો. બાદ રાજ્યગુરૂને બોલાવી રાજ્યાભિષેકની ક્રિયા કરાવી રાજ્યદંડ સુરેન્દ્રના હાથમાં આપ્યો. તેની સાથેજ મંગળમય વાદ્યો તથા મહારાજા સુરેન્દ્રનો જય, એવા પોકારો થઇ રહ્યા. તે રાત્રે સુરેન્દ્ર પદ્માનું યથાવિધી લગ્ન થયું. તે પછી વળી પાછો આનંદનો દરબાર ભરાયો. બ્રાહ્મણો આશ્વિષ વચનો ઉચ્ચાર લાગ્યા. સરદારોએ તથા પટાવતોએ બેઠા મુકી રાજ્યગાદીને સ્પર્શ કરી વફાદારીના સોગત લીધા. ધર્મરાજાએ જે મૂલ્યવાન મણીમાળાઓ સુરેન્દ્ર તથા પદ્મસતતાના કંઠમાં પહેરાવી. સેનાપતિ સત્યસિંહ વગેરે સરદારોએ બેઠ કરી. ગુરૂ સિંધનાથે દંપતિને આશ્વિર્વાદ આપ્યો, સૈનિકો પટાવતો અને અન્યજનોને શિરપાવ આપી સંતોષ પમાડ્યા. તે પછી આ માંગલીક પ્રસંગે યુદ્ધમાં પકડાયેલા કેદીઓને બંધનમુક્ત કરી તેમને શિરપાવ આપવાની મહારાજાએ ધૈર્યસિંહને આજ્ઞા કરી. મહારાજા સુરેન્દ્રસિંહ પોતાના આમજનોને લઇ રાજ્યમહેલમાં પધાર્યા, કે તરત આનંદના દરબારની પણ સમાપ્તિ થઇ.

ઉપસંહાર.

ચંદ્રનગરનો અત્યાચારી રાજા, કે જે સત્તામાં અંધ બની ન્યાય નીતિનું ખૂન કરનાર તદ્વારના બળથી સર્વત્ર ત્રાસ વર્તાવનાર, પ્રજા પાલક કહેવાઈ રાંકડી પ્રજાને પરતંત્રતાની બોખંડી સાંકળમાં જકડનાર અને પોતેજ પ્રજા છે એમ સમજી સધળાને તૃણવત્ ગણવાની અધમ ઇચ્છા ધરાવનાર કાળસિંહનો દૈવી કોપથી પલકવારમાં પરાજય થઈ ગયો. જ્યારે પૃથ્વી પર અધર્મનો વિસ્તાર થાય છે અને રાજાની અધમ મહાત્માકાંક્ષાથી તથા અન્યાયી સત્તાધિકારીઓથી પ્રજા પીડાય છે ત્યારે પરમકૃપાળુ પરમાત્માની દૈવી શક્તિમાંથી સ્વદેશ ભક્ત વીરપુરુષા હિતવન્ન થઈ અન્યાયીઓનો નાશ કરી પ્રજાનું પાલન કરે છે અને પૃથ્વીપર ધર્મ-ન્યાયનું શાન્ત સામ્રાજ્ય સ્થાપે છે. એ ભગવદ્ વાક્ય કાળસિંહના પરાજયથી સિદ્ધ થયું. કાળસિંહના ખુસામતીયા રાજાઓ અને તેના મદદગારોનો પણ સર્વથા નાશ થઈ ગયો અને જે જીવતા રહ્યા તે સત્યનું શરણુ સ્વિકારી સુરેન્દ્રકુમારના મદદગાર થયાં ફર કાળસિંહ પણ આખરે સત્ય સમજ્યો, પણ કરેલાં દુષ્કર્મોનો પશ્ચાતાપ તેને જીવનપર્યંત કરવાનો રહ્યો. ધર્મની રહાયતાથી ચંદ્રનગરના ખરા હક્કદાર વારસને રાજ્યગાદી પ્રાપ્ત થઈ. વિલાસ, કપિંજલા, સિંધનાથને પરમ શાન્તિ વળી. પદ્મલતાના આનંદનીતો અવધિ જ નહોતી. આ અપૂર્વ આનંદના પ્રસંગે ધર્મનગરથી રાણી શ્રીદેવી રણવીર, અને અન્ય સરદારો, વગેરે ચંદ્રનગરમાં આવ્યાં હતાં. કાળસિંહે વીરેન્દ્રસિંહના વધનો વલાસ સમક્ષ પુષ્કળ પશ્ચાતાપ કરી તેનું શાન્તવન કર્યું. આ આનંદના અવસરે સુરેન્દ્રકુમારે વીરપુરનું રાજ્ય સત્યસિંહને સમર્પણ કરી દીધું. સ્વદેશભક્ત સત્યસિંહ રાજા થયો. ધર્મરાજે તેને તેની ફરજમાંથી મુક્ત કરી પ્રજાનું પાલન કરવાનું સમયનું. કાળસિંહે રણવીરને સરનેહે રમા-

ડ્યો. વિપુલ આનંદ વર્તાઈ રહ્યો. આનંદમાં આનંદમાં પંદર દિવસ વીતી ગયા. બીજા દિવસે સધળાએ જવાની ઇચ્છા દર્શાવી. સુરેન્દ્ર પદ્માએ સજ્જન નયને ધર્મરાજ, શ્રીદેવી, સિધનાથને પ્રણામ કર્યા. પુણ્યાત્મા જનોએ દંપતિને શુભાશિષ દીધી. સ્નેહિતો પરસ્પર મળી ભેટી છૂટાં પડ્યાં. દરેકની આંખોમાં અશ્રુ ઉભરાયાં. અંતે સધળું મંડળ રાજ મહેલમાંથી બહાર નીકળી સજ્જન નયને જોઈ રહેલાં પ્રિયજનોથી છુટું પડ્યું. ધર્મરાજ પોતાના મંડળ સાથે ધર્મનગર અને સત્યસિંહ સિધનાથ કપિજલા વિલાસ વિગેરે વીરપૂરના પંથે પળ્યાં. તે પછી શુર સિધનાથ વીરપૂરમાં છાસ સૂધી નિવાસ કરી સત્યસિંહ તથા વિલાસને શુભાશિષ આપી હિમાલય તરફ પ્રયાણ કરી પ્રભુધ્યાનમાંજ જીવનમૂકત થયા. કાળસિંહના જીવમી રાજ્ય અમલથી દ્રવ્ય અને શસ્ત્ર વિહિન થએલો પ્રજા પ્રતાપી રાજના રાજ્ય અમલથી દ્રવ્ય, શસ્ત્ર વગેરે સંપાદન કરી આખાદ અને સુખી થઈ. સાર્વભૌમ પદની મહાત્વાકાંક્ષા ધારણ કરનાર કાળસિંહ કરેલાં દુષ્ટક્રમેનો પશ્ચાતાપ કરતો-કરતો કાળાંતરે એકાન્ત વાસમાં જ મરણને શરણ થયો.

ધર્મે જય અને પાપે ક્ષય, એ સુત્રાનુસાર સુરેન્દ્ર પદ્માના દૈવી પ્રેમનો વિજય થયો. આખરે ચંદ્રનગરના ખરા હક્કદાર વારસને રાજ્યગાદી મળી. સુરેન્દ્રકુમારે પ્રતિજ્ઞાની પૂર્ણાહુતી કરી. પદ્મલતા પરમ આનંદ પામી. દંપતિ સ્વર્ગિય સુખનો આનંદ અનુભવતાં રૂડી રીતે પ્રજાનું પાલન કરવા લાગ્યાં.

તૈયાર છે.

આજેજ મંગાવી દેયો.

વીસમી સદીનો વિચિત્ર રંગ દર્શાવતી, કપટીઓનાં કાર-
સ્થાનોનો સંપૂર્ણ ચિતાર આપનારી અને સ્વદેશ
સેવાનો ઉચ્ચત્તમ મુખોધ પ્રાપ્ત કરાવનારી

અત્યુત્તમ નવલકથા

કુસુમકાન્ત.

ભાગ ૧-૨ જે

લખનાર, સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

સંસારનો તાદૃશ્ય ચિતાર આપનારી અને ઉછરતા યુવકોને બોધ
પ્રાપ્ત કરાવનારી આ નવલકથા અવશ્ય સૌએ વાંચવી જ નેહાયે. ફેશ-
નના ફેરે ચઢેલા અર્ધદગ્ધ યુવકોનાં બયાનક કારસ્થાનો, સદાચરણી
વીરોનાં અદ્ભુત પરાક્રમો, સ્નેહમયી બાળાઓની પવિત્ર પ્રેમપરાયણતા,
કેળવણીનો અવળો અર્થ સમજેલી વનિતાની કુટિલ વિલાસ પ્રિયતા,
સાચી મિત્રતા, સ્વાર્થમય મિત્રતા, ખુનીની પ્રપંચબળો, ગયથી મકાનો,
પૈસા પ્રાપ્ત કરવાને ગરીબોની ગરદન કાપનારા સફેત સાહુકારોનાં હૃદય-
દ્રાવક કુકર્મો, અને એક સામાન્યમાં સામાન્ય મનુષ્ય સ્વદેશ અને ગરીબ
જનો પ્રત્યે પ્રેમ ધરાવી સ્વદેશ સેવા એ સ્વયં ઇશ્વરની સેવા સ-
માન છે એવું જ્વલંત દૃષ્ટાંત બતાવવા ઉપરાંત ધર્મ, કર્મ, નીતિ
વગેરેનો સચોટ ઉપદેશ આપેલો છે. પુસ્તક ફળદાર લાયકેરીના આ-
લુપણ ૩૫ હોવા છતાં પ્રથમ ભાગની કિંમત માત્ર રૂ. ૨) અને ભાગ
બીજાની રૂ. ત્રણ. બન્ને ભાગ સાથે મંગાવનાર પાસેથી પોષ્ટ ખર્ચ
સેવામાં આવશે નહિ.

છપાય છે.

તાકીદે નામ નોંધાવે.

છપાય છે.

લાયકર લેદલરગ્રાથી લરપુર
રસીક નવલકથા.

ક્રમખાની કાતિલ કટાર.

આ પુસ્તકનું વધુ વિવેચન કરવું એ સોનાપર ઢોળ ચઢાવ્યા સમાન છે. આ નવલકથાની વાર્તા લાંબા સમયથી કઠીયાવાડ પ્રદેશમાં લોકપ્રિય થઇ પડેલી છે. સતી સન્નારીઓપર કેવા ગજબનાક જુદ્દમો ગુજરે છે; અળળા ગણાતી સ્ત્રી જતી કેવાં અપૂર્વ સાહસ કરે છે. દારૂ સંકટોમાં નીતીવાન જનો ધૈર્યધારણ કરી દુઃખના વાદળોને વિહારવા કેવાં પ્રયત્ન પરાક્રમે દર્શાવે છે. દુષ્ટોની દુષ્ટતા વાંચતાં પત્થર હૃદય પણ પીંગળ્યા સિવાય રહેશે નહિ. આ નવલકથામાંથી ધણું જાણવાનું મળી આવે તેમ છે. વાર્તા કસાએલી કલમથી લખાએલી છે. વાર્તાના લેખક, નાગ લાખાભાઈ ખુમાણ છે. કે જેમણે એકાદ બે નવલકથાઓ લખેલી છે અને તેમની તે નવલકથાઓ જનસમાજમાં આદરને પાત્ર થઇ છે. નવલકથાના શોખીનોએ અને સારામાં સાદું પુસ્તક વાંચવાની ઇચ્છા ધરાવનારાઓએ આ પુસ્તકના જલ્દીથી આહક થવું જોઇએ. પ્રત્યેક ઘરમાં અને લાયબ્રેરીઓમાં આ પુસ્તક અવશ્ય હોવું જોઇએ. દળદાર, આકર્ષક બાઇન્ડીંગનું; લાયબ્રેરીના આલુપણરૂપ પુસ્તક હોવા છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ત્રણ.

લખો:—

કચરાભાઈ વનમાળી બુકસેલર.

મોટી હમામ—અમદાવાદ.

અત્યંત લોકપ્રિય વાંચવા લાયક નવલકથાઓ
અને લાયબ્રેરી ઉપયોગી પુસ્તકોનું

સંક્ષિપ્ત સૂચિપત્ર.

અગત્યની સૂચના.

કાગળ, છપામણી, બંધામણી વગેરેની અસાધારણ મોંઘ-
વારીને લીધે ઘણાં ખરાં પુસ્તકોની કિંમતમાં દિવસે દિવસે
વધારો થતો જાય છે; છતાં અમે અમારા આહુક બંધુઓને
જાણાવવાની રજા લઈએ છીએ કે, દરેક પુસ્તકની અમારા
તરફથી વ્યાજબી કિંમત લેવામાં આવશે તથા જથ્થાબંધ
ઓર્ડરો ઉપર પણ સારું કમીશન આપવામાં આવશે. એક
વખત ઓર્ડર આપી ખાત્રી કરવાની નમ્ર વિનંતિ છે.

આ સંક્ષિપ્ત સૂચિપત્રમાં દર્શાવેલાં તેમજ બીજાં તમામ
ગુજરાતી પુસ્તકો અમારી પાસેથી ઘણી કિંમતની કિંમતે મળશે.

હિન્દુસ્થાન બહાર એટલે અમેરિકા-આફ્રિકા વિગેરે પરદેશ
વી. પી. જઈ શકતાં નહિ હોવાથી પુસ્તકોની કિંમતની રકમ
ઓર્ડર સાથે અગાઉથી મોકલી આપવી.

સર્વ પ્રકારનો પત્રવ્યવહાર નીચેને શિરનામે કરવો:—

બુકસેલર કચરાભાઈ વનમાળીદાસ.

૩૦ મોટી હામા.

અમદાવાદ (ગુજરાત.)

તૈયાર છે !

સચિત્ર નવલકથા ! !

તૈયાર છે !

કાળરાત્રિનું ખૂની ખંજર.

ભાગ ૧-૨ જો. આવૃત્તિ ચોથી. કી. રૂ. પાા.

લેખક, સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

આ અદ્ભુત અને જ્ઞાનમય નવલકથા જનસમાજમાં અતી પ્રિય થઇ પડી છે. સ્વપ્નમાં પણ નહિ આવેલા, કાને નહિ સાંભળેલા, આંખોએ નહીં દેખેલા એવા એક એકથી સરસ ચમત્કારીક ખનાવાતું વર્ણન આ રસમય નવલકથાની સર્વોત્તમતાનું ભાન કરાવી વાંચકોનાં હૃદય કોમળ અને પવિત્ર બનાવે છે. અખળા કે પ્રખળા ? સાસરવાસ કે નરકવાસ ? સફેતપુરુષ, ઝેરી અંગુઠી, કોઘની જ્વાળા, કોપેલી કાળરાત્રિ, પત્નિ કે પિશાચિની ? નિર્દોષપર ઝડપતું ખંજર, કિલ્લામાં કેદી, ભયંકર આગ વગેરે આકર્ષક અને મનોવેધક પ્રકરણો પ્રથમ ભાગમાં આવેલાં છે. આ નવલકથા બે ભાગમાં પૂરી કરવામાં આવેલી છે. પ્રથમ ભાગના જેવોજ બીજો ભાગ રસમય અને આકર્ષક બન્યો છે. એટલુંજ નહિ પણ પ્રથમ ભાગથી પણ ઉત્તમ બન્યો છે. દેશભક્તોનાં અત્યંત વીરતા ભર્યા ચમત્કારીક પરાક્રમે, અડગ વફાદારી દુઃખમાં હિંમત તેમજ અધર્મીઓની અધમતા, રાક્ષસી રાણીના ભયાનક જુદમ, ત્રાસ અને વિષયાંધ જનોની દુર્દશા વગેરે વાંચતાં-વાંચતાં વાંચકો કંઈક ઓરજ આનંદ સાથે જ્ઞાન-નીતિના મહાસાગરમાં ગોથાં ખાય છે. બધે ભાગ જુદા જુદા ખાધેલા છે. પાકું બાઇન્ડીંગ, ગ્લેઝ કાગળ પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૨૦ ના પ્રથમ ભાગની કિંમત માત્ર રૂ. ૨-૮-૦ છે; અને બીજો ભાગ કે જેની પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૫૦ છે તેની કિંમત ફક્ત રૂ. ૩-૦-૦ ત્રણજ છે. જનસમાજની ઉપરાસાપરી માગણીઓના કારણે નવી આવૃત્તિઓ કાઢવી પડે છે. ચોથી આવૃત્તિ ખલાસ થવા આવી છે માટે જલ્દી મંગાવી લ્યો; નહિતો નવી આવૃત્તિ થતાંસુધી રાહ જોવી પડશે.

ઝેરી જમાનો.

ભાગ ૧-૨-૩-૪-૫. કિં. રૂ. ૧૦-૮-૦.

લેખક, સત્યેન્દ્ર પ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

આ પુસ્તકનો ફેલાવો ધણોજ થયો છે. લાયઝેરીયોમાં, ઘરમાં, ખંભાઓમાં અને ગરીબોની ઝુંપડીઓમાં પણ આ પુસ્તક આનંદથી વાંચાય છે. આ પુસ્તક હજી જેના વાંચવામાં ન આવ્યું હોય તેણે વગર વિલંબે ખરીદીને વાંચવું જોઈએ. આ અપૂર્વનવલકથામાં અનેક વિધિપ્રસંગોનાં ચિતાર આપવામાં આવેલો છે, ગતકાળમાં થઈ ગયેલા ઠગ-ફાંશીયાઓ કેવાં ભયાનક કામો કરી નિર્દોષ મુસાફરોને દગાથી મારી નાખી દ્રવ્ય મેળવે છે. મકાનોમાં ફૂટકો કરવાનાં ગયબી સ્થળો, વિકાગદેવીની મૂર્તિ વગેરે દૃશ્યના વાંચનથી હૃદય પણ ક્ષણભર સ્તબ્ધ બની જાય છે. આ ઉપરાંત ભાગ્યહીન પતિ પત્ની કેવાં અસહ્ય સંકટો સહન કરે છે. બે પત્નીઓના સ્વામીનો સંસાર કેવી રીતે સ્મશાનવત્ બને છે. લાડી વાડી અને ગાડીમાં ઈસ્તા શ્રીમાનોના ઉદ્ભૂત પુત્રો ઉપરથી સારા દેખાઈ અંદરથી કેવા પૈશાચિકૃત્તિના હોય છે. સતી સાધ્વી સન્નારીયો દુઃખના ડુંગર તળે દટાવા છતાં શીયળ કેવી રીતે સંભાળે છે. ઠગ-ફાંશીયા-વાટપાકુ-હુંટારાઓના નાશ કરવાને અંગ્રેજ અમલદારો કેવી બહાદુરી બતાવી નિર્દોષ પ્રજાનાં દુઃખ દૂર કરે છે વગેરે વાંચતાં તમારા હૃદયમાંથી આશ્ચર્યના ઉદ્ગારો સ્વભાવિક રીતેજ નીકળી જશે. આ નવલકથાના દરેક ભાગ વાંચ્યા વિના કંઈ પણ કાચ કરવાનું સુઝશે નહિ. જેણે આ પુસ્તક અઘાપિ પર્યંત વાંચ્યું ન હોય તેને વાંચવાની અમારી ખાસ ભલામણ છે. સુંદર છપાઈ, ગ્લેઝ કાગળો સાથે દરેક ભાગ દળદાર છે. પ્રથમ ભાગની બીજી સચિત્ર આવૃત્તિની કિંમત રૂ. ૨-૮-૦ છે. ભાગ ૨-૩ બે ભાગ આપેલા છે- તેની કિંમત રૂપિયા ચાર છે અને ભાગ ચાર-પાંચ પણ ભાગ આપેલા છે. તેની કિંમત માત્ર રૂપિયા ચાર છે.

લખો:—

બુકસેલર કચરાભાઈ વનમાળી પટેલ.

મોટી હામ—અમદાવાદ.

આનંદનો અખુદ ઝરો, થાકેલાઓને વિસામો, જ્ઞાનનો મહાસાગર
અત્યંત રસીક બોધક અને ચિત્તરંજક નવલકથા.

ખહાદુર બાબા.

આ પુસ્તકનાં વધુ વખાણ તે સોના ઉપર ઢોળ ચઢાવવા સમાન છે. બહાર પડે હજી ઘણો સમય વિત્યો નથી એટલામાં તો વમામ પુસ્તકો ખપી જવા આવ્યાં છે. આથીજ તેની લોકપ્રિયતા જણાઈ આવે છે. આ મનહર પુસ્તકમાં રચતાનોની હુચ્ચાઈ, શક મનુષ્યોની શક્તિ, દુષ્ટોની દુષ્ટતા, પ્રપંચીઓના પ્રપંચ, ધાર્મિક મનુષ્યોની ધર્મપ્રિયતા, સતી સાધ્વીઓની પતિપરાયણતા, કુલટાઓનાં કુકર્મો, શૂરવીરોનું શૌર્ય-વીર્ય, કાયરોનું નામદંપણ, રાજ્યકર્મચારીઓનાં કારસ્થાનો, નિર્દોષ પ્રજાપર થતો જુલમ, સ્વદેશભક્તોની દેશભક્તિઓ હારણત વગેરે દરેક વિષયો આ પુસ્તકમાં આલેખાએલા છે. જલ્દી મંગાવી લ્યો. સીલીકે થોડીજ નકલો છે. ફળદાર પુસ્તક, છતાં કિંમત માત્ર રૂપિયા ત્રણ છે.

તૈયાર છે. સુધારા વધારા સાથેની સચિત્ર આવૃત્તિ બીજી.

જુલમી જલમી યાને ધુનતી ધરા.

લેખક, સત્યેન્દ્ર પ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

રાજ્યસત્તાના મદમાં મદાંધ થઈ જુલમી રાજ અને તેના ખુશા-મતીયા અમલદારો કેવો હૃદયદ્રાવક જુલમ ગુજરે છે, પવિત્ર બાળાઓ આવી પડતાં દુઃખોને કેવી ધિરજથી સહન કરે છે, વીરપુત્રો પ્રાણની પરવાહ નહિ રાખતાં કેવા અપૂર્વ અને આશ્ચર્યજનક પરાક્રમો કરે છે, ભૈરવના પુનરી ભૈરવાચાર્યનાં અદ્ભુત કારસ્થાનો અને ભૈરવના મંદિરના ભેદી ભોંયરામાં બનતા ભયાનક પ્રપંચો વગેરે અનેક રસમય પ્રસંગોનો ચિતાર આપવામાં આવેલો છે. કિંમત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦.

બુકસેલર કચરાભાઈ વનમાળી પટેલ.

મોટી હમામ—અમદાવાદ.

વીસ્તરેનાં પરાક્રમોથી પરિપૂર્ણ સચિત્ર નવલકથા.

રણધેલા રજપૂતો

અથવા

સતીઓનું શૂરાતન.

ભાગ ૧-૨ જો. સચિત્ર નવી આવૃત્તિ.

લેખક, રા. ત્રજલાલ જાદવજી ઠક્કર.

આ નવલકથામાં રણશૂરા રજપૂતોનાં જગવિખ્યાત અને અંતરમાં આશ્ચર્ય ઉપજાવે એવાં અદ્ભુત પરાક્રમો, સતી સ્ત્રીઓની શરવીરતા અને સ્વદેશભક્તિ, અખળાના અંતરનો અદ્વિતીય અનુરાગ, યુદ્ધભૂમિનું પ્રચંડ સ્વરૂપ, યવન શહેનશાહની વિલાસપ્રિયતા; છગકપટના વિવિધ પ્રસંગો, હૃદયને ભેદી નાખે એવા ખૂની મામલાઓ, મવનોની કુટિલ રાજ્યનીતિ, પ્રણયીજનોનો વિશુદ્ધ પ્રેમ, સ્વદેશદ્રોહિ નરપિશાચનો કુટિલ કારસ્થાન, વિષય લપટતાનું પરીણામ, સ્વદેશોદ્ધારના સિદ્ધાંત વગેરેથી આ નવલકથા જનસમાજમાં પ્રશંસનીય થયેલ છે. વડોદરાથી પ્રસિદ્ધ થતું ‘સાહિત્ય’ જાણાવે છે કે ‘આ જમાનામાં આ નવલકથા દરેક દેશભક્તે વાંચવી જોઈએ.’ આ પુસ્તકના બે ભાગ છે. બે ભાગમાં વાર્તા પૂર્ણ કરવામાં આવી છે. બન્ને ભાગ પાકા સોનેરી બાઇન્ડીંગથી જુદા જુદા બાંધેલા છે. ગ્લેઝ કાગળો, સફાઈદાર છપાઈ છે. મનોરંજક આકર્ષક ચિત્રો મૂકવામાં આવેલાં છે. પ્રથમ ભાગની કિંમત માત્ર રૂપીઆ ત્રણ છે અને બીજા ભાગની પણ કિંમત ફક્ત રૂપીઆ અઢી છે. લખો,

બુક્સેલર કચરાલાઈ વનમાળી પટેલ.

મોટી હમામ—અમદાવાદ.

અત્યંત મનોરંજક, ચિત્તહર, જ્ઞાનોત્તેજક અને બોધક વિષયોથી
પરિપૂર્ણ સુંદર ચિત્રોથી સુશોભિત સામાજિક નવલકથા.

મધુ-માલતી

અથવા

વિસમી સદીનું વિશ્વદર્શન.

ભાગ ૧-૨-૩-૪.

લેખક, શ્રીયુત પ્રજલાલ જાદવજી ઠક્કર.

સ્વતંત્રતા અને સુધારાના બાણાડંબરથી! એક બાલિકા મંસારમાં
અધર્માચરણ આચરી કેવી સ્વેચ્છાચારી બની જાય છે. ધર્મશુન્ય
કેળવણીનું કેવું અનિષ્ટકારક પરિણામ આવે છે, એક સુશિક્ષિતા
સ્વધર્મપરાયણ બાળિકા પોતાના શ્રી જીવનની સાર્થકતા કેવી રીતે
કરે છે. વીસમી સદીના અર્ધદશ્ય યુવકો પ્રેમના બદલે માયાની જા-
ળમાં ફસાઈ અંતે કેવા દુઃખી થાય છે. ટુંકાણમાં સ્વેચ્છાચારીણી
સુંદરીયોનો સ્વચ્છંદાચાર, આદર્શ વિધવાનું કર્તવ્ય, ધર્મજ્ઞાન શૂન્ય
યુવકોની મોહમાં પડવાપ્રીતિ, યતી પાપમાલી અને ખાના ખરાબી,
સતી સાધ્વીની સતીત્વપ્રીતિ, મુંબાઈના શરીર બદમાશોનાં હૃદયને
કંપાવી મૂકે એવાં અદ્ભુત કારસ્થાન વગેરે વિષયોથી ભરપૂર છે.
ભા. ૧-૨ ભેગા બાંધેલા છે. કી. ૪-૦-૦ તથા ભાગ ૩-૪ ભેગા
બાંધેલા કી. ૪-૦-૦.

બુકસેલર કચ્છરાભાઈ વનમાળી પટેલ.

મોટી હમામ—અમદાવાદ.

ડીટેક્ટીવ નવલકથા ! ભયંકર ભેદ ભરમનો જાંડાર ! !

ચુડેલનો ચમત્કાર.

આ નવલકથામાં જે બનાવોનું વિવરણ આપેલું છે તે બનાવો એટલા બધા અદ્ભુત રહસ્યમય અને ભેદ ભરેલા છે કે પુસ્તક વાંચવા હાથમાં લીધા પછી પડતું મૂકવાનું મન થશે નહિ. દિગ્વિજયસિંહ સરદારનું સુવિખ્યાત ઇમ્પીરીઅલ હોટલમાં ખૂન થયું, ખૂનીની શોધ કરવા માટે ડિટેક્ટીવ દુર્ગાપ્રસાદે ઉઠાવેલો અયાગ શ્રમ, ખૂનની તપાસ દરમિયાન બીજું ખૂન થયું અને ખૂનીનું અન્નયજ્ઞ રીતે અદશ્ય થઈ ગયું. પત્નીએ ચુડેલનું સ્વરૂપ ધારણ કરી પોતાની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવાને માટે છેવટ સુધી બતાવેલા ચમત્કાર, કવી કેશવકાન્તનું આત્મહત્યા કરી મરવા તત્પર થયું અને તે પ્રસંગે આકસ્મિક યોગાયોગથી તેના જીવનનું ભેદ ભરેલી રીતે રક્ષણ થયું, શરીરના યુવરાજનું ભેદી જીવન સભ્ય હુંગરા દિગ્વિજયસિંહે જેલમાં બેઠે બેઠે કરેલાં બહાદુરીનાં કાર્યો વગેરે બનાવોનું ભેદ ભરેલું વર્ણન આ નવલકથામાં છે. પુસ્તક પૂર્ણ વાંચ્યા વિના ખની કોણ છે એ સમજી શકાતું નથી. ત્રણ સુંદર ફોટો-ગ્રાફિક ચિત્રોથી આ નવલકથાને સર્વાંગ સુંદર બનાવવામાં આવી છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૫૦ પાકું સોનેરી પુઠું મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૩-૦-૦.

એક અપૂર્વ રસમય ઐતિહાસીક નવલકથા.

પેશાવરની પમિની.

આ નવલકથા ઘણીજ બોધપ્રદ છે. સરહદપરના તાચકાવાળાઓના જીવન અને આર્યલોકોનાં અદ્ભુત પરાક્રમો વગેરેની ઐતિહાસીક ઘટનાઓ વાંચતાં કંઈક નહુંજ જાણવાનું મળી આવશે. પાકું સોનેરી પુઠું. મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ દોઢ.

બુકસેલર કચરાલાઇ વનમાળી પટેલ.

મોટી હમામ—અમદાવાદ.

છપાય છે ! આહક થવા આજેન નામ નોંધાવશે !! છપાય છે !!!
જ્ઞાનનો ભંડાર ! લાયજેરીયોને સંગાર ! અદ્ભુત ચમત્કાર !

વિશ્વની મોહિની.

અત્યંત રસીક સુબોધક અને ચિત્તરંજક આ નવલકથા વાંચવા લીધા પછી પૂરી વાંચ્યા વિના પડતી મૂકવાનું મન થશે નહિ. વીસમી સદીમાં બનતા બતાવેલી ચિત્ર વિચિત્ર લીલાઓ, માયાવી મોહનગોથી ઉત્પન્ન થતી ભ્રમણાઓથી મનુષ્યો વિવિધ પ્રકારનાં સારાં-ખોટાં કાર્યો કરી જીવન ગુજારે છે. વિશ્વની માયાવી મોહિનીમાં અંધ થએલાં માણસો કેવાં ગજબનાં કર્મો કરે છે. પૈસાપાત્રો-સફેત શાહુકારો ગરીબોનું જીવન જગતમાં નકામું છે સમજી ગરીબો પ્રત્યે કેટું આમુરી વર્તન ચલાવે છે. પૈસાદાર થવાને માટે ગરીબો અને સામાન્ય સ્થિતિના માણસોને સમજાવી ફોસલાવી કેવી રીતે નાણાં ભરાવી કંપનીઓ કાઢી પૈસાપાત્ર બને છે. ભણી-ગણી સુધારાના શીખરે ચઢેલી સુધરેલી સુંદરીઓ તેમની પાવત્રતા અને સુંદરતા કેવી રીતે નષ્ટ કરે છે. સુધરેલા યુવાનો ખરાબ સોબતથી જીંદગીની કેવી પાયમાલી કરે છે; કળીયુગના સાધુરામે કેવા ભયાનક ઉત્પાતો મચાવે છે. ધર્મના બહાના નીચે કેવાં ધર્તીંગ ચલાવે છે. અંધશ્રદ્ધાળુઓ સાધુઓની શયતાનીયતમોં ફસાઈ કેવાં દુઃખી થાય છે. ઉપરાંત જનસેવા કરવા ઇચ્છનારા યુવાનોના ચમત્કારી કાર્યો, અપૂર્વ દેશભક્તિ, આદર્શ બાળાઓની પવિત્ર પ્રેમભક્તિ સંસારનાં દુઃખથી ત્રાશી હતાશ બનેલાંઓને જ્ઞાનોપદેશન દેવી દૃષ્ટાંતો વગેરે દરેક વિષયો આ નવલકથામાં આલેખવામાં આવ્યા છે. અવકાશનો વખત જ્ઞાન મેળવવામાં અને નહું શીખવા-જાણવામાં ગુજારેલા હોય, અજ્ઞાંતિમાં શાન્તી મેળવવી હોય, શોકમય સંસારને સુખમય બનાવવો હોય તો આ નવલકથાના આહક થવા આજેન નામ નોંધાવો. અગાઉથી આહક થનારા ગૃહસ્થો પાસેથી મૂલ્ય માત્ર રૂપીઆ ત્રણ.

બુકસેલર કચરાભાઈ વનમાળી પટેલ.

મોટી હમાય—અમદાવાદ.

ભુવનમોહિની—સચિત્ર ઐતિહાસિક પ્રેમકથા ત્રિભુવનમોહિની નૃરજહાના રસિક ઐતિહાસિક વિષયને અનુસરી આ નવલકથા લખવામાં આવી છે. મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૨-૪-૦.

મરૂભૂમિની મોહિની—અત્યંત ચિત્તહર મનોરંજક ઐતિહાસિક નવલકથા. મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૨-૦-૦.

દારમીર અને કેસરી—(ખીજી આવૃત્તિ) રાસક ઐતિહાસિક નવલકથા પૃષ્ઠ ૨૫૦ પાકું પુઠું કી. રૂ. ૧૧.

પિશાચ મંદિર ભાગ ૧-૨—(સચિત્ર) રેનોહક કૃત બ્રોન્ઝસ્ટેચ્યુનું ભાષાન્તર. પૃષ્ઠે પૃષ્ઠે જ્ઞાનાસારસની બાજુ કે સરિતા જ વહે છે. કિં. ૬૧ રૂ.

ભાગ્યચક્રનો મહામંત્ર—આ સચિત્ર નવલકથા અનેક ઘટનાઓથી ભરપૂર છે. પાકું પુઠું કિ. ૨ રૂ.

કંગાલ કેદી અથવા સ્નેહ બંધન (સચિત્ર) ભાગ ૧-૨ આ નવલકથા અનેકવિધ આકર્ષણીય ઘટનાઓથી પરિપૂર્ણ છે. પાકું પુઠું કી. ૪૧ રૂ.

દગાબાજ દુનિયા—સચિત્ર-રા. વજલાલ દક્કરકૃત, વાર્તાની વસ્તુસંકલના એવી અદ્ભુત, પરંતુ સંભવિત છે કે, પ્રત્યેક પૃષ્ઠે વાંચકની જ્ઞાના વૃદ્ધિંગત થાય તેમ છે. કિં. ૨૧ રૂ.

ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા—પ્રત્યેક હિંદુ સ્ત્રીને આ નવલકથા વાંચવાની ખાસ ભલામણ છે. ચાર સુંદર ચિત્રો, પાકું પુઠું કિં. ૧૧

પિશાચિની કે પ્રેમદા ?—ભૂતપ્રેતના ભયંકર ઉપદ્રવને લીધે ઉપજતું બ્રમ્હલક દુઃખ વગેરે ઘટનાઓ ધણી રસિક છે. કિં. ૧૧

સ્વર્ગમાં શયતાન—આ નવલકથા અનેક રસિક ચમત્કારિક, અને આકર્ષક ઘટનાઓથી ભરપૂર છે. પાકું પુઠું. ૧૧

મૃગલોચની અથવાં માયાપ્રાપ્ત્ય—ભાગ ૧ થી ૧૦ આ

નવલકથા વાર્તાપ્રિય વાંચકોને એક વખત વાંચવાની અમં ખાસ બ-
લામણુ કરીએ છીએ ધણા ભેદભરમોથી ભરપુર છે. કિં. ૩ ૨૧.

આજકાલનું હિંદુસ્તાન અથવા પ્રાણહારક મૃગજળ—ભાગ
૧-૨-૩ ચાલુ સમયની ખાસ વાંચવા લાયક નવલકથા. અવશ્ય વાંચો.
સચિત્ર. ઠંકુર નારાયણ વિસનજીકૃત ત્રણે ભાગની કિંમત રૂ. ૮-૮-૦

રણધેલા રજપૂતો—સતીઓનું શ્રાતન ભાગ ૧-૨ (આવૃત્તિ
ત્રીજી) રજપૂતોની વીરતા, અને કર્તવ્યપરાયણતા જાણવા માટે આ
ઉત્તમ વાર્તા છે. ત્રજલાલ જી. ઠંકુરકૃત. બન્ને ભાગની કિં. ૫૫

મધુ-માલતી ભા. ૧-૨-આ સામાજિક નવલકથામાં સામા-
જિક વિષયોનું ધણું રસિક આલેખન કરેલું છે. પાકું પુઠું કિં. ૪-૦-૦.

તારામુંદરી—આર્ય બાળાઓની ધાર્મિકતા તથા કઠોરમાં કઠોર
સંયોગમાં પણ તેમના પાતિવ્રત રક્ષણની કુશળતા જોવી હોય તો
વાંચો કિં. ૩. ૩

પરાક્રમની પતાકા (ડિટકિટવ) જાપાનના પ્રિન્સે ભેદી
ખૂન શી રીતે કર્યા તથા તેના પત્નો છેવટ સુધી શા કારણથી ન
મળ્યો વગેરે જાણવા વાંચો. પાકું પુઠું કિં. ૨૫ ૩.

લવાનીનો ભોગ ભા. ૧-૨—રજપૂત બાળિકાઓના ધીર
વીરતાના બનાવો વાંચતાં આંખોમાંથી ચોધારાં આંસુ વહેવા માંડે છે.
પાકું પુઠું કિં. ૩૫. ૩૫

ગોરા—ડૉક્ટર રવીન્દ્રનાથની પદલાલિત્યવાળી અને ભાવનામય
લેખિનીથી લખાયેલી આ નવલકથાની પ્રશંસા કરવાની જરૂર નથી.
પાકું પુઠું કી. ૩૫

ખંસરીખાલા—(સચિત્ર) આ સામાજિક નવલકથાની
એક જ વર્ષમાં બીજી આવૃત્તિ થઈ છે એ ઉપરથી તેની લોકપ્રિયતા
સમજી શકાશે. સોનેરી પુઠું મૂલ્ય રૂ. ૩ ત્રણ

નૌકાડુખી—કિંવા આશ્ચર્યઘટના. જગવિખ્યાત કવીન્દ્ર સર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરકૃત નૌકાડુખીનું શબ્દશઃ ભાષાન્તર છે. પાકું પુઠું કિં. ૩. ૩૥

લેદી ખજનો—ડીટેક્ટીવ વાર્તા. ખૂની કોણ છે, ચોર કોણ છે અને જસુસ કોણ છે એ આખર સધી સમજાતુંજ નથી. આ લેદ બરેલા બનાવોવાળી વાર્તા છે. પાકું પુઠું કિં. ૨૥ ૩.

ગેખી ખુન—ડીટેક્ટીવ વાર્તા. ખરો ખૂની કોણ છે અને ખૂનનો આરોપ કોનાપર આવી પડે છે વગેરે અદ્ભુત બનાવોથી ભરપૂર મૂલ્ય ૩૥ ૨.

બાગે શયતાન (તલવારનું તુફાન)—એક શયતાન હુંડારાનાં ભીષણ કાવત્રાં આદિ વિષયો વાંચતાં ચતુષ્કોણથી અશ્રુજળની ઘટ્ટિ થાય છે. કિં. ૨૥ ૩.

કિશોરસિંહ અથવા દુઃખનો પહાડ—(ભાગ ૧-૨-૩) રેનોલ્ડઝકૃત કેનેથનો અનુવાદ. ઘણા ઘણા રોમાંચકારક બનાવોથી આ વાર્તા ભરપૂર છે. પાકું પુઠું ત્રણે ભાગની કિં. ૮ ૩.

તરણુ તપસ્વિની—ભા. ૧-૨ (સચિત્ર) આ પુસ્તકનું વધુ વિવેચન નકામું છે. ચાર આવૃત્તિઓ નીકળી ગઈ છે. અન્ય ભાષાઓમાં પણ ભાષાન્તર થાય છે. જરૂર વાંચો. પાકું પુઠું કિં. ૬ ૩.

વસંત વિજય અથવા ચડતી પડતીના ચમત્કાર-ભા. ૪—રાજસ્થાનમાં બનતા પ્રપંચો, રાજ્યને માટે થતા કાવાદાવા, વશદારી, રાજ્યભક્તિ-દેશભક્તિ-પ્રેમ-પરાક્રમ વગેરેનો અપૂર્વ અદ્ભુત ચિતાર. ભા. ૧-૨-૩-૪ કિં. ૩. ૧૨-૦-૦.

સંતત્તે શયતાન અથવા કામાંધનાં કાળાં કામ-ભા. ૧-૨-૩ મુખમાં રામ બ્રહ્મમાં છુરી લઈ ફરનારા, મનુષ્ય પિશ્ચાચ તથા માનવી પિશ્ચાચિકાનું આ નવલકથામાં એક રસિક અને ચિત્તાકર્ષક ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે. કિં. ૩. ૬.

કલંદરની કટાર અથવા સંસાર ખાંડાની ધાર ભાગ ૧-૨-૩
શયતાની ચક્ર, ભોંયરાનાં ભેદ ભરેલાં કુકર્મો, છુપી કટારીનું પરાક્રમ
આદ સર્વ વિષયો વાંચતાં આ સંસાર એ ખાંડાની ધાર જ છે એવો
સર્વને ભાસ થયા વિના રહેશે નહિ. ત્રણે ભાગનું મૂલ્ય ૭-૮-૦

સ્નેહમયી અને વિષમયી—એ વિરોધી સ્વભાવવાળી યુવતી-
ઓની આ નવલકથા વાંચના લાયક છે. પાકું પુઠું કિં. રૂ. ૨૥

મણી મોહન—ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થએલા વાર્તાનાં
પુસ્તકોમાં મણી મોહનને પહેલા વર્ગમાં મૂકવામાં આવે છે. એટલું જ
કહેવાથી એની લોકપ્રિયતા સમજી શકાય તેમ છે. પાકું પુઠું કિં. રૂ. ૩.

મુરાદેવી ભાગ ૧-૨-૩. નંદવંશનો નાશ કરીને મદાપુષ્કિ-
માન્ અને કૌટિલ્ય વિદ્યાવિશારદ આણક્યદેવે મૌર્યવંશની સ્થાપના
શી રીતે કરી, તે સર્વ વિષયોનું વિવેચન ઘણું જ રસિક છે. ત્રણે
ભાગની કિં. રૂ. ૬-૦-૦

રાજ દેવીદાસ અથવા રમણીની રણભૂમિ—સતી સાર્વત્રીની
શૂરવીરતા અને બહાદુર બહારવટીઆઓની બહાદુરીવાળા પ્રસંગોથી
આ વાર્તાનું પાનેપાનું ભરેલું છે. મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦.

રાક્ષસોની રતિકીડા—મયંકર બેદો, લુન્ચાઓની લુન્ચાઈઓ,
તિલસ્માતી મદનોમાં થતાં કારસ્થાનો, વગેરેનું રસિક વર્ણન છે.
પાકું સોનેરી મનોહર પુઠું. ૨-૮-૦.

મહાકાળીનું ખડ્ગ—આ નવલકથા અદ્ભુત બનાવોથી ભર-
પૂર હોઈ વાંચકની જીજ્ઞાસા વધારે છે પાકું પુઠું કી. રૂ. ૨.

અદલાઉદ્દીનનો ઉદય—આર્ય સનારીઓના શિયળનું રક્ષણ
કરવા માટે તે વખતના રજપૂત રાજાઓ પોતાનો કેવો આત્મબોગ
આપતા તેનું વર્ણન ઘણું જ રસિક છે. પાંચ ચિત્રા છે. પાકું પુઠું
કી. રૂ. ૨૥

કમનસીબ લીલા (ભાગ ૧-૨)—આ નવલકથામાં સાંસારિક ઘટનાઓ તાદસ્ય દષ્ટિ સમક્ષ ઉભીજ હોય એવું વર્ણન આલેખવામાં આવ્યું છે. આજેજ મંગાવો અને જ્ઞાન સાથે અપૂર્વ આનંદ મેળવો. બન્ને ભાગનું પાકું પુઠું કિં. રૂ. ૪૥

કુતરો કે કાળ ?—ડિટેક્ટીવ પોતાના કાર્યમાં જે ચતુરાઈ, બહાદુરી અને કુશળતા વાપરે છે તેની ખુબી જોરજ છે. પાકું પુઠું મૂલ્ય રૂ. ૨)

કલંકિત કાઉન્ટેસ ચાને ખુની કોણ ? (ડિટેક્ટીવ નોવેલ) પ્રેમને માટે લક્ષ્મીને તુચ્છ ગણવાની દિવ્યવૃત્તિ, હૃદયની કુમાશ અને પ્રેમાળ હૃદયનું માધુર્ય ધડીબર પ્રેમના રસપૂર્ણ હોજમાં સ્નાન કરાવશે કિં. રૂ. ૩.

સૌન્દર્યવજય—(ભાગ ૧-૨-૩-૪-૫) રેનોલ્ડઝના રાય-હાઉસ પ્લોટનું અક્ષરસહ ભાષાન્તર. વાર્તા મનોહર અને ચિંતાકર્ષક છે, પાકું પુઠું પાંચે ભાગની કિં. રૂ. ૧૦૥

દશલાખનો દહલો અથવા રત્નકંકણ—ડિટેક્ટીવ વાર્તા રસપૂર્ણ અને રોમાંચ ઉપજાવે તેમ છે. કિ. રૂ. ૨૥

કલંકીત કુમારિકા—ડિટેક્ટીવ વાર્તા અસંખ્ય ભેદ ભરેલા બનાવોથી ભરપૂર છે. પાકું પુઠું કિં. રૂ. ૨૥

સુન્દર અને વિદ્યાનંદ—આ નવલકથામાં તેના વિદ્વાન લેખકે સાંસારિક ઘટનાઓનું આબેહુબ આલેખન કર્યું છે. પાકું પુઠું કિં. રૂ. ૧૥

મધુર મધુરી અથવા મુખર્ષની મોહિની—રસમય અને ચમત્કારિક બનાવોથી ભરપૂર. ચાર ચિત્રો સહિત પાકું પુઠું કિં. રૂ. ૧૥

પંદર લાખપર પાણી—શ્રીમંત ગૃહસ્થે પોતાના દીકરાને આપેલો પંદર લાખ રૂપીઆનો વારસો ફક્ત એક વર્ષના અરસામાં કેવી રીતે ઉઠાવી નાંખ્યો તેનું વર્ણન છે. પાકું પુઠું કિ. રૂ. ૧૥

એગમહાસ (ભા. ૧-૨)—આ નવલકથાના માધુર્યનું વર્ણન માત્ર શબ્દોથી થાય તેમ નથી. આજે જ વાંચો અને ભાગતી કિ. ૪

ક્રમાંધ કામિની—હિટેકટીવ વાર્તા. એક ચોર એવું સરસ કામ ભજવી બતાવે છે કે તેની બહાદુરી માટે ‘વાહ વાહ’ ક્યાં સિવાય રહેવાતું નથી. પાકું પુઠું. કિં. ૨૥

લક્તાણી કે ભામટી ?—આમાં ચાલુ જમાનાનો સારો ચિતાર આપ્યો છે. હાસ્યરસ પણ ભરપૂર છે. પાકું પુઠું. કિ. ૩. ૨૥

બગદાદનો બાદશાહ—શયતાનિયતથી ભરેલી સુંદરીઓ સંસારમાં કેવા અનર્થો કરે છે એ ખાસ વાંચવા લાયક છે. પાકું પુઠું. કિં. ૩. ૨૥

રાણી વ્રજસુંદરી—બ્રાહ્મણ કન્યામાંથી રાજરાણી થઈ પતિ કાળા પહાડની સ્થાને રણભૂમિમાં ફેદી પડવું વગેરે સહ્ય અતિહાસિક ઘટનાઓથી ભરપૂર કી. ૩. ૨૧

ભયંકર ભદ્ર—રેનોદકૃત ફેસ્ટનું આ અક્ષરસહ ભાષાન્તર નારાયણ વિસનળ હકુરે કર્યું છે. સચિત્ર(ભા.૧-૨)પાકું પુઠું. કિ. ૩. ૫૫

રમણી કે રાક્ષસી ?—અમળા જ્યારે મદનના મદથી ઉન્મત્ત બની જાય છે ત્યારે પોતાના વિકારની તુષિ માટે તે કેવાં ભયાનક કૃત્યો કરે છે તેનો ચિતાર છે. કિ. ૨૫ ૩.

મારી ભયંકર સંસારયાત્રા—એક નિરાધાર અમળાનો આર્તનાદ ! હકુરે નારાયણકૃત સામાજિક નવલકથા. ખાસ વાંચવા યોગ્ય છે. કિં. ૨૫ ૩.

લતા અને લલિતા ભાગ ૧ થી ૫ (સચિત્ર) આ વાર્તાનો દરેક ભાગ અત્યંત રસિક તથા મનોહર છે. આ વાર્તા આનંદ સાથે સદુપદેશથી સંપૂર્ણ ભરેલી છે. પાકું પુઠું કી. ૩. ૮૧

કાળરાત્રિનું ખૂની ખંજર—(ભાગ ૧-૨) ધર્મનીતિ, સત્ય અને સ્વદેશપ્રીતિ વગેરેનો અસરકાર ઉપદેશ આપેલો છે. (આવૃત્તિ ૪ થી) કી. ૫-૮-૦.

કુસુમકાન્ત (સંસાર શેત્રંગ)—સંસારમાં બનતા બનાવો સાથે દેશભક્તી અને સ્વધર્મનું જ્ઞાન વગેરે સર્વ વિષયોનું ઉજ્જવલ ચિત્ર. મૂલ્ય રૂ. ૨૧

બુદ્ધી બલિમ યાને **ધ્રુજતી ધરા**—સચિત્ર અદ્ભુત કા-રસ્થાનો અને ભૈરવના મંદિરના ભેદી ભોંયરાના બચંકર પ્રપંચોનો ચિતાર છે. કિં. રૂ. ૩૧. ૩

પદ્મલતા યાને **કંટકમાં ગુલાબ**—(સચિત્ર) ટુંકાણમાં આ નવલકથા સૌએ અવશ્ય વાંચવી જ જોઈએ કિં. રૂ. ૨-૦-૦.

કલ્યાણી અથવા **હબાર વર્ષ પૂર્વેનું હિન્દુસ્તાન**—આ એક ઐતિહાસિક વાર્તા પૂર્વનો કોઈ એરજ ખ્યાલ આપે છે. પાકું લાયબ્રેરીને શોભાવે તેનું પુકું કિં. રૂ. ૨૧૧.

રતિશાસ્ત્ર કિંવા **કેકશાસ્ત્ર**. (આવૃત્તી બીજી સચિત્ર) રતિ તથા પુરૂષ કામવાસના, મૈથુન દોષ વર્ણન, રતિપ્રકાર, આસનવિવરણ, ઇચ્છાનુસાર પુત્ર પૂત્રી પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય, માખાપ કાળાં હોવા છતાં સફેદ બચ્ચાં ઉત્પન્ન કરવાનો ઉપાય, ગર્ભસ્ત્રાવ અને ગર્ભપાત, ચાંદી, બદ, મુત્રરોગ, નપુષ્કલ વગેરે ધણા ઉપયોગી વિષયોથી ભરપુર છે. પાકું પૂકું મૂલ્ય રૂ. ૩

નવદંપતિને શીખામણ—પતિપત્નીઓએ આ પુસ્તક પોતાના નિલના મિત્ર તરીકે સાથે રાખવું જોઈએ. પાકું પુકું કિં. રૂ. ૨-૦-૦.

આનન્દજરણાં—(એક સુન્દર કથાગુચ્છ) જગપ્રસિધ્ધ ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની એક ભાવમયી સંપૂર્ણ વાર્તા સાથે કિં. રૂ. ૨-૪-૦.

ધી સેલ્ફ ઇંગ્લીશ ઇન્સ્ટ્રક્ટર (રાજસલા) આ પુસ્તક ઇંગ્રેજી બહુનારાઓને એક રત્નરૂપ છે. થોડી મહેનતે અને થોડું થોડું બહુવાથી આ પુસ્તકના આધારે ઇંગ્રેજી શીખી શકાય છે. જરૂર મંગાવો કૌમત ૧-૮-૦.

થેલી કુસુમ—સરસ્વતીચંદ્રનો ગૃહસ્થાશ્રમ, બાળિકા શિક્ષણ. પુનર્જન વગેરે વિષયો ઘણા સારા ચર્ચા છે. પાકુ પુંડું કિ. ૨-૦-૦

લાવણ્યમયી અને પ્રચંડ જ્વાળામુખી—આમાં બે ઐતિહાસિક વાર્તાઓ છે. બન્ને રસિક, ચિત્તાકર્ષક અને જ્ઞાનપ્રદ હોય વાંચવા યોગ્ય છે. ૩. કિં. ૨૥

પીનલકોટ—(ફોજદારી કાયદો) ગુજરાતીમાં દરેક ફોજદારી ગુન્હાઓમાંથી બચવા આ પુસ્તક પ્રત્યેક પોતાની પાસે રાખવાની જરૂર છે. કિં. ૯ રૂ.

બુલબુલ—સુપ્રસિદ્ધ મરાઠી નોવેલનો અનુવાદ ઘણીજ સરળ અને રસજ્ઞ ભાષામાં હોવાથી વાંચવા યોગ્ય છે. કિં. ૩. ૩-૮-૦.

ચમત્કારિક ગુફા—ભાગ ૧-૨ (સચિત્ર નવલકથા) સુવિખ્યાત રેનોલ્ડઝે લખેલી ' લયલા ' નામની લોકપ્રિય નવલકથાનો ગુજરાતી ભાષામાં આ પ્રથમ અનુવાદ છે. ત્રણ રંગનાં અને સાદાં ચિત્રોથી સુશોભિત. સોનેરી પુંડું કિંમત બન્ને ભાગની ૩. ૫-૮.

કુંજકિશોરિ—(સચિત્ર) દશા શ્રે બુદ્ધી ફરે એ પ્રમાણે અધમ મનુષ્યો અને તેથી આગળ ઉપર કેવું બચકર પરિણામ આવે છે તેનો અને સત્યવાદી જનોને શિર અનહદ સંકટો આવી પડવા છતાં હીંમતથી તે સંકટોને દૂર કરી પાપીઓની પ્રપંચજળને કેરી રીતે તોડે છે તેનો અખેલુબ ચીતાર ચીતરવામાં આવ્યો છે. કિં. ૨-૪-૦

સઘળી જાતનાં પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—

 બુકસેલર કચરાભાઈ વનમાળી પટેલ.

મોટી હમામ-અમદાવાદ.

